

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI ICHKI ISHLAR VAZIRLIGI
MALAKA OSHIRISH INSTITUTI

**—ICHKI ISHLAR ORGANLARINING FUQAROLARNI EKOLOGIK
HUQUQLARINI TA’MINLASHDA DAVLAT ORGANLARI VA JAMOAT
TASHKILOTLARI BILAN HAMKORLIGI**

MAVZUSIDAGI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to‘plami

TOSHKENT – 2025

*O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Ilmiy Kengashida
ma'qullangan*

Mas'ul muharrir: texnika fanlari nomzodi, professor O.T.Axmedov

—Ichki ishlar organlarining fuqarolarni ekologik huquqlarini ta'minlashda davlat organlari va jamoat tashkilotlari bilan hamkorligi: Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Toshkent shahri. O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti. 2025. – 242 b.

Ushbu to'plamda O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish institutida — **Ichki ishlar organlarining fuqarolarni ekologik huquqlarini ta'minlashda davlat organlari va jamoat tashkilotlari bilan hamkorligi** mavzusida o'tkazilgan Respublika ilmiy-amaliy konferensiyasining materiallari jamlangan. Xususan, to'plamda Yangi Konstitutsiyada belgilangan norma talablarini amalga oshirishda ichki ishlar organlari tomonidan fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash, ushbu sohada olib borilayotgan islohotlar va ularning natijalari hamda bugungi kunda mavjud bo'lgan dolzarb muammolar, ularning yechimi borasida ilmiy jamoatchilik va soha mutaxassislarining fikr, mulohazalari bayon etilgan.

To'plam professor-o'qituvchilar, ilmiy xodimlar, tadqiqotchilar, amaliyot xodimlari, tinglovchilar va barcha qiziquvchilarga mo'ljallangan.

UDK 34.01

© O_zbekiston Respublikasi IIV MOI, 2025-y.

O'zbekiston Respublikasining ekologik muammolari va ularni barataraf etishda ichki ishlar organlarining o'rni

Ekologik muammolar, dunyo miqyosidagi chegara bilma global muammo hisoblanib, ular sirasiga iqlim o'zgarishi, orolar va joylarning suv ostida qolishi, o'rmonlarning qisqarishi (deforastatsiya), havoning ifloslanishi, suv resurslarining ifloslanishi va yetishmovchiligi, plastik va chiqindi muammosi, biologik xilma-xillikning yo'qolishi, ozon qatlamining siyraklashishi kabilar kiradi.

Ilmiy yondoshuvga ko'ra, ekologik muammolar — bu **antropogen (inson sababli) yoki tabiiy jarayonlar natijasida yuzaga keladigan, tabiat va inson o'rtasidagi muvozanatni buzadigan murakkab ijtimoiy-ekologik masalalar** hisoblanadi.

Ekologik muammo — bu tabiiy muhitda inson faoliyati yoki tabiiy omillar natijasida yuzaga keladigan, ekologik tizimning (ekosistemaning) barqarorligiga, inson salomatligiga, turli jonzotlarning yashash muhitiga salbiy ta'sir etuvchi holat yoki jarayondir.

Ekologik muammolarning umumiy belgilari: a) tabiiy resurslarning me'yoridan ortiq ekspluatatsiya qilinishi; b) atrof-muhitning ifloslanishi (havo, suv, tuproq); v) biologik xilma-xillikning yo'qolishi; g) iqlim o'zgarishi va global isish; d) inson salomatligiga xavf tug'dirishi; d) uzoq muddatli ta'sirga ega bo'lishi; ye) davlatlar va millatlar kesimida hal qilinishi kerak bo'lgan global xarakterga ega bo'lish hisoblanadi.

Dunyo hamjamiyatini tashvishga solayotgan ekologik muammolar O'zbekistonni ham chetlab o'tmagan holda, yurtimizda ham ekologik muammolar so'nggi yillarda davlat va jamoatchilik e'tiborida bo'lib kelayotgan muhim masalalardan biridir. Mamlakatdagi tabiiy-iqlimiy sharoitlar, tarixiy iqtisodiy faoliyat, texnik infratuzilmaning yetarli emasligi va inson omili kabi sabablar ekologik muammolarni keltirib chiqarmoqda.

Mamlakatimizdagi ekologik muammolar sirasiga:

1) *Orol dengizi fojiasi.* Orol dengizi 1960-yillarda dunyoda to'rtinchi eng yirik ko'l bo'lgan. Amudaryo va Sirdaryo daryolaridan suv olishning keskin ortishi, suvni samarasiz qishloq xo'jaligida ishlatilishi natijasida dengizning katta qismi qurib ketdi. Buning oqibatida esa qum va tuz bo'ronlari, sog'liq uchun xavfli havo sifati, biologik xilma-xillikning kamayishi, iqtisodiy inqiroz va aholi ko'chishi kabi salbiy holatlarni keltirib chiqardi.

2) *Atmosfera havosining ifloslanishi.* Yirik shaharlar (Toshkent, Namangan, Navoiy, Olmaliq)da atmosferaga chiqarilayotgan zararli moddalar miqdori yildan-

* IIV Malaka oshirish instituti boshlig'i, texnika fanlari nomzodi, professor, polkovnik

yilga ortib bormoqda. Oxirgi vaqtlarda Toshkent shahri dunyo reytingida havosi zararli boʻlgan davlatlar qatorida —birinchi oʻrinni tez-tez egallab kelmoqda. Buning asosiy sababi esa avtomobillar sonining keskin ortishi, energetika va sanoat korxonalarining eski texnologiyalardan foydalanishi, qozonxonalar va maishiy chiqindilar yoqilishi sabab boʻlmoqda.

3) *Ichki suv manbalarining kamayishi va ifloslanishi.* Amudaryo va Sirdaryo daryolari suvi toza emas, suvning zaharli kimyoviy moddalar bilan ifloslanishi dehqonchilik va ichimlik suv taʼminotiga salbiy taʼsir qilmoqda. Yer osti suvlari ham ifloslanmoqda, ayniqsa togʻli hududlar va sanoat atrofida.

4) *Chiqindilar muammosi.* Qattiq maishiy chiqindilarni toʻplash va qayta ishlash tizimi hanuz toʻliq shakllanmagan. Chiqindilarni ajratish va qayta ishlash darajasi juda past (ayrim maʼlumotlarga koʻra 10% atrofida), yetilmaydigan chiqindilar (plastik, batareyka, elektronika) atrof-muhitga katta zarar yetkazmoqda.

5) *Yer degradatsiyasi va choʻllashish.* Suv yetishmasligi, noqulay qishloq xoʻjaligi amaliyotlari va beqaror iqlim oqibatida yerlar shoʻrlanmoqda va unumdorlik pasaymoqda. Qoraqalpogʻiston, Buxoro va Navoiy viloyatlarida choʻllashish jarayonlari tezlashmoqda.

6) *Biologik resurslarning yoʻqolishi.* Qonunsiz ov qilish va oʻsimliklarni yigʻish sababli koʻplab hayvonot va oʻsimlik turlari yoʻqolish arafasida. Milliy bogʻlar va qoʻriqxonalarda muhofaza ishlari kuchaytirilayotgan boʻlsa-da, barqaror ekotizimni saqlashda hali ham toʻsqinliklar mavjud.

Ekologik olimlarning ilmiy asoslangan tahlillariga koʻra yurtimizda roʻy berayotgan ekologik muammolarning asosiy sabablari: eskirgan infratuzilma va texnologiyalar, qonunlarning yetarlicha bajarilmasligi, fuqarolarda ekologik madaniyatning past darajada ekanligi, tabiiy resurslardan samarasiz foydalanishi, iqlim oʻzgarishiga moslashish chora-tadbirlarining sustligi ekanligini qayd etilgan.

Mazkur tahlil qilingan ekologik muammolar mamlakatimizda aholini normal sharoitda istiqomat qilishi uchun tahdidlardan biri hisoblanadi. Oʻzbekistonda ekologik muammolarni hal etish, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni taʼminlash sohasida faoliyat yurituvchi bir necha **davlat organlari va tashkilotlar** mavjud.

Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishi vazirligi, Sogʻliqni saqlash vazirligi, Qishloq xoʻjaligi vazirligi, Qurilish va uy-joy kommunal xoʻjaligi vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, —Oʻrmon xoʻjaligi agentligi va Ichki ishlar vazirligi shular jumlasidandir.

Yuqorida taʼkidlab oʻtilganidek, ekologiya sohasi bilan bevosita shugʻullanuvchi davlat organlari mavjud boʻlsada, ammo ichki ishlar organlari fuqarolarning ekologik huquqlarini taʼminlashda alohida oʻringa ega. Xususan, 2022 yilda Ichki ishlar vazirligi tizimida —Ekologik patrul guruhlari tashkil etilgan.

Zero, fuqarolarning ekologik huquqlari – bu har bir insonning sogʻlom va

xavfsiz atrof-muhitda yashash, tabiiy boyliklardan foydalanish, ekologik axborotga ega bo_olish, ekologik zarardan himoyalash va ekologik huquqbuzarliklar yuzasidan shikoyat qilish huquqidir.

Fuqarolarning ekologik huquqlari O_ozbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida, —Atrof-muhitni muhofaza qilish to_og_o risidalgi, —Ekologik nazorat to_og_o risidalgi va —Ichki ishlar organlari to_og_o risidalgi qonunlardagi normalarda belgilab qo_oyilgan bo_olib, ichki ishlar organlari mazkur huquqlarini himoya qilishda va ularni ta'minlashda o_ozlariga yuklatilgan vazifalarni bajaradi.

Ichki ishlar organlari quyidagi yo_onalishlarda fuqarolarning ekologik huquqlarini himoya qiladilar: **birinchidan, ekologiya sohasida sodir etilgan huquqbuzarliklarni aniqlash va oldini olish:** tabiatni ifloslantirish, noqonuniy daraxt kesish, suv va havo manbalarini zararlash kabi holatlarga qarshi kurashish; **ikkinchidan, ekologik tartibni ta'minlash:** atrof-muhitga oid jamoatchilik tartibini nazorat qilish; **uchinchidan, fuqarolar shikoyatlarini ko_orib chiqish:** ekologiya bilan bog_oliq huquqbuzarliklar yuzasidan kelib tushgan murojaatlarga huquqiy baho berish; **to_ortinchidan, huquqiy targ_oibot va axborot tarqatish:** aholi o_ortasida ekologik madaniyatni yuksaltirish bo_oyicha ishlar olib borish.

O_ozbekiston Respublikasida so_onggi yillarda ichki ishlar organlari tomonidan fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash borasida tegishli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda, xususan ekologik qonunbuzarliklar uchun ma'muriy bayonnomalar rasmiylashtirilmoqda; ekologiya bo_olimi inspektorlari bilan hamkorlikda reydlar tashkil etilmoqda; fuqarolar tomonidan kelib tushgan ekologiyaga oid murojaatlar ko_orib chiqilmoqda; xavfli chiqindilarni tashish va saqlash qoidalariga rioya etmayotgan yuridik shaxslarga nisbatan choralar ko_orilmoqda.

Alohida ta'kidlab o_otish joizki, IIV Malaka oshirish institutida ichki ishlar organlari xodimlarini ekologik huquqiy savodxonligini oshirish hamda huquqiy madaniyatini yuksaltirish borasida ekologiya sohasiga oid normativ-huquqiy hujjatlarning mazmun va mohiyati, ularga kiritilayotgan o_ozgartirish va qo_oshimchalar xususida boxabar qilib borilmoqda. Shuningdek, o_oquv kurslarida ekologiya sohasidagi sodir etilayotgan huquqbuzarliklar va jinoyatlarga huquqiy baho berish, ish hujjatlarini protsessual rasmiylashtirish, ekspertiza tayinlash hamda ekologik huquqbuzarliklar profilaktikasi bo_oyicha o_oquv dasturlarga tizimli yangilangan holda o_oquv mashg_oulotlari o_otkazib kelinmoqda.

Institut tinglovchilar —Yashil makon dasturi ijrosini ta'minlash maqsadida Toshkent shahrida o_otkazilayotgan ommaviy tadbirlarda ishtirok etib, mamlakat ekologik tizimini barqarorlashtirishda o_ozlarini hissalarini qo_oshib kelmoqda. Shuningdek, institut hududida toza ekologik vaziyatni saqlash maqsadida ko_okalamzorlashtirish, daraxt ko_ochatlarini o_otkazish bo_oyicha doimiy tarkib ham tizimli ravishda ishtirok etib kelmoqda.

Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda ichki ishlar organlari xodimlari boshqa davlat organlari va jamoat tashkilotlari, shuningdek fuqarolik jamiyati institutlari bilan hamkorlikda faoliyat ko'rsatmoqda.

*Н.К.Бердиниязова **

Экология ва яшил иqtисодиёт, кеча, бугун ва келажак...

Аннотация. Мазкур мақолада географик ва иқлим шароитлари, мамлакатимизнинг экологик хавфсизлигини таъминлаш борасида амалга оширилаётган ишлар аҳолининг ижтимоий-иқтисодий, шу жумладан қулай атроф муҳитга бўлган ҳуқуқларини таъминлаш, барқарор келажак йўлидаги мажбуриятлар ва саъй-ҳаракатлар, иқлим ўзгаришларининг инсон ҳуқуқларига кўрсатадиган салбий таъсирини юмшатишга қаратилган таклиф ва тавсиялар, айниқса Орол фожияси оқибатларини юмшатиш, чиқиндилар муаммосини ҳал этиш, энг муҳими аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш каби масалалар баён қилинган.

Калит сўзлар. Экологик ҳуқуқ, иқлим ўзгариши, Орол фожияси, энергоресурслар, жавобгарлик.

*Агар биз дунёнинг табиий захираларидан
ҳозирги даражада
фойдаланишни давом эттирсак, кейинги
ўттиз йил ичида ҳаётини эҳтиёжларимизни
қондириш учун яна бир планетага тенг захира
керак бўлади*

Сўнгги йилларда мамлакатимизда иқтисодий барқарорликни таъминлаш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, экологик тоза ҳудудга айлантириш мақсадида кўплаб чора-тадбирлар амалга оширилиб, бу борада норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ҳам қабул қилинмоқда.

Президентимиз Ш.Мирзиёев ташаббуси билан 2025 йилга "Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва "яшил" иқтисодиёт йили" деб ном берилиши ҳам бежиз эмас. Чунки, давлатимиз раҳбари Олий Мажлис Қонунчилик палатасининг бош вазир лавозимига номзодни кўриб чиқиш ҳамда Вазирлар Маҳкамасининг яқин ва узоқ истиқболга мўлжалланган ҳаракатлар дастури муҳокамасига бағ_ишланган мажлисидаги нутқида нафақат Ўзбекистон, балки

* Бердиниязова Нурья Кошкинбаевна ҚР Адлия вазирлигининг ҳуқуқий ахборот шўъбаси бошлиғи, I даражали юрист, Вазирлар Маҳкамаси ҳузуридаги Бизнес ва тадбиркорлик олий мактаби магистратура босқичи, халқаро бошқарув йўналиши 2-курс тингловчиси, тел: +998 97 349 52 55

дунёдаги кўплаб давлатлар иқлим ўзгаришларининг салбий оқибатларини кўриб келаётганлигини айтиб ўтди.¹

Шунингдек, ҳаво ва сувнинг ифлосланиши, тупроқ эрозияси, чўлланиш, қазилма ёқилг_иларни ҳисобсиз ишлатиш глобал исишга, табиий офатларнинг кўпайишига олиб келаётганини, Нукуматимиз йил давомида белгиланган энг муҳим вазифалар бўйича давлат дастурини ишлаб чиқишини, бу дастурда "яшил" технологияларни жорий этиш, сувни тежаш, кўкаламзор ҳудудларни кескин кўпайтириш, Орол фожиаси оқибатларини юмшатиш, чиқиндилар муаммосини ҳал этиш, энг муҳими аҳоли саломатлигини мустаҳкамлаш каби масалалар устувор йўналиш сифатида белгиланишини айтиб ўтди.

БМТ Бош Ассамблеяси 78-сессиясида қилган нутқида Шавкат Мирзиёев Орол денгизи фожиаси ва иқлим ўзгариши оқибатларига қарши курашиш ҳолати ва бу борада яқин келгуси даврда амалга ошириш зарур бўлган чора-тадбирларга алоҳида эътибор қаратди.²

Айни пайтда дунёнинг жуда катта минтақаларида экологик вазият кескинлашган. Бунга бир-бирига бог_лиқ бўлган учта инқироз, яъни иқлим ўзгариши, биохилма-хиллик йўқолиши ва атроф-муҳит ифлосланиши кучайиб бораётганлиги асосий сабаб бўлмоқда.

Миллион-миллион аҳоли яшайдиган улкан ҳудудлар, жумладан, Марказий Осиё ҳам, иқлим ўзгаришлари оқибатлари туфайли ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан катта зарар кўрмоқда, экологик вазият бузилмоқда, аҳоли саломатлигига жиддий путур етмоқда.

Аллақачон глобал муаммога айланган Орол денгизи сатҳи кескин камайиши билан бог_лиқ муаммоларни бартараф этиш борасида Ўзбекистон ўз имкониятлари даражасида улкан чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Орол денгизи фожиаси ва экологик вазиятни юмшатиш бўйича чора-тадбирлар БМТнинг Барқарор ривожланиш мақсадлари билан ҳамоҳанг тарзда амалга оширилмоқда.

Чўлланиш, қург_оқчилик, чанг-қум бўронлари ва ҳарорат ошишига қарши 600 минг гектар майдонда —яшил тўсиқлар| ўрмонлари ташкил этиш белгиланди. Хавфли гидрометеорологик ҳолатлар ва тоғ_дарёлари оқимлари ҳолати ҳақида олдиндан ҳаққоний хабар бериш даражасини мос равишда 100% ва 98%га етказиш чоралари ишлаб чиқилди.

Хўш, аслида табиий захиралар ҳамманинг мулки: ягона чора уни тежаш. Бугун дунё аҳолисининг тўртдан уч қисми экологик қарздор.

¹ Gazeta.uz, 2024-йил 20-ноябрь, <https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/20/yil/>

²Review.uz, 2023 йил 29 сентябрь, <https://review.uz/uz/post/orol-fojiasini-yumshatish-va-ekologik-vaziyatni-yaxshilash-xalqaro-hamkorlikni-taqozo-etadi>

Сиз, Биз нима қила оламиз? Сиз фақат иш жойи ва уйдаги электр захираларини тежанг. Бу умуман қийин эмас. Лекин ҳар биримиз учун манфаатли иш. Қурилма ишлатилмаётганда электр симини тармоқдан узинг.

Кўпчилик электр тармоғига уланган қурилмалар қанча электр энергиясини сарфлашини билмайди. Масалан, ўчиқ телевизорлар, зарядланган телефонлар. Улар сарфлайдиган электр энергияси миқдори кам, лекин узоқ муддат уланган ҳолатда турганда бундай деб бўлмайди.

Кундалик одатларимизни ўзгартириб, энергияни тежаш учун, керак бўлмаганда, чироқларни ёки қурилмаларни ўчиришимиз зарур.

Жаҳон ташкилотлари ҳисоботларидан бирида —Агар биз дунёнинг табиий захираларидан ҳозирги даражада фойдаланишни давом эттирсак, кейинги ўттиз йил ичида ҳаётий эҳтиёжларимизни қондириш учун яна бир сайёрага тенг захира керак бўлади,¹ дейилган эди.

Биз яна бир планетага тенг захирани тўплай олмаймиз. Кўпчилик бўлиб қила оладиган ягона чорамиз уни тежаш ва эҳтиёткорлик билан ишлатиш керак бўлади.

Оддийгина таклиф, Электр ускуналари, иситиш/совитиш тизимлари, ёритиш воситаларини энергия тежамкор турларига алмаштириш (LED лампалар, А++ тоифали техникаларни ўрнатиш, эски қурилмаларни замонавий ва кам энергия сарфлайдиганлари билан алмаштириш чораларини кўриш орқали нафақат энергоресурсларни тежаймиз, балки экология ва атроф-муҳитни асрашга, келажак авлодга соф ҳолатда етказишга эришамиз.

Шу мақсадда Нукуматимиз томонидан, яъни мамлакатимизда энергоресурслардан оқилона фойдаланишни таъминлаш, шу билан бирга истеъмолчиларни ёқилғи-энергетика ресурслари билан ишончли тарзда таъминлаш, халқ хўжаликларида қайта тикланувчи энергия манбалари ўрнатилишини ва энергияни тежовчи технологиялар кенг жорий этилишини рағбатлантириш, ёқилғи-энергетика ресурслари нархларининг шаклланишини босқичма-босқич бозор тамойилларига ўтказишни давом эттириш мақсадида жорий йилнинг 16 апрел куни "Ёқилғи-энергетика соҳасида бозор механизмларини жорий этишнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги 204-сонли қарори қабул қилиниб, ушбу қарор билан энергоресурслар билан боғлиқ бир қатор янгиликлар жорий этилди.³

Шу ўринда таъкидлаш жоизки, географик ва иқлим шароитларини ҳисобга олган ҳолда, Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида иситиш мавсуми республиканинг бошқа ҳудудларидан фарqli равишда октябр-феврал ойлари деб белгиланди. Шу билан бирга, эҳтиёжманд оилаларга меъёрдан ортиқча ишлатилган электр ва газ учун компенсациялар берилиши,

³ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори, 2024 йил 16 апрель, <https://lex.uz/uz/docs/6884060>

бунда эҳтиёжманд оилалар сифатида —Ижтимоий ҳимоя ягона реестри» тизимида киритилган оилалар тушунилади. —Маҳалла еттилиги» томонидан Ягона реестрга кирмаган эҳтиёжманд оилаларнинг қўшимча рўйхати шакллантирилиши, туман (шаҳар) ҳокимликлари ва маҳаллалар кесимидаги эҳтиёжманд оилаларнинг қўшимча рўйхатига ўзгартириш киритиши мумкинлиги ҳам кўрсатиб ўтилди.

Компенсация олувчи муҳтож оилалар ноябр - март ойларида (ҳар ойнинг 15-санасигача) —Инсон» ижтимоий хизматлар марказлари ёки маҳаллаларда фаолият юритувчи ижтимоий ходимларга мурожаат қилади.

Бунда, аризада паспорт маълумотлари, абонент рақами, ва телефон рақами кўрсатилади. Ариза берилган ойнинг 27-санасига қадар —Нудудий электр тармоқлари» АЖ, —Нудудгазтаъминот» АЖ билан биргаликда ўрганилади.

Ўрганиш натижаси асосида компенсация пуллари ариза берилган ойдан кейинги ойнинг 27-санасигача муҳтож оилаларнинг пластик картасига ўтказиб берилади. Нокимликлар эса Халқ банки билан биргаликда Ижтимоий ҳимоя миллий агентлиги томонидан тақдим этилган рўйхатга мувофиқ 2024 йил 1 ноябрга қадар банк пластик картаси бўлмаган муҳтож оилалар вакилига бепул асосда пластик карталар очиб берилишини таъминлайди.

Шу билан бирга, бугунги кунга келиб, соҳада аҳоли ва тадбиркорлик субъектлари томонидан энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш, мақсадсиз сарфлаш ва яширин иқтисодиётни юзага келтирувчи омиллардан фойдаланиш сингари ҳолатлар вужудга келмоқда. Бу каби ҳолатларнинг олдини олиш ва —Атроф-муҳитни асраш ва —яшил иқтисодиёт» йилида энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш ва беҳуда сарфланишининг олдини олиш тизимини такомиллаштириш, иқтисодиёт тармоқларида, давлат идораларида ва ижтимоий соҳа объектларида ҳамда аҳоли хонадонларида энергия тежамкорлиги ва самарадорлигини янада ошириш мақсадида давлатимиз раҳбарининг —Ёқилг_и-энергия ресурсларидан ноқонуний фойдаланиш ва беҳуда сарфланишининг олдини олиш ҳамда энергия самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни такомиллаштириш тўғ_рисида»ги Қарори қабул қилинди.⁴

Демак, энергоресурслардан фойдаланиш қоидаларини бузганлик учун ҳам жавобгарлик белгиланган. Бунда Маъмурий жавобгарлик тўғ_рисидаги кодекснинг 101-миддасига мувофиқ электр, иссиқлик энергияси, газдан фойдаланиш қоидаларини бузиш фуқароларга базавий ҳисоблаш миқдорининг ўн бараваридан ўн беш бараваригача, мансабдор шахсларга эса — йигирма

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти қарори, 2025 йил 1 апрель, <https://lex.uz/docs/7455627>

бараваридан йигирма беш бараваригача миқдорда жарима солишга сабаб бўлади.⁵

Демак, ҳар қандай ҳолатда ҳам нафақат ўзимиз учун, балки келажак авлод учун табиий бойликларимизни асраб-авайлаган ҳолда етказишимиз керак, бу борада бугунги ёш авлодга ўрнак бўлайлик!

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг PQ-133-сон қарори, 2025 йил 1 апрел, <https://lex.uz/docs/7455627>;
2. Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, 1995 йил 1 апрел, <https://www.lex.uz/acts/97664>;
3. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси қарори, 2024 йил 16 апрел, <https://lex.uz/uz/docs/6884060>;
4. Gazeta.uz, 2024-йил 20-ноябр, <https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/20/yil/>;
5. Review.uz, 2023 йил 29 сентябр, <https://review.uz/uz/post/orol-fojiasini-yumshatish-va-ekologik-vaziyatni-yaxshilash-xalqaro-hamkorlikni-taqozo-etadi>.

M.I.Suvankulov*

Ichki ishlar organlarining fuqarolarni ekologik huquqlarini himoya qilishda o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorligi

Global dunyoda va tahlikali zamonda kuzatilayotgani kabi mamlakatimizda ham ekologiya bilan bog'liq muammolar dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Mutaxassislarining fikricha, bugungi kunda yurtimizda keskin bo'lib turgan ekologik va tabiatni muhofaza qilishga oid quyidagi muammolar: *birinchidan*, yirik sanoat majmualari joylashgan hududlarda ekotizimdagi muammolar; *ikkinchidan*, qishloq xo'jaligi va agrosanoat majmuidagi ekologik muammolar; *uchinchidan*, tabiatdagi suvlarning sanoat chiqindilari, zaharli moddalar va mineral o'g'itlar bilan ifloslanishi ham ekologik muammolar; *to'rtinchidan*, o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish va qayta tiklash muammolari, qo'riqxonalar va milliy bog'lar tarmog'ini kengaytirish borasida ham muayyan muammolar shular jumlasidandir.

Mazkur muammolarni bartaraf etish va O'zbekiston xalqi uchun munosib va mo'tadil ekologik tizimni yaratish davlat va jamiyat oldida turgan ulkan vazifalardan biri hisoblanadi. Negaki, inson tabiat bilan noxolis munosabatda bo'lsa, albatta tabiat insondan qattiq o'ch oladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilgan muammolarga yo'l qo'ymaslik va mavjudlarini barataraf etish uchun borasidagi prinsip va qoidalar yurtimizda Konstitutsiyaviy

⁵ Ўзбекистон Республикасининг Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси, 1995 йил 1 апрель, <https://www.lex.uz/acts/97664>

♣ Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси бошлиғи, ю.ф.н., доцент, полковник

darajada mustahkamlab qo'yilgan.

Xususan, Konstitutsiyada O'zbekiston ekologik taraqqiyot strategiyasining asosiy qoidalari, ekologik va aholining ekologik xavfsizligiga doir talablar belgilangan bo'lib, ushbu siyosiy-huquqiy hujjat mamlakatimizda atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish va tabiiy resurslardan foydalanish bo'yicha eng muhim va asosiy qoidalarni belgilab beradi.

Konstitutsiyaning muqaddimasida —O'zbekistonning yagona xalqi mamlakatimizning bebaho tabiiy boyliklarini ko'paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashga hamda atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil ahd qilib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasini qabul qilishi va e'lon qilishini belgilandi.

Bundan tashqari, Bosh qomusimizda har kimning qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchi axborotga ega bo'lish huquqi mustahkamlangan bo'lib, bunda davlat organlari fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'yimaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi, barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilashi, tiklashi va muhofaza qilishi, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi hamda orolbo'yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilishi hamda tiklashi, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko'rish huquqiy jihatdan mustahkamlab qo'yildi.

Huquqshunos J.Safarovning fikricha, konstitutsiyaviy normalar tizimi jamiyat va tabiatning o'zaro aloqasi chog'ida yuzaga keladigan va tartibga solinadigan ijtimoiy munosabatlar tavsifidan kelib chiqib, shartli ravishda ikki qismga – umumiy va maxsus ekologik normalarga bo'linishi mumkin⁶.

Umumiy konstitutsiyaviy normalarning ahamiyati shu bilan belgilanadiki, *birinchidan*, ularda ekologik munosabatlar to'g'ridan-to'g'ri tartibga solinmagan; *ikkinchidan*, ushbu normalar ekologik qonunchilikning shakllanishi va rivojlanishida muhim ahamiyatga bo'lgan asosiy qoidalarni belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining maxsus ekologik normalari tizimi esa quyidagicha: fuqarolarning ekologik burchi (62-modda); mulkdan foydalanishning ekologik talablari (66-modda); davlat ekologik siyosatini amalga oshirish prinsiplarini belgilab beruvchi normalar (115-modda); mahalliy hokimiyat organlarining ekologiya sohasidagi vakolatlari (123-modda).

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada eski Konstitutsiyadan farqli o'laroq, ekologik munosabatlar to'g'ridan-to'g'ri tartibga soluvchi yangi konstitutsiyaviy normalar bilan boyitildi va ular qo'yidagicha:

birinchidan, Konstitutsiyaning muqaddimasida —mamlakatimizning bebaho

⁶ Ж.Сафаров. Экологик муносабатларнинг конституциявий-ҳуқуқий асослари: миллий ва хорижий тажриба // https://constitution.uz/uz/pages/Ekologik_munosabatlar

tabiiy boyliklarini ko'paytirishga hamda hozirgi va kelajak avlodlar uchun asrab-avaylashga hamda atrof-muhit musaffoligini saqlashga astoydil ahd qilib degan ulug' maqsad belgilanishining o'ziyoq fuqarolarni ekologik huquqlarini ta'minlash qanchalik darajada muhimligidan dalolat beradi.

ikkinchidan, Konstitutsiyaning 49-moddasida, har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga egaligi, davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratishi, shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o'tkazilishi, davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshirishi belgilandi.

Mamlakatimizda fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda, shuningdek O'zbekistondagi mavjud ekologik muammolarni hal etish, atrof-muhitni muhofaza qilish va barqaror rivojlanishni ta'minlash sohasida faoliyat yurituvchi bir necha **davlat organlari va tashkilotlar** mavjud.

Xususan, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi, Sog'liqni saqlash vazirligi, Qishloq xo'jaligi vazirligi, Qurilish va uy-joy kommunal xo'jaligi vazirligi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi, —O'rmon xo'jaligi agentligi va Ichki ishlar vazirligi shular jumlasidandir.

Mazkur davlat organlari o'z vakolatlari doirasida ekologiya sohasidagi muammolarni barataraf etish orqali fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda, ammo jamoat tashkilotlari, fuqarolik jamiyati institutlari, xususan fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari ham alohida o'rin tutadi.

Mazkur tadqiqotimiz predmetini ichki ishlar organlari va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarini fuqarolarni ekologik huquqlarini ta'minlashdagi hamkorligi tashkil etadi. Zero, amaliyot tahlillariga ko'ra mamlakatimizda amalga oshirilayotgan —Yashil makon umummilliy dasturi jarayonida ichki ishlar organlari mahallalarda mahalla yetiligi a'zolari bilan hamkorlikda fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda uzviy hamkorlikda faoliyat yuritib kelmoqda.

Yuqorida qayd etilgan konstitutsiyaviy normalar ichki ishlar organlari va fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlarining ekologik sohasidagi hamkorligiga bevosita oid bo'lmasada, ammo ularning faoliyatiga bilvosita taalluqli hisoblanadi.

Xususan, ichki ishlar organlari fuqarolar o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorlikda fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda quyidagi ishlarni amalga oshiradi:

birinchidan, mahallada —yashil makon umummilliy loyihasi doirasida amalga oshirilgan ishlarning haqqoniyligi va natijadorligini nazorat qiladi, ya'ni mutasaddi tashkilotlar tomonidan yangi ko'chatlarni haqiqatda ekilganligi, ularni sug'orish va

parvarishlash ishlari to_g_ri tashkil qilinganligini nazorat qiladi;

ikkinchidan, mahalla hududidini chiqindilar tozalash, fuqarolar, korxona va tashkilotlar tomonidan chiqindilarni o_rnatilmagan joyga tashlab ketmasliklarini nazorat qiladi, agarda shu kabi holatlar aniqlangan taqdirda fuqarolar o_zini o_zi boshqarish organlari tomonidan berilgan xabarlariga ko_ra huquqbuzar shaxslar aniqlanib, ichki ishlar organlari tomonidan ma'muriy javobgarlikka tortiladi.

uchinchidan, daraxtlarni kesish bo_yicha e'lon qilingan moratoriyga rioya qilinishi holatini nazorat qiladi, shunday holat aniqlanganda zudlik bilan tegishli tashkilotlarni xabardor qiladi;

to_rtinchidan, mahalla hududidagi aholi tomonidan ichimlik suvini ishlatishda isrofgarchilikka yo_l qo_ymaslik borasida nazoratni amalga oshiradi;

beshinchidan, mahalla hududidagi korxona, tashkilotlar va boshqa tadbirkorlik sub'ektlari tomonidan havoni ifloslantiruvchi va atmosferaga salbiy ta'sir qiluvchi gazlar chiqarilishini nazorat qiladi;

oltinchidan, fuqarolarni atrof-muhitni asrab avaylash, tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo_lish hamda ekologik burchlariga rioya qilish bo_yicha targ_ibot-tashviqot ishlarini amalga oshiradi;

yettinchidan, —yashil mahalla tashkil qilish bo_yicha fuqarolarni mahalla hududini obodonlashtirish va ko_kalamzorlashtirish bo_yicha —yashil makon umummilliy loyihasi bo_yicha —hasharllar tashkil qiladi.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, ichki ishlar organlari fuqarolarning ekologik hukuqlarini ta'minlashda fuqarolar o_zini o_zi boshqarish organlari bilan uzviy hamkorlikda faoliyat yuritsagina natijadorlikka va samaradorlikka erishadi.

Adabiyotlar ro_yxati:

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022 yildagi —2022 – 2026 yillarga mo_ljallangan Yangi O_zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to_g_risidagi PF-60-son Farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 29.01.2022 y., 06/22/60/0082-son, 18.03.2022 y., 06/22/89/0227-son, 21.04.2022 y., 06/22/113/0330-son;

2. O_zbekiston Respublikasining —O_zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi to_g_risidagi Konstitutsiyaviy qonuni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 01.05.2023 y., 03/23/837/0241-son;

3. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 11 sentabrdagi —O_zbekiston – 2030» strategiyasi to_g_risidagi PF-158-son Farmoni // *Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi*, 12.09.2023 y., 06/23/158/0694-son; 29.12.2023 y., 06/23/214/0984-son.

4. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining O_zbekiston Respublikasi Prezidentining —Mahalla institutining jamiyatdagi rolini tubdan oshirish va uning aholi muammolarini hal etishda birinchi bo_g_in sifatida ishlashini ta'minlashga qaratilgan

O.M.Otamirzayev*

Fuqarolarning yer osti suvlariga bo'lgan ekologik huquqlarini ta'minlash masalalari

Annotatsiya: Bugungi kunda mamlakatimizda fuqarolarning ekologik huquqlarini to'laqonli ta'minlash yo'lida ijobiy sa'y-harakatlar amalga oshirilmoqda. Bu huquqlardan biri suvga, xususan yer osti suvlariga bo'lgan huquqini to'liqsiz himoya qilish masalasidir. Shu sababli yer osti suvlari bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish zarurati yuzaga keldi. Yer osti suvlarining ifloslanishi, ularning iste'molga yaroqsiz bo'lishi, tabiiy va inson faoliyatining natijasi bo'lib, bu ekologik tahdidlarga olib keladi. Suvlarni muhofazasi orqali oliy qadriyat hisoblangan insonlarning huquqlarini ta'minlash zarurati yuzaga kelmoqda.

Kalit so'zlar: jamoatchilik ishtiroki, axborot olish, ijtimoiy davlat, ichimlik suvi, sanitariya.

Yangi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida —Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega etib belgilandi[1]. Bu bilan davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik majburiyatini oldi. Bu yo'lida qator xalqaro konvensiyalarga a'zo bo'lish orqali fuqarolarning huquqlarini to'la ro'yobga chiqarish yo'lidan borilmoqda. Masalan, mamlakatimiz 2025-yil 11-martda *Atrof-muhit bilan bog'liq bo'lgan masalalar bo'yicha qarorlar qabul qilish jarayonida jamoatchilikning axborot olish imkoniyati, ishtiroki va odil sudlovga erishish imkoniyati to'g'risidagi konvensiya(Orxus konvensiyasi)*ga qo'shildi. Bu bilan tabiiy resurslar muhofazasini kuchaytirish borasida jamoatchilikni ishtirokini kengashtirish, ularni tabiat obyektlari haqida haqqoniy va to'liq axborotga ega bo'lish, ekologik huquqbuzarliklar haqida maxsus vakolatli davlat organlarini xabardor qilish va bevosita nazorat tadbirlarida qatnashish vakolatlari takomillashtirilmoqda.

Shuningdek, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan berilgan ma'lumotlarga muvofiq, barcha kasalliklarning 80 foizi iste'mol qilinadigan suv orqali o'tishi haqida ma'lumot berilgan[2]. Bundan ko'rinadiki, aholini toza ichimlik suvi bilan ta'minlash juda muhim.

Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 2015-yil 18-noyabda 70-sessiyasida **Insonlarning sanitariya va toza ichimlik suviga bo'lgan huquqi**

* Toshkent davlat yuridik universiteti Ekologiya huquqi kafedrasida o'qituvchisi E-mail: otamirzaev2107@gmail.com

masalasida hujjat qabul qilinib, unda: davlatlarda sanitariya va toza ichimlik suvi bilan ta'minlashda tengsizlikni oldini olish; Barqaror rivojlanish maqsadlarining 6-maqsadi doirasida ishlarni 2030-yilgacha yakunlash[3]; toza suv bilan ta'minlanish ustidan doimiy monitoringni olib borish; bu jarayonlarni amalga oshiruvchi yuridik shaxslarni javobgarlini oshirish kabi qator vazifalar belgilangan.

Fikrimizcha, inson huquqlar qatorida —**toza va sifatli ichimlik suviga ega bo'lish** huquqi muhim o'rin tutadi. Bu huquq quyidagi sifatlarga ega bo'lishi lozim:

1) Mavjudlik – har bir fuqaro uchun ichimlik va maishiy ehtiyojlari uchun yetarli va davomli suv bilan ta'minlanganlik.

2) Sifat – Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti tomonidan berilgan yo'riqnomalar asosida insonlarning kundalik va maishiy zarurati uchun inson sog'lig'iga zararli bo'lgan mikroorganizmlar, kimyoviy moddalar hamda xavfli moddalarda xoli bo'lgan suv.

3) Qobiliyatlilik:

a) Jismoniy qobiliyatlilik – suv bilan ta'minlash xizmatini yo'lga qo'yilganligi va undan barcha birdek foydalanishi;

b) Iqtisodiy qobiliyatlilik – suv xizmati va suv narxining barcha uchun sotib olishga imkoniyati yaratilganligi;

c) Kamsitmaslik - Suvni barcha aholi qatlamlari va hududlariga yetkazib berishning birdek sharoiti yaratilganligi;

d) Ma'lumotga qobiliyatlilik – suvni izlash, qabul qilish va uni tarkibi haqida ma'lumotlarni ochiqligi. Ushbu keltirilgan kategoriyalar bilan ta'minlash davlatlar tomonidan bajarilishi kerak bo'lgan muhim faktorlar bo'lib, shundagina fuqarolarni toza suvga bo'lgan huquqi to'laqonli ta'minlanishiga erishiladi.

Argentina va Jazoir kabi bir qator davlatlar sanitar jihatdan toza ichimlik suvi fuqarolarning uzviy huquqi etib belgilangan. **Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar qo'mitasining** Inson huquqlari bo'yicha Komissarining 2003-yildagi 15-sonli qarori 2-moddasida ham ***“Insonlar shaxsiy va kundalik ehtiyojlari uchun yetarli, xavfsiz, sotib olish qobiliyatiga ega bo'lgan darajada suv olish huquqiga ega”*** deb belgilangan[4]. Yangi O'zbekiston Konstitutsiyasida belgilangandek, **ijtimoiy davlat** mohiyatini yana bir isboti sifatida bu huquqni kiritilish, davlatimizni yangi marralarga olib chiqishida muhim qadam bo'lishi shubhasiz.

Davlatlar Birlashgan Millatlar Tashkilotining —**Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi Konvensiyasining 11-12-moddalarida** keltirilgan **suvga bo'lgan huquq**ni amalga oshirishda quyidagi majburiyatlarni ham bajarishlari belgilangan:

a) kamida suvning minimal miqdoridan foydalanishni ta'minlash, ya'ni kasalliklarning oldini olish uchun shaxsiy va maishiy foydalanish uchun yetarli va xavfsiz;

b) suv va suv xizmatlaridan foydalanish huquqini ta'minlashda kamsitishlarsiz asosda amalga oshirish, ayniqsa kam ta'minlangan va nogironlar uchun;

c) yetarli, xavfsiz va muntazam suv bilan ta'minlash hamda suv olishda kutish rejimini olib tashlash;

d) suv xizmatidan foydalanish shaxsiy xavfsizlikka tahdid solmasligiga erishish;

e) suv inshootlari va suv qurilmalari bilan to'laqonli ta'minlash;

f) milliy suv strategiyasi va harakat rejasini qabul qilish hamda shaffof jarayon orqali suvni sifati, ko'rsatkichlari, monitoringini amalga oshirish, shuningdek kam ta'minlanganlar va nogironlarni qo'llab-quvvatlash mexanizmini ishlab chiqish;

g) suvni kam ta'minlanganlar va nogironlar uchun arzon tariflarini ishlab chiqish;

i) suvni sanitariyasini kuchaytirish orqali u bilan bog'liq kasalliklarning oldini olish, davolash va nazorat qilish choralari ko'rish. Bu vazifalarni amalga oshirishda barcha davlat bir xilda iqtisodiy imkoniyatlarga ega emasligini ham hisobga olgan holda bu yo'lda BMTning ixtisoslashtirilgan tashkilotlarini, ya'ni Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti(WHO), Jahon oziq-ovqat va qishloq xo'jaligi tashkiloti(FAO), Birlashgan Millatlar Tashkilotining Bolalar jam'armasi(UNICEF), Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof-muhit bo'yicha dasturi(UNEP), Jahon Mehnat Tashkiloti(ILO), Jahon Savdo Tashkiloti(WTO), Birlashgan Millatlar Tashkilotining Xalqaro rivojlanish agentligi(UNDP) va boshqalar davlatlar bilan hamkorlikda aholini suv bilan ta'minlash loyihalarini amalga oshirish vazifalari qo'yilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son);
2. Birlashgan Millatlar Tashkilotining Atrof muhit kuni bilan bergan ma'ruzasidan (<https://press.un.org/en/2003/sgsm8707.doc.htm>);
3. United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development (<https://sdgs.un.org/goals/goal6>);
4. UN Economic and Social Council (<https://www.refworld.org/legal/general/cescr/2003/en/39347>);

«ЗЕЛЕНое» ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ: АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ

Экологизация государственных услуг становится стратегическим приоритетом государственной политики, направленным на интеграцию принципов устойчивого развития и «зеленой» экономики в административно-правовое регулирование.

Понимание «зеленой» экономики как модели, повышающей благосостояние при минимизации экологических рисков и дефицита ресурсов [UNEP, 2011, с. 16], требует адаптации традиционных подходов к предоставлению государственных услуг. В условиях повсеместной цифровизации, трансформирующей государственное управление, экологизация играет ключевую роль в обеспечении устойчивости и эффективности цифровых сервисов. Концепция «зеленых» государственных услуг предполагает минимизацию экологического воздействия на всех этапах предоставления государственных услуг. В странах СНГ данный процесс находится на разных стадиях развития, что обуславливает необходимость анализа их опыта и разработки предложений.

Цель данного тезиса – анализ административно-правовых вызовов экологизации государственных услуг в странах СНГ и разработка решений для их совершенствования в контексте «зеленой» и цифровой экономики, уделяя особое внимание практическим аспектам правоприменения.

Теоретические основы и концепция «зеленых» услуг. «Зеленая» экономика, характеризующаяся как низкоуглеродная и ресурсосберегающая модель [UNEP, 2011, с. 23], требует внедрения экологических стандартов в государственное управление [ОЭСР, 2023, с. 14].

Экологизация государственных услуг – это интеграция экологических принципов в процесс их предоставления, включая минимизацию углеродного следа и сокращение бумажного документооборота за счет цифровых технологий (например, порталы my.gov.uz в Узбекистане и egov.kz в Казахстане) [Зубарев, 2020, с. 112].

Концепция «зеленых» государственных услуг, тесно связанная с зелеными государственными закупками (GPP), предполагает оказание государственных услуг с учетом экологических критериев [European Commission, 2021, с. 5].

Примечательно упомянут в этой связи зарубежный опыт стран ЕС, Южной

* Салиева Шахсанем Уснатдиновна - Самостоятельный соискатель, Университета общественной безопасности Республики Узбекистан E-mail: shahsitta@gmail.com

Кореи (где 80,5% антикризисных расходов направлены на экологизацию), Коста-Рики и Кении, которые демонстрируют успешные практики [ОЭСР, 2023, с. 27; UNEP, 2011, с. 154, 167].

К примеру, в странах СНГ, таких как Узбекистан и Казахстан, формируется основа для «зеленых» услуг через цифровизацию и проекты по возобновляемым источникам энергии [Национальный доклад о состоянии окружающей среды Узбекистана, 2024, с. 86; ОЭСР, 2023, с. 58].

При этом стоит подчеркнуть, что нормативно-правовая база для экологизации в странах СНГ неоднородна. Так, в Узбекистане основу составляют Стратегия по переходу на зеленую экономику до 2030 года [Указ Президента Республики Узбекистан, 2019] и Закон «Об электронном правительстве» [Закон Республики Узбекистан, 2015]. Однако для полноценной интеграции «зеленых» государственных услуг требуется дополнение законодательства новыми положениями, включающими четкое определение «зеленых» государственных услуг, экологические стандарты для цифровых платформ (ISO 14001), механизмы оценки экологического воздействия (ОВОС), стимулы для устойчивого развития и соответствие международным обязательствам (Парижское соглашение) [European Commission, 2021, с. 10; ОЭСР, 2023, с. 32; UNEP, 2011, с. 98, 189; UNDP, 2023, с. 25].

Помимо этого, отдельным вызовом является неразвитость рынка «зеленого» капитала, что затрудняет финансирование инициатив [UNDP, 2023, с. 55]. Институциональные механизмы, как Министерство экологии Узбекистана [Национальный доклад о состоянии окружающей среды Узбекистана, 2024, с. 102], также требуют усиления.

К примеру, рейтинг ООН по электронному правительству (EGDI) показывает прогресс Узбекистана (69-е место, 2022) и Казахстана (28-е место) в цифровизации [UN, 2022, с. 20-25], но интеграция экологических стандартов требует доработки. Опыт ОЭСР и России (проект «Цифровое государственное управление») [Зубарев, 2020, с. 115] указывает на необходимость следующих решений:

Полагаем, что внедрение положений о «зеленых» услугах в законы «Об электронном правительстве» и разработка специализированных законов, основанных на Моделном Законе СНГ [Моделный Закон СНГ, 2013].

Это включает разработку подзаконных актов, регулирующих конкретные экологические критерии для каждой категории государственных услуг (например, требования к энергоэффективности для электронных архивов, нормы по использованию вторсырья в государственных закупках офисных принадлежностей).

Применение технологий искусственного интеллекта для анализа экологического воздействия и разработка мобильных приложений для

мониторинга [UNDP, 2023, с. 35; European Commission, 2021, с. 20].

В правоприменительной практике это означает создание автоматизированных систем контроля за соблюдением экологических нормативов при оказании электронных государственных услуг (например, отслеживание объемов данных, потребляемой энергии серверами, связанных с конкретными услугами).

Проведение тренингов для госслужащих и создание образовательных программ по «зеленой» экономике и устойчивому государственному управлению [ОЭСР, 2023, с. 65; UNDP, 2023, с. 90].

Думается для эффективной правоприменительной практики необходимо разработать практические руководства и методические рекомендации для должностных лиц по интеграции экологических критериев в их повседневную работу, включая примеры лучших практик и типовые сценарии.

Создание доступных цифровых платформ для гражданского участия в экологическом мониторинге государственных услуг, включая возможность обратной связи и предложений. Это усилит прозрачность и ответственность государственных органов [UNEP, 2011, с. 175].

Думается, что необходимо постепенно внедрение «зеленых» КРІ (*ключевых показателей эффективности*), посредством разработки и включения «зеленых» (экологических) показателей в систему оценки эффективности работы государственных органов и их сотрудников, отвечающих за оказание государственных услуг. Это может быть сокращение потребления бумаги, электроэнергии или увеличение доли электронных взаимодействий, широкого использования альтернативных источников энергии [ОЭСР, 2023, с. 45].

Статистические данные подтверждают значительный потенциал экологизации, так цифровизация государственных услуг в России сократила бумажный документооборот на 30% в 2022 году [Росстат, 2023], а Узбекистан планирует сократить выбросы на 35% на единицу ВВП к 2030 году [UNDP, 2023, с. 28].

Таким образом, экологизация государственных услуг является не просто современным трендом, а жизненно важным требованием для обеспечения устойчивого развития. Комплексное совершенствование нормативно-правовой базы, внедрение передовых цифровых технологий и учет международного опыта играют ключевую роль в преодолении существующих вызовов. Концепция «зеленых» государственных услуг демонстрирует огромный потенциал для минимизации экологического воздействия в данной сфере. При этом, предложенные нами рекомендации по совершенствованию законодательства об электронном правительстве в Узбекистане, основанные на Моделном Законе СНГ, и конкретные меры по улучшению правоприменительной практики могут стать фундаментом для формирования эффективной модели административно-

правового регулирования, способствующей устойчивому развитию в условиях «зеленой» и цифровой экономики в целом.

Список использованной литературы

1. Закон Республики Узбекистан «Об электронном правительстве» от 09.12.2015 № ЗРУ-410 // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – 2015. – № 49 (658).

2. Указ Президента Республики Узбекистан от 04.10.2019 № ПП-4477 «Об утверждении Стратегии по переходу Республики Узбекистан на зеленую экономику до 2030 года» // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – 2019. – № 10 (833).

3. Указ Президента Республики Узбекистан от 30.01.2025 г. № УП-16 «О Государственной программе по реализации Стратегии «Узбекистан — 2030» в «Год охраны окружающей среды и «зеленой экономики»» // Национальная база данных законодательства Республики Узбекистан. – 2025. – URL: <https://lex.uz/docs/7369745?ONDATE=12.05.2025> (дата обращения: 17.07.2025).

4. Моделный Закон СНГ «О государственных и муниципальных услугах» // Принят на 38-м пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников СНГ (Постановление № 38-16 от 24.10.2013). – Санкт-Петербург, 2013.

5. Национальный доклад о состоянии окружающей среды Узбекистана. – Ташкент: Госкомэкологии Республики Узбекистан, 2024. – 120 с.

6. Экологическая доктрина Российской Федерации // Утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 31.08.2002 № 1225-р // Собрание законодательства РФ. – 2002. – № 36. – Ст. 3510.

7. Минприроды России. Государственный доклад о состоянии и об охране окружающей среды Российской Федерации в 2020 году. – Москва: Минприроды России, 2020. – URL: https://www.mnr.gov.ru/docs/gosudarstvennyy_doklad_o_sostoyanii_i_ob_okhrane_okruzhayushchey_sredy_rossiyskoy_federatsii/ (дата обращения: 17.07.2025).

8. Росстат. Использование информационных и коммуникационных технологий в Российской Федерации. – Москва: Росстат, 2023. – URL: <https://rosstat.gov.ru/folder/14478> (дата обращения: 17.07.2025).

9. ОЭСР. Green Growth Indicators. – Париж: OECD Publishing, 2023. – 180.

10. European Commission. Green Public Procurement. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2021. – 50 p.

11. UN. E-Government Development Index 2022. – New York: United Nations, 2022. – 300 p.

12. UNDP. Digital Economy of Uzbekistan: The State of Digital Entrepreneurship and Artificial Intelligence. – Tashkent: UNDP Uzbekistan, 2023. – 100 p.

13. UNDP. National Reports on Sustainable Development in Azerbaijan, Armenia, Kyrgyzstan, Tajikistan. – New York: UNDP, 2021-2023.

14. UNEP. Green Economy Report. – Nairobi: United Nations Environment Programme, 2011. – 640 p.

15. Зубарев С.М. Правовые риски цифровизации государственного управления // Актуальные проблемы российского права. – 2020. – № 4 (115). – С. 110–121.

*Х.А.Тураббаев**

ЭКОЛОГИЯ УЗБЕКИСТАНА: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ

Узбекистан — одно из крупнейших государств Центральной Азии, с богатой историей, культурным наследием и разнообразием природных ландшафтов. Географически страна расположена в аридной климатической зоне, что делает вопросы рационального использования природных ресурсов особенно актуальными. В течение десятилетий экологическая обстановка в стране оставалась напряжённой. Основные проблемы сформировались в советский период, когда приоритет отдавался индустриализации и развитию агропромышленного комплекса без должного учета экологических последствий.

Узбекистан — страна с богатым природным наследием, разнообразными климатическими зонами и уникальными экосистемами. Однако в последние десятилетия страна сталкивается с серьёзными экологическими проблемами, вызванными как природными, так и антропогенными факторами. Вопросы охраны окружающей среды становятся всё более актуальными на фоне климатических изменений, роста населения и развития промышленности. В настоящее время Узбекистан находится на этапе активной экологической трансформации, пытаясь одновременно решать накопленные проблемы и строить "зеленую" экономику будущего.

Основные экологические проблемы Узбекистана Арал и его катастрофа; Аральское море, некогда четвёртое по величине в мире внутреннее озеро, сегодня стало символом одной из самых разрушительных экологических катастроф XX века. В середине прошлого столетия его площадь составляла около 68 000 км². Однако к 2020-м годам море почти полностью исчезло. Аральское море сократилось до менее чем 25 % первоначального объёма; климатические изменения ускоряют деградацию региона. Причина — массовый забор воды из питающих его рек Амударья и Сырдарья на нужды хлопководства. Это привело к резкому снижению притока воды в Арал и, как следствие, — к его почти полному исчезновению. Исчезновение моря вызвало:

* ИИБ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси профессориб подполковник

- **Экономические:** исчезновение рыболовства, упадок прибрежных городов (Муйнак и др.).

- **Экологические:** формирование солончаков (так называемое Аралкум), ураганы солевых и пылевых бур, деградацию экосистем, повышение уровня солености почв, загрязнение воздуха и воды, Устаревшая ирригационная система (потери до 40% воды), загрязнение водоемов сточными водами, истощение подземных вод, выбросы от автомобилей (в 2024 году в стране зарегистрировано свыше 3 млн авто), Промышленные предприятия — металлургия, химическая промышленность, цементные заводы, сжигание отходов и мусора.

Социальные и медицинские воздействия: загрязнённые солончаком почвы, токсичная пыль приводят к ухудшению здоровья населения приаралского региона резкий рост заболеваний дыхательной системы, анемии, онкологических и инфекционных болезней среди местного населения.

Рост промышленности, транспорта и использование устаревших технологий привели к значительному загрязнению воздуха в крупных городах, таких как Ташкент, Фергана, Навои. Также отмечается ухудшение качества воды из-за сбросов промышленных и сельскохозяйственных стоков.

Интенсивное сельское хозяйство, переиспользование почв и недостаточная ротация культур приводят к потере плодородия. Более 50% территории Узбекистана подвержено риску опустынивания. Государство находится в зоне дефицита пресной воды. Основные источники водоснабжения — реки Амударья и Сырдарья — подвержены сезонным колебаниям и зависят от стока из соседних стран (Киргизия, Таджикистан). По данным Министерства водного хозяйства, около 90% всей воды уходит на нужды сельского хозяйства, в первую очередь — на хлопок и пшеницу.

Свыше 60% территории Узбекистана подвержены риску опустынивания.

Интенсивное земледелие, неправильное орошение и вырубка растительности приводят к потере плодородного слоя. **В отношении загрязнения воздуха и отходов имеет место** быстро растущее население (более 36 млн человек по состоянию на 2025 год), рост автопарка и промышленности привели к ухудшению качества воздуха, особенно в мегаполисах. В год образуется свыше 4,5 млн тонн мусора, сортировка и переработка охватывают менее 20% отходов.

Тем не менее несмотря на сложности, Узбекистан предпринимает конкретные шаги для улучшения экологической ситуации:

- **Международные проекты,** включая инициативу ООН по восстановлению экосистем Приарала.

- **Присоединение к международным соглашениям,** включая Парижское соглашение по климату.

- **Создание Международного фонда спасения Арала (МФСА)**, где Узбекистан активно участвует.
 - **Развитие "зеленой" энергетики** — активное строительство солнечных и ветряных электростанций.
 - **Посадка лесов в Приарале** — миллионы гектаров саксаула и других растений высажены для стабилизации песков.
 - **Посадка саксаулов и других пустынных растений** для фиксации солончаков.
 - **Создание особо охраняемых природных территорий** — на 2025 год их площадь увеличена до более чем 6% территории страны.
 - **Переход на капелное и спринклерное орошение** (к 2025 году запланировано охватит до 1 млн гектаров).
 - Реализация проекта **"Цифровизация водного хозяйства"**.
 - **Реконструкция каналов**, строительство водохранилищ и накопителей.
 - Переход на **экологические стандарты Евро-5 и выше** для транспорта.
 - Внедрение **системы разделного сбора мусора** в крупных городах.
 - Создание **экотехнопарков** для переработки отходов.
 - Акции **"Зелёный макулатурный бум"**, **"ЭкоСубботник"**, **"Очистим страну"** и др.
 - **Программа лесомелиорации и озеленения**, особенно в Каракалпакстане и Бухарской области.
 - **Развитие агролесоводства и устойчивых сельскохозяйственных практик.**
 - Внедрение **цифровых технологий** для мониторинга состояния почвы.
- Экологическая политика и международное сотрудничество с 2017 года** Узбекистан активно реформирует экологическую политику:
- Создано **Министерство экологии, охраны окружающей среды и изменения климата.**
 - Приняты **Государственная стратегия по экологии и защите окружающей среды до 2030 года**, а также ряд нормативных актов.
 - Развивается **сотрудничество с ООН, Всемирным банком, ЕС, GIZ и другими организациями.**
 - Ведется работа по **"озеленению" городов** — высажено более 100 млн деревьев за 2022–2024 гг.
 - До 2025 года: реализован проект UNECE и Швейцарии по промышленной безопасности и защите водных ресурсов, принят Протокол «Вода и здоровье» (присоединились в 2023 году).
 - Более 1 500 км водопроводных сетей введены в эксплуатацию; охват населения чистой водой вырос с 40 % до 68 %; высажено 1.7 млн га саксаула на месте пересохшего Арала; расширены ООПТ на 3.6 млн га.

Образовательные и просветительские кампании, направленные на повышение экологической грамотности населения. В Узбекистане растёт интерес среди молодежи к защите природы. Одной из важнейших сил в борьбе за чистую окружающую среду является активное участие населения. Молодежь — не только участники субботников, но и разработчики **инновационных эко проектов** и стартапов в области устойчивого развития. Растет число волонтерских и экологических организаций. Молодежные движения по сортировке мусора, очистке территорий и сохранению водных ресурсов набирают популярность.

Осознание экологических проблем — важная часть изменений.:

- Экологические клубы при школах и университетах.
- Конкурсы и фестивали (например, "ЭкоЁлка", "Зелёный марафон").
- Создание мобильных приложений и платформ для мониторинга состояния природы.

Стратегия «Чистый воздух – 2030» предусматривает усиление экотранспорта, засаживание зелёных зон, внедрение общественного транспорта, электронных стикеров по эмиссии, эко-парков и резервуаров

Ограничение движения старых автомобилей, переход на газ и электромобили, расширение зелёных поясов: планируется высадка на 3 000 га вокруг Ташкента и создание 200 га парков к 2030 году

С 1 мая 2025 года запрещаются высоко загрязняющие производства: цемент, металлургия, асбест и др.; запрет на топливо ниже Euro-4 до конца 2025 года; на установку 200 ИК-датчиков и мониторинг загрязнения уже запланировано.

Система прогнозирования загрязнения и раннего оповещения населения будет введена к концу 2025 года; с января 2024 года данные всех автоматических постов поступают в единый мониторинговый центр

К 2030 году: цел 27 ГВт возобновляемой генерации и 40 % в структуре электроэнергии; это позволит снизить потребление газа на 25 млрд м³ и выбросы CO₂ на 34 млн тонн в год.

Введены в строй крупные солнечные электростанции совокупной общей мощностью от 100 до 500 МВт (Самарканд, Караулбазар, Поп и др.).

Заключение

Экология Узбекистана сегодня находится на перепутье. С одной стороны — тяжелое наследие советской индустриализации и экологических просчетов, с другой — реальные шаги к устойчивому развитию и "озеленению" экономики. Будущее страны зависит от того, насколько эффективно будут реализованы экологические реформы, и насколько активно каждый гражданин включится в процесс сохранения природы.

Экологическая ситуация в Узбекистане — результат как географических реалий, так и человеческого воздействия. Проблемы накоплены за десятилетия, и их решение требует системного и долгосрочного подхода. Однако уже сегодня видны позитивные изменения: страна движется в сторону более устойчивой, экологически ответственной модели развития. Инвестиции в "зеленую" экономику, эко просвещение и участие граждан в защите окружающей среды дают основания для осторожного оптимизма.

Настоящее и будущее экологии Узбекистана — в руках государства, бизнеса и, прежде всего, его граждан.

Использованная литература и источники

1. *Uzbekistan on the way to a green economy*, обзор Всемирного банка (World Bank) и Министерства экономики Узбекистана [Kun.uz](https://kun.uz)
2. *Air Quality Assessment for Tashkent* — отчет Всемирного банка и Министерства экологии (2024) centralasiacclimateportal.org+2 [Всемирный банк+2Kun.uz+2](https://kun.uz+2)
3. Национальный отчет об окружающей среде (Централноазиатский климатический портал, Самарканд, 2025) centralasiacclimateportal.org
4. *Uzbekistan Environment Profile* (CIA World Factbook) [Википедия+11](https://ru.wikipedia.org/wiki/Узбекистан) [Index Mundi+11](https://www.indexmundi.com/uz) [Википедия+11](https://ru.wikipedia.org/wiki/Узбекистан)
5. Международное энергетическое агентство (IEA). Профил Узбекистана, устойчивое развитие и управление отходами [IEA](https://www.iea.org)
6. Состояние окружающей среды Республики Узбекистан (uz-eco.tilda.ws) uz-eco.tilda.ws
7. География и деградация земель Узбекистана (Wikipedia) [Eurasianet+13](https://eurasianet.org) [Википедия+13](https://ru.wikipedia.org/wiki/Узбекистан) [AP News+13](https://apnews.com)
8. AP News: влияние изменения климата на Аральское море [AP News](https://apnews.com)
9. UNECE и Швейцария — проект по защите водных ресурсов (2025) [UNECE](https://unece.org)

*Sh.X.Ganiyev **

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik

Annotatsiya: Ushbu maqolada ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish tushunchasi, ularni asrash va undan oqilona foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida sodir etiladigan huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik masalalari hamda ular bilan bog'liq muammolar va ularning echimlari ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: Ekologiya, atrof-muhit, tabiat, tabiiy resurslar, mineral resurslar, tabiiy boyliklar, hayvonot dunyosi, ma'muriy huquqbuzarlik.

* IIV Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi, mayor

Bugungi kunda dunyoda ekologiya va atrof-muhitni asrash bilan bog'liq masalalar huddi hozirgi zamonda shiddat bilan rivojlanib borayotgan raqamli texnologiyalar kabi hamohang tarzda o'rganib kelinmoqda. Sababi ekologiyani o'zgarishi va uning atrof-muhitga ta'siri, xavfi va zararli oqibatlari bilan butun dunyoni o'zini e'tiboriga jalb qilib kelmoqda.

Mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni ta'minlash, atrof-muhitni saqlash, chiqindilarning insonlar sog'lig'iga zararli ta'sirining oldini olish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish uchun qulay sharoitlar yaratish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Shuning uchun ham Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev tomonidan 2025-yilni O'zbekistonda —Atrof-muhitni asrash va —yashill iqtisodiyot yilil deb e'lon qilish ilgari surildi va ma'qullandi⁷.

Yangi tahrirdagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasi —Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to'g'risidagi ishonchli axborotga ega bo'lish huquqiga ega.

Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko'rsatilishiga yo'l qo'ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o'tkaziladi.

Davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo'yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Davlat Orolbo'yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko'radi⁸ degan normalar ham bejizga konstitutsiya darajasida belgilab qo'yilmadi.

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish - bu tabiiy resurslarni oqilona ishlatish, ekologik tizimlarni saqlash va bioxilma-xillikni ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Bu jarayon inson faoliyatining salbiy ta'sirini kamaytirish, tabiatga etkazilgan zararni tiklash va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga qaratilgan.

Atrof-muhitni muhofaza qilish quyidagilarga alohida e'tibor beradi:

- Tabiiy resurslarni muhofaza qilish:

Er, suv, o'rmon, mineral resurslar va boshqa tabiiy boyliklarni oqilona ishlatish va ularni kelgusi avlodlar uchun saqlab qolish.

- Bioxilma-xillikni saqlash:

O'simlik va hayvonot dunyosini, ularning yashash muhitini muhofaza qilish, shuningdek, genetik resurslarni saqlash.

- Havo va suvni muhofaza qilish:

⁷ <https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/21/yil-nomi/>

⁸ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son)

Atmosfera havosi va suv ob'ektlarini ifloslanishdan himoya qilish.

- Chiqindilarni boshqarish:

Chiqindilarni utilizatsiya qilish, qayta ishlash va zararsizlantirish tizimlarini joriy etish.

- Ekologik ta'lim va tarbiya:

Aholining ekologik ongini oshirish va ularni tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatni shakllantirish.

Albatta, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari, jamoat tashkilotlari va har bir fuqaroning roli muhimdir. Shuning uchun ham har doim atrof-muhitga nisbatan ehtiyotkorlik va mas'uliyatli munosabat bo'lish har birimizning burchimiz hisoblanadi.

Shu sababli, ekologik muammolar bilan bog'liq har qanday holatda, ushbu masalalarga befarq bo'lmasligimiz, o'z hissamizni qo'shishimiz va tabiatni kelajak avlodlar uchun saqlab qolishga harakat qilishimiz lozim.

Agarda kimda-kim tabiatni muhofaza qilish bo'yicha biror huquqbuzarlik holatiga duch kelsa, quyidagi tashkilotlarga murojaat qilishi kerakligi belgilab berildi. Jumladan:

- O'zbekiston Respublikasi Ekologiya va atrof muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi.

- Jamoat tashkilotlari, masalan, "Ekoharakat" tashkiloti.

- Mahalliy davlat hokimiyati organlari.

O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksining VIII-bobi —Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik deb nomlangan bo'lib, 65-moddasidan 96-moddasiga qadar ma'muriy huquqbuzarliklar uchun javobgarliklar belgilangan⁹.

Shuningdek, ushbu Kodeksning boshqa moddalarida ham ekologiya va atrof-muhitni asrash bilan bog'liq bo'lgan ma'muriy huquqbuzarliklar uchun ham ma'muriy javobgarlik belgilanganligini ko'rishimiz mumkin. Misol uchun, 56¹-moddasi —Jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilish huquqbuzarligi uchun javobgarlik belgilangan bo'lib, unga ko'ra ish joylarida, sog'liqni saqlash, ta'lim, sport-sog'lomlashtirish muassasalarida, yong'in chiqish xavfi bo'lgan joylarda, shu jumladan avtomobillarga yoqilg'i quyish shoxobchalarida va boshqa jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilish, bundan tamaki mahsulotini iste'mol qilish uchun maxsus ajratilgan joylar va (yoki) xonalar mustasno hisoblanadi. Agarda ushbu huquqbuzarlik sodir etilgan taqdirda - bazaviy hisoblash miqdorining uchdan bir qismi miqdorida jarima jazosiga tortilishi belgilangan.

Biroq shuni qayd etish lozimki, bugungi kunda ushbu qoidada belgilangan jazo etarli darajada o'zini samarasini bermayapti, sababi belgilangan jazoning huquqiy

⁹ O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. (Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi, 17.06.2025-y., 03/25/1069/0510-son)

ta'sir chorasini etarli emasligidan dalolatdir. Shuning uchun ham bugungi kunda O'zbekiston Respublikasining juda ko'plab belgilanmagan joylarida fuqarolar tamaki mahsulotini iste'mol qilib yurganliklarini ko'rishimiz mumkin.

Bu borada xorijiy tajribaga e'tibor qaratadigan bo'lsak, Singapur davlatida jamoat joylarida tamaki mahsulotini iste'mol qilganlik uchun 1.000 (bir ming) Singapur - AQSh dollari, ya'ni Singapurda 1.000 AQSh dollari milliy valyutada qancha summani tashkil qilsa, shuncha miqdorda jarima solinishi, agarda ushbu huquqbuzarlik takroran sodir etilsa, unda huquqbuzar shaxsga pushti rangda va —men atrofni iflos qildim degan yozuvli futbolka kiydirib, atrofni uning o'ziga majburan tozalatilishi belgilab qo'yilgan¹⁰. Bunday qoidalari bilan Singapur bugungi kunda dunyoda ekologiyasi va atrof-muhiti eng toza davlatlardan biri hisoblanadi. Shuningdek, ushbu qoida nafaqat atrof-muhitni toza saqlashga, qolaversa o'sib kelayotgan yosh avlodni ham tamaki mahsulotini iste'mol qilishdan saqlash bo'yicha o'zining tarbiyaviy ahamiyatini qo'shib kelayotganligi ta'kidlab kelinadi.

Bayon etilganlardan kelib chiqib, bizlarda ham ekologiya va atrof-muhitni saqlash bilan bog'liq bo'lgan barcha ma'muriy huquqbuzarliklar bo'yicha javobgarlik masalasini qaytadan ko'rib chiqib, huquqiy ta'sir chorasini etarli va o'zining samarali natijasini beradigan tarzda bo'lishiga e'tibor qaratishimiz kerakligidan dalolat beradi.

Xulosa sifatida qayd etish lozimki, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklarni barvaqt oldini olish maqsadida, yuqorida keltirilgan muammolarni bartaraf etish uchun bu bo'yicha ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risidagi qonunchilikka o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish hamda samarali amaliyotni tatbiq etish orqali, yoki javobgarlikni kuchaytirish yo'li bilan erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi – T.: 2025.
2. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi – T.: 2025.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 22-yanvardagi —2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi PF-60-son farmoni.
4. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/11/21/yil-nomi/>.
5. <https://uniquesingapore.ru/chto-vam-nuzhno-znat-o-novyh-pravilah-ku/>.

*З.Р.Умаров**

Яшил бойликлар – саломатлигимиз ва фаровон ҳаётимиз манбаи

Ватанимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислоҳотларнинг энг муҳим вазифаларидан бири инсон ҳаёт сифати ва фаровонлигини оширишдан иборат

¹⁰ <https://uniquesingapore.ru/chto-vam-nuzhno-znat-o-novyh-pravilah-ku/>

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Махсус-касбий фанлар кафедраси профессори

бўлиб, давлат сиёсатининг устувор йўналиши сифатида фуқароларнинг ижтимоий ҳимоясини кучайтириш ва камбағ_алликни қисқартириш, аҳолини янги иш ўринлари ва кафолатли даромад манбаи, муносиб яшаш шароитлари билан таъминлаш сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш белгилаб қўйилди.

Аҳоли ҳаёт сифати – умумлаштирувчи ижтимоий-иқтисодий категория бўлиб, нафақат моддий неъматлар ва хизматларни истеъмол қилиш даражасини (турмуш даражасини), балки маънавий эhtiёжларни қондириш, саломатлик, умр кўриш давомийлиги, атроф-муҳит экологик шароитларни, ахлоқий-психологик иқлим, маънавиятни ўз ичига олади. Ўзбекистонда аҳоли ҳаёти сифатини ошириш борасида амалга оширилаётган ишлар жумласида мамлакатимизда экологик вазиятни яхшилашга қаратилган чора-тадбирларни таъкидлаб ўтиш керак.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 30 октябрдаги —2030 йилгача бўлган даврда Ўзбекистон Республикасининг атроф-муҳитни муҳофаза қилиш концепцияси, 2021 йил 30 декабрдаги —Республикада кўкаламзорлаштириш ишларини жадаллаштириш, дарахтлар муҳофазасини янада самарали ташкил этиш чора-тадбирлари тўғ_рисидаги фармонида татбиқ этилиши белгиланган —Яшил макон умуммиллий лойиҳаси дастурларида атроф муҳит объектларини (ҳаво, сув, ер, тупроқ, ер қаъри, биохилма-хиллик, қўриқланадиган табиий ҳудудлар) инсон таъсири ҳамда бошқа салбий таъсир қилувчи омиллардан сақлаш ва сифатини таъминлаш ҳамда саноат ишлаб чиқариши, урбанизация кўлами кескин кенгайиши ва аҳоли пунктларига тушаётган экологик юкни камайитириш механизмларини такомиллаштириш режалари ишлаб чиқилган ва амалга оширилмоқда.

Шуни таъкидлаш лозимки, бу соҳада халқаро ҳамкорлик муносабатларида ҳам давлатимиз фаол қатнашади. Ўзбекистон Республикаси 1993 йил 18 майда Озон қатламини муҳофаза қилиш тўғ_рисидаги Вена конвенциясига ва Озон қатламини емирувчи моддалар бўйича Монреал протоколига қўшилди, Ўзбекистон 1993 йилдан буён БМТнинг Иқлим ўзгариши тўғ_рисидаги ҳадли конвенциясининг (Нью-Йорк, 1992 йил май) аъзоси ҳисобланади.

Биламизки кейинги йилларда дунё табиатида «чекиниш» юз бермоқда. Бу ҳолат ҳарорат ошиши ва ёғ_ингарчиликлардаги ўзгаришлар, дарахтзорлар камайиши, қишлоқ хўжалиги деградациясини кучайишида яққол кузатилмоқда. *Бугунги кунларга келиб БМТ маълумотларига кўра, миллионга яқин ўсимлик ва ҳайвонот турлари йўқ бўлиш арафасида. Сўнгги 50 йил мобайнида ёввойи табиат дунёси 69 фоизга қисқарди, иқлим ўзгариши, нодонуний ов ва савдо каби жиддий таҳдидлар натижасида ҳайвонларнинг генетик ресурслари қисқариб кетди. Натижада 100 дан ортиқ тур, Марказий Осиёда эса 26 турдаги қушлар, 12 турдаги сут эмизувчилар, жумладан, Турон йўлбарси, Осиё қоплони кабилар ва бошқа эндемик турлар бутунлай йўқ бўлиб бормоқда.*

Афсусланарли тамони шундаки, узоқ йиллар давомида юртимиз бойликларининг пала-партиш ўзлаштирилгани, яқин вақтларгача қишлоқ хўжалиги соҳасида «пахта яккаҳокимлиги» ҳукм сургани учун табиат билан иқтисодиёт ўртасидаги мувозанат бузилгани ҳеч кимга сир эмас. Айниқса, асосий бойликларимиз бўлган ер-сув ресурсларидан чуқур ўйланмасдан нотўғри фойдаланишимиз натижасида кўплаб экин майдонларимиз яроқсиз, унумсиз ҳолга келиб қолиши. Орол денгизининг қуриши, экологик вазиятнинг ёмонлашуви нафақат қишлоқ хўжалигига, балки миллий иқтисодиётимизга ва халқимизнинг саломатлигига салбий таъсир кўрсатиб келмоқда.

Бинобарин, қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг асосий тармоқларидан бири саналади. Бугун озиқ-овқат таъминотини барқарор етказиб беришдаги қийинчиликлар ҳамда глобал савдодаги тўсиқлар ҳам миллионлаб инсонлар ҳаётига салбий таъсир кўрсатмоқда. Ваҳоланки БМТ маълумотларига кўра, айти пайтда дунёдаги 22 та давлатда озиқ-овқат танқислиги кузатилмоқда. Нозирги вақтда мамлакатимиз аҳолисининг тез ўсаётгани, шунингдек, ер майдонларимизни кенгайтириш иложи йўқлигини ҳисобга оладиган бўлсак, ер ва сув ресурсларининг сифатига таъсир қилувчи об-ҳаво шароити ўз кучини кўрсатаётган ҳозирги шароитда «яшил» иқтисодиётга ўтишимиз жуда муҳим масала эканлигини ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда. Жаҳон ресурслари институтининг прогнозига кўра, 2040-йилга бориб, Ўзбекистон сайёрамиз бўйича сув танқислиги энг юқори бўлган 33 та мамлакатдан бирига айланиши башорат қилинмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда олиб борилаётган ислоҳатларимизда яшил иқтисодиётни ривожлантириш алоҳида аҳамият касб этмоқдаки, бу борада Президентимиз мамлакатимизда ва халқаро миқёсда ўтказилаётган анжуман ва саммитларда қатор таклиф ва ташаббуслар билан чиқмоқда. Жумладан *«Бугунги кунда она табиатнинг ўзи бизга йўллаётган огоҳлик қўнғирогига бепарво бўлмаслигимиз керак. Афсуски, иқлим ўзгаришлари тобора кучайиб бормоқда. Биз яшаётган Марказий Осиёда сўнгги 30 йилда ўртача йиллик ҳарорат тахминан бир даражага кўтарилди. Минтақамиздаги асосий дарёларнинг ҳавзаси ва биологик хилма-хилликнинг қисқариб бораётгани жиддий хавотир уйғотмоқда. Бугуналиши даражасини оширадиган газлар ва атмосферанинг кенг миқёсда ифлосланиши муаммоларни янада чуқурлаштирмоқда. Бугунги кунда «яшил тараққиёт» борасидаги мақсадларга эришиши учун мамлакатларнинг ҳаракатлари янада фаол ва самарали бўлиши кераклигига ҳеч ким шубҳа қилмаяпти. Бошда чорамиз ҳам йўқ¹¹»,* деб таъкидлаганларида умумий уйимизга кўзга кўринмас хавф-хатарнинг олдини олишда барчамиз масъул эканлигимизни назарда тутиб, Марказий Осиёнинг

¹¹ Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2021 йил 30-май куни Корея Республикасида ўтказилган —Яшил ўсиш ва глобал мақсадлар учун ҳамкорлик – 2030 (P4G) иккинчи халқаро саммитидаги нутқи.

ажралмас қисми бўлган мамлакатимизнинг барқарор ривожланишига, экологик хавфсизлигига эришиш, ҳозирги ва келажак авлод учун қулай атроф-муҳитни яратиш ҳамда табиий ресурслардан самарали фойдаланишга йўналтирилган давлат сиёсатини рўёбга чiqаришни таъминлаш мақсади белгиланган эди.

«Яшил» иқтисодиёт деганда - экологик хавфларни ва экологик танқисликни камайитиришга қаратилган ва атроф-муҳитни бузмасдан барқарор ривожланишни мақсад қилган иқтисодиёт тушунилади.

Мамлакатимизда «яшил иқтисодиёт»га ўтиш ва углерод нейтраллигига эришиш Янги Ўзбекистоннинг устувор стратегик вазифаси этиб белгиланди. Чунки «яшил иқтисодиёт»га ўтиш мамлакатимизда экологик вазиятни тубдан яхшилаш, инсон ҳаётига зарарли таъсир ўтказувчи экологик муаммоларни бартараф этиш имконини беради.

Давлатимиз раҳбарининг 2022-йил 2-декабрдаги «2030-йилгача Ўзбекистон Республикасининг «яшил иқтисодиёт»га ўтишига қаратилган ислоҳотлар самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида»ги қарори қабул қилинди. Мазкур ҳужжат билан 2030-йилгача Ўзбекистон Республикасида «яшил» иқтисодиётга ўтиш ва «яшил» ўсишни таъминлаш дастури тасдиқланди.

Дастурга кўра «Яшил» иқтисодиётга ўтиш масаласи биринчи навбатда қуйидаги вазифаларни кун тартибига қўймоқда:

биринчидан, аҳолининг юксалиб бораётган эҳтиёжларини қондириб, уларнинг фаровонлиги, яшаш даражаси ва сифатини ошириш учун моддий неъматларни яратишни барқарор равишда экология ва атроф-муҳитга зарар етказмасдан кўпайтириб бориш лозим.

иккинчидан, ишлаб чiqариш ва иқтисодиётни ривожлантириш учун энергия ресурслари керак бўлади, буларни қайта тикланадиган энергия манбалари ҳисобидан кўпайтириш, жамоат транспортини ҳам электр қуввати билан юрадиганларига алмаштириш, энергияни тежасайдиган биналарни барпо қилиш каби йўналишларда ишларни олиб бориш.

учинчидан, атроф-муҳитга зарарли газларни чiqармайдиган, атроф-муҳитни асрайдиган, экологик тоза технологияларни яратиш орқали экологик тоза маҳсулотларни етиштириш масаласига ҳам алоҳида аҳамият бериш лозим бўлади.

тўртинчидан, бир томондан, табиатдаги барча ресурслар чекланган бир пайтда инсон эҳтиёжлари чексизлигини инобатга олиб, уларнинг мувофиқлигини таъминлаш мақсадида неъматларни ишлаб чiqаришни кенгайтиришни табиий ресурсларни камайитирмасдан амалга ошириш чораларини ҳам кўриш долзарб масалалар сирасига киради.

бешинчидан, аҳолининг доимий ўсиб бораётган эҳтиёжларини қондириш учун қанча ишлаб чiqариш, қандай ишлаб чiqариш, кимга мўлжаллаб

ишлаб чиқариш масаласига атроф-муҳитни асраган ҳолда катта аҳамият берилиши зарурлигини тақозо этмоқда.

«Яшил иқтисодиёт» – табиий захираларга таъсир этмайдиган иқтисодиёт бўлиб, унинг консепсияси табиий ресурсларни асраш ва табиатга салбий таъсирни камайтиришдир. Инсон ҳаётининг ўсиши табиий капитал ўсиши билан баробар бўлиши даркор. Бунга «яшил ўсиш» дейилади. **Унинг мақсади** – жамият барқарорлигига эришиш учун экотизимга босимни камайтириб, ижтимоий сиёсат, иқтисодиёт ва экология ўртасидаги мувозанатни таъминлашдир.

Ўзбекистон биохилма-хиллиги **27 мингдан ортиқ турларни** ўз ичига олади. Ўсимлик дунёси 11 минг турни ташиқил этади (ўсимликларнинг 324 тури ва қўзиқориннинг 3 тури Ўзбекистоннинг «Қизил китоб»ига киритилган). Шунинг учун ҳайвонот ва ўсимлик дунёси объектларидан ноқонуний фойдаланиш устидан назоратни кучайтиришимиз керак.

Атроф-муҳитга зарарли таъсирларнинг олдини олиш мақсадида мамлакатимизда «Яшил макон» умуммиллий лойиҳаси амалга оширилмоқда. Нудудларимизда «яшил бог_лар» ва «яшил жамоат парклари»ни барпо этишдек эзгу ишлар амалга оширилмоқда. Ўтган давр мобайнида лойиҳа доирасида 588 гектар озиқ-овқат ва экологик хавфсизликка хизмат қиладиган «яшил бог_лар», инсон саломатлигига хизмат қиладиган 662 гектар «яшил жамоат парклари», Бухоро, Нукус, Хива ва Урганч шаҳарлари атрофида 40 км масофада «яшил белбог_»лар барпо этилди.

Хулоса қилиб айтганда —Яшил макон|| умуммиллий лойиҳаси доирасидаги амалга оширилатган ишлар ва келгусидаги устувор вазифалар ҳақида тўхталганда Президент Ш. Мирзиёевни қўйидаги сўзларини эслашимиз ўринли бўлади, —мамлакатимизда ҳар йили 200 миллион туп дарахт ва бута экиб, яшиллик миқёсини 2030 йилгача 30 фоизга етказиш мақсади белгиланган. 2020 йилда яшиллик даражаси 8 фоиз бўлган бўлса, ҳозир бу кўрсаткич 12 фоизга етди.

Жорий йил баҳорида 138 миллион донга кўчат экилди. Йил бошидан буён 10 минг гектардан зиёд —яшил белбог_||, вазирлик ва ҳокимликлар 257 та бог_ барпо қилди. Оролбўйида яшил қоплама 2 миллион гектардан ошди¹² дея таъкидлаган эдилар.

Эътиборлиси шундаки, аҳоли масканлари ва маҳаллаларда «яшил майдонлар»ни кўпайтириш учун мақсадли маблаг_лар ажратилмоқда. Барча давлат идоралари, корхоналар ва олий таълим муассасаларида «яшил бог_лар» яратилмоқда.

¹²2024йил 21 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раислигида —Яшил макон|| умуммиллий лойиҳаси доирасидаги ишлар натижадорлиги ва келгусидаги устувор вазифалар юзасидан ўтказилган видеоселектор йиғилиши

Fuqarolarga qulay ekologik sharoitlar yaratish — davr talabi

Annotatsiya: Mazkur maqolada fuqarolar uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratishning huquqiy, ijtimoiy va institutsional ahamiyati tahlil qilinadi. Inson salomatligi, hayot sifati va barqaror rivojlanish bevosita atrof-muhit holati bilan bog'liq. Shu munosabat bilan, davlatning va jamiyatning asosiy vazifalaridan biri — ekologik xavfsizlikni ta'minlash va har bir fuqaro uchun sog'lom muhit yaratishdan iborat. Maqolada O'zbekistonda bu borada olib borilayotgan islohotlar, amaliy natijalar va mavjud muammolar yoritilgan. Shuningdek, xalqaro tajribalar tahlil qilinib, taklif va tavsiyalar ilgari surilgan.

Tayanch so'zlar: ekologik sharoit, fuqaro, atrof-muhit, ekologik xavfsizlik, sog'lom muhit, ekologik siyosat, huquqiy kafolatlar, barqaror rivojlanish, toza havo, ekologik infratuzilma.

Bugungi kunga kelib, atmosfera havosining ifloslanishi, biologik xilma-xillikning kamayishi, tuproq degradatsiyasi dunyo miqyosida global tashvish uyg'otmoqda. O'z navbatida, tabiiy resurslarni tejash va atrof-muhitni muhofaza qilish bugungi kunda davlat va jamiyat hayoti uchun muhim ustuvor yo'nalishga aylandi.

Xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlariga ko'ra, har yili 7 million gektarga yaqin unumdor yer jahon qishloq xo'jaligi aylanmasidan tortib olinmoqda, 7 million kishi havo ifloslanishi ta'siridan vafot etmoqda, 2025 yilga borib esa, dunyo aholisining yarmidan ko'pi sifatli suv iste'molidan mahrum bo'lishi mumkin.

Yurtimizda aholining qulay muhitga ega bo'lishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratish, tabiiy resurslardan oqilona va samarali foydalanish, yuzaga kelayotgan ekologik muammolarning oldini olishga jiddiy e'tibor qaratib kelinmoqda. Ta'kidlash joizki, shu kunlarda qizg'in davom etayotgan O'zbekiston uchun muhim siyosiy hujjat, yangi tahrirdagi Konstitutsiya loyihasi keng jamoatchilik muhokamasida bo'lib, undagi moddalar soni amaldagi 128 tadan 155 taga, normalar soni 275 tadan 434 taga oshdi. Ya'ni, asosiy qonunimiz matni qariyb 65 foizga ortdi va xalqimiz takliflari asosida yangilandi¹³.

Xozirgi kunda fuqarolarning sog'lom muhitda yashashiga bo'lgan ehtiyoji nafaqat inson huquqi, balki milliy xavfsizlik, ijtimoiy barqarorlik va iqtisodiy taraqqiyot uchun ham muhim hisoblanadi. Qulay ekologik sharoitlar yaratish — bu faqat qonun bilan cheklanib qolmaydi, balki amaliy ishlar, jamoatchilik ishtirokini va ekologik madaniyatni ham talab etadi¹⁴.

Mamlakatimizda ekologik vaziyatni yaxshilash, transchegaraviy garmisel

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o'qituvchisi podpolkovnik +998988 339 7071 bisenovkenjaboy@gmail.com

¹³ https://uza.uz/uz/posts/ekologik-barqarorlikni-taminlash-davr-talabi_470947?ysclid=mcegetmp1w94091505.

¹⁴ ЮНЕП ҳисоботи: — Environment and Health, 2021.

shamollari va chang-qum boʻronlarining atrof-muhitga zararli taʼsirlarining oldini olish maqsadida qator tadbirlar amalga oshirilmoqda.

Oʻtgan davr mobaynida "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida 588 gektar "yashil bogʻlar", 662 gektar "yashil jamoat parklari", Buxoro, Nukus, Xiva va Urganch shaharlari atrofida jami 40 km masofada "yashil belbogʻ"lar barpo etildi.

Shu bilan birga, umummilliy loyihani samarali davom ettirish bugungi kunda kechiktirib boʻlmay choralarni koʻrishni talab etmoqda.

Oʻzbekistonda "Yashil makon" umummilliy loyihasini yanada ommalashtirish, ekologiya sohasida davlat boshqaruvi tizimini takomillashtirish va ilgʻor texnologiyalarni keng joriy etish hamda "Oʻzbekiston - 2030" strategiyasida belgilangan vazifalar ijrosini taʼminlash maqsadida: "Yashil makon" umummilliy loyihasini amalga oshirishda quyidagi qoʻshimcha mexanizmlar amalga oshirilishi belgilandi:

Davlat byudjetidan har yili ajratiladigan mablagʻlarning kamida 50 foizi "yashil bogʻlar" va "yashil jamoat parklari"ni tashkil qilish uchun "Ochiq byudjet" axborot portali orqali jamoatchilik fikri asosida shakllangan "Mening bogʻim" loyihalarini moliyalashtirishga yoʻnaltiriladigan boʻldi. Bunda: aholi tashabbusi bilan "yashil bogʻlar" va "yashil jamoat parklari"ni tashkil qilish boʻyicha maydon manzili va rasmlari koʻrsatilgan holda qiymati 250 mln soʻmdan oshmagan tashabbus bildirildi; "Mening bogʻim" loyihalarini shakllantirish va ularga ovoz berish jarayoni har yili yanvar-fevral oylarida oʻtkaziladigan boʻldi;

Davlat byudjetidan har yili ajratiladigan mablagʻlar Oʻzbekiston Respublikasining manzilli koʻkalamzorlashtirish investitsiya dasturi orqali "Yashil makon" umummilliy loyihasi doirasida daraxtzorlar barpo etish va koʻkalamzorlashtirish tadbirlarini amalga oshirish sxemasiga muvofiq quyidagilarni amalga oshirishga yoʻnaltiriladigan boʻldi: har bir hududda dendrariylar, dendrologiya va botanika bogʻlarini tashkil qilish; shahar va tumanlarni "yashil belbogʻ"lar bilan oʻrab olish; 5 gektardan kam boʻlmagan yirik bogʻlarni barpo etish; transchegaraviy garmsel shamollari va chang-qum boʻronlari taʼsirini kamaytirish uchun "yashil qalqon" tashkil qilish.

Moliyalashtirishda quyidagi qoʻshimcha manbalardan foydalanishga ruxsat etildi: suveren "yashil obligatsiyalar", "barqaror rivojlanish obligatsiyalari"ni chiqarish; uglerod savdosi tizimini (carbon trading system) yoʻlga qoʻyish. Ushbu mablagʻlar yoʻnaltiriladigan maqsadlar "Yashil makon" umummilliy loyihasini moliyalashtirishga qoʻshimcha mexanizmlardan tushadigan mablagʻlarni yoʻnaltirish maqsadlariga muvofiq tasdiqlanadigan boʻldi¹⁵.

Qulay ekologik sharoit — tushuncha va ahamiyatiga toʻxtalsak, qulay ekologik sharoit — bu fuqarolar uchun toza havo, toza ichimlik suvi, yashil maydonlar, kam

¹⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 23 ноябрдаги —Республикада яшиллик даражасини янада ошириш, "Яшил макон" умуммиллий лойиҳасини изчил амалга ошириш орқали экологик барқарорликни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисидаги N ПФ-199 Фармони.

ifloslanishli sanoat, changsiz shahar muhiti, shovqinsiz joylashuv va biologik xavfsizlikni o'z ichiga olgan kompleks tushunchadir¹⁶. Bu sharoitlar insonning jismoniy va ruhiy salomatligiga bevosita ta'sir qiladi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ekologik islohotlarga to'xtalsak, oxirgi yillarda O'zbekiston Respublikasida qator ekologik dasturlar va normativ hujjatlar qabul qilindi, jumladan:

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 23 noyabrda —Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, "Yashil makon" umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida N PF-199 Farmoni; O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025 yil 30 maydagi —«Yashil makon» umummilliy loyihasi doirasida hamda o'rmonlarni boshqarish tizimida islohotlarni izchil davom ettirish, yashil hududlarni kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida PF-90-son Farmoni; —Yashil makon umummilliy loyihasi (yillar davomida millionlab daraxtlar ekilyapti); Shaharlarda yashil zonalar va ekologik infratuzilmalar soni ortib bormoqda; Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun va boshqa hujjatlar orqali qonunchilik bazasi takomillashmoqda¹⁷.

Muammolar va to'siqlarga to'xtalsak: iqtisodiy faoliyatning ayrim turlari hali ham ifloslanishning asosiy manbai bo'lib turibdi; ayrim hududlarda aholi toza suv, havo va kanalizatsiya tizimi bilan to'liq ta'minlanmagan¹⁸; fuqarolarning ekologik madaniyati past, jamoatchilik nazorati yetarli darajada emas.

Xalqaro tajribaga to'xtalsak, Yaponiya, Shvesiya, Finlyandiya kabi davlatlar insonning ekologik farovonligini davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilagan. Ularda shaharsozlikda ekologik me'yorlarga qat'iy amal qilinadi, jamoat transporti ekologik toza vositalarga almashtirilgan¹⁹.

Taklif va tavsiyalarga to'xtalsak: Qulay ekologik muhitni yaratishda mahalliy hokimliklar, NNT va biznes tuzilmalar faol jalb qilinishi kerak; Ekologik normalarga rivojlangan standartlar asosida amal qilinishi zarur; Maktab va OTMlarda ekologik ta'lim majburiy tarzda joriy etilishi lozim; Har bir hudud bo'yicha ekologik xaritalar va holat monitoringini yo'lga qo'yish kerak.

Xulosa o'rnida, fuqarolarga qulay ekologik muhitni yaratish — bugungi zamonning muhim talabidir. Davlat, jamiyat va har bir fuqaroning ekologik sharoitni yaxshilashdagi faol ishtiroki hayot sifati va barqaror rivojlanishning asosiy omilidir. Qonuniy, tashkiliy va ma'rifiy choralar mukammal uyg'unlikda bo'lsa, sog'lom muhit va kuchli jamiyatga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

¹⁶ Комилов Н. «Экологик хукуклар ва фуқаролар манфаатлари». // Юрист журналі, 2022, №2.

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси «Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонуни, 1992 йил.

¹⁸ Экология вазирлиги ахборотномаси, 2023 йил, II чорак.

¹⁹ European Environment Agency: —Urban environmental sustainability strategies, 2020.

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 23 noyabrdagi —Respublikada yashillik darajasini yanada oshirish, "Yashil makon" umummilliy loyihasini izchil amalga oshirish orqali ekologik barqarorlikni ta'minlash chora-tadbirlari to_g_risida»gi N PF-199 Farmoni.
2. YuNEP hisoboti: —Environment and Health, 2021.
3. Komilov N. «Ekologik huquqlar va fuqarolar manfaatlari». // Yurist jurnali, 2022, №2.
4. O_zbekiston Respublikasi «Atrof-muhitni muhofaza qilish to_g_risida»gi Qonuni, 1992 yil.
5. Ekologiya vazirligi axborotnomasi, 2023 yil, II chorak.
6. European Environment Agency: —Urban environmental sustainability strategies, 2020.
7. Jo_rav A. «O_zbekistonda ekologik xavfsizlik va huquqiy islohotlar». – Toshkent, 2023.
8. <https://uza.uz/uz/posts/ekologik-barqarorlikni-taminlash-davr-talabi>

*B.H.Burxonov**

ICHKI ISHLAR TIZIMIDA EKOLOGIK SAVODXONLIKNI OSHIRISH VA XODIMLARNI MAXSUS TAYYORLASH MASALALARI.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar tizimi xodimlarining ekologik savodxonlik darajasi, mavjud muammolar, ularni bartaraf etish yo'llari va ekologik huquq bo'yicha maxsus tayyorlov zarurati tahlil qilingan. Ichki ishlar organlarining ekologik xavfsizlikni ta'minlashdagi samaradorligi ko_p jihatdan xodimlarning ushbu sohadagi bilim va ko_nikmalariga bog_liq ekanligi asoslab beriladi..

Kalit so_zlar: ekologik savodxonlik, ichki ishlar organlari, ekologik xavfsizlik, xodimlar tayyorlov tizimi, profilaktika, huquqiy bilim, ekologik jinoyatlar.

Kirish

Global miqyosda ekologik xavfsizlik masalasi insoniyatning dolzarb muammolaridan biri bo_lib qolmoqda. Atrof-muhitga nisbatan beparvolik, tabiiy resurslardan noqonuniy foydalanish va ekologik jinoyatlar sonining ortib borayotgani har bir sohada ekologik madaniyat va savodxonlikni oshirish zaruratini yuzaga keltirmoqda. Shu jumladan, huquqni muhofaza qiluvchi organlar, xususan ichki ishlar tizimi xodimlarining ekologik savodxonligini oshirish – fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash, ekologik qonunbuzarliklarning oldini olish va ekologik xavfsizlikni mustahkamlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada ichki ishlar tizimida ekologik savodxonlik darajasi, mavjud muammo va imkoniyatlar, shuningdek, xodimlarni ekologik huquq va xavfsizlik

* O_zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli o_qituvchisi bahodirburxonov87@gmail.com

bo_yicha maxsus tayyorlash zarurati tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Ichki ishlar tizimining faoliyati fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash, jamoat tartibini saqlash va huquqbuzarliklarning oldini olish kabi muhim vazifalarni qamrab oladi. So_nggi yillarda bu tizimning ekologik xavfsizlikni ta'minlashdagi o_rni ham tobora ortib bormoqda. Chunki ekologik jinoyatlar va atrof-muhitga yetkazilayotgan zararlar nafaqat tabiiy resurslarga, balki inson salomatligiga ham jiddiy xavf tug_diradi. Bunday holatda ichki ishlar organlari xodimlarining ekologik savodxonligi va ularning maxsus tayyorlanishi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Bugungi kunda ekologik huquqbuzarliklarning turli shakllari – noqonuniy daraxt kesish, hayvonot dunyosiga zarar yetkazish, chiqindilarni noqonuniy tashlash, suv yoki havo ifloslanishiga sabab bo_ladigan harakatlar va boshqa ekologik jinoyatlar kundalik hayotimizda tez-tez uchramoqda. Bunday holatlarda ichki ishlar xodimlarining ushbu jinoyatlarni aniqlash, hujjatlashtirish va qonunchilik doirasida huquqiy baho berish qobiliyati juda muhim hisoblanadi. Afsuski, hozirgi amaliyot shuni ko_rsataidiki, ko_plab xodimlar ekologik qonunchilikni yetarlicha chuqur bilmaydi, ekologik jinoyatlar bo_yicha tergovga qadar harakatlarni to_g_ri yuritishda qiyinchilikka duch keladi. Bu esa jinoyatlarning javobsiz qolishiga yoki ishlarning bekor qilinishiga olib keladi. Ekologik savodxonlik – bu faqatgina nazariy bilim emas, balki atrof-muhitda sodir bo_layotgan jarayonlarga ongli yondashuv, ularni baholash, sabab-oqibat munosabatini tushunish va huquqiy mexanizmlarni to_g_ri qo_llay olish ko_nikmasidir. Ichki ishlar xodimi ekologik xavfsizlik haqida yetarli bilimga ega bo_lmasa, nafaqat ekologik jinoyatlarning oldini olish, balki ularni to_g_ri aniqlashda ham samarasiz bo_ladi. Shu boisdan, ekologik savodxonlikni oshirish masalasi ichki ishlar tizimida ustuvor yo_nalishlardan biri bo_lishi lozim. Ayni paytda ichki ishlar tizimi ta'lim muassasalarida ekologik huquq yoki ekologik xavfsizlik alohida o_quv predmeti sifatida o_qitilmaydi yoki u boshqa fanlar tarkibida qisqa va umumiy tarzda yoritiladi. Bu esa yetarli tayyorgarlikni ta'minlay olmaydi. Shu munosabat bilan, ichki ishlar xodimlari uchun ekologik huquq, ekologik xavfsizlik, ekologik jinoyatlarning turlari, ularni aniqlash va hujjatlashtirish bo_yicha amaliy mashg_ulotlar asosida shakllantirilgan o_quv dasturlarini ishlab chiqish zarur. Mazkur tayyorgarlik jarayonlari Ekologiya vazirligi, prokuratura organlari, sud ekspertizasi markazlari bilan hamkorlikda olib borilishi mumkin. Shuningdek, ekologik monitoringni amalga oshirish uchun zamonaviy vositalardan – dronlar, geoinformatsion tizimlar (GIS), sun'iy yo_ldosh ma'lumotlari va masofadan turib kuzatuv texnologiyalaridan foydalanish bo_yicha ichki ishlar xodimlariga maxsus ko_nikmalar berilishi lozim. Bu esa ularning zamonaviy texnologiyalar yordamida ekologik huquqbuzarliklarni erta aniqlash salohiyatini oshiradi. Ekologik savodxonlikni oshirishning yana bir muhim jihati –

bu jamoatchilik bilan hamkorlik qilishga tayyorlik, ekologik madaniyatni aholi orasida targ'ib qilish, ekologik volontyorlar va fuqarolik jamiyati vakillari bilan muloqotga kirishish qobiliyatidir. Ichki ishlar xodimi ekologik masalalarda ham ijtimoiy sheriklik tamoyillarini tushunmog'i va qo'llay bilmog'i zarur. Ekologik huquqlarni himoya qilish nafaqat ekologiya idoralari vazifasi, balki barcha huquqni muhofaza qiluvchi tuzilmalar, shu jumladan, ichki ishlar tizimining ham mas'uliyatli vazifasidir. Shunday ekan, IIO xodimlarini ekologik savodli, huquqiy jihatdan tayyor va texnologik vositalardan foydalanishga qodir mutaxassislar sifatida shakllantirish davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanishi lozim. Bu esa mamlakatimizda ekologik barqarorlik, fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va ekologik jinoyatlarga qarshi samarali kurashishning muhim kafolati bo'ladi.

Xulosa

Ichki ishlar tizimida ekologik savodxonlikni oshirish bugungi kunning dolzarb vazifasidir. Zero, ekologik muammolar jamiyat xavfsizligiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Xodimlar ekologik qonunchilikni chuqur bilmas ekan, ekologik jinoyatlar va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish samarali bo'la olmaydi.

Shu bois, IIO tizimidagi kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish jarayonlarida ekologik ta'limga alohida e'tibor qaratish zarur. Bu nafaqat ekologik xavfsizlikni, balki fuqarolarning konstitutsiyaviy huquqlarini ishonchli himoya qilish imkonini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent, 2023.
2. —Ichki ishlar organlari to'g'risidagi Qonun, 2016-yil 16-sentabr.
3. O'zbekiston Respublikasining —Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonuni, 1992-yil.
4. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi, 2023-yil tahriri.
5. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy sayti – www.iiv.uz
6. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi axborotlari – www.eco.gov.uz
7. Sattorov I. —Ekologik huquqiy savodxonlikni oshirishda huquqni muhofaza qiluvchi organlar roli // —Huquqiy tadqiqotlar jurnali, 2022, №2.
8. Qodirova N. —Ekologik xavfsizlik va davlat siyosati // —Yuridik fanlar axborotnomasi, 2023.

*Ш.А.Албеков**

РОЛ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫХ ОРГАНОВ И ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ

* Старший преподаватель цикла физической подготовки Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан shokiralbekov@gmail.com

ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ПРАВ ГРАЖДАН ЧЕРЕЗ ПРОГРАММЫ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ И ФОРМИРОВАНИЯ ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ

Аннотация: В статье рассматриваются механизмы взаимодействия органов внутренних дел и образовательных учреждений в контексте обеспечения экологических прав граждан. Особое внимание уделяется роли физического воспитания как медиатора между правом, здоровьем и экологической культурой. Подчеркивается значимость комплексного подхода к формированию экологического сознания через воспитание, спорт и сотрудничество с государственными структурами.

Ключевые слова: экологические права, органы внутренних дел, физическое воспитание, здоровый образ жизни, экологическое просвещение, правовое воспитание, взаимодействие.

ВВЕДЕНИЕ

В современных условиях устойчивого развития, когда экология становится одной из приоритетных сфер государственной политики, обеспечение экологических прав граждан требует участия не только природоохранных и санитарных органов, но и силовых структур, включая органы внутренних дел. Конституция Республики Узбекистан гарантирует каждому право на благоприятную окружающую среду (ст. 49 Конституции Республики Узбекистан), однако реализация этого права на практике невозможна без воспитания экологически сознательного поведения с раннего возраста, особенно в образовательной среде.

Важную роль в этом процессе играет физическое воспитание - не только как средство укрепления здоровья, но и как площадка для формирования устойчивых поведенческих практик, связанных с природоохранной деятельностью. Через совместные инициативы образовательных организаций и правоохранительных органов возможна эффективная реализация интегрированных программ, объединяющих правовое просвещение, физическую активность и заботу об окружающей среде.

Органы внутренних дел участвуют в обеспечении экологической безопасности путём выявления и пресечения правонарушений, контроля за соблюдением санитарно-экологических норм, участия в рейдовых мероприятиях. Однако значимость их профилактической функции нельзя недооценивать. Согласно мнению доктора юридических наук В.Н.Кудрявцева, «преступность не может быть побеждена только мерами наказания - необходима профилактика, воспитание, формирование правового сознания»¹.

Совместные действия с образовательными учреждениями открывают широкие возможности для просвещения и вовлечения молодёжи в

правозащитную и экологическую деятельность. Включение элементов экопросвещения в школьные программы физического воспитания позволяет формировать ответственное отношение к природе, развивать патриотизм и правовую культуру.

Программы физического воспитания, особенно проводимые на открытом воздухе, позволяют сочетать развитие физических качеств с формированием уважительного отношения к природной среде. Воспитанники участвуют в уборках территорий, спортивных эко-акциях и волонтерских инициативах. Всё это содействует воспитанию чувства сопричастности, личной ответственности за состояние окружающей среды.

Академик И.П. Павлов подчеркивал, что здоровье человека тесно связано с условиями окружающей среды, отмечая: «Гигиена - это наука не только о чистоте тела, но и о гармонии с природой»². Данная мысль особенно актуальна в контексте урбанизации и загрязнения окружающей среды, что прямо влияет на здоровье молодежи.

Органы внутренних дел становятся полноценными партнерами в организации спортивно-экологических мероприятий, правовых уроков и открытых диалогов с учащимися. В ряде регионов Республики успешно реализуются инициативы типа «Эко-патруль», «Чистый двор - безопасный район», в которых сотрудники органов внутренних дел участвуют вместе со школьниками в очистке территорий, проводя разъяснительные беседы о важности соблюдения природоохранного законодательства.

По мнению профессора А.В. Наумова «экологическая безопасность - это не только охрана природы, но и защита будущих поколений»³. Именно в этом контексте правоохранительные органы выступают гарантами правопорядка и одновременно - активными субъектами экологического воспитания.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, взаимодействие органов внутренних дел с образовательными учреждениями играет ключевую роль в обеспечении экологических прав граждан. Программы физического воспитания, дополненные элементами правового и экологического просвещения, способствуют формированию устойчивых моделей поведения, основанных на уважении к закону, заботе о здоровье и природе.

Интеграция усилий правоохранительных органов, педагогов, общественных организаций и самих учащихся становится не просто необходимостью, но основой устойчивого развития общества, где экологическое право перестаёт быть абстракцией и становится частью повседневной жизни.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. Кудрявцев В.Н. Преступность и социальный контроль. - М.: Юридическая литература, 2001.

2. Павлов И.П. Полное собрание сочинений. Т. 4. - М., 1952.
3. Наумов А.В. Экологическая безопасность и правовые механизмы её обеспечения // Право и жизнь. - 2019. - №4.
4. Конституция Республики Узбекистан. 01.05.2023 года.
5. Блинов А.И., Гончаров И.Н. Правоохранительные органы и экология: проблемы взаимодействия // Вестник ОВД. - 2020. - №6.
6. Сафонова М.В. Экологическое воспитание в системе физического образования // Вопросы педагогики. - 2021. - №2.

*K.S.Beysenov**

FUQAROLARNING EKOLOGIK HUQUQLARINI TA‘MINLASH — ZAMON TALABI

Annotatsiya: Ushbu maqolada fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlashning huquqiy, ijtimoiy va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Atrof-muhit muhofazasi inson hayoti va salomatligi uchun muhim omillardan biri bo‘lib, uning ta‘minlanishi davlatning konstitutsiyaviy vazifasi hisoblanadi. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida ekologik huquqlarning huquqiy asoslari, amaliyotdagi muammolar va ularni hal etish bo‘yicha tavsiyalar keltirilgan. Shuningdek, xalqaro tajribaga ham tayanilgan holda huquqiy kafolatlarni mustahkamlashning dolzarb jihatlarini yoritilgan.

Tayanch so‘zlar: ekologik huquqlar, fuqaro, atrof-muhit, qonunchilik, huquqiy kafolat, sud himoyasi, ekologik xavfsizlik, barqaror rivojlanish, xalqaro tajriba, ekologik madaniyat.

Atrof-muhitning ifloslanishi, tabiiy resurslarning cheklanganligi va iqlim o‘zgarishlari kabi global muammolar fonida insonning sog‘lom va xavfsiz ekologik muhitda yashash huquqi nafaqat huquqiy, balki hayotiy zaruratga aylandi. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlash bo‘yicha tegishli choralarni ko‘rishi, qonunchilikni takomillashtirishi va jamoatchilik nazoratini kengaytirishi zarur²⁰.

Fuqarolarning ekologik huquqlari – bu fuqarolarning sog‘lom va xavfsiz atrof-muhitda yashash, ekologik axborotga ega bo‘lish, qaror qabul qilish jarayonlarida ishtirok etish va tabiatni muhofaza qilishda faol ishtirok etish huquqidir²¹.

Bu huquqlar insonning yashash sifatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi va ular Konstitutsiya hamda qonunlar orqali kafolatlangan.

O‘zbekistonda ekologik huquqlarning huquqiy asoslari bu: O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida Har kim qulay atrof-muhitga, uning

*O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o‘qituvchisi, podpolkovnik. bisenovkenjaboy@gmail.com +998988 339 7071

²⁰ Қаршиев С. «Экологик ҳуқуқларнинг ҳуқуқий асослари». – Тошкент, 2020.

²¹ Жамолов А. «Инсон ва атроф-муҳит: ҳуқуқий ёндашувлар». // Юридик фанлар журналы, 2022. №3.

holati toʻgʻrisidagi ishonchli axborotga ega boʻlish huquqiga ega. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini taʼminlash va atrof-muhitga zararli taʼsir koʻrsatilishiga yoʻl qoʻymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan oʻtkaziladi. Davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash boʻyicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Davlat Orolboʻyi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar koʻradi deb qayd etilgan²².

Shuningdek, quyidagi qonunlar muhim ahamiyatga ega: «Atrof-muhitni muhofaza qilish toʻgʻrisida»gi Qonun (1992 yil)²³; —Ekologik ekspertiza,atrof-muhitga taʼsirni baholash va strategik ekologik baholash toʻgʻrisidagi Qonun . 24.02.2025 y. N O_RQ-1036²⁴; «Ekologik nazorat toʻgʻrisida»gi Qonun. 2013 yil 27 dekabr, O_RQ-363-son²⁵; —Ekologik audit toʻgʻrisidagi Qonun 2021 yil 15 mart,O_RQ-678-son²⁶.

Ekologik huquqlarni amalga oshirishdagi muammolar bu: Ekologik huquqlarga oid maʼlumotning yetarli emasligi; Sud-huquq organlarida ekologik huquqbuzarliklarni koʻrib chiqish amaliyotining samarasizligi; Fuqarolarning huquqiy ongi va ekologik madaniyatining pastligi; Jamoatchilik nazoratining kamroq boʻlishi²⁷.

Fuqarolarning ekologik huquqlarini amalga oshirishdagi asosiy toʻsiqlardan biri bu: ekologik huquqlarga oid maʼlumotning yetarli emasligi hisoblanadi. Bu muammo quyidagi holatlarda yaqqol koʻrinadi:

Huquqiy axborotga yetish imkoniyatlari cheklanganligi-Koʻpgina hollarda aholi oʻzining sogʻlom atrof-muhitda yashash huquqi, ekologik axborot olish huquqi va jamoatchilik muhokamalarida ishtirok etish huquqi borligidan xabardor emas. Qonunchilikda bu huquqlar mustahkamlangan boʻlsa-da, ular haqida keng jamoatchilik orasida maʼlumotlar kam tarqatiladi²⁸.

Davlat organlarining ekologik maʼlumotlarni ochiq taqdim etmasligi-Aksariyat hollarda davlat organlari aholini ekologik vaziyat, ifloslanish darajasi yoki ekologik xatarlar haqida toʻliq xabardor qilmaydi. Bu axborotlar yoki maxfiy, yoki juda texnik

²² Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. – Т.: Ўзбекистон, 2023.

²³ «Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Қонун. 1992 йил, №754-ХП.

²⁴ —Экологик экспертиза,атроф-муҳитга таъсирни баҳолаш ва стратегик экологик баҳолаш тўғрисидаги Қонун . 24.02.2025 й. N ЎРҚ-1036.

²⁵ «Экологик назорат тўғрисида»ги Қонун. 2013 йил, №ЗРУ-363.

²⁶ —Экологик аудит тўғрисидаги Қонун 2021 йил 15 март,ЎРҚ-678-сон

²⁷Бобоев У. «Ўзбекистонда экологик ҳуқуқларни ҳимоя қилиш механизмлари». // Ҳуқуқ ва жамият, 2021. №4.

²⁸ Жамолов А. «Экологик ҳуқуқий маданиятни шакллантириш муаммолари». // Юрист журнали, 2022, №4.

tilda boʻlib, keng jamoatchilik uchun tushunarsiz boʻladi²⁹.

OAV va taʼlim tizimida ekologik huquqlarga kam eʼtibor qaratilishi-Ommaviy axborot vositalari va maktab hamda universitetlarda ekologiya va fuqarolik huquqlari haqida yetarlicha tushuntirish ishlari olib borilmaydi. Bu esa huquqiy ong va ekologik madaniyat darajasini pasaytiradi³⁰.

Taʼlim va maʼrifiy tadbirlarning yetarli emasligi-Maxsus treninglar, seminarlar va huquqiy maʼrifiy dasturlarning kamligi fuqarolarning ekologiya sohasidagi huquqiy savodxonligini oshirishga toʻsqinlik qiladi³¹.

Takliflar: Davlat organlari va OAV oʻrtasida hamkorlik asosida ekologik maʼlumotlar keng tarqatilishi; Ekologik axborotni olishni soddalashtiruvchi elektron platformalar yaratilishi; Maktab va universitetlarda "Ekologik huquqlar" fani joriy etilishi; NNT va fuqarolik jamiyati institutlari orqali maʼrifiy ishlar kuchaytirilishi.

Fuqarolarning ekologik huquqlarini taʼminlashda sud-huquq organlarining roli nihoyatda muhim hisoblanadi. Ammo amalda ushbu organlar tomonidan ekologik huquqbuzarliklarni koʻrib chiqish va hal etish samaradorligi yetarli emas.

Soʻnggi yillarda ekologik huquqbuzarliklar soni ortib borishiga qaramasdan, sudda koʻrib chiqilgan ekologik ishlarning soni nisbatan kam. Bu holat aholi oʻrtasidagi huquqiy ong pastligi, sudga murojaat qilish mexanizmlarining murakkabligi yoki ishonchsizlik tufayli yuz beradi³².

Aksariyat hollarda sudyalari yoki prokurorlar ekologik huquqbuzarliklarning mohiyati, ekologik ekspert hulosalari va tabiiy resurslarning huquqiy muhofazasiga oid murakkab masalalarda yetarli bilimga ega emaslar. Bu esa qarorlar qabul qilishda qiyinchiliklarga olib keladi³³.

Qonunchilikda ekologik huquqbuzarliklar uchun maʼmuriy va jinoiy javobgarlik belgilangan boʻlsa-da, amalda bu choralar samarasiz qoʻllaniladi. Jarimalarning kam miqdori, nazoratning zaifligi va profilaktik choralar yetishmasligi — ekologik huquqbuzarliklar koʻpayishiga zamin yaratadi³⁴.

Ekologik huquqlar boʻyicha jamoatchilik nazorati institutlari sud ishlariga jalb etishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Sudlar koʻp hollarda NNTlar yoki fuqarolik jamiyati vakillarini jarayonlarga toʻliq jalb qilmaydi³⁵.

Takliflar: Sudyalari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlari uchun

²⁹ Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси ҳисоботлари, 2023.

³⁰ Ғаниева М. «Оммавий ахборот воситалари ва фуқароларнинг экологик ҳуқуқлари». // Ҳуқуқ ва ҳаёт, 2021.

³¹ Каримова Д. «Экологик таълим ва унинг ҳуқуқий онгни оширишдаги аҳамияти». // Ўқитувчи журнали, 2023.

³² Бобоев У. «Ўзбекистонда экологик ҳуқуқларни ҳимоя қилишнинг ҳуқуқий механизмлари». // Юрист журнали, 2022, №2.

³³ Комилов Н. «Суд амалиётида экологик низолар: муаммо ва ечимлар». // Ҳуқуқ ва жамият, 2023, №5.

³⁴ Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодекси ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекси. — Тошкент, 2023.

³⁵ Каримова Л. «ННТлар фаолияти ва экологик адолатга етиш имкониятлари». // Фуқаролик жамияти таҳлиллари, 2021, №4.

maxsus ekologik huquq bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish; Sud amaliyotida ekologik huquqbuzarliklar bo'yicha alohida ixtisoslashgan sudlar yoki bo'limlarni joriy etish; Jamoatchilik va NNTlarni sud jarayonlariga kengroq jalb etish huquqiy asoslarini mustahkamlash; Ekologik huquqbuzarliklar uchun jazoning mu'tadil va profilaktik ta'siriga ega shakllarini kengaytirish.

Orhus konvensiyasi (1998) ekologik axborotga yetish, qarorlar qabul qilishda ishtirok etish va ekologik masalalar yuzasidan sudlarga murojaat qilish huquqini xalqaro miqyosda kafolatlaydi³⁶.

Shu bilan birga, Yevropaning bir qator davlatlarida ekologik ombudsmanlar faoliyati samarali yo'lga qo'yilgan.

Shuni tavsiya etishimiz mumkinki, ekologik ta'lim va targ'ibotni kuchaytirish; Sud va huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatini mustahkamlash; Jamoatchilik va NNTlarning faol ishtirokini ta'minlash; Ekologik axborot shaffofligini kuchaytirish.

Xulosa o'rinda, fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash jamiyatning barqaror rivojlanishini kafolatlaydi. Mazkur huquqlarni himoya qilish faqatgina qonun bilan emas, balki fuqarolarning huquqiy ongi va faol ishtiroki orqali amalga oshirilishi lozim. Huquqiy mexanizmlarni takomillashtirish va jamoatchilikni jalb qilish — bugungi zamonning talabi hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar (snoskalar):

1. Qarshiev S. «Ekologik huquqlarning huquqiy asoslari». – Toshkent, 2020.
2. Jamolov A. «Inson va atrof-muhit: huquqiy yondashuvlar». // Yuridik fanlar jurnali, 2022. №3.
3. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023.
4. «Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida»gi Qonun. 1992 yil, №754-XII.
5. —Ekologik ekspertiza,atrof-muhitga ta'sirni baholash va strategik ekologik baholash to'g'risida»gi Qonun . 24.02.2025 y. N O_RQ-1036.
6. «Ekologik nazorat to'g'risida»gi Qonun. 2013 yil, №ZRU-363.
7. —Ekologik audit to'g'risida»dagi Qonun 2021 yil 15 mart,O_RQ-678-son.
8. Boboev U. «O'zbekistonda ekologik huquqlarni himoya qilish mexanizmlari». // Huquq va jamiyat, 2021. №4.
9. Jamolov A. «Ekologik huquqiy madaniyatni shakllantirish muammolari». // Yurist jurnali, 2022, №4.
10. Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qo'mitasi hisobotlari, 2023.
11. G'anieva M. «Ommaviy axborot vositalari va fuqarolarning ekologik huquqlari». // Huquq va hayot, 2021.

³⁶ Aarhus Convention. UNECE, 1998. <https://unece.org/env/pp>

12. Karimova D. «Ekologik ta'lim va uning huquqiy ongini oshirishdagi ahamiyati». // O'qituvchi jurnali, 2023.
13. Boboev U. «O'zbekistonda ekologik huquqlarni himoya qilishning huquqiy mexanizmlari». // Yurist jurnali, 2022, №2.
14. Komilov N. «Sud amaliyotida ekologik nizolar: muammo va yechimlar». // Huquq va jamiyat, 2023, №5.
15. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksi va Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – Toshkent, 2023.
16. Karimova L. «NNTlar faoliyati va ekologik adolatga yetish imkoniyatlari». // Fuqarolik jamiyati tahlillari, 2021, №4.
17. Aarhus Convention. UNECE, 1998. <https://unece.org/env/pp>

Sh.R.Raximov *

EKOLOGIK MADANIYATNI RIVOJLANTIRISH YO'NALISHLARI VA SAMARALI JIHATLARI

Mamlakatimizda —Yashil iqtisodiyot saril ildam harakat qilgan holda chiqindisiz texnologiyani joriy qilishni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda keng ko'lamli taraqqiyot sari yuksalishlar, strategiyalar amalga oshirilmoqda. Bunga iqtisodiy asos sifatida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish tufayli ko'p ukladli iqtisodiyot shakllandi va faoliyat ko'rsatmoqda. Xo'jalik yurituvchi subyektlar bozor talablari asosida ishlab chiqarishga innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilmoqdalar, mavjud ishlab chiqarish fondlari texnik modernizatsiya asosida faoliyat ko'rsatmoqda. Shunga mutanosib ravishda, ishlab chiqarish tuzilmasi ham diversifikatsiya qilinmoqda. Ushbu toifadagi xo'jalik yurituvchi subyektlar ishlab chiqarish hajmini oshirish, iste'mol bozorlarini tovar va mahsulotlar bilan to'ldirish, aholining bandligini ta'minlash bilan birga, xo'jaliklar daromadining asosiy obyektiga aylanib bormoqda.

Ammo ta'kidlash joizki, ushbu xo'jalik yurituvchi subyektlarning mahalliyashtirish dasturi doirasidagi yashil iqtisodiyot sari faoliyatlari ancha sust ahvolda, bu esa o'z navbatida, mahsulot tannarxini oshirib, oqibatda ularning samaradorlik ko'rsatkichlarini past darajada qoldirmoqda.

Mahalliyashtirish dasturi doirasida ular tabiat bilan o'zaro muloqotda bo'ladi, natijada atrof-muhit va jamiyatga o'zining ta'sirini o'tkazadi. Shularni inobatga olgan holda ro'y berib turadigan hodisa bo'lgan taqchillikning oldini olish maqsadida asosiy vazifalardan biri tabiiy resurslardan, shuningdek, ikkilamchi resurslardan oqilona foydalanish, bu sohadagi ishlar ko'lamini yanada kengaytirish, ular salohiyati imkoniyatlarini to'liq izga soluvchi mexanizmlar, yo'nalishlar va usullarni qidirib

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus fanlar sikli o'qituvchisi, mayor

topish hamda amaliyotda qo'llay olish kun tartibiga qo'yilishi lozim bo'lgan masalalardan biridir.

Ana shunday yo'llardan biri – tabiat va inson, tabiat va jamiyat nuqtayi nazaridan, ekologik ong, qarashlar orqali yashil iqtisodiyot sari yo'naltirilgan ekologik madaniyatni shakllantirishdir.

Xo'jalik amaliyotida avvalom bor, asosiy subyekt bo'lib inson ishtirok etadi, inson ijtimoiy tizimda asosiy bo'g'in, boshqaruv obyekti va subyektidir. Inson o'z faoliyati bilan tabiatga, jamiyatga va atrof-muhitga ta'sir etsa, u boshqaruv subyektiga aylanadi. Inson o'zini-o'zi, fikrini, xulqini, ishlari va harakatlarini ham boshqaradi. Shu boisdan ham, ongli ravishda amalga oshirilgan faoliyat orqasidan inson madaniyati yuzaga keladi. Inson o'zi qachonki qilayotgan ishidan samara ololsa, uni qanoatlantirsagina yuqori madaniyatli nuqtaga yetadi, unda ijobiy tafakkur paydo bo'ladi. Insonlarda tabiatga, jamiyatga va atrof-muhitga nisbatan ijobiy tafakkurning shakllanishida quyidagilar birlamchi hisoblanadi:

- xo'jalik yuritishning tabiat bilan muloqotsiz bo'lmashligi va shu boisdan ham betakror tabiatga munosabatning shakllanishi;

- tabiiy resurslarning tabiat tizimidagi tutgan o'rni, manbalari, xo'jalikda foydalanish xususiyatlariga ko'ra cheklanganligi;

- resurslar cheklanganligi sababli ulardan oqilona foydalanib, mamlakatning betakror tabiatini kelajak avlodlarimiz bo'lgan farzandlarimizga asl holda qoldirish.

Yuqorida qayd etilgan birlamchi hisoblangan zaruratning insonlar tafakkuridan ijobiy o'rin olishida, avvalom bor, oilaning, shuningdek, ta'lim muassasalari, fuqarolar o'zini-o'zi boshqarish idoralarining keng ishtiroki zarur bo'ladi.

Atrof-muhit muhofazasi bo'yicha keyingi bosqich yo'nalish bu – inson xo'jalik faoliyatida, ayniqsa, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda potensial xom ashyo hisoblangan chiqitlar, ya'ni ikkilamchi resurslarning to'planishi va ulardan foydalanish samaradorligidadir. Mamlakat o'zining taraqqiyot strategiyasi yo'lida o'zining tabiiy boyliklariga tayanar ekan, tabiiy resurslardan kompleks foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Mamlakatning ikkilamchi resurslari tuzilmasida paxta sanoatining, to'qimachilikning, shu jumladan, maishiy chiqitlarning salmog'i kattadir. Masalan, bir tonna paxta chiqitlaridan ikki yuz xildan ortiq buyumlar ishlab chiqarish mumkin. Bundan tashqari mineral xom ashyo hisoblangan rudadan olingan po'lat, temirga nisbatan metall lomlarini qayta ishlash 70 % ga arzonga tushadi va bunda har bir tonna po'lat hisobiga 1,5 tonna ruda, 0,2 tonna koks moddasi tejiladi, 60 % kam energiya sarflanadi, havoning ifloslanishi 15 % ga, suvning ifloslanishi esa 60 % ga kamayadi.

Materiallardan ikkilamchi foydalanish mamlakat taraqqiyotining kompleks muammolarini yechishga xizmat qiladi, xususan:

- tabiiy boyliklar o'zlashtirilmagan holatda, asl holicha kelajak avlod vakillariga meros bo'lib qoladi; - birlamchi xom ashyo iste'moli kamayadi;

- yer, suv va atmosferaning ifloslanishi kamayib, atrof-muhit muhofazalanadi, ekologik barqarorlik vujudga keladi;

- mehnat resurslarining mehnat shakli o'zgarib, mehnat unumdorligi o'sadi, samaradorlik ta'minlanadi; - mamlakat xalqaro mehnat taqsimotida o'z mavqeiga ega bo'ladi.

Ikkilamchi resurslar to'planishining monitoringini olib borish va uni qayta ishlash maqsadida sanoat hududlarida mazkur yo'nalishga xizmat qiluvchi bir nechta kichik biznes subyektlarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Ularning vazifalariga quyidagilarni kiritish zarur:

- ikkilamchi resurslar shakllanishi va to'planishining uzoq muddatli bashoratini tarmoqlar va hududlar bo'yicha ishlab chiqish, hamda muntazam monitoringini olib borish;

- ikkilamchi resurslarni maxsus belgilangan joylarga to'plash maqsadida guruhlar tashkil qilish va unga aholining faol qismini jalb qilish;

- ikkilamchi resurslardan oqilona foydalanishning iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;

- ikkilamchi resurslarning mamlakat tashqarisiga chiqib ketishining oldini olish. Mazkur jarayonni yo'lga qo'yishda albatta davlat, nodavlat tashkilotlarining, bozor infratuzilmasining hamda jamoat tuzilmalarining beqiyos ko'magi lozim bo'ladi. Bundan tashqari, mamlakatning boy tabiiy resurslar salohiyati sanalgan biologik, rekreatsiya resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha ham bir qator iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llab, ekologik barqarorlikni ta'minlash va shuningdek, rekreatsiya negizida turizm, sport va sog'lomlashtirish sohalari orqali mamlakatni dunyoga keng tanitish mumkin.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirgan holda, shuni aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakat tabiiy resurslar salohiyatidan oqilona foydalanish, uni avaylab asrash, uni kelajak avlodlarimiz bo'lgan farzandlarimizga asl holicha yetkazish orqali tabiat musaffoligini saqlash, mamlakatda amalga oshirilayotgan taraqqiyot sari O'zbekiston strategiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi.

Zero, buni aynan ushbu maqsadda tashkil qilingan O'zbekiston ekologik harakatining faoliyatida va uning o'z oldidagi dasturiy vazifalarida ham ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Айнакулов М.А., Абдухамидов Э. Нормативно-правовая база интеграционных отношений хозяйствующих субъектов //Молодой ученый. – 2016. – №. 7-2. – С. 80-83.

2. Berkinov B.B., Aynaqulov M.A. Kichik tadbirkorlik korxonalarining yirik korxonalar bilan ishlab chiqarish kooperatsiyasi // Monografiya-Jizzax. – 2004. – T. 114. – С. 2004-114.

3. Беркинов Б.Б., Айнакулов М.А. Производственная кооперация малого бизнеса с крупными предприятиями //Джизак.: Типография Джизакского политехнического института. – 2004.

4. Qosimov J.A. et al. The role of software in the development of modeling in education //AIP Conference Proceedings.– AIP Publishing, 2022.– Т. 2432.– №. 1.

5. Айнакулов М.А., Худойбердиев Б.Б. Формы и методы развития агрокластера, их основные направления // Технологии социальной работы в различных сферах жизнедеятельности. – 2020. – С. 70-75.

6. Aynakulov M.A. Environmental awareness and environmental management as a factor of development //Арктика: современные подходы к производственной и экологической безопасности в нефтегазовом секторе. – 2020. – С. 19-21.

Sh.M.Ubaydullayev *

HAYOT VA SAHNA KO_ZGUSI

Hammamizga yaxshi ma'lumki, inson va jamiyat hayotida, xalqning ma'naviy dunyosini, ong-u tafakkurini yuksaltirishda teatr san'atining o'rni va ahamiyati beqiyosdir.

Sh.M.Mirziyoyev

Jahondagi eng ommaviy va ta'sirchan san'at turlaridan biri bo'lgan teatr asrlar davomida odamlarni insoniylik va ezgulikka chorlab, ularning qalbida olijanob fazilatlar, gozal his-tuygularni kamol toptirishga, jamiyat hayotida tinchlik, do'stlik va hamjihatlik, yuksak axloq va adolat tamoyillarini mustahkamlashga xizmat qilib kelmoqda.

Dunyodagi 100 dan ziyod mamlakatda keng nishonlanayotgan mana shu quvonchli bayram kunida bir asrdan ziyod shonli tarixga, ijodiy maktablarga ega bo'lgan o'zbek teatr san'ati o'zining boy an'ana va qadriyatlarini saqlab, zamon bilan hamnafas bo'lib, izchil rivojlanib kelayotganini alohida ta'kidlash o'rinlidir³⁷.

Teatr san'atining asoslari hatto ibtidoiy jamiyatda, ilk sivilizatsiyalar paydo bo'lishidan oldin mavjud edi. Teatr san'ati Sharqda ham, Qadimgi **Yunoniston** va **Rimda** ham paydo bo'lgan, so'ngra O'rta asr va Uyg'onish davri G'arbiy Yevropa va Rossiyada rivojlanishda davom etgan. —Teatrning tarixiy o'tmishida turli spektakl va spektakllar qadim zamonlardan beri mavjud bo'lgan. Bu turli holatlarga bog'liq. *Birinchidan*, bu dam olish zarurati, *ikkinchidan*, o'z-o'zini, dunyoni, inson qalbini bilish va kashf etish, uchinchidan, jamoat ongini manipulyatsiya qilish. Voqealikni badiiy aks ettirish dramatik harakat yordamida amalga oshirildi. Qahramonlarning o'zaro ta'siri, psixologik yoki ijtimoiy to'qnashuvlarni ochib berish, tomoshabinni rejani amalga oshirishda ishtirok etishga jalb qilishga urinish — bu teatr harakatining

* Maxsus kasbiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi, mayor

³⁷ <https://daryo.uz/k/2021/03/26/shavkat-mirziyoyev-xalqaro-teatr-kuni-munosabati-bilan-sohaxodimlariga-tabrik-yolladi>

asosidir³⁸.

Maʼrifatparvar Mahmudxoʻja Behbudiy —Teatr – bu ibratxonadir³⁹ degan edi. Inson maʼnaviy olamini yuksaltirishda, ong va tafakkurini teranlashtirishda teatr sanʼatining oʻrni beqiyos. Zero, sanʼat odamlarni ezgulikka chorlaydi, yaxshilikka undaydi, eng goʻzal his-tuygʻularni inʼom etadi. Teatr shunchaki oddiy tomoshaxona emas, balki tarbiya, madaniyat, maʼnaviyat va maʼrifat maskanidir³⁹.

1961 yilda YUNESKO huzuridagi Xalqaro teatr instituti tomonidan Avstriyaning Vena shahrida boʻlib oʻtgan IX kongressda 27 mart — Xalqaro teatr kuni deb taʼsis etilgan boʻlib, bugungi kunda dunyoning 100 dan ziyod mamlakatlarida ushbu sana, teatr sanʼati xodimlarining kasb bayrami sifatida keng nishonlanib kelinmoqda. Prezidentimizning saʼy-harakatlari bilan mamlakatimizda ham madaniyat va sanʼatni, xususan teatrni rivojlantirish davlatimizning ustuvor vazifalaridan biriga aylandi.

Teatr deganda, avvalambor, sanʼatning katta bir turini tushunish lozim. Shu bilan birga, teatr, bu — tomosha, spektaklning oʻzi, — deydi Oʻzbekiston xalq artisti, —El-yurt hurmatil ordeni sohibasi Rixsi Ibrohimova. — Hayotim teatr bilan chambarchas bogʻlangan. Umr yoʻllarimning har bir sahifasi teatr sahnalarida oʻtgan. Ochigʻini aytsam, hech bir sanʼat turi teatr oʻrnini bosa olmaydi. Chunki odamiylikning goʻzal fazilatlarini targʻib qilishda sahna asarlarining taʼsiri benihoya kuchli. Teatr sanʼati hayotni, voqea-hodisalarni, turli kurashlar va ziddiyatlarni, ichki kechinmalarni dramatik xatti-harakatlarda, aktyor ijrosi orqali aks ettiradi. Shekspirning —Butun olam — teatr, unda har bir odam — aktyordir⁴⁰, degan jumlasini biz koʻp holatlarda iqtibos keltirib ishlatamiz. Xalqaro teatr kuni munosabati bilan barcha teatr ijodkorlarini, fidoyilarini, masʼuliyatli va mashaqqatli kasb bayramlari bilan muborakbod etaman. Sahnani betakror asarlar, jozibali, ibratli obrazlar bilan toʻldirishda ijodiy kuch-quvvat tilab qolaman. Teatr bor ekan, hayot maroqli va goʻzaldir!

Teatr sanʼatining turlari koʻp. Bular – drama teatri, opera, balet, musiqali drama, musiqali komediya, operetta, yosh tomoshabinlar teatri, qoʻgʻirchoq teatri, radio teatr, televizion teatr, estrada teatri, maydon teatridir. Teatr asarlarining asosiy janrlari: drama, tragediya, komediya. 1576-yilda aktyor Jeyms Berbij sahna namoyishlari uchun maxsus birinchi binoni qurgan. U shunchaki —teatr⁴¹ deb nomlangan. Koʻp oʻtmay boshqa teatrlar qurilgan, ular orasida —Globus⁴² teatri ham boʻlib, u yerda Shekspirning koʻplab pesalari sahnalashtirilgan.

Tomoshabinlar sahnaning oldi yoki atrofidagi chuqurda tik turgan yoki kabinalarda oʻtirgan. Bizning zamonaviy teatrimiz oʻsha dastlabki ingliz teatrlaridan kelib chiqqan. Ayniqsa, Rimda teatrning yangi shakl va turlari yaratildi. Gʻarbiy

³⁸ 1. Берестовская Д. С. Античная художественная культура. Учебное пособие. / Д. С. Берестовская —Симферополь: Бизнес-Информ, 2003.

³⁹ <https://yuz.uz/news/hayot-va-sahna-kozgusi>

Yevropada teatr san'atining dastlabki namunalari sayyor aktyorlar, jonglyorlar ijodida, Rossiyada skomoroxlar faoliyatida yuzaga kelgan.

Uyg'onish davrida vujudga kelgan drama yangi shakldagi professional turning shakllanishiga zamin yaratdi. XVI asrdan opera, XVIII asr o'rtalaridan balet, XIX asr o'rtalaridan operetta mustaqil teatr turi sifatida rivojlana boshladi. Teatrning keyingi taraqqiyoti klassitsizmning keng yoyilishi bilan bog'liq⁴⁰.

XVIII asrda ma'rifatchilik oqimidagi teatr taraqqiy etdi. Aynan o'sha davrda u g'oyaviy va badiiy kurashlar maydoniga aylandi. Amir Temur davlati davrida teatr san'atida keskin yuksalish ro'y berdi. Sharafiddin Ali Yazdiy, Ibn Arabshoh, Klavixolarning ma'lumotlaricha, bu davrda poytaxt – Samarqandda va boshqa nufuzli shaharlarda teatrlashgan tomoshalar uyushtirilgan. An'anaviy teatr va boshqa san'at tomoshalari, ayniqsa, Mirzo Ulug'bek davrida Movarounnahrda, Husayn Boyqaro davrida Xurosonda taraqqiy topdi.

Teatr har bir davrda, hayotiy saboqlar beruvchi jonli vosita hisoblangan. Inson ma'naviyati yuksalishida ham uning o'рни bo'lakcha. Ma'rifatparvar bobomiz Mahmudxo'ja Behbudiy —Teatr – bu ibratxonadir! deb bejiz ta'kidlamagan. Darhaqiqat, teatr ibrat va ma'naviyat maskani. Yoshlarimiz ma'naviyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirish hamda bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etishda ham uning salmoqli roli bor.

Ya'ni, u insonga hayotiy saboq beradi. Binobarin, joylarda yoshlarni teatrlarga ko'proq jalb qilish, zamon qahramoni obrazi aks etgan spektakllarni ko'proq yaratish, qolaversa, huquqbuzarlik va jinoyatchilikning ayanchli oqibatlarini kelajagimiz sohiblariga sahna asarlari orqali yetkazishga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. Negaki, hamma yoshlar ham qonunchilik normalarini o'qish yoki eshitish bilan qaysidir noqonuniy xatti-harakatning mohiyatini teran anglamasligi mumkin.

Ammo real voqealarga asoslangan spektakllarda ilgari surilgan g'oyalar nafaqat yoshlar, balki kattalarning ham qalb tubiga yetib boradi. Behbudiyning fikricha, ma'rifat uchun faqat maktab kifoya qilmaydi. Millat uchun oyna kerak, toki unda o'z qabohatini ham, malohatini ham ko'ra olsun. Mana shu haqiqat uni teatr tashkil etish, ular uchun asarlar yaratishga undagan. O'zbek dramaturgiyasining ilk namunalaridan biri sanalgan —Padarkushl asari shu tufayli yuzaga kelgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, teatrimiz hayotida ham yangi davr boshlandi. Istiqlol tufayli milliy merosga tayanib ijod qilish, milliy qadriyatlar, an'analarni tiklashga intilish jiddiy tus oldi. Bu davrda o'zbek teatrida ilg'or tendensiyalar, ijodiy izlanishlar ko'zga tashlanadi. **Masalan**, teatrlar repertuarida tarixiy mavzuning salmog'i oshdi. Buyuk ajdodlarimiz – allomalar, shoirlar, davlat arboblari, lashkarboshilarning hayoti va taraqqiyot uchun kurashini yorituvchi o'nlab sahna asarlari yaratildi. Sahnalarda sho'rolar davrida hatto tilga olish man etilgan Bahouddin Naqshband, Hakim at-Termiziy, Imom al-Buxoriy kabi allomalar hayotini

⁴⁰ https://t.me/manaviyat_va_marifat_darsi

yorituvchi sahna asarlari vujudga kelib, davrimiz tomoshabinlari ma'naviyatini boyitdi, tarixga nisbatan qarashlarni o'zgartirdi.

Ayniqsa, Amir Temur va temuriylar haqida yaratilgan 20 ga yaqin sahna asarlari ma'naviy va madaniy hayotimizda katta voqea bo'ldi. O'zbekistonda o'tkazilgan — Sharq va G'arb teatr san'ati festivali, —Humol xalqaro yoshlar teatrlari festivali, — Navro'z, —Andijon bahoril respublika teatr festivallari, qo'ng'irchoq teatrlari festivallari teatr san'atining yangi ijtimoiy sharoitda rivojlanishida muhim rol o'ynamoqda. O'zbek teatri jamoalari dunyodagi bir qator mamlakatlarda ijodiy safarlarda bo'lib, o'zbek teatr san'ati yutuqlarini namoyish etishmoqda⁴¹.

Xulosa qilib aytganda, teatr tarixi davlatlar tarixi bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun teatr haqidagi asosiy ma'lumot manbalari teatr san'ati taraqqiyotidagi muhim bosqichlari aks ettiruvchi tarixiy, nazariy asarlar va xotiralardir. Hamma davrlarda ham teatr madaniy, ijtimoiy va siyosiy hayotning ajralmas qismi bo'lib kelgan. Teatr tarixining har bir bosqichi bugungi kungacha teatr repertuarining faxri bo'lgan durdona asarlar yaratgan mashhur mualliflarining nomlari bilan bog'liq. Ammo teatr san'ati bir zumda bo'lib, avlodlar faqat adabiy manbalardan ma'lum spektakllarning ajoyib muvaffaqiyati, o'tmishdagi taniqli aktyorlarning o'yinlari haqida bilib olishlari mumkin. Biz teatrning ma'lum bir davrdagi taraqqiyotini, jahon madaniyatidagi o'rnini kuzatamiz.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 22 noyabrda "Teatrlarning jamiyat madaniy hayotidagi ahamiyatini oshirish va ular faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-399-sonli qarori qabul qilingan bo'lib mamlakatimizda teatr san'atini yanada rivojlantirish, teatrlar faoliyatini takomillashtirish va ularning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, sohada ijodiy hamkorlik va erkinlikni ta'minlash, spektakllarning badiiy saviyasini oshirishni qo'llab-quvvatlash, shuningdek, budjet mablag'lari va boshqa resurslardan samarali foydalanish, sohaga jahon teatr san'atining ilg'or tajribalari va zamonaviy texnologiyalarni joriy etish maqsadida:

2025 — 2030 yillarda ushbu qarorning 1-ilovasiga muvofiq:

- buyuk tarixiy shaxslarning ibratli hayoti va ijodi, ularning bolaligi va yoshligini ifodalovchi milliy qahramon obrazlari;
- insonning jamiyatdagi o'рни va qadr-qimmatini targ'ib etuvchi —Inson qadri uchun ezgu g'oyasi asosida yangi sahna asarlari yaratib borilishi;
- teatr jamoalari davlat buyurtmasi asosida yaratilgan spektakllar bilan reja asosida respublika bo'ylab gastrol safarlariga yuborilishi;
- teatr san'atining zamonaviy janr va yo'nalishlaridagi spektakllarga ham davlat buyurtmasi berib borilishi;

davlat teatrlarida vazirliklar, idoralar va boshqa tashkilotlarning buyurtmalari asosida ularning budjetdan tashqari mablag'lari va qonunchilik hujjatlari bilan

⁴¹ https://t.me/manaviyat_va_marifat_darsi

taqiqlanmagan boshqa manbalar hisobidan spektakllar sahnalashtirilishi belgilangan⁴².

TEATR HAQIDA QIZIQARLI FAKTLAR

Teatrlarning ramzi hisoblangan maxsus niqob shaxsni yashirish uchun mo'ljallangan. Qadim zamonlardan beri niqoblar teatr an'analariida muhim rol o'ynagan. Ulardan foydalanish hozirgi kungacha davom etdi.

1961-yilda UNESCO qoshidagi Xalqaro teatr institutining IX Kongressi delegatlari tashabbusi bilan 27-mart – Xalqaro teatr kuni deb e'lon qilingan.

Avstriya dunyodagi eng kichik teatri bilan mashhur. U oddiygina —Kreml hovlisi deb ataladi. Uning sahna o'lchamlari 1,3 kvadrat metr ga teng. Spektaklga faqat sakkiz kishi tashrif buyurishi mumkin, xolos. Aytish joizki, u Ginnesning rekordlar kitobiga kiritilgan. Dunyodagi eng katta teatr esa —Suvdagi marvarid deb nomlanadi. U 2007-yili Pekinda qurilgan.

*Sh.K.Raximov **

EKOLOGIK MADANIYAT VA EKOLOGIK BOSHQARUV YASHIL IQTISODIYOTNING RIVOJLANISH OMILI

Mamlakatimizda —Yashil iqtisodiyot sari ildam harakat qilgan holda chiqindisiz texnologiyani joriy qilishni ta'minlashga qaratilgan ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy sohalarda keng ko'lamli taraqqiyot sari yuksalishlar, strategiyalar amalga oshirilmoqda. Bunga iqtisodiy asos sifatida iqtisodiyotni modernizatsiya qilish sharoitida mulkni davlat tasarrufidan chiqarish va xususiylashtirish hamda xususiy tadbirkorlikni rivojlantirish tufayli ko'p ukladli iqtisodiyot shakllandi va faoliyat ko'rsatmoqda. Xo'jalik yurituvchi subyektlar bozor talablari asosida ishlab chiqarishga innovatsion texnologiyalarni keng joriy qilmoqdalar, mavjud ishlab chiqarish fondlari texnik modernizatsiya asosida faoliyat ko'rsatmoqda. Shunga mutanosib ravishda, ishlab chiqarish tuzilmasi ham diversifikatsiya qilinmoqda. Ushbu toifadagi xo'jalik yurituvchi subyektlar ishlab chiqarish hajmini oshirish, iste'mol bozorlarini tovar va mahsulotlar bilan to'ldirish, aholining bandligini ta'minlash bilan birga, xo'jaliklar daromadining asosiy obyektiga aylanib bormoqda.

Ammo ta'kidlash joizki, ushbu xo'jalik yurituvchi subyektlarning mahalliyashtirish dasturi doirasidagi yashil iqtisodiyot sari faoliyatlari ancha sust ahvolda, bu esa o'z navbatida, mahsulot tannarxini oshirib, oqibatda ularning samaradorlik ko'rsatkichlarini past darajada qoldirmoqda.

Mahalliyashtirish dasturi doirasida ular tabiat bilan o'zaro muloqotda bo'ladi, natijada atrof-muhit va jamiyatga o'zining ta'sirini o'tkazadi. Shularni inobatga olgan

⁴² O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024 yil 22 noyabrdagi "Teatrlarning jamiyat madaniy hayotidagi ahamiyatini oshirish va ular faoliyatini yanada qo'llab-quvvatlash chora-tadbirlari to'g'risidagi PQ-399-sonli qarori.

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus fanlar sikli o'qituvchisi, mayor

holda roʻy berib turadigan hodisa boʻlgan taqchilikning oldini olish maqsadida asosiy vazifalardan biri tabiiy resurslardan, shuningdek, ikkilamchi resurslardan oqilona foydalanish, bu sohadagi ishlar koʻlamini yanada kengaytirish, ular salohiyati imkoniyatlarini toʻliq izga soluvchi mexanizmlar, yoʻnalishlar va usullarni qidirib topish hamda amaliyotda qoʻllay olish kun tartibiga qoʻyilishi lozim boʻlgan masalalardan biridir. Ana shunday yoʻllardan biri – tabiat va inson, tabiat va jamiyat nuqtayi – nazaridan, ekologik ong, qarashlar orqali yashil iqtisodiyot sari yoʻnaltirilgan ekologik madaniyatni shakllantirishdir.

—Ekologik madaniyat, ekologik tafakkur va ekologik boshqaruv yashil iqtisodiyotning rivojlanish omili sifatida tadqiqot uchun integratsiyalangan tahliliy-uslubiy yondashuv tavsiya etiladi. Bu uslub ekologik madaniyatni shakllantirish, ekologik tafakkurni rivojlantirish va boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga oid muammolarni chuqur oʻrganish, ularning yashil iqtisodiyotga taʼsirini baholash uchun zarur boʻlgan kompleks boʻlgan tahliliy usul, empirik usul, ekspert baholash, sotsiologik yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy modellash kabi tadqiqotlarni oʻz ichiga oladi. Ushbu uslublar tadqiqotning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini kompleks tarzda oʻrganishga, yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Xoʻjalik amaliyotida avvalom bor, asosiy subyekti boʻlib inson ishtirok etadi, inson ijtimoiy tizimda asosiy boʻgʻin, boshqaruv obyekti va subyektidir. Inson oʻz faoliyati bilan tabiatga, jamiyatga va atrof-muhitga taʼsir etsa, u boshqaruv subyektiga aylanadi.

Inson oʻzini-oʻzi, fikrini, xulqini, ishlari va harakatlarini ham boshqaradi. Shu boisdan ham, ongli ravishda amalga oshirilgan faoliyat orqasidan inson madaniyati yuzaga keladi.

Inson oʻzi qachonki qilayotgan ishidan samara ololsa, uni qanoatlantirsagina yuqori madaniyatli nuqtaga yetadi, unda ijobiy tafakkur paydo boʻladi. Insonlarda tabiatga, jamiyatga va atrof-muhitga nisbatan ijobiy tafakkurning shakllanishida quyidagilar birlamchi hisoblanadi:

-xoʻjalik yuritishning tabiat bilan muloqotsiz boʻlmashligi va shu boisdan ham betakror tabiatga munosabatning shakllanishi;

-tabiiy resurslarning tabiat tizimidagi tutgan oʻrni, manbalari, xoʻjalikda foydalanish xususiyatlariga koʻra cheklanganligi;

-resurslar cheklanganligi sababli ulardan oqilona foydalanib, mamlakatning betakror tabiatini kelajak avlodlarimiz boʻlgan farzandlarimizga asl holda qoldirish.

Yuqorida qayd etilgan birlamchi hisoblangan zaruratning insonlar tafakkuridan ijobiy oʻrin olishida, avvalom bor, oilaning, shuningdek, taʼlim muassasalari, fuqarolar oʻzini-oʻzi boshqarish idoralarining keng ishtiroki zarur boʻladi.

Atrof-muhit muhofazasi boʻyicha keyingi bosqich yoʻnalish bu – inson xoʻjalik faoliyatida, ayniqsa, sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda potensial xom ashyo

hisoblangan chiqitlar, ya'ni ikkilamchi resurslarning to'planishi va ulardan foydalanish samaradorligidir.

Xulosa va tavsiyalar. Mamlakat o'zining taraqqiyot strategiyasi yo'lida o'zining tabiiy boyliklariga tayanar ekan, tabiiy resurslardan kompleks foydalanish muhim ahamiyatga egadir. Mamlakatning ikkilamchi resurslari tuzilmasida paxta sanoatining, to'qimachilikning, shu jumladan, maishiy chiqitlarning salmog'i kattadir. Masalan, bir tonna paxta chiqitlaridan ikki yuz xildan ortiq buyumlar ishlab chiqarish mumkin. Bundan tashqari mineral xom ashyo hisoblangan rudadan olingan po'lat, temirga nisbatan metall lomlarini qayta ishlash 70 % ga arzonga tushadi va bunda har bir tonna po'lat hisobiga 1,5 tonna ruda, 0,2 tonna koks moddasi tejaladi, 60 % kam energiya sarflanadi, havoning ifloslanishi 15 % ga, suvning ifloslanishi esa 60 % ga kamayadi.

Materiallardan ikkilamchi foydalanish mamlakat taraqqiyotining kompleks muammolarini yechishga xizmat qiladi, xususan:

- tabiiy boyliklar o'zlashtirilmagan holatda, asl holicha kelajak avlod vakillariga meros bo'lib qoladi;

- birlamchi xom ashyo iste'moli kamayadi;

- yer, suv va atmosferaning ifloslanishi kamayib, atrof-muhit muhofazalanadi, ekologik barqarorlik vujudga keladi;

- mehnat resurslarining mehnat shakli o'zgarib, mehnat unumdorligi o'sadi, samaradorlik ta'minlanadi;

- mamlakat xalqaro mehnat taqsimotida o'z mavqeiga ega bo'ladi.

Ikkilamchi resurslar to'planishining monitoringini olib borish va uni qayta ishlash maqsadida sanoat hududlarida mazkur yo'nalishga xizmat qiluvchi bir nechta kichik biznes subyektlarini tashkil qilish maqsadga muvofiqdir. Ularning vazifalariga quyidagilarni kiritish zarur:

- ikkilamchi resurslar shakllanishi va to'planishining uzoq muddatli bashoratini tarmoqlar va hududlar bo'yicha ishlab chiqish, hamda muntazam monitoringini olib borish;

- ikkilamchi resurslarni maxsus belgilangan joylarga to'plash maqsadida guruhlar tashkil qilish va unga aholining faol qismini jalb qilish;

- ikkilamchi resurslardan oqilona foydalanishning iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmini ishlab chiqish va amaliyotda qo'llash;

- ikkilamchi resurslarning mamlakat tashqarisiga chiqib ketishining oldini olish.

Mazkur jarayonni yo'lga qo'yishda albatta davlat, nodavlat tashkilotlarining, bozor infratuzilmasining hamda jamoat tuzilmalarining beqiyos ko'magi lozim bo'ladi.

Bundan tashqari, mamlakatning boy tabiiy resurslar salohiyati sanalgan biologik, rekreatsiya resurslaridan oqilona foydalanish bo'yicha ham bir qator iqtisodiy rag'batlantirish mexanizmlarini qo'llab, ekologik barqarorlikni ta'minlash va

shuningdek, turizm, sport va sog'lomlashtirish sohalari orqali mamlakatni dunyoga keng tanitish mumkin.

Yuqorida bayon etilganlarni umumlashtirgan holda, shuni aytish mumkinki, bugungi kunda mamlakat tabiiy resurslar salohiyatidan oqilona foydalanish, uni avaylab asrash, uni kelajak avlodlarimiz bo'lgan farzandlarimizga asl holicha yetkazish orqali tabiat musaffoligini saqlash, mamlakatda amalga oshirilayotgan taraqqiyot sari harakatlar strategiysining tarkibiy qismi hisoblanadi. Zero, buni aynan ushbu maqsadda tashkil qilingan O'zbekiston ekologik harakatining faoliyatida va uning o'z oldidagi dasturiy vazifalarida ham ko'rish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Айнакулов М. А., Худойбердиев Б. Б. Хозяйственные кластеры и их основные направления // Общество. – 2020. – №. 1. – с. 32-36.
2. Abdukhamidovich A. M., Tairovich A. A. Development of Household Activities in Jizakh Region and Its Institutional Fundamentals //JournalNX. – С. 602-606.
3. Abdukhamidovich A. M., Abduvaliyevich X. A. Tourist Activity and Its Institutional Fundamentals in Jizak Region // JournalNX. – С. 597-601.
4. Abdukhamidovich A. M., Ikromovich A. B. The Concepts of Homeworking, Cooperation and Cluster and Their Interaction // JournalNX. – С. 594-596.

*Ш.А. Албеков**

ВЛИЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ЗДОРОВЕ МОЛОДЁЖИ: РОЛ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ И ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ПРОФИЛАКТИКЕ

Аннотация: Статья посвящена анализу влияния экологических факторов на состояние здоровья молодёжи в Республике Узбекистан. Раскрываются основные направления взаимодействия органов внутренних дел и общественных организаций в системе профилактики негативных последствий загрязнения окружающей среды. Рассматриваются правовые, социальные и воспитательные аспекты деятельности в сфере охраны экологических прав граждан и сохранения здоровья подрастающего поколения.

Ключевые слова: экология, здоровье молодёжи, профилактика, Узбекистан, органы внутренних дел, экологические угрозы, общественные организации.

ВВЕДЕНИЕ

Вопросы экологии и здоровья становятся всё более взаимосвязанными в

* Старший преподаватель цикла физической подготовки Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан shokiralbekov@gmail.com

условиях глобальных климатических изменений, урбанизации и промышленного роста. Республика Узбекистан, обладая уникальной природно-климатической зоной и географическим положением, сталкивается с рядом экологических вызовов, напрямую влияющих на здоровье населения, особенно молодёжи.

Проблемы, связанные с ухудшением качества воздуха, опустыниванием, дефицитом чистой питьевой воды и последствиями высыхания Аралского моря, приводят к росту заболеваемости среди подростков: от аллергических реакций и болезней дыхательных путей до хронических неинфекционных заболеваний. В этих условиях возрастает роль как государственных структур, так и институтов гражданского общества в обеспечении санитарно-экологической безопасности и защите прав граждан на благоприятную окружающую среду.

По данным Министерства здравоохранения Республики Узбекистан и Центра гидрометеорологических наблюдений, уровень загрязнения атмосферного воздуха в ряде городов страны превышает допустимые нормы. Особо неблагоприятная экологическая обстановка зафиксирована в Нукусе, Муйнаке, Ташкенте и Навои, где воздействие промышленных выбросов, пыли и аридного климата наиболее выражено.

Высокая степень запылённости и низкий уровень зелёных насаждений в городах оказывают негативное влияние на развитие дыхательной системы у детей и подростков. По данным Всемирной организации здравоохранения (ВОЗ), около 30% заболеваний у молодёжи в Центральной Азии имеют экологическую природу¹.

Кроме того, в приграничных районах Каракалпакстана наблюдается рост заболеваний, связанных с водным дефицитом и загрязнением почвы тяжёлыми металлами, поступающими из высохшего дна Аралского моря. Эти факторы влияют не только на физическое здоровье, но и на психоэмоциональное состояние молодёжи, снижают мотивацию к учёбе и физической активности.

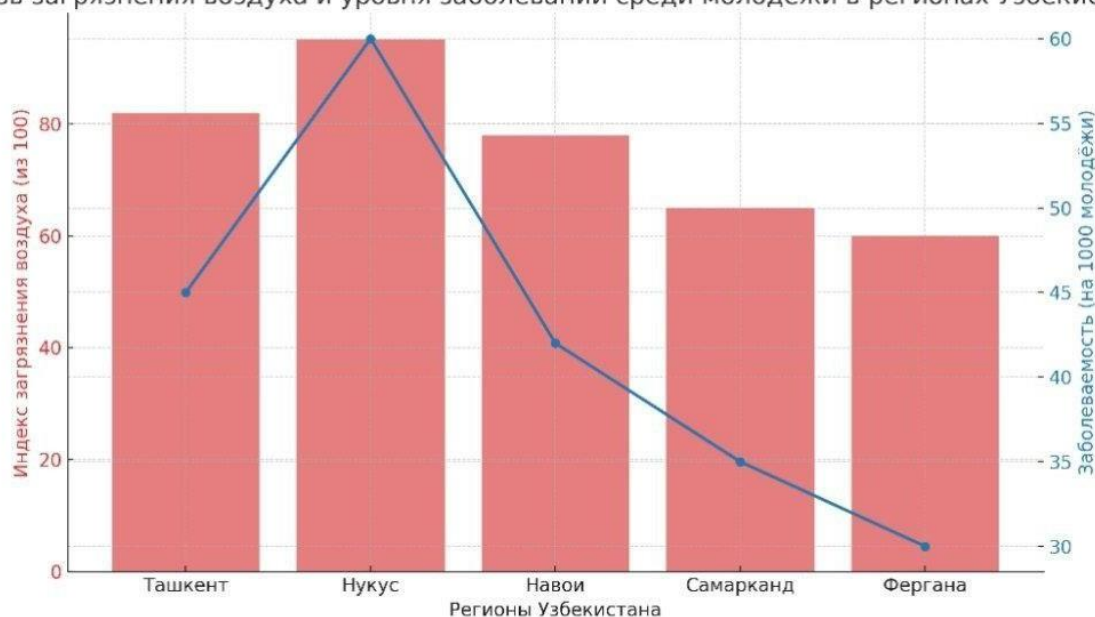
Для наглядного представления взаимосвязи между уровнем загрязнения окружающей среды и состоянием здоровья молодёжи в различных регионах Республики Узбекистан была составлена сравнительная диаграмма (см. рис. 1). В неё включены пять регионов: Ташкент, Нукус, Навои, Самарканд и Фергана.

Диаграмма №1. взаимосвязи между уровнем загрязнения окружающей среды и состоянием здоровья молодёжи в различных регионах Республики Узбекистан

На графике отчётливо прослеживается тенденция: в тех регионах, где зафиксирован более высокий индекс загрязнения воздуха (например, Нукус - 95 из 100, Ташкент - 82), наблюдается также и более высокий уровень заболеваемости среди молодёжи (соответственно, 60 и 45 случаев на 1000 человек). В то же время, в регионах с более благоприятной экологической обстановкой,

т

Связь загрязнения воздуха и уровня заболеваний среди молодёжи в регионах Узбекистана

аких как Фергана и Самарканд, уровень заболеваний значительно ниже.

Такая корреляция подтверждает выводы специалистов о прямом влиянии качества окружающей среды на здоровье населения. Это подчёркивает необходимость усиления профилактической работы, особенно в зонах экологического риска, и делает очевидной ценность межведомственного сотрудничества в деле охраны здоровья молодёжи.

Органы внутренних дел Республики Узбекистан не ограничиваются охраной правопорядка, но также активно участвуют в профилактической и правопросветительской работе. Согласно нормативным документам Республики Узбекистан по охране окружающей среды, органы правопорядка наделены полномочиями участвовать, в контроле над соблюдением экологических норм, выявлении нарушений и взаимодействии с органами местного самоуправления по вопросам экологической безопасности.

В сфере защиты здоровья молодёжи органы внутренних дел участвуют в профилактике экологически обусловленных правонарушений (несанкционированные свалки, поджоги, выбросы вредных веществ), а также проводят совместные акции с образовательными учреждениями. В ряде школ и колледжей практикуются «Уроки экологической безопасности» и экологические рейды с участием инспекторов профилактики, где учащимся разъясняются последствия загрязнения среды для здоровья и законные механизмы защиты своих прав.

Кроме того, в Узбекистане проводится активная кампания по правовому воспитанию в рамках программы «Молодёжь - наше будущее», в которой принимают участие сотрудники МВД, педагоги и активисты. Этот формат способствует более широкому охвату молодёжи вопросами экологии, права и здорового образа жизни.

Немаловажную роль в формировании экологической культуры и заботы о

здоровье молодёжи играют общественные организации. В Узбекистане активно действуют такие движения, как «Экосан», «Молодёжное экологическое движение Узбекистана», которые проводят массовые акции, обучающие семинары, реализуют волонтерские инициативы и привлекают внимание к экологическим проблемам.

Одним из удачных примеров является кампания «Зелёная инициатива» - проект, в рамках которого молодёжь участвует в озеленении городских и сельских территорий, высадке деревьев, мониторинге чистоты воды и воздуха. Сотрудничество с органами внутренних дел в рамках этих мероприятий усиливает правовое сопровождение и безопасность акций.

Также стоит отметить участие молодёжных организаций в международных проектах, например, в рамках инициатив Центрально азиатской программы по устойчивому развитию. Узбекистан становится частью региональных экологических платформ, где особое внимание уделяется здоровью и вовлеченности молодого поколения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Влияние экологических факторов на здоровье молодёжи в Узбекистане представляет собой сложную междисциплинарную проблему, требующую комплексного подхода. Эффективная профилактика возможна только при активном взаимодействии государственных структур, включая органы внутренних дел, с образовательными учреждениями, ННО и местным сообществом.

Создание устойчивой системы экологической безопасности невозможно без вовлечения молодёжи в экологические и правовые инициативы. Образование, физическая активность, осознание своих прав и ответственности за окружающую среду должны стать основой профилактики экологически обусловленных заболеваний.

Таким образом, взаимодействие МВД и общественных организаций в Узбекистане открывает возможности для формирования экологически ответственного и здорового поколения, готового к вызовам современного мира.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1. World Health Organization (WHO). Environmental health in Central Asia: status and priorities. - Geneva, 2023.
2. Закон Республики Узбекистан «Об охране природы». 9 декабря 1992 года.
3. Стратегия развития «Узбекистан - 2030». - Ташкент, 2023.
4. Министерство здравоохранения Республики Узбекистан. Государственный доклад о санитарно-эпидемиологической обстановке в Республики Узбекистан за 2024 год.
5. Бекназаров Ф.А. Экология и здоровье населения Узбекистана: вызовы и

пути решения // Общество и управление. - 2024. - №2.

6. Имомов А.Р. Экологические права граждан в правовой системе Республики Узбекистан // Журнал права и государства. - 2023. - №4.

Sh.M.Ubaydullayev*

Mustaqillik buyuk neʼmat va erkinlikdir

Oradan yillar, asrlar oʻtadi. Lekin milliy davlatchiligimizni, oʻzligimiz va insoniy haq-huquqlarimyoizni tiklab bergan, barcha yutuq va marralarimizning zamini boʻlgan Mustaqillik kuni biz uchun, kelgusi avlodlarimiz uchun doimo eng ulugʻ, eng aziz bayram boʻlib qoladi.

Shavkat Mirziyoyev

Oʻzbekiston oʻzining davlat mustaqilligini qoʻlga kiritganiga va mustaqil taraqqiyot yoʻliga oʻtganiga 34 yil toʻlishi arafasida turibmiz. Inson baxtli boʻlishi uchun erkin boʻlishi, erkin boʻlishi uchun esa mustaqil boʻlishi kerak. Demak biz, eng avvalo, mustaqillikning mazmun-mohiyatini anglab olishimiz va yosh avlodga uning ahamiyatini yetkazishimiz zarur boʻladi. Inson —mustaqillik deganda oʻz taqdiriga oʻzi egalik qilish huquqi ekanligini anglashi va uni yanada mustahkamlashga intilishi zarurligini tushinish lozim. Shuning uchun ham har bir inson —mustaqillik degan soʻzning tub maʼnosini tushunib yetishi, bu soʻzning buyuk neʼmat ekanligini anglashi va unda naqadar ulugʻ maʼno yotganligini anglashi ahamiyatlidir.

Oʻzbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining oʻttiz uch yillik bayrami —**Bir boʻlsak – yagona xalqmiz, birlashsak – Vatanmiz!** degan bosh gʻoyani oʻzida mujassam etgan holda oʻtkazildi.

Mustaqillik qadrini begona bir xalq qoʻlida mute boʻlib yashagan odamlardan soʻragan yaxshiroq. Hozir ham millionlab nufuzga ega xalqlar borki, oʻz davlatini qura olmaydi, boshqa bir titul xalqlar davlatida ikkinchi darajali, hatto mayda millat, deya hisoblanib yashaydi. Sport musobaqalarida oʻz bayrogʻi ostida maydonga chiqa olmaydi. Xalqaro munosabatlarda boshqa davlatlar bilan bevosita muloqot qila olmaydi. Eng achinarlisi, oʻz yeridagi yer osti va yer usti boyliklariga oʻzi egalik qila olmaydi. Oʻz ona tilida gapira olmaydi. Katta xalq tilini oʻrganishga, shu xalq madaniyatini ulugʻlashga majbur boʻladi. Oʻz tarixini unutishga yoki katta ogʻa aytgan yoʻsinda tasvirlashga majbur boʻladi. Bir soʻz bilan aytganda, mustaqillik bu ozodlik va erkinlik deganidir.

Oʻzbekiston Respublikasi 1991 yil 31 avgust kuni mustaqillik kuni deb eʼlon qilindi **Oʻzbekiston:**. Aholisi 37 mln (2024 y). Afgʻoniston shimolida joylashgan

* Oʻzbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasida katta oʻqituvchisi, mayor

Markaziy Osiyoning markazidagi respublika. Maydoni: 449,8 km.kv.; quruqlik maydoni: 426,800 km.kv.; Quruqlikdagi chegaralari. 6221 kilometrni tashkil etidi.

Bugungi kunda dunyoning turli nuqtalarida qanday voqealar boʻlib turganidan barchamiz xabardormiz. Notinch vaziyat tufayli insonlar aziyat chekmoqda. Ana shunday bir sharoitda xavfsizlik, millatlararo totuvlik va diniy bagʻrikenglikni taʼminlash har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etadi, desak, aslo yanglishmaymiz.

Milliy mustaqqiligimizning huquqiy asosi bosh qomusimizning 1-moddasida: «Oʻzbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega boʻlgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat» deya belgilab qoʻyilgan.

Milliy mustaqilik bu - xalqimizning asriy orzusi; tenglik sari qoʻyilgan birinchi qadam;

- oʻz taqdirimizga oʻzimiz egalik qilish huquqi;
- hech kimga qaram boʻlmasdan oʻz milliy manfaatlari-mizni, uzoq va davomli maqsadlarimizni koʻzlab, iqtisodiyotimizning bar-qaror surʼatlar bilan oʻsishini taʼminlash;
- kelajagimizni oʻz qoʻlimiz bilan barpo etish; qadriyatlarimizni, dinu-diyonatimizni tiklash;
- jamiyatdan ajralmagan holda dunyo muammolari va oʻz taqdiri bilan bogʻliq boʻlgan istiqbol haqida oʻylash;
- mustamlakachilikning har qan-day shaklini, u taqozo etadigan toʻsiqlar va zoʻravonliklarni inkor etish;
- jahon taraqqiyotining ilgʻor tajribalari asosida oʻz ravnaqining oʻziga xos tamoyillarini ishlab chiqish;
- aholimizning farovonli-gini, xalqaro maydonda Vatanimizning obroʻ-eʼtiborini munosib darajaga koʻtarish;
- oʻzaro hamkorlikning yangi, sifat jihatidan yuqori boʻlgan, umuminsoniy man-faatlarga mos keladigan andozasi asosida yashash demakdir.

Soʻnggi yillarda Prezidentimizning farmoni bilan tasdiqlangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasida belgilab berilgan vazifalar, xususan, inson qadrini ulugʻlash, har kimning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini taʼminlash mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlarning ustuvor yoʻnalishiga aylandi. Inson qadri degani, sodda qilib aytganda, insonni ulugʻlash va insonlar oʻrtasidagi oʻzaro mehr-muhabbatni qadrlash deganidir. **«Inson qadri»** tushunchasi – insonning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlari har tomonlama taʼminlanishini ham oʻzida qamraydi.

Ayniqsa, Oʻzbekiston birinchi marta BMTning Inson huquqlari boʻyicha kengashi aʼzoligiga saylangani bu sohadagi amaliy faoliyatimizning yuksak eʼtirofi boʻldi. 2021 yil 1 yanvardan buyon mamlakatimiz BMTning Inson huquqlari boʻyicha kengashi aʼzosi sifatida faol va samarali faoliyat olib bormoqda.

Dunyodagi hech bir mamlakatda so_nggi yillarda O_zbekistondagi kabi keng ko_lamli islohotlar amalga oshirilmagan. Toshkentning yaxshi qo_shnichilik siyosati tufayli Markaziy Osiyo davlatlari ilk bor bugungi kunda dolzarb bo_lgan mintaqaviy masalalarni ochiq va samimiy muhokama qila boshladi. Joriy yilning 9 avgust kuni Ostona shahrida bo_lib o_tgan Markaziy Osiyo davlatlari rahbarlarining oltinchi Maslahat uchrashuvi va unda davlatimiz rahbari tomonidan ilgari surilgan g_oyalar ham fikrimizning yaqqol dalilidir.

Mustaqillik tufayli mamlakatimiz suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlatga, xalqaro huquqning to_laqlonli sub'ektiga aylangani rost. Buning uchun o_tgan yillar davomida barcha sohada birdek olib borilgan amaliy sa'y-harakatlar o_z samarasini bermoqda. Shu munosabat bilan O_zbekiston Respublikasi davlat mustaqilligining o_ttiz uch yilligi munosabati bilan harbiy xizmatchilar va huquqni muhofaza qilish organlari xodimlaridan bir guruhini faxriy unvon, orden va medallar bilan mukofotladi.

Eng muhimi, bugun istiqbolimiz sharofati bilan erishayotganlarimiz xalqaro maydonda tan olinib, e'tirof etilmoqda. Ko_plab xalqaro reyting va indekslarda mamlakatimiz nomi yuqori o_rinlarda qayd etilayotgani quvonarlidir. Bundan keyin ham bir bo_lib, birdamlikda, yagona xalq sifatida harakat qilsak, albatta, eng yuksak cho_qqilarni zabt etajakmiz. Vatanimiz mustaqilligi shahdam qadamamlarimizga, shiddatli harakatlarimizga kuch va mayoq bo_lib qolaversin!

O_zbekiston 206 ta davlatlar o_rtasida 13 o_rini, Osiyo davlatlari ichida 4 o_rini, MDX davlatlari ichida 1 o_rini olgan. 8 ta oltin 2 ta kumush 3 ta bronza olgan medallari bilan taqdirlandi.

Har birimiz Prezidentimiz olib borayotgan oqil siyosatni qo_llab-quvvatlashimiz, tinchlik va osoyishtalik hukm surayotgan O_zbekistonda yashayotganligimizga shukr qilishimiz, atrof-muhitimizda bo_layotgan voqealarga ziyrak bo_lishimiz, Vatanni sevish, ko_z qorachig_idek asrab-avaylash, har tong uni sog_inib uyg_onish baxti bilan yashashimiz lozim

Xulosa o_rnida shuni ta'kidlash joyzki, Milliy mustaqiligimizni ko_z qorachig_imizdek asrash biz ichki ishlar organlari xodimlarining muqaddas burchimizdir.

*B.H.Burxonov**

Fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashda ichki ishlar organlarining roli: mavjud holat va rivojlanish istiqbollari.

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar organlarining fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlashdagi o_rni, mavjud huquqiy asoslar, amaliy faoliyati

* O_zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi Malaka oshirish instituti Jismoniy tayyorgarlik sikli o_qituvchisi bahodirburxonov87@gmail.com

hamda bu sohadagi dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Ekologik jinoyatlar va huquqbuzarliklarni oldini olish, jamoatchilik va davlat tashkilotlari bilan hamkorlikni kuchaytirish orqali ekologik xavfsizlikni ta'minlash yo'nalishidagi taklif va tavsiyalar bayon etilgan.

Kalit so'zlar: Ichki ishlar organlari, ekologik huquqlar, ekologik xavfsizlik, huquqbuzarlik, davlat hamkorligi, jamoatchilik nazorati, profilaktika.

Kirish

Ekologik xavfsizlik masalasi global darajada dolzarb bo'lib, har bir davlatda atrof-muhit muhofazasini ta'minlash va fuqarolarning ekologik huquqlarini himoya qilish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida har bir shaxsning atrof-muhitga, ekologik xavfsizlikka oid huquqlari kafolatlanadi. Ushbu huquqlarni ta'minlashda nafaqat ekologiya sohasi bilan bevosita shug'ullanuvchi tashkilotlar, balki ichki ishlar organlari (IIO) ham muhim rol o'ynaydi. Mazkur maqolada IIOning ekologik huquqlarni himoya qilishdagi vakolatlari, amaliy faoliyati va istiqboldagi imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash – bu nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga oid texnik yoki ma'muriy masala, balki inson huquqlari sohasining tarkibiy qismidir. Ekologik huquqlar deganda, fuqarolarning sog'lom va xavfsiz atrof-muhitda yashash huquqi, ekologik axborot olish huquqi, ekologik zarar uchun kompensatsiya olish huquqi va davlat organlari ustidan ekologik masalalarda murojaat qilish huquqlari tushuniladi. Mazkur huquqlarni ta'minlash davlatning majburiyatidir. Bu jarayonda ichki ishlar organlarining tutgan o'rni tobora kuchayib bormoqda.

1. Ichki ishlar organlarining ekologik xavfsizlik sohasidagi huquqiy vakolatlari. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida fuqarolarning ekologik xavfsizlikka oid huquqlari kafolatlanadi. Ushbu kafolatlarning hayotga tatbiq etilishida bir necha davlat organlari qatorida Ichki ishlar vazirligiga qarashli tuzilmalar ham muhim funksiyalarni bajaradi. Xususan, O'zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrda qabul qilingan —Ichki ishlar organlari to'g'risidagi Qonunining 10-moddasida ichki ishlar organlarining asosiy vazifalari qatorida jamoat xavfsizligini ta'minlash, huquqbuzarliklarning oldini olish bilan bir qatorda, ekologik xavfsizlikni ta'minlashga oid tadbirlarda ishtirok etishi nazarda tutilgan. Shuningdek, Jinoyat kodeksining 196-213-moddalarida ekologik jinoyatlar (masalan, suvni ifloslantirish, noqonuniy baliq ovlash, o'rmonlarni kesish, hayvonot dunyosiga zarar yetkazish, chiqindilarni noqonuniy tashlash va hokazo) uchun javobgarlik belgilangan bo'lib, ushbu jinoyatlarni aniqlash va tergovga qadar tekshiruvlarni olib borishda IIOning vakolatlari muhim ahamiyatga ega.

Ichki ishlar xodimlari ekologik qonunbuzarliklar haqida axborot yig'ish, tezkor tadbirlar o'tkazish, reydlar tashkil etish va fuqarolarning shikoyatlari asosida ekologik

tekshiruvlarni boshlab berish huquqiga ega. Bu ularning ekologik huquqlarni ta'minlashdagi faol rolini isbotlaydi.

2. Amaliy faoliyat va joriy holat. Soʻnggi yillarda ichki ishlar organlari tomonidan ekologik jinoyatlarga qarshi kurashish borasida bir qator chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Jumladan, 2021–2024-yillar davomida mamlakat boʻylab 10 mingdan ortiq ekologik huquqbuzarliklar aniqlangan, ularning bir qismi jinoyat ishiga aylangan boʻlsa, bir qismi ma'muriy javobgarlik bilan yakunlangan.

Eng koʻp uchraydigan huquqbuzarliklar qatorida quyidagilar mavjud:

- noqonuniy daraxt kesish;
- hayvonot dunyosiga zarar yetkazish;
- suv resurslarini ifloslantirish;
- atmosfera havosini ruxsatsiz ifloslantirish;
- sanoat chiqindilarini noqonuniy tarzda tashlash.

Bunday holatlar yuzasidan IIO tomonidan Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishi vazirligi hamda hududiy ekologik inspektorlar bilan hamkorlikda reydlar tashkil etiladi. Ayniqsa, —Yashil makon‖ umumxalq loyihasi doirasida noqonuniy daraxt kesishga qarshi jiddiy choralar koʻrilmoqda.

Bundan tashqari, transport vositalarining chiqindi gazlari va ekologik normativlarga rioya qilinishi ustidan yoʻl harakati xavfsizligi xizmatlari tomonidan ekologik nazorat oʻrnatilgan. Bu esa aholi salomatligi va ekologik muvozanat uchun muhim omil hisoblanadi.

Shuningdek, ichki ishlar tizimi ijtimoiy tarmoqlarda ekologik muammolar haqida xabar bergan fuqarolarning murojaatlarini oʻrganish, ular boʻyicha tezkor choralar koʻrish borasida ham faoliyat yuritmoqda. Bunday —ijtimoiy signallar IIOning fuqarolar bilan bevosita aloqasini mustahkamlab, ekologik huquqlarning ommaviy himoyasini ta'minlashga xizmat qiladi.

3. Hamkorlik va jamoatchilik ishtiroki. Ekologik muammolarni faqat bir tashkilot doirasida hal qilish mushkul. Shu bois, IIO jamoatchilik, mahalliy kengashlar, mahalla fuqarolar yigʻinlari, volontyorlar va NNTlar bilan faol hamkorlikni yoʻlga qoʻygan. —Yashil patrull, —Ekologik nazorat‖ kabi tashabbus doirasida oʻtkazilayotgan tadbirlarda ichki ishlar xodimlari va jamoatchilik vakillari birgalikda ishlamoqda.

Bu borada aholining ekologik savodxonligini oshirish, maktablar, oliy oʻquv yurtlari va korxonalarda targʻibot tadbirlarini tashkil etish orqali fuqarolarda ekologik masʼuliyatni shakllantirish – IIO profilaktik faoliyatining muhim yoʻnalishidir.

4. Muammolar va takliflar. Shunga qaramay, ichki ishlar organlarining ekologik huquqlarni himoya qilishdagi faoliyatida bir qator muammolar ham mavjud:

- Ekologik soha boʻyicha ixtisoslashgan xodimlar sonining kamligi;
- IIO xodimlari uchun ekologik huquq boʻyicha maxsus tayyorgarlik kurslarining yetarli emasligi;

- Ekologik jinoyatlarni aniqlashda zamonaviy texnologiyalar – dron, sunʼiy yoʻldosh, GIS-monitoringdan foydalanishning sustligi;
- Idoralararo axborot almashinuvi tizimining sustligi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. IIO xodimlari uchun ekologik huquq boʻyicha muntazam malaka oshirish dasturlarini joriy etish;
2. Tergovoldi tekshiruvlar va jinoyat ishlari yuritishda ekologik ekspertizalar bilan faol hamkorlikni taʼminlash;
3. Hududiy ekologik nazorat guruhlarini ichki ishlar boʻlinmalari bilan integratsiya qilish;
4. Har yili —Ekologik xavfsizlik oyligi doirasida IIO tomonidan profilaktik tadbirlar oʻtkazilishini qonun bilan mustahkamlash.

Xulosa

Fuqarolarning ekologik huquqlarini taʼminlash davlat siyosatining ajralmas qismi boʻlib, bu borada ichki ishlar organlari muhim funksional vazifalarni bajaradi. IIOning ekologik xavfsizlikni taʼminlashdagi roli faqatgina jinoyat va huquqbuzarliklar bilan kurashish bilan cheklanmay, balki ularning oldini olish, jamoatchilik bilan hamkorlik qilish, fuqarolarning ekologik madaniyatini oshirish kabi yoʻnalishlarni ham oʻz ichiga oladi.

Hozirgi sharoitda ichki ishlar organlari tomonidan ekologik qonunbuzarliklarga qarshi reydlar, monitoring, aholi murojaatlarini koʻrib chiqish va jamoatchilik nazoratini qoʻllab-quvvatlash orqali ekologik huquqlarni himoya qilishda sezilarli ishlar amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, tizimda ixtisoslashgan kadrlar yetishmasligi, zamonaviy texnologiyalarning yetarlicha joriy etilmagani kabi muammolar mavjud.

Kelgusida ichki ishlar organlarining ekologik huquqlarni taʼminlashdagi rolini kuchaytirish uchun huquqiy asoslarni takomillashtirish, xodimlar malakasini oshirish, axborot texnologiyalarini keng joriy etish va jamoat tashkilotlari bilan tizimli hamkorlikni yoʻlga qoʻyish zarur. Bu esa ekologik barqarorlikka erishish va fuqarolarning ekologik xavfsizligini taʼminlashda muhim omil boʻladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi, 2023.
2. Oʻzbekiston Respublikasining —Ichki ishlar organlari toʻgʻrisidagi Qonuni. Qabul qilingan sana: 2016-yil 16-sentabr.
3. Oʻzbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2022.
4. Oʻzbekiston Respublikasining —Atrof tabiiy muhitni muhofaza qilish toʻgʻrisidagi Qonuni. – 1992-yil 9-dekabr.
5. Ichki ishlar vazirligi statistik hisobotlari (2023–2024 yillar). – www.iiv.uz

6. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishi vazirligi materiallari. – www.eco.gov.uz

7. Ismoilova D. —Ekologik xavfsizlik va huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamkorligi // —Yuridik fanlar axborotnomasi, 2022, №3.

8. Raxmatov A.M. —Fuqarolarning ekologik huquqlari: qonunchilik va amaliyot // Oʻzbekiston huquqshunoslari assotsiatsiyasi nashrlari, 2023.

*F.S.Axmedov**

Ichki ishlar xodimlarini davlatning xalqparvar vakili etib tarbiyalashdagi oʻrni

Annotatsiya: Mazkur maqolada ichki ishlar xodimlarini davlatning xalqparvar vakili etib tarbiyalash, ularning dunyoqarashi, siyosiy ongi, maʼnaviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik, gʻurur, iftixor, kasbiga nisbatan sadoqat va yuqori masʼuliyat hislarini oshirish, Vatan taqdiri hamda kelajagi uchun daxldorlik tuygʻularini mustahkamlashga qaratilgan.

Kalit soʻzlar: Xalqchil, professional, tuzilma, aholi, hamkorlik, kodeks, ichki ishlar, xodim, madaniyat, intizom, halol, vijdonan, Vatan, xalq, vatanparvarlik va korrupsiya.

Agar davlatning asosi qonun boʻlsa, uni amalga amalga oshiradigan eng samarali tizim ichki ishlar sohasi hisoblanadi.

Shavkat Mirziyoyev

Bugungi kunda har bir demokratik davlatning asosiy maqsadi - jamiyatda qonun ustuvorligini taʼminlash, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, xavfsizlikni kafolatlashdan iborat. Ushbu yuksak vazifalarni amalga oshirishda ichki ishlar organlari muhim oʻrin tutadi. Ichki ishlar xodimlari nafaqat qonuniy tartibni saqlovchi kuch tuzilmasi vakili, balki xalq bilan bevosita muloqotda boʻladigan, uning dardu tashvishiga befarq boʻlmagan insonparvar shaxs boʻlishi zarur. Shu bois, bugungi islohotlar jarayonida ichki ishlar tizimi xodimlarini xalqparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning kasbiy va maʼnaviy salohiyatini oshirish dolzarb vazifalardan biri sifatida qaralmoqda.

Soʻnggi yillarda ichki ishlar organlarini haqiqiy xalqchil, professional tuzilma sifatida shakllantirish va aholiga barcha shahar va qishloqlarda xavfsiz yashash hamda mehnat qilish sharoitlarini yaratish maqsadida keng koʻlamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Mahallalardagi vaziyat va muammolarni chuqur tahlil qilish orqali har bir mahallani jinoyatdan xoli hududga aylantirishga alohida eʼtibor qaratilmoqda.

Keng koʻlamli islohotlar ichki ishlar organlarini mamlakatimizda tinchlikni va osoyishtalikni taʼminlash, fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy

*Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli oʻqituvchisi, podpolkovnik

manfaatlarini ishonchli himoya qilish hamda huquq-tartibotni mustahkamlashda asosiy vazifalarni bajaruvchi muhim tizimga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi va uning organlari katta va murakkab tuzilishga ega. Ularning asosiy vazifasi – qonun ustuvorligini ta'minlash, fuqarolarning huquqlari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish, jinoyatchilikka qarshi kurashishdir. Inson huquqlari, uning hayoti, erkinligi va sha'ni – O'zbekistonda oliy qadriyat hisoblanadi. Shu maqsadda, 2016-yil 16-sentabrda —Ichki ishlar organlari to'g'risidagi 407-son qonuni qabul qilindi.

Ichki ishlar organlarining faoliyatini yaxshilashda parlament va jamoatchilik nazoratining yangi mexanizmi joriy etildi. Endilikda ichki ishlar organi boshlig'idan tortib, profilaktika inspektorlariga qadar barcha mansabdorlar xalq oldida hisobot berishadi, bu esa aholining ishonchini oshiradi. Xalqning muammolarini tinglash va hal qilish tizimi yaratilib, samarali ishlashga imkon yaratildi.

Shuningdek, Respublika ichki ishlar organlari shaxsiy tarkibining intellektual va kasbiy darajasini oshirish, ularga ortiqcha vazifalar yuklanishini bartaraf etish uchun sohaviy xizmatlar o'rtasida vazifalar aniq belgilanib, samaradorlikni oshirishga xizmat qilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-apreldagi —Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yana-da takomillashtirish bo'yicha qo'shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risidagi PQ-5050-son qarori bilan —Ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish Konsepsiyasi tasdiqlandi.

Ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish konsepsiyasi ushbu sohadagi ishlarning ustuvor yo'nalishlari va asosiy prinsiplari asosida ishlab chiqilgan bo'lib, avvalo, ichki ishlar organlari tizimida xizmat qilayotgan barcha xodimlar va harbiy xizmatchilarning umumiy dunyoqarashi, siyosiy ongi, ma'naviy va intellektual salohiyatini yuksaltirish, ularda vatanparvarlik, g'urur, iftixor, kasbiga nisbatan sadoqat va yuqori mas'uliyat hislarini oshirish bilan bog'liq vazifalarni belgilab beradi.

Ichki ishlar xodimlarini davlatning xalqparvar vakili etib tarbiyalashdagi o'rni bo'yicha **asosiy tayanch tushunchalar:**

Ichki ishlar organlari – jamiyatda huquq-tartibotni saqlash, jinoiy holatlarning oldini olish, fuqarolarning xavfsizligini ta'minlash bilan shug'ullanuvchi davlat idoralari.

Xalqparvarlik – xalq manfaatlarini birinchi o'ringa qo'yish, odamlarga mehr-oqibat bilan munosabatda bo'lish, insonparvarlik tamoyillariga asoslangan faoliyat yuritish.

Davlat vakili – davlat nomidan faoliyat yurituvchi, uning siyosatini amalda ifoda etuvchi shaxs yoki muassasa vakili.

Kasbiy etika – ichki ishlar xodimlarining oʻz xizmat burchini ado etishda amal qilishi lozim boʻlgan axloqiy meʼyor va tamoyillar majmui.

Huquqiy ong – fuqarolarning va xodimlarning huquq, erkinlik, qonuniylik haqidagi bilim va tushunchalari, ularga nisbatan shakllangan ijobiy munosabat.

Maʼnaviy tarbiya – insonning ichki dunyosini, axloqiy fazilatlarini, vatanparvarlik, sadoqat kabi qadriyatlarini shakllantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayon.

Xalq bilan muloqot – ichki ishlar organlarining jamiyat bilan ochiq va ishonchli aloqasi, aholining muammolariga befarq boʻlmaslik tamoyili.

Ijtimoiy adolat – barcha fuqarolarga teng huquq va imkoniyatlar yaratish, adolatli munosabatda boʻlish tamoyili.

Davlat xizmatida boʻlish masʼuliyati – ichki ishlar xodimining xizmat faoliyatida halollik, vijdonlilik va sadoqat bilan ish yuritish majburiyati.

Milliy qadriyatlar – xalqning tarixiy, maʼnaviy va madaniy merosiga asoslangan axloqiy-meʼyoriy tamoyillar tizimi.

Konsepsiya milliy va xalqaro huquq normalari asosida ichki ishlar organlarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni samarali tashkil etish tizimini yana-da takomillashtirish, xodimlarning maʼnaviy salohiyati va mafkuraviy immunitetini kuchaytirish, ularning ongida Vatan taqdiri hamda kelajagi uchun daxldorlik tuygʻularini mustahkamlash bilan bogʻliq faoliyatning ustuvor yoʻnalishlarini aks ettiradi.

Xodimlarning maʼnaviy-ruhiy tayyorgarligini oshirish, faol hayotiy pozitsiyasi, intellektual salohiyatini, Ona Vatan taqdiriga boʻlgan masʼuliyatini mustahkamlash, gʻoyaviy va axborot xurujlariga qarshi immunitetini kuchaytirish, ularni fuqarolik burchi va konstitutsion majburiyatlarini sadoqat va fidoyilik bilan vijdonan bajarishga yoʻnaltirish boʻyicha maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tashkil etish ushbu konsepsiyaning asosiy mazmunini ifodalaydi.

Konsepsiyaga koʻra, ichki ishlar organlarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlar —Vatanga va xalqqa sadoqat bilan xizmat qilish — oliy burchimiz!! konseptual gʻoyasi asosida tashkil etilib, unda davlat mustaqilligini himoya qilish, huquq-tartibotni mustahkamlash, jamoat xavfsizligini taʼminlash hamda fuqarolarning huquqlari va erkinliklarini muhofaza qilish ustuvor vazifa sifatida belgilanadi.

Mazkur gʻoyaning asosiy mazmun-mohiyati fuqarolarning tinchligi va mamlakatda qonun ustuvorligini taʼminlash uchun har qanday huquqbuzarlikka qarshi kurashishda oʻz jonini ayamaydigan, vatanparvarlik, fidoyilik, sadoqat va halollik fazilatlariga ega xodimlarni shakllantirishdan iborat.

—Ichki ishlar organlarida maʼnaviy-maʼrifiy ishlarni tashkil etish Konsepsiyasida ichki ishlar organlari xodimlarining maʼnaviy va intellektual salohiyatini oshirish, ularda vatanparvarlik, sadoqat va masʼuliyat hislarini kuchaytirishga qaratilgan. Konsepsiya, shuningdek, xodimlarni huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda, fuqarolik burchini vijdonan bajarishda va gʻoyaviy immunitetini mustahkamlashda tayyorlashni

maqsad qiladi. Asosiy g_oya – davlat mustaqilligini himoya qilish, huquq-tartibotni mustahkamlash va jamoat xavfsizligini ta'minlashda fidoyi va halol xodimlarni shakllantirishdir.

2022–2026-yillarga mo_ljallangan Yangi O_zbekistonning taraqqiyot strategiyasi 17-maqsadi: —Huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, inson qadr-qimmati, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yo_naltirish, deb nomlanib, unda —Ichki ishlar organlarini xalqning ishonchli himoyachisi sifatida xalqchil professional tuzilmaga aylantirish hamda aholi bilan maqsadli ishlashga yo_naltirish, vazifasi belgilangan.

Bu xodimlarning o_z vakolatlarini bajarishda professionalizmning o_zi yetarli emasligini, ma'naviy va ma'rifiy tayyorgarlik muhim vosita sanalishini bildiradi. Ichki ishlar organlari xodimlarining ma'naviyati, deganda ular o_zini xalq vakili, deb bilgan holda, ona Vatan tuprog_ini, suvini, musaffo osmonini va jamiki boyliklarini ko_z qorachig_iday asrashi, fuqarolarning huquq va erkinliklarini vijdonan, imon-e'tiqod, sadoqat, ishonch, halollik, dovyuraklik, beg_arazlik, hurmat, fidoyilik va aqliy teranlik bilan himoya qilishga qaratilgan ichki ruhiy va aqliy olami majmuini tushunishi kerak.

Zamon ichki ishlar tizimidagi ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan tinglovchi va kursantlarni sobitqadam, yuksak ma'naviyat va qonun ustuvorligi asosida yashaydigan mutaxassis qilib yetishtirish, adolat, halollik, dovyuraklik hamda haqiqiy vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga e'tibor qaratishni, kasbiy, ruhiy va jangovar tayyorgarligini oshirishga qaratilgan tadbirlarni yangi sifat bosqichiga ko_tarishni talab etmoqda.

O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi —2022 – 2026-yillarga mo_ljallangan Yangi O_zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to_g_risidagi PF-60-son Farmoni ijrosini ta'minlash, shuningdek, ichki ishlar organlarini aholining ishonchli himoyachisi sifatida xalqchil professional tuzilmaga aylantirish, ularning fuqarolar, jamoat tashkilotlari hamda keng jamoatchilik bilan yaqin hamkorlikda, o_zaro ishonch va hamjihatlik ruhida ishlashini ta'minlash, mahallalar, aholi turar joylari va butun yurtimizda qonun ustuvorligi, tinchlik-osoyishtalikni yanada mustahkamlash maqsadida O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvarda —Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzillaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo_naltirish bo_yicha qo_shimcha chora-tadbirlar to_g_risidagi PQ-10-sonli Qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga ko_ra ichki ishlar organlari xodimlarini —Inson qadri uchun tamoyili asosida davlatning yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlarga ega, o_z burchiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar vakili etib tarbiyalash orqali aholining chinakam roziligiga erishish;

- ichki ishlar organlari xodimlarida xizmat vazifalariga halol, vijdonan, Vatan va xalq oldidagi burchini chin dildan his etgan holda, yuksak mas'uliyat bilan yondashish, jamiyatda umume'tirof etilgan odob- axloq normalariga sozlashtirish;

- ichki ishlar organlarida sodir etilishi mumkin bo'lgan nojo'ya xatti-harakatlar, suiiste'molchilik va korrupsiya holatlarining barvaqt oldini olish, huquq-tartibot tizimi obro'siga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirmaslik belgilab berildi.

—Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzillarga aylantirish va aholi bilan yana-da yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PQ-10-sonli Qarorning 1-ilovasiga asosan —Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi Kodeksil tasdiqlandi.

Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi Kodeksining asosiy maqsadi xodimlarning xizmat vazifalariga halol, vijdonan, Vatan va xalq oldidagi burchini chin dildan his etgan holda, chuqur mas'uliyat va tashabbuskorlik hissi bilan yondashish, ularda yuksak ma'naviy-axloqiy fazilatlar, vatanparvarlik va o'z kasbiga sadoqattuyg'usini shakllantirish, sodir etilishi mumkin bo'lgan nojo'ya xatti-harakatlar, suiiste'molchilik va korrupsiya holatlarining barvaqt oldini olish haqida kasbiy bilimlarni berishdan iborat.

—Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzillarga aylantirish va aholi bilan yana-da yaqin hamkorlikda ishlashga yo'naltirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi PQ-10-sonli Qarorning 2-ilovasi bilan O'zbekiston Respublikasi IIV Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamenti faoliyatini yanada takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari belgilab berildi.

Ichki ishlar vazirligi Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamenti faoliyatining asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

birinchidan, nomzodlarni tanlashning adolatli, xolis va shaffof tizimini yaratish;

ikkinchidan, yosh rahbar kadrlar zaxirasini shakllantirishning yangi tizimini joriy etish;

uchinchidan, shaxsiy tarkibning jangovar va jismoniy tayyorgarlik darajasini oshirish;

to'rtinchidan, ijtimoiy himoya qilish tizimini zamon talablariga mos ravishda to'liq raqamlashtirish;

beshinchidan, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni —ta'lim muassasasidan - xizmatning oxiriga qadarli tamoyili asosida tizimli va uzluksiz tashkil etish orqali ularning samaradorligi hamda ta'sirchanligini oshirish;

oltinchidan, manzilli psixologik tadbirlarning zamonaviy usullarini tatbiq etish, lavozimga tayinlash va attestatsiya o'tkazish jarayonlarida mutaxassis-psixologlarning rolini oshirish.

Bu yo_nalishlar, IIVning kadrlar tayyorlash va ularning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishini samarali tarzda ta'minlashga qaratilgan.

O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi PQ-10-sonli Qarori ichki ishlar organlarini xalqchil va professional tuzilmaga aylantirish, shuningdek, aholi bilan yaqin hamkorlikda ishlashni ta'minlashga qaratilgan. Qaror, ichki ishlar organlari xodimlarini Vatan va xalq oldidagi burchiga sodiq, ma'naviy-axloqiy fazilatlar bilan tarbiyalash, ularning xizmat intizomi va kasbiy madaniyatini oshirishni maqsad qiladi. Bundan tashqari, korrupsiya va suiiste'molchilikka qarshi kurashish, jamiyatda odob-axloq normalariga rioya qilishga e'tibor qaratilgan.

Shuningdek, IIV Ma'naviy-ma'rifiy ishlar va kadrlar bilan ta'minlash departamentining faoliyatini takomillashtirishning ustuvor yo_nalishlari belgilangan bo_lib, bu nomzodlarni tanlashda adolat, yosh rahbarlar zaxirasini shakllantirish, jangovar tayyorgarlikni oshirish, ijtimoiy himoya tizimini raqamlashtirish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tizimli va uzluksiz tashkil etish kabi masalalarni qamrab oladi. Bularning barchasi ichki ishlar organlarining samarali faoliyatini ta'minlashga qaratilgan.

Xulosa o_rnida, Ichki ishlar xodimlari jamiyatning xavfsizligi va tartibini ta'minlashda muhim rol o_ynaydi. Ularni davlatning xalqparvar vakili sifatida tarbiyalash - nafaqat professional malakani oshirish, balki ularning xalq manfaatlariga sodiq bo_lishini, adolat va insonparvarlik tamoyillariga amal qilishini ta'minlashdir. Shunday tarbiya orqali xodimlar fuqarolarga xizmat qilishni o_zining asosiy vazifasi deb biladi, qonunlarga hurmat bilan qaraydi va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Bu esa jamiyatda ishonch muhitini yaratadi hamda ichki ishlar organlarining obro_sini oshiradi. Shu sababli, ichki ishlar xodimlarini xalqparvarlik ruhida tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O_zbekiston Respublikasining —Ichki ishlar organlari to_g_risidalgi Qonuni. 2016-yil 16-sentabr.
2. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining —2022 - 2026-yillarga mo_ljallangan Yangi O_zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to_g_risidalgi PF-60-son Farmoni. 2022-yil 28-yanvar,
3. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-apreldagi —Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yana-da takomillashtirish bo_yicha qo_shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to_g_risidal gi PQ-5050-son qarori.
4. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi —Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yana-da yaqin hamkorlikda ishlashga yo_naltirish bo_yicha qo_shimcha chora-tadbirlar to_g_risidalgi PQ-10-son qarori.

Internet saytlari

<http://gov.uz/iiv/> (O_zbekiston Respublikasi IIV);
<http://ipkmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti);
<http://akadmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi);
<http://lex.uz> (O_zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi);
<http://www.ziynet.uz> (Axborot ta'lim tarmog_i).

A.A.Abdiraximov*

ICHKI ISHLAR ORGANLARI XODIMLARI PLANSHETDAN FOYDALANISHDA SHAXSGA DOIR QONUNNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Mazkur maqolada Ichki ishlar organlari xodimlarining planshet va boshqa raqamli qurilmalardan foydalanishi jarayonida shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi, maxfiylik tamoyillari va qonuniy tartiblarga rioya qilish juda muhimdir. Ushbu tadqiqotda IIO xodimlarining planshet qurilmalari orqali shaxsga doir ma'lumotlarni qayta ishlashda yuzaga keladigan qonuniy muammolar, shaxsiy huquqlarning buzilishi xavfi hamda uning oldini olish choralari tahlil qilinadi.

Kalit soʻzlar: Ichki ishlar organlari, planshet, shaxsiy ma'lumotlar, ma'lumotlar himoyasi, maxfiylik, qonuniy tartib, raqamli xavfsizlik, ma'muriy javobgarlik.

Zamonaviy texnologiyalar rivojlanishi bilan davlat idoralari, xususan, ichki ishlar organlari xodimlari ish faoliyatida planshetlar, smartfonlar va boshqa raqamli qurilmalardan keng foydalanmoqda. Biroq, shaxsiy ma'lumotlarni qayta ishlash, saqlash va uzatish jarayonida qonuniy normalarga rioya qilmaslik jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin. [1]

Xodimlar tomonidan jamoat joylarida fuqarolar shaxsini elektron texnik vositalar, shu jumladan planshetlar orqali aniqlashda O_zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O_zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi va boshqa qonunlarga, O_zbekiston Respublikasi Prezidentining farmon va qarorlari, Vazirlar Mahkamasining qarorlari, shuningdek, boshqa qonunchilik hujjatlariga muvofiq amalga oshiriladi.

IIO xodimlarining shaxsiy ma'lumotlarga kirishi: turlari va xavflari

Planshet – ma'lumotlar bazasi axborot tizimiga integratsiya qilingan texnik vosita bo'lib, shaxsni biometrik identifikatsiyasi (barmoq izi yoki yuz tuzilishi)ni elektron ravishda olib, uning shaxsiga oid (sudlanganligi, qidiruvdaligi, profilaktik, probatsiya va ma'muriy nazorat hisobida turishi va boshqa) tezkor ma'lumotlarini mobil holatda joyida tekshirish vositasi hisoblanadi. [8]

2021-yil 1-avgustga qadar axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini

* IIV Malaka oshirish instituti, Axborot texnologiyalari sikli o'qituvchisi, katta leytenant e-mail: amr.herezen28@gmail.com tel:+998944282802

qoʻllagan holda maʼmuriy huquqbuzarlik sodir etgan shaxsga nisbatan maʼmuriy jazo qoʻllash toʻgʻrisidagi qarorlarning yetkazib berilganligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni taqdim etish mexanizmini ishlab chiqildi va joriy etildi.

Ichki ishlar organlari (IIO) xodimlari oʻz faoliyati davomida fuqarolarning shaxsiy maʼlumotlariga kirish imkoniyatiga ega boʻladi. Planshetlar va boshqa mobil qurilmalar orqali quyidagi maʼlumotlarga kirish amalga oshiriladi:

1. Pasport maʼlumotlari (shaxsning toʻliq ismi, tugʻilgan sana, fuqaroligi, doimiy yashash manzili);

2. Jinoyat arxivlari (jinoiy javobgarlik tarixi, qidiruv maʼlumotlari, gumon qilinuvchilar roʻyxati);

3. Biometrik maʼlumotlar (barmoq izi, yuz taniqli, DNK tahlillari).

Bu maʼlumotlarga kirish IIO xodimlariga qonuniy vakolatlar berilgan boʻlsa-da, maʼlumotlarni notoʻgʻri ishlatish, maxfiylikni buzish yoki maʼlumotlarning noqonuniy tarqalishi kabi jiddiy xavflarni ham oʻz ichiga oladi.

Xavflar: Ichki suisteʼmol:

– Xodimlarning vakolatlaridan chetga chiqib, yaqinlari yoki tanishlari uchun maʼlumotlarni tekshirishi.

– Qidiruvdagi shaxslar haqida maʼlumotlarni noqonuniy tarqatish.

Tashqi hujumlar:

– Planshetlarning xavfsizlik kamchiliklari tufayli maʼlumotlarning hackerlar tomonidan oʻgʻirlanishi.

– Wi-Fi tarmoqlarida maʼlumotlarni uzatish paytida "man-in-the-middle" hujumlari.

2. Maʼlumotlarning uchinchi shaxslar qoʻliga oʻtishi va noqonuniy foydalanish xavfi.

Shaxsiy maʼlumotlarning uchinchi shaxslar qoʻliga oʻtishi quyidagi yoʻllar orqali sodir boʻlishi mumkin:

- Qurilmalarning yoʻqolishi yoki oʻgʻirlanishi
- Planshet yoki noutbuk yoʻqolganida, undagi shifrlanganmagan maʼlumotlar noqonuniy foydalanishga uchraydi.

Bulutli xizmatlardagi zaifliklarda IIO tizimlari baʼzan xavfsiz boʻlmagan cloud serverlarda maʼlumotlarni saqlaydi, bu esa maʼlumotlarning sizib ketishiga olib keladi. Firibgarlik (phishing) hujumlari xodimlarga yuborilgan soxta elektron pochta xabarlarini orqali kirish maʼlumotlarini olish mumkin. Noqonuniy foydalanishning oqibatlari: [3]

✓ Jinoyatchilarning qurbonlarni kuzatishi (masalan, ayblanuvchilarning qarindoshlarini qoʻrqitish).

✓ Shaxsiy maʼlumotlarni sotish (qora bozorda pasport maʼlumotlari, biometrik maʼlumotlar).

✓ Huquqiy nizolar – fuqarolarning IIOga nisbatan daʼvolar koʻtarishi.

3. O‘zbekiston qonunchiligidagi talablar va ularning buzilishi

O‘zbekistonda —Shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish to‘g‘risidagi qonuni va —Ma‘lumotlarning maxfiyligini ta‘minlash bo‘yicha me‘yorlar shaxsiy ma‘lumotlarni qayta ishlashda quyidagi prinsiplarni belgilaydi:

1. Qonuniylik prinsipi ma‘lumotlarga faqat qonun asosida kirish mumkin.
2. Buzilishi: Xodimlarning vakolatlarini haddan tashqari kengaytirib, ma‘lumotlarni tekshirishi.

Huquqbuzar, jabrlanuvchi, guvoh, xolisga tegishli bo‘lgan shaxsga doir ma‘lumotlarning (famiyasi, ismi, otasining ismi va tug‘ilgan sanasi) planshet yoki kompyuter orqali ma‘muriy bayonnoma yoki ma‘muriy jazo qo‘llash to‘g‘risidagi qarorga to‘g‘ri kiritilishiga vakolatli organ xodimi (mansabdor shaxs) mas‘ul hisoblanadi.

Agar huquqbuzar, jabrlanuvchi, guvoh, xolis O‘zbekiston Respublikasi fuqarosi bo‘lmasa yoki identifikatsiya tizimlari yordamida ularning shaxsini aniqlashning imkoni bo‘lmasa, ularning yonida ma‘lumotlar bazasiga kiritilmagan chet el pasporti yoki shaxsini tasdiqlovchi boshqa hujjatlar mavjud bo‘lgan taqdirda, vakolatli organning mas‘ul xodimi ushbu hujjatlarga asosan shaxsga doir ma‘lumotlarni elektron tizimga qo‘lda kiritadi hamda uning to‘g‘ri kiritilishiga shaxsan javob beradi.

Huquqbuzar, jabrlanuvchi, guvoh, xodimlarning shaxsga doir ma‘lumotlari yoki boshqa ma‘lumotlari tizimga noto‘g‘ri kiritilganligi aniqlangan taqdirda, uch kun ichida ushbu ma‘lumotlarni kiritgan mas‘ul xodimga nisbatan u xizmat qiladigan (ishlaydigan) vakolatli organ tomonidan xizmat tekshiruvi tayinlanadi.[7]

Amaliy holatlar tahlili

2020–2023-yillardagi IIO xodimlariga tegishli ma‘lumotlar buzilishi holatlari (masalan, Toshkentdagi bir bo‘lim xodimining plansheti orqali fuqaro ma‘lumotlarining tarqalishi). [4-5]

Natijalar

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, quyidagi qonuniy kamchiliklar aniqlandi:

- Texnik himoyaning etishmasligi:
- Planshetlarda kuchli shifrlash (encryption) yo‘qligi.
- Ma‘lumotlarni cloud xizmatlarida saqlashda xavfsizlik kamchiliklari.
- Qonuniy bilimlar etishmasligi.
- Xodimlarning 45% shaxsiy ma‘lumotlarni himoya qilish qonunlarini

to'liq bilmasligi.

1-rasm. Shaxsga doir ma'lumotlarni tarqatmaslik to'g'risida

2-rasm. MJTKning 46²-moddasi haqida tushuncha

Xulosa va tavsiyalar

IIO xodimlarining shaxsiy ma'lumotlar bilan ishlash jarayonida qonuniy, texnik va tashkiliy choralarni izchil qo'llash orqali fuqarolarning huquqlari himoyalaniishi, davlatning ishonchliligi oshishi va xalqaro standartlarga moslik ta'minlanishi mumkin. Buning uchun qonuniy tayanchlar, texnologik innovatsiyalar va qat'iy nazorat uzviy bog'lanishda bo'lishi zarur. [6]

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yhati:

1. O'zbekiston Respublikasining —Shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish to'g'risidagi Qonuni (2021 yil 2-iyul, O'RQ-637-son).
2. O'zbekiston Respublikasining —Ma'lumotlarning maxfiyligini ta'minlash to'g'risidagi Qonuni (2021 yil 12-avgust, O'RQ-721-son).
3. Smith, J. (2022). GDPR va shaxsiy ma'lumotlarning himoyasi: Yevropa tajribasidan o'rganish. Journal of Data Protection, 8(3), 112-130.
4. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi rasmiy veb-sayti (<https://www.mvd.uz>) — Raqamli xavfsizlik bo'yicha yo'riqnomalar.
5. Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti (2023) — O'zbekistonda ma'lumotlar xavfsizligi holati: tahlil va tavsiyalar.
6. O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirining 2020-yil 7-yanvardagi, —Ichki ishlar organlarida ma'muriy huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlarni rasmiylashtirish va ko'rib chiqishning elektron tizimini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi 3-son buyrug'i.
7. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2021-yil 8-iyuldagi —Ma'muriy huquqbuzarlik to'g'risida yagona elektron ish yurituv tizimi orqali ma'muriy huquqbuzarlikka oid ishlarni yuritish tartibi haqidagi 431-son qarori.
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar mahkamasining 2012-yil 22-iyuldagi —Ichki ishlar organlari patrul-post xizmati faoliyatiga zamonaviy axborot texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risidagi 399-son qarori.

Terrorizm va ekstremizmni oldini olishda yoshlarning huquqiy ongini oshirish

Dunyoda so_ngi yillarda ekstremizm va terrorizm bilan bog_liq jinoyatlar transmilliy va transchegaraviy xususiyat kasb etib, ijtimoiy xavflilik darajasi keskin oshib bormoqda. Xususan, 2018–2024-yillarda dunyoning 100 dan ziyod mamlakat hududida 5 mingdan ortiq terroristik harakatlar sodir etilib, ularning oqibatida 30 mingdan ko_proq inson halok bo_lgan yoki jarohatlangan⁴³. Terrorizmga qarshi kurashish borasida dunyoda keng ko_lamli chora-tadbirlar amalga oshirilayotgan bo_lsada, mazkur turdagi jinoyatlar miqdori kamaymayapti. Bugungi kunda terrorizm umumbashariy xalqaro muammoga aylandi. Shu sababli terrorizm bilan bog_liq jinoyatlarga qarshi kurashishning jinoyat-huquqiy va kriminologik usul va asoslarini takomillashtirishga ehtiyoj ortib bormoqda hamda ularni yanada takomillashtirish dolzarb hisoblanadi.

Dunyo miqyosida siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy jarayonlar bo_yicha tadqiqot olib boruvchi Iqtisod va tinchlik xalqaro institutining terrorizmning global indeksi bo_yicha bergan ma'lumotlariga ko_ra, Afg_oniston, Iroq, Somali, Burkina-Faso, Suriya, Nigeriya, Mali, Niger va Pokiston davlatlarida terrorizm xavfi yuqori hisoblanadi. Oxirgi o_n yillikda terrorchilik harakatlari oqibatida yuzaga kelgan o_lim holati 182 ming nafarni tashkil etganligi bu illatning shaxs, jamiyat, davlat va insoniyat uchun qanchalik xavfli ekanligini ko_rsotmoqda⁴⁴.

Bugungi kunda jahon miqyosida yuzaga kelayotgan xavf-xatar va tahdidlar, avvalo, xalqaro terrorizm, diniy ekstremizm, noqonuniy migratsiya, odam savdosi, yoshlar o_rtasida xalqimizga yot g_oyalar tarqalishining tobora kuchayib borayotganligi ichki ishlar organlari oldiga o_z vaqtida ushbu tahdidlarni oldini olish va ularga barham berish bo_yicha yangi vazifalarni qo_ymoqda⁴⁵.

Tinchlik va xavfsizlikni ta'minlashda yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish, huquqiy savodxonligini oshirish masalasi davlat hokimiyati va huquq-tartibot organlari oldida turgan dolzarb masalalardan biri bo_lib qolmoqda.

Yaqin qo_shni va uzoq mamlakatlarda sodir bo_layotgan ichki noroziliklar va siyosiy inqirozlar tahlili aholining huquqiy madaniyati darajasini yuksaltirishda fuqarolik jamiyati institutlari va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o_rtasida

* IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasida dotsenti, podpolkovnik

⁴³ Соунтри Репортс он Терроризм 2024– Доклад Государственного департамента США о проблемах борьбы с терроризмом в мире // www.state.gov – официальный веб-сайт Государственного департамента США.

⁴⁴ https://t.me/manaviyat_va_marifat_darsi

⁴⁵ O_zbekiston Respublikasi Prezidentining O_zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 26 yilligiga hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi. // Halq so_zi -2018 yil 13 yanvar

ishonchli hamkorlikning yoʻqligini koʻrsatmoqda. Bu holatlar aholi bilan bevosita ishlaydigan ichki ishlar organlarining jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish faoliyatiga oid masalalarni ilmiy-nazariy jihatdan tadqiq etishni hamda globallashtirish davrida ushbu faoliyatni takomillashtirib borishni talab etmoqda.

Soʻnggi yillarda mamlakatimizda yoshlarning huquqiy ongi va jamiyat huquqiy madaniyatini yuksaltirish davlat siyosati darajasiga koʻtarilib, bu borada qator qonunchilik hujjatlari qabul qilindi hamda ushbu yoʻnalishdagi islohotlar jamiyat hayotiga keng tatbiq etib kelinmoqda.

Xususan, —Jamiyatda huquqiy madaniyatni rivojlantirish milliy dasturi doirasida jamiyatning barcha sohalarida huquqiy savodxonlikni oshirish, huquqiy taʼlim va tarbiyani kuchaytirish, yuridik mutaxassislarni tayyorlash, fuqarolarning huquq va erkinliklari, qonuniy manfaatlarini roʻyobga chiqarish, davlat va jamiyat hayotini adolat mezonlari asosida boshqarishda ijobiy natijalarga erishildi.

Shuningdek, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF–5618-son —Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yanada yuksaltirish boʻyicha chora tadbirlari toʻgʻrisidagi Farmonining qabul qilinishi ushbu yoʻnalishdagi ishlar samaradorligini oshirishda muhim rol oʻynamoqda. Ushbu Farmon bilan tasdiqlangan Jamiyatda huquqiy madaniyatni yuksaltirish konsepsiyasida yosh avlodning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yuksaltirish boʻyicha taʼlim muassasalarining huquqni muhofaza qiluvchi organlar bilan hamkorlik qilishining samarali mexanizmlarini kengaytirish, jamiyat hayotida muhim oʻrin tutuvchi fuqarolik jamiyati institutlari, davlat va nodavlat tashkilotlariga huquqiy madaniyatni yuksaltirish borasida amalga oshirilishi lozim boʻlgan vazifalar belgilab berildi⁴⁶.

Biroq, ushbu yoʻnalishdagi ishlar tahlil qilinganda, jamiyat huquqiy madaniyatini rivojlantirish faqatgina huquqni muxofaza qiluvchi organlarning ishi sifatida koʻrilayotganligi, oila, mahalla, taʼlim muassasalari, korxona va tashkilotlar, shuningdek fuqarolik jamiyati institutlari tomonidan yoshlarning vatanparvarligini oshirish orqali huquqiy madaniyatini yuksaltirish borasida ishlar tizimli amalga oshirilmayotganligidan dalolat bermoqda.

Jahon miqyosida davlat va jamiyat hayotida roʻy berayotgan turfa xil inqirozlar, ekstremizm va terorizm xususan jinoyatchilikning turli xil shakl va usullarda amalga oshirilayotganligi toʻgʻrisidagi daliliy maʼlumotlar tahlili huquqiy taʼlim-tarbiya, huquqiy madaniyatni va **vatanparvarligini** yuksaltirishga oid tizimni isloh qilish, ekstremizm va terrorizmga qarshi kurashishda aholining huquqiy savodxonligini oshirishning zamonaviy va yanada samarali mexanizmini ishlab chiqish zarurati mavjudligidan dalolat beradi. Shu bois, jazolovchi taʼsir choralari kuchaytirish koʻmagida jinoyatchilikka qarshi kurashish emas, balki fuqarolarning huquqiy ongi va

⁴⁶ Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF–5618-son —Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yanada yuksaltirish boʻyicha chora tadbirlari toʻgʻrisidagi Farmoni // URL <http://www.lex.uz>

madaniyatini zamonga mos holda shakllantirib borish, ularda huquqiy immunitetni hosil qilish orqali eustremizm va terrorizm bilan bogliq jinoyatlar sodir etilishining oldini olish hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yurtimizda aholining huquqiy savodxonligini oshirish orqali huquqbuzarlik(jinoyat)larning oldini olish, jamiyatda o'rnatilgan tartibot va qonun normalariga o'g'ishmay amal qiluvchi shaxsni tarbiyalash masalalarining dolzarbligi bu borada ilmiy-tadqiqot ishlari olib borilishini taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan qaraganda, huquq-tartibotni ta'minlovchi tuzilma sifatida ichki ishlar organlari aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish, ayniqsa, yoshlarga ijtimoiy, siyosiy, huquqiy yo'nalishdagi birlamchi axborotlarni uzluksiz yetkazib berishi orqali ularning huquqiy ongi va madaniyatini oshirish dolzarb vazifa hisoblanadi⁴⁷.

Shuningdek, ichki ishlar organi xodimlarining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, ularning qonun hujjatlarini to'g'ri qo'llay olish amaliyotini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish talab etiladi.

Yoshlarni qonunga itoatkorlik ruhida tarbiyalash va huquqiy savodxonligini oshirishda ichki ishlar organlarining faoliyatida uchrayotgan ayrim muammolar va unga ta'sir etuvchi omillar mavjud bo'lib, bu muammolarning ilmiy-nazariy va amaliy jihatlarini tadqiq etmasdan turib, jamiyat huquqiy madaniyatini to'laqonli yuksaltirishning imkoni yo'q.

Jumladan, yoshlarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish ishlari tizimli va uzviy tashkil etilmayapti. Jamiyatda, oilada, mahallada, ta'lim muassasalarida va tashkilotlarda huquqiy axborotlarni yetkazishning ta'sirchan mexanizmi mavjud emas.

Shuningdek, yoshlar bilan manzilli ekstremizm va terrorizmni oldini olishda huquqiy targ'ibot tadbirlarini tashkil etishda va amalga oshirishda davlat organlari va boshqa sohaviy xizmatlarning faol ishtiroki ta'minlanmayapti, bu borada yuqori natijadorlik va samaradorlik ko'zga tashlanmayapti.

Huquqiy tadbirlar hamon an'anaviy usullarda, oddiy uchrashuvlarni o'tkazish yo'li bilan amalga oshirilmoqda, bu borada targ'ibotning innovatsion usullaridan, shu jumladan, veb-texnologiyalardan foydalanilmayapti, ichki ishlar organlarining huquqiy yo'nalishdagi internet sahifalari yetarli emas.

Mazkur muammolarning ilmiy-nazariy va amaliy tomonlari bo'yicha shu kunga qadar ilmiy tadqiqot ishlari to'liq o'tkazilmayotganligi sababli ichki ishlar organlari boshqa davlat organlari bilan mazkur yo'nalishda innovatsion yechimlar va yangiliklar veb-saytlar orqali targ'ibot tashviqot ishlarini tashkil etishlari hamda ilmiy tadqiqot ishlarni olib borishlari maqsadga muvofiq.

Davlatimiz rahbari ta'kidlaganidek, —Asosiy masala - qonunlarning mazmun-

⁴⁷ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son —Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yanada yuksaltirish bo'yicha chora tadbirlari to'g'risidagi Farmoni// URL <http://www.lex.uz>

mohiyatini xalqimizga va mas'ul ijrochilarga o'z vaqtida yetkazish, ularning ijrosini to'g'ri tashkil etish hamda qonun talablariga qat'iy amal qilishni ta'minlashdan iboratdir. Mazkur vazifalar va —O'zbekistonning Yangi taraqqiyot strategiyasi 17, 20-maqсадlari talabidan kelib chiqib, ichki ishlar organlarining jamiyat huquqiy madaniyatini yuksaltirishga oid faoliyatini takomillashtirish, «aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish borasida davlat tuzilmalari (*muallifdan: shu o'rinda, ichki ishlar organlari*) ning fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro samarali hamkorligini tashkil etish» bilan bog'liq muammolarni tadqiq etish va uning ilmiy yechimini topish muhim ahamiyat kasb etadi⁴⁸.

Yuqoridagilarga asoslanib xulosa sifatida shuni aytish joizki Ichki ishlar organlari xodimlari ekstremiz va terrorizmni oldini olishda fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishda aholinig jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish ular bilan uchrashuvlar hamda aholini qiynab kelayotgan huquqiy muammolarini bartaraf etish orqali huquqiy savodxonligini oshirsak maqsadga muvofiqdir

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Соунтрй Репорте он Терроризм 2024— Доклад Государственного департамента США о проблемах борьбы с терроризмом в мире // www.state.gov — офитсиальный веб-сайт Государственного департамента США.
2. https://t.me/manaviyat_va_marifat_darsi
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari tashkil etilganligining 26 yilligiga hamda Vatan himoyachilari kuni munosabati bilan bayram tabrigi. // Halq so'zi -2018 yil 13 yanvar
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 9-yanvardagi PF-5618-son —Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yanada yuksaltirish bo'yicha chora tadbirlari to'g'risidagi Farmoni // URL <http://www.lex.uz>
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi —2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi 60-sonli farmoni // URL <http://www.lex.uz>

Sh.K.Raximov *

YOSHLARDA EKOLOGIK TARBIYA VA MADANIYATNI SHAKLLANTIRISH

Xalqimizning ko'pining yillik tarixi va boy madaniyati shundan dalolat beradiki, odamlarimiz ma'naviy-ekologik qadriyatlarga e'tiborli bo'lgan. Yerni e'zozlagan, suvni muqaddas bilgan, olovni aziz bilgan, bir yangi nihol ekmay turib, daraxt kesish yomon illat hisoblangan.

Afsuski, globallashuv ta'sirida ajdodlarimizning tabiatdan foydalanish

⁴⁸ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi —2022 — 2026 yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi to'g'risidagi 60-sonli farmoni // URL <http://www.lex.uz>

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus fanlar sikli o'qituvchisi, mayor

borasidagi udumlari va an'anaviy odobahloq qoidalari unutilib borilayotgandek... Ilgari, atrof-muhit, uy-joylar, ko'chalar, mahalla hududi, bozor atroflari saranjom-sarishtaligiga katta e'tibor qaratilgan. Ayniqsa, suvga munosabat o'zgacha bo'lgan. Xalqimizda: —Suvga qarab supirmal, —quduqqa tuflamal, hovuzlarni toza saqla degan o'gitlar bot-bot takrorlangan. Bog yaratish-eng ezgu ish, yo'l va ko'pri solish savob ish hisoblangan. Oilada farzand tug'lsa unga atab daraxt ekilgan. Qisqa qilib aytganda, ekologik ma'naviyatga, ekologik qoida va mezonlarga to'la amal qilganlar.

Bugun shu aqidalarga kechagidan ham ko'proq amal qilish tabiiy talabga aylandi. Chunki Insonning tabiat ishiga aralashuvi ortidan ko'p ofatlar ro'y berayotgani sir emas. —Qush uyasida ko'rganini qiladi deganlaridek, ota-onalar bolalarga tabiat in'om etgan yer va suvni asrab-avaylashda, tuproq va havoni ifloslantirmaslikda, o'simlik-yashillik olamini saqlashda o'zilar namuna ko'rsatishlari lozim.

Bugungi kunda —ekologik madaniyat tushunchasi mamlakatimizda yashovchi har bir fuqaro uchun muhim ahamiyatga ega. Zero, barcha OAVlarda hozirgi sharoitdagi ekologik muammolar hamda ularni hal etish borasida olib borilayotgan sa'y-harakatlar to'g'risida ma'lumotlar berib borilmoqda.

Hozirgi kunda yer sharining turli nuqtalarida keng quloqch yozayotgan ekologik tangliklar tabiatga nisbatan to'g'ri munosabat bildirishimiz va unga ko'proq e'tibor qaratishimiz zarurligini anglatadi.

Ekologik madaniyat bugungi kunda umuminsoniy madaniyatning ajralmas qismi bo'lib, uning muhim ko'rsatkichi hisoblanadi. Ekologik madaniyat degan tushuncha zamirida ayni shu holatlar oqibatini anglash, tabiat va jamiyat qonunlariga mos tarzda hayot kechirish talablarini o'z ichiga oladi. Usiz insonni to'la ma'noda madaniyatli, ma'naviyatli deb bo'lmaydi.

Ekologiya yunoncha so'z bo'lib, —oykos - uy, —logos - fan, ya'ni «tabiat uyi» bo'lmish borliqda yashayotgan tirik jonzotlarni o'rganuvchi ilm sohasi deganidir. Mamlakatimizda yashovchi har bir fuqaro uchun hozirgi kunda —ekologik madaniyat tushunchasi muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda yer sharining turli nuqtalarida keng quloqch yozayotgan ekologik tangliklar tabiatga nisbatan to'g'ri munosabat bildirishimiz va unga ko'proq e'tibor qaratishimiz zarurligini anglatadi.

Ekologik madaniyat – bu tabiat haqidagi bilimni, ong, idrok, savodxonlik, intellektual salohiyat va uni amalda qo'llay bilish faoliyati, atrof-muhitga nisbatan faoliyatning yuksak ko'rsatkichlari, ongli va ma'suliyatli yondashuvdir. Ekologik bilim va ekologik madaniyatning tayanch fazilatlari quyidagilardan iborat:

- axloqiy-ekologik onglik shaxsning muhim madaniyatlilik sifati bo'lib, uning atrof – muhitni hissiy bilish jarayoni atrof – muhitdagi obyektlar va hodisalarni sezishi, idrok etishi, tasavvur qilishi, ziyraklik va teranlik asosida tabiat muhofazasi bo'yicha amaliy ko'nikmalarga ega bo'lishi lozimligini nazarda tutadi;

- ekologik ma'suliyatlilik shaxsda munosabat va ma'sullikni tarbiyalashda

namoyon bo_ladi, bunday munosabat shaxsning bilib-bilmay, uzoqni o_ylamay tabiatga ko_rsatgan salbiy ta'siri oqibatlarini anglash va bunday ta'sirni bartaraf etish istagi natijasidagina shakllanadi;

- ekologik irodaviylik shaxsning o_zi va o_zgalarning atrof – muhitdagi hatti-harakatlarini baholashi va nazorat qilishi shaxsdagi qat'iyatlilik, tejamkorlik, ozodalik va pokizalik bilan bog_liq.

Shaxsning ekologik madaniyatini shakllantirishda ekologik qadriyatlar alohida ahamiyatga ega, ularga tabiatni asrab-avaylashga intilish, tashabbuskorlik, izchillik, mehnatsevarlik va ongli faollik kabilar kiradi. Masalan, ekologik qadriyatning bir turi, ya'ni global, mintaqaviy va lokal ekologik muammolarni bilish yer, suv, energetik muammolar, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, cho_llanish jarayoni, atmosfera havosining ifloslanishi kabi tushunchalar bilan chambarchas bo_gliq.

Ekologik ma'naviyatli shaxsni tarbiyalash bog_chalar, maktablar, lisey, kollejlar, oliygohlarda mutaxassislar tomonidan olib borilishi maqsadga muvofiq. Ekologik ta'limning nazariy asosi - atrof muhit muhofazasiga oid ta'limni bog_cha, maktab, katta-kichik o_quv yurtlari, oliy o_quv yurtlarida ma'lum o_quv reja va dasturlari asosida olib borish hamda malakali mutaxassislar tayyorlashdan iborat. Yig'ilgan tajribalar umumlashtirilib bir pedagogik shaklga keltirilib o_quv dasturi darsliklari tuzilishi lozim. Shunday ekan, ekologik madaniyat saboqlari maktabgacha a'lim muassasalari va maktablarda qanday olib borilishiga nazar solaylik.

Bog_chalarda tarbiyachilar jajji bolajonlarni tabiat bilan tanishtirar ekan, uni e'zozlash, sevish lozimligini bolalar tilida tushuntirishlarini bilamiz. Ularning ilk chizgan rasmlarida ham quyosh, osmon, unda charx urib uchayotgan qushlar, tog_lar, ariq va uning chetida o_sgan gulu giyohlar aks etishi ham ma'lum. Bola ana shu yo_llar bilan tabiatni taniydi. Bu yoshda jonivorlarni qiynash, tosh otish yaxshi ish emasligini, daraxt shoxlarini sindirish, gullarni uzib tashlash mumkin emasligini yaxshi bilishadi.

—Ekologik madaniyat, ekologik tafakkur va ekologik boshqaruv yashil iqtisodiyotning rivojlanish omili sifatida tadqiqot uchun integratsiyalangan tahliliy-uslubiy yondashuv tavsiya etiladi. Bu uslub ekologik madaniyatni shakllantirish, ekologik tafakkurni rivojlantirish va boshqaruv tizimining samaradorligini oshirishga oid muammolarni chuqur o_rganish, ularning yashil iqtisodiyotga ta'sirini baholash uchun zarur bo_lgan kompleks bo_lgan tahliliy usul, empirik usul, ekspert baholash, sotsiologik yondashuv, qiyosiy tahlil, iqtisodiy modellashtirish kabi tadqiqotlarni o_z ichiga oladi. Ushbu uslublar tadqiqotning ijtimoiy, iqtisodiy va ekologik jihatlarini kompleks tarzda o_rganishga, yashil iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqishga imkon beradi.

Yer va suv umummilliy boylik hisoblanib, xalq farovonligining asosiy manbaidir. Shu bilan birgalikda, inson salomatligi ham millat boyligi hisoblanadi.

Binobarin, toza ichimlik suvi har bir oilaning sog'lom hayot yuritishining muhim sharti hisoblanadi. Bugungi avlod o'sib ulg'ayib insonlar hayoti va atrof-muhitni asrab-avaylash haqida hal qiluvchi qarorlar qabul qilishi kerak bo'ladi. Ota-onalar, kattalar tomonidan oilada bolalarga birlamchi ekologik madaniyat saboqlari beriladi. Tabiatdagi sodir bo'layotgan hodisa va o'zgarishlar bevosita har bir kishining salomatligiga, ruhiyatiga, kayfiyatiga ta'sirini ota-onalar o'z bolalariga astoydil tushuntirsalar, bu o'g'itlar bola ko'nglida muhrlanib, narsa, hodisalarni bilishga hamda oqilona hatti-harakatlarga rioya qilishlariga ularning intilishlari oshadi.

Avvalombor, bolalarimizda ekologik madaniyat saboqlarini shakllantirishda kattalarning tabiatga, atrof-muhitga bo'lgan munosabati katta o'rin tutadi. Otaonalarining atrof-muhit tozaligini saqlashga bo'lgan doimiy e'tibori, say'harakatlarini ko'rgan va his qilgan bolalar, ular orqasidan ergashishga harakat qilishadi, ulardan namuna va o'rnak oladilar. Erta bahorda hovli va ko'chada oila davrasida birgalikda daraxt ekish, uni parvarish qilish, obodonlashtirish va ko'klamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish, hovlini obod qilish har bir bola uchun yaxshi namuna maktabini o'taydi hamda atrof-muhitga bo'lgan ezgu va bunyodkorlik munosabatini belgilashda zamin yaratadi.

Oliy va o'rta maxsus ta'limga ega bo'lgan tarbiyachi, ekologik metodist, ekologik pedagog, ekologik instruktor, injener-ekolog, ekolog-agroximik, ekolog-texnolog kabi mutaxassislar birdamlikda xarakat qilishlari lozim. Ekologik ma'naviyatli shaxs tabiatdagi obyekt va hodisalarni qiyoslay olishi, ongli tushunchalar hosil qilishi, tabiatga munosabatni oldindan rejalashtirishi, atrof-muhitdagi o'zgarishlarga nisbatan ziyrak bo'lishi, tabiatga qiziquvchan bo'lishi, tabiat go'zalligini his eta olishi, tabiatni muhofaza qilishda qat'iyatli bo'lishi, tabiatga zarar yetkazmaslik, boshlangan ishni oxirigacha yetkazishi, atrof-muhit muhofazasida tashabbus ko'rsatishi, tabiatni asrash uchun yangi g'oyalar, ekologik bilimlarni targ'ib qilishi, ijtimoiy foydali mehnatga havas hissini shakllantirishi, mehnat malakalarini egallashi, o'z-o'zini nazorat qila olishi, tabiat bilan munosabatga kirishish va undagi faoliyatda me'yor darajasini belgilashni bila olishi, vatanparvarlik, ona tabiatga mehr-muxabbat hissiyotiga ega bo'lishi, o'zi yashab turgan uy, mahalla, shahar tabiatini sevishi, undan g'ururlanishi, uni ardoqlashi lozim, tabiat boyliklaridan bugungi va kelajak avlodlar ehtiyojlarini qondirishni hisobga olgan holda barqaror foydalana olishi, atrof - muhitni obod qilishga intilish, uni ozoda va xushmanzara holda saqlashi, tabiatni asrab-avaylashda, tabiat boyliklarini maqsadli ishlatishda jonbozlik namoyon eta olishi, atrof - muhit, obyekt va boshqa narsa-hodisalarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lishi, o'zining ekologik bilimlarini muntazam ravishda tabiatni asrab-avaylashga oid qadriyatlarimizga tatbiq qilishi lozim.

Xulosa o'rnida ta'kidlash joizki, ekologik madaniyatni yoshlarda shakllantirishda muhim masalalardan hisoblanadi, buning uchun butun jamiyat fuqarolari birdamlikda kurashmog'imiz kerak. Tabiatni biz asrasak, tabiat bizni

asraydi. mamlakimizning har bir fuqarosi ekotizimning yaxshilanishiga munosib hissa qo'shish uchun ekologik qoidalarga qat'iy amal qilsagina, kelajak avlod uchun ulkan tabiiy ne'mat hadya etgan bo'lamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M. O'zbekiston Respublikasining 2017-2021-yillarga mo'ljallangan rivojlanishning beshta ustuvor yo'nalishlari —Harakatlar strategiyasi—T.: —O'zbekiston. 2017.
2. Abdurakhmanova, J. N. (2020). The policy of tolerance in Uzbekistan (in the case of Greeks). International Journal on Integrated Education, 2(5), 212.
3. Abdukhamidovich A. M., Ikromovich A. B. The Concepts of Homeworking, Cooperation and Cluster and Their Interaction // JournalNX. – C. 594-596.
4. Рол в жизни человека фруктов и овощей выращенных в Ферганской долине. 2023/5/26, ekologikInternasional jornal of Formal Education.

*F.Sh.Xidirov **

Inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarining o'rni

Mamlakatimizni demokratik yangilashning hozirgi bosqichdagi muhim yo'nalishlaridan biri - qonun ustuvorligi va qonuniylikni mustahkamlash, inson huquqi va manfaatlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq tizimini demokratlashtirish va erkinlashtirishdan iborat. Zero, sud - odil sudlovning oliy nuqtasi va uning rolini oshirish huquqiy davlat barpo etish yo'lidagi qonuniy jarayon, aynan shunday yondashuv tufayli bu sohadagi ishlar ko'lamli, miqiyosi va samaradorligi keyingi davrda nihoyatda kengayib, yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

2001-yildan boshlab huquqni qo'llash va sud amaliyotiga yarashuv instituti kiritilgan sohadagi islohotlarni yanada chuqurlashtirishga qaratilgan muhim qadamlardan biri bo'ldi. O'lim jazosi bekor qilinib, uning o'rniga umrbod yoki uzoq muddatli ozodlikdan mahrum qilish jazo turi joriy etilgani mamlakatimizda sud-huquq tizimini erkinlashtirish va yanada insonparvarlashtirish yo'lidagi yana bir muhim qadamlardan biri bo'ldi.

Dastlabki tergov bosqichida sud nazoratini kuchaytirish, mazkur sohada sud faoliyatini liberallashtirish bo'yicha ham keng ko'lamli chora-tadbirlar ko'rildi. Bu borada «Xabeas korpus» institutining joriy etilishi, ya'ni 2008-yildan ehtiyot chorasi sifatida qamoqqa olishga sanksiya berish huquqining sudlarga o'tkazilishi, lavozimdan chetlashtirish va shaxsni tibbiy muassasaga joylashtirish tarzidagi protsessual majburlov choralarini faqat sudyaning sanksiyasi asosida qo'llash amaliyoti joriy qilinganligi prinsipial qadam bo'ldi. Bu fuqarolarning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsiz ekani, ulardan sud

* IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasi dotsenti, podpolkovnik

qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emasligi haqidagi konstitutsiyaviy norma amalda ro'yobga chiqishining yaqqol ifodasidir.

Bundan tashqari, jinoyat-protsessual kodeksida belgilangan ehtiyot choralarining doirasi kengaytirildi. Ya'ni, uy qamog'i tarzidagi ehtiyot chorasini qo'llash va uning muddatini uzaytirish sudlar vakolatiga berildi, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining jazo tizimiga alohida turdagi jazo sifatida ozodlikni cheklash jazosi kiritildi.

E'tirof etish kerak, davlatimiz rahbarining sudlar tomonidan hukm qilingan mahkumlarni afv etish to'g'risidagi Farmonlari xalqimizning insonparvarlik, bag'rikenglik, kechirimlilik kabi o'ziga xos qadriyatlarining chin ma'nodagi yuksak namunasi bo'lmoqda. Bunga joylarda mazkur hujjatning mazmun-mohiyatiga bag'ishlab o'tkazilayotgan tadbirlar, aholi bilan bevosita muloqotlarda oddiy odamlar bildirayotgan minnatdorlik so'zlari yaqqol misol bo'la oladi.

Bundan ko'zlangan maqsad - faqat mahkumlarni yoki bilib-bilmay jinoyatga qo'llangan shaxslarni jazodan ozod qilish emas, balki ular tufayli jabr tortadigan har bir oila va oila a'zolari, ayniqsa, o'sib kelayotgan o'g'il-qizlarning kelgusi taqdirini hamda ularning kelajagini turli salbiy ta'sir va jiddiy sinovlardan himoya qilishdan iboratdir.

Uzoqqa bormasdan, so'nggi yillar davomida sud-huquq sohasini isloh qilish borasida amalga oshirilgan islohotlarga to'xtalsak.

Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2016-yil 21-oktabrdagi —Sud-huquq tizimini yanada isloh qilish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilish kafolatlarini kuchaytirish chora-tadbirlari to'g'risidagi Farmoni mazkur sohadagi davlat siyosatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarib, O'zbekistonda inson huquq va erkinliklarini to'liq hamda ishonchli himoya qilishni ta'minlash borasida yangi davrni boshlab berdi.

Jinoyat, jinoyat-protsessual, fuqarolik protsessual va boshqa qonun hujjatlariga inson huquq va erkinliklari ustuvorligini ta'minlash, sud muhokamasini adolatli va o'z vaqtida o'tkazish, jazoning adolatli va insoniyligi kafolatlarini kuchaytirishni inobatga olgan holda odil sudlov samaradorligini oshirishga qaratilgan bir qator o'zgartishlar kiritildi.

—Xabeas korpust instituti qo'llanishini yanada kengaytirish doirasida prokurorlarning pochta-telegraf jo'natmalarini xatlab qo'yish va ekskumatsiya qilish kabi tergov harakatlarini o'tkazishga sanksiya berish bo'yicha vakolatlari sudlarga o'tkazildi. Bu o'zgartishlar insonning shaxsiy huquq va erkinliklari daxlsizligi, ulardan sud qarorisiz mahrum etishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli emasligi haqidagi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi hamda xalqaro huquqning umume'tirof etilgan prinsip va normalariga to'la mos keladi.

Sudda ish yuritish tezkorligi va sifatini oshirish, ish bo'yicha yakuniy qarorlar

qabul qilish muddatlarini asossiz kechiktirishni bartaraf etish, sudlarning jinoyat protsessidagi rolini oshirishga qaratilgan yangilik sifatida sud tomonidan jinoyat ishini qo‘shimcha tergovga qaytarish institutining bekor qilinganligini alohida ta‘kidlash joiz.

Shuningdek, sud qarorlarining qonuniyligi va asoslilikini qayta ko‘rib chiqishning amaldagi tizimini takomillashtirish, sud protsessi muddatlari va sifatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatuvchi ortiqcha oraliq instansiyalarni bartaraf etish maqsadida viloyat darajasidagi sudlar tomonidan fuqarolik va jinoyat ishlarini nazorat tartibida qayta ko‘rish bo‘yicha bir-birini takrorlovchi instansiyalari tugatilib, o‘z navbatida tegishli sud raislari va prokurorlarning nazorat tartibida protest keltirish vakolati bekor qilindi.

Ommaviy-huquqiy munosabatlardan kelib chiqadigan nizolarni ko‘rib chiqishga vakolatli bo‘lgan yangi sud tizimi, ma‘muriy sudlar shakllantirildi.

Mamlakatimizda xususiy mulkni huquqiy himoya qilishni yanada kuchaytirish, kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun qulay shart-sharoitlar yaratish va har tomonlama qo‘llab-quvvatlash maqsadida hududlarda ishlarni birinchi instansiyada ko‘rib chiqishga vakolati bo‘lgan tumanlararo, tuman va shahar iqtisodiy sudlari tashkil etildi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 21-fevraldagi —O‘zbekiston Respublikasi sud tizimi tuzilmasini tubdan takomillashtirish va faoliyati samaradorligini oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risidagi Farmonining qabul qilinishi O‘zbekistonda sud hokimiyatini yagona tizim sifatida tubdan takomillashtirish, odil sudlovni sifat jihatdan yangi bosqichga ko‘tarish, inson huquq va erkinliklarini to‘liq hamda ishonchli himoya qilinishini ta‘minlash borasida muhim hujjat bo‘ldi.

Farmonga muvofiq nomzodlarni tanlash va sudyalik lavozimiga tayinlash tizimini tubdan takomillashtirish, sudyalarning mazkur jarayondagi ishtirokini kengaytirish, yuqori malakali sudyalar korpusini shakllantirish uchun mas‘ul bo‘lgan organning maqomi hamda vakolatlarini oshirish maqsadida sudyalar hamjamiyatining organi hisoblanadigan va sud hokimiyati mustaqilligining konstitutsiyaviy prinsipiga rioya etilishini ta‘minlashga ko‘maklashadigan O‘zbekiston Respublikasi Sudyalar oliy kengashi tashkil etildi.

Bundan tashqari 2017-yil 1-iyundan e‘tiboran Oliy sud va Oliy xo‘jalik sudini birlashtirish yo‘li bilan fuqarolik, jinoiy, ma‘muriy va iqtisodiy sud ish yurituvchi sohasidagi sud hokimiyatining yagona oliy organi - O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi tashkil etildi.

Davlatimiz rahbarining 2017-yil 30-noyabrdagi —Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risidagi Farmoni asosida 2018-yil 4-apreldagi qabul qilingan O‘zbekiston Respublikasining —Sud-tergov faoliyatida fuqarolarning huquq va erkinliklari kafolatlarini kuchaytirish bo‘yicha chora-tadbirlar qabul qilinganligi

munosabati bilan O_zbekiston Respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o_zgartish va qo_shimchalar kiritish to_g_risida lgi qonuni bilan, O_zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksiga foydalanishni taqiqlovchi butunlay yangi —Dalillarning maqbul emasligi haqidagi 95¹-moddasi kiritildi.

Shuningdek, O_zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksiga kiritilgan o_zgartishlarga muvofiq, dalillarni soxtalashtirganlik (qalbakilashtirganlik) uchun Jinoyat kodeksi 230¹-moddasiga asosan jinoiy javobgarlik belgilandi, qiynoqqa solish va boshqa shafqatsiz, g_ayriinsoniy yoki qadr-qimmatni kamsituvchi muomala turlarini qo_llaganlik, yolg_on guvohlik va yolg_on xabar berganlik uchun Jinoyat kodeksi 235, 237 va 238-moddalarida nazarda tutilgan javobgarlik kuchaytirildi.

Bundan tashqari, o_ta og_ir jinoyatlar bo_yicha hodisa sodir bo_lgan joyni ko_zdan kechirishni, tintuv, ko_rsatuvlarni hodisa sodir bo_lgan joyda tekshirish, tergov eksperimentini videoyozuv tarzida majburiy qayd etish to_g_risidagi, shuningdek, sud muhokamasi jarayonida stenografiya yuritish haqidagi talablar kiritildi. Dalillarni to_plash va mustahkamlashda ruxsat berilmagan usullar qo_llanilganligi to_g_risidagi murojaatlar prokuror yoki sud tomonidan sud-tibbiy ekspertizasi yoxud boshqa ekspertiza o_tkazgan holda majburiy tekshirilishi lozim bo_lgan tartib belgilandi.

Sudlarning jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan ishlari qoniqarsiz darajada tashkil etilganligi sud faoliyatini lozim darajada yoritish imkonini bermayotganligi hamda aholining sud hokimiyatiga ishonchi pasayishiga olib kelayotganligi, shuningdek, sudyalarni moddiy ta'minlash va ijtimoiy himoya qilishning amaldagi tizimi sud hokimiyatining alohida mavqei va obro_siga, sudyalar mustaqilligi prinsiplariga muvofiq emasligi kasbiy o_sishni yanada rag_batlantirishga to_sqinlik qilib, kadrlar qo_nimsizligiga olib kelayotganligi inobatga olinib, 2018-yil 13-iyulda O_zbekiston Respublikasi Prezidentining —Sud-huquq tizimini yanada takomillashtirish va sud hokimiyati organlariga ishonchni oshirish chora-tadbirlari to_g_risida l Farmoni qabul qilindi.

2020-yilning 24-iyul kuni Prezidentimiz tomonidan imzolangan "Sudlar faoliyatini yanada takomillashtirish va odil sudlov samaradorligini oshirishga doir qo_shimcha chora-tadbirlar to_g_risida lgi Farmon sohada olib borilayotgan islohotlarning davomi bo_ldi.

O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 10 avgustdagi "Sud-tergov faoliyatida shaxsning huquq va erkinliklarini himoya qilish kafolatlarini yanada kuchaytirish chora-tadbirlari to_g_risida lgi Farmoni mazkur sohadagi davlat siyosatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko_tarib, O_zbekistonda inson huquq va erkinliklarini to_liq hamda ishonchli himoya qilishni ta'minlash borasida yangi davrni boshlab berdi desak, mubolag_a bo_lmaydi.

Ma'lumki, sudya mustaqil bolsa, qonunga sozsiz buysunsa, ma'suliyatni chuqur his qilsa, beg_araz va xolis bo_lgandagina adolat o_rnatiladi.

2020-yil 7-dekabr kuni Prezidentimiz tomonidan imzolangan —Sudyalarning chinakam mustaqilligini taʼminlash hamda sud tizimida korrupsiyaning oldini olish samardorligini oshirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Farmon sud tizimida yetarli bilim va hayotiy tajribaga ega boʻlgan munosib kadrlarni tanlash va lavozimga tayinlashda hamda sudyalar faoliyatini xolis baholash jarayonlariga zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, ochiqlik va shaffoflikni taʼminlash orqali fuqarolar va tadbirkorlik subʼektlarining sud hokimiyatiga boʻlgan ishonchini yanada oshirishga zamin yaratdi.

Sud organlari faoliyatini moliyalashtirish tizimini tubdan takomillashtirish va sudyalarning ijtimoiy himoyasini kuchaytirish maqsadida 2021-yil 13-yanvarda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining —Sud organlari faoliyatini moliyalashtirish tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi Farmoni qabul qilindi.

Mamlakatimizda tergov faoliyatida «Inson qadri uchun» degan ezgu gʻoyani toʻliq roʻyobga chiqarish, jinoyatlarni oʻz vaqtida fosh etishni tashkil etish tergov organlarining faoliyatini qonun ustuvorligini va qilmish uchun jazo muqarrarligini taʼminlash tamoyili asosida takomillashtirishning muhim vazifalaridan biri hisoblanganligi inobatga olinib, sohada amalga oshirilayotgan islohotlar va zamon talablariga javob beradigan tergov sohasidagi yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash va qayta tayyorlash tizimining samaradorligini tubdan oshirish, Yangi Oʻzbekiston sharoitida jinoyatlarni tergov qilish sohasida malakali kadrlarni tayyorlash va qayta tayyorlash amaliyotini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqish, ushbu yoʻnalishga ilgʻor xalqaro standartlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini keng joriy etish hamda huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yuqori malakali kadrlarga boʻlgan ehtiyojini qondirish maqsadida 2022-yil 28-noyabrda Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining —Jinoyatlarni tergov qilish sohasida malakali kadrlarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish toʻgʻrisidagi Farmoni qabul qilindi.

Zero, chinakam adolatli sud tizimini shakllantirish va adolatli sud qarorlari qabul qilinishiga erishish orqaligina xalqning, shu jumladan, tadbirkorlarning sud tizimiga boʻlgan ishonchini mustahkamlash, suddan, pirovardida esa davlatdan rozi boʻlishiga erishish, fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, mamlakatimizda huquqiy demokratik davlat, fuqarolik jamiyati barpo etish, qonun va adolat ustuvorligini taʼminlash mumkinligi hech kimga sir emas.

2022-yil 20-dekabrda Prezidentimiz murojaatnomasida yurtimizda qonun ustuvorligini taʼminlash va sud-huquq sohasini takomillashtirish masalalarga alohida toʻxtalib, erishilgan natijalar va kelgusidagi vazifalar haqida soʻz yuritilib, davlat hisobidan bepul taʼminlanadigan advokatlarni elektron tanlash tizimining toʻliq ishga tushirilishini taʼminlash, qisqa muddatda huquq-tartibot idoralarini yangicha ishlashga oʻrgatadigan, odil sudlov sifatini oshiradigan tizim yaratish, odamlarimizning joylarda sudma-sud sarson boʻlib yurishlariga barham berish uchun adolatli hukm va qaror

chiqarish bo'yicha viloyat sudlarining vakolati va mas'uliyatini oshirish, tintuv o'tkazish, telefon so'zlashuvini eshitish va mulkni xatlashga sanksiyani prokurordan sudga o'tkazish, tergov sifatini oshirish, tergov shaxsni ayblash uchun emas, jinoyatni fosh etish orqali haqiqatni aniqlash uchun ishlash tizimiga o'tish, sudda ishlarni ko'rishda qatnashadigan alohida prokurorlar korpusi shakllantirish, jinoyat ishi faqat ayblov xulosasi bilan emas, balki himoyachining fikri bilan birga qabul qilish amaliyotini yo'lga qo'yish, ayblanuvchining himoyachidan voz kechishi bo'yicha har bir holat prokuror, sud tomonidan sinchiklab o'rganiladigan tizimni joriy qilish, vaqtincha ushlab turish joylarida inson huquqlari buzilishi oldini olish maqsadida joylarga olib kelingan barcha shaxslarni hisobga olishning onlayn tizimini joriy etish va yuzni tanish uskunasi o'rnatish, ilg'or xorijiy tajribalar asosida ma'muriy sudlar faoliyatini yangi bosqichga olib chiqish, bu borada xalqaro tijorat sudini O'zbekistonda tashkil qilish bo'yicha ham amaliy ishlar boshlash yuzasidan aniq takliflar va ko'rsatmalar berilgandi.

Hech ikkilanmasdan aytish mumkinki, 2023-yil 16-yanvarda Prezidentimiz tomonidan imzolangan ikkita tarixiy hujjat, ya'ni —Odil sudlovga erishish imkoniyatlarini yanada kengaytirish va sudlar faoliyati samaradorligini oshirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Farmon va ushbu Farmon ijrosini samarali ta'minlash maqsadida imzolangan —Odil sudlov faoliyatini amalga oshirishni samarali tashkil etish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risidagi Farmon, murojaatnomada bildirilgan takliflarning ijrosini amalda ta'minlashga qaratilgan.

Farmonga ko'ra, 2023–2026-yillarga mo'ljallangan sud tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishning qisqa muddatli strategiyasi tasdiqladi va —Inson qadri uchun ilg'oyasi asosida chinakam adolatli sud tizimini shakllantirish hamda uning faoliyatini xalq manfaati va inson qadr-qimmatini samarali himoya qilishga yo'naltirish, adolatli sud qarorlari qabul qilinishiga erishish orqali xalqning, shu jumladan, tadbirkorlarning sud tizimiga bo'lgan ishonchini mustahkamlash, har bir shaxs sud va sudyalari siymosida o'zining ishonchli himoyachisini ko'rishiga erishish, fuqarolar hamda tadbirkorlarga o'z huquq va qonuniy manfaatlarini sudlarda himoya qila olishi uchun barcha imkoniyatlarni yaratish, sud ishlarini yuritishda tortishuv va taraflarning tengligi tamoyillarini to'laqonli ro'yobga chiqarish, sudlarning xolisligini amalda ta'minlashga qaratilgan qonunchilikni takomillashtirish, sudlar faoliyatini to'liq raqamlashtirish, sun'iy intellekt texnologiyalarini joriy etish, idoralararo elektron ma'lumot almashinuvini yaxshilash, sud majlislarida masofadan turib ishtirok etish imkoniyatlarini kengaytirish, sudyalarning mustaqilligi va daxlsizligi kafolatlarini kuchaytirish, sudga hurmatsizlik qilish va sud ishiga aralashish holatlarining oldini olish bo'yicha samarali mexanizmlarni ishlab chiqish, sud qarorlarining qat'iy ijrosini ta'minlash, bu borada davlat organlari va mahalliy hokimliklarning mas'uliyatini oshirish, sudyalari va sud xodimlarida yuksak muomala madaniyatini shakllantirish orqali sudga murojaat qilgan har bir fuqaro va tadbirkorda

suddan, pirovardida esa davlatdan rozilik hissini uygʻotish ustuvor vazifalari etib belgilandi.

2023-yil 30-apreldagi umumxalq ovoz berish orqali qabul qilingan Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida sud-huquq sohasi boʻyicha "Miranda qoidasi": shaxsni ushlash chogʻida uning huquqlari va nima sababdan ushlangani sodda tilda tushuntirish berish shartligi, "Xabeas korpus" instituti: shaxs sudning qaroriga qadar koʻpi bilan 48 soatdan ortiq ushlab turilishi mumkin emasligi, oʻlim jazosi taqiqlanishi, shaxsning sudlanganligi va undan kelib chiqadigan huquqiy oqibatlar uning qarindoshlari huquqlarini cheklashga asos boʻlishi mumkin emasligi, mahbuslarga nisbatan insoniy munosabat va ularning qadr-qimmatini taʼminlanishi shartligi, maʼmuriy, fuqarolik, iqtisodiy, jinoiy javobgarlik va boshqa yoʻnalishdagi ishlarni koʻrib chiqishda insonga nisbatan qoʻllaniladigan huquqiy taʼsir choralari – qonuniy maqsadga erishish uchun yetarli boʻlishi hamda shaxsga imkon qadar yengillik yaratishi kerakligi, sudning qarorisiz hech kim uy-joyidan mahrum qilinmasligi kerakligi, imorat buzilishga tushganda buzishdan oldin uning qiymatiga mos kompensatsiya toʻlanishi shartligi, uy-joyga yoki shaxsning boshqa mol-mulkiga uning ruxsatisiz kirish, ularni koʻzdan kechirish va tintuv oʻtkazishga faqat qonunda belgilangan holat va tartibda yoʻl qoʻyilishi haqidagi qatʼiy normalar kiritildi.

Oʻz navbatida, Konstitutsiya toʻgʻridan-toʻgʻri ishlaydigan hujjat boʻlishi, yaʼni uning normalarini sudlarda toʻgʻridan-toʻgʻri qoʻllash amaliyotini yoʻlga qoʻyish maqsadida, bu masala yuzasidan Oliy sud Plenumining qarori qabul qilindi.

Sud-huquq sohasini yanada demokratlashtirish, Konstitutsiya ustuvorligi, qonun oldida tenglik, insonparvarlik, adolatlilik, sud hokimiyatining mustaqilligini taʼminlash, sud jarayonida tortishuv tamoyillarini tatbiq etish, aholining odil sudlovga boʻlgan ishonchini oshirish, «Xabeas korpus» institutini kengaytirish, tergov ustidan sud nazoratini kuchaytirish boʻyicha amalga oshirib kelinayotgan chora-tadbirlar aynan «Inson qadri uchun» gʻoyasini amalga oshirishga qaratilgan.

Inson huquq va erkinliklarini taʼminlash sudlar zimmasiga katta maʼsuliyat yuklaydi. Har bir ish jinoyat ishlari boʻyicha sudlar tomonidan koʻrilib, inson taqdirini hal qilishda chuqur maʼsuliyat bilan qonuniylik va insonparvarlik nuqtai-nazaridan yondashilmoqda.

Darhaqiqat, bugun yurtimizda olib borilayotgan barcha yoʻnalishdagi islohotlarning markazida inson omili turibdi. Bu hayotiy haqiqatni Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning Oliy Majlisga yoʻllagan murojaatnomasidagi —**Inson manfaatlari va yana bir bor inson manfaati islohatlarning bosh maqsadi etib belgilandil**-deb, bildirgan soʻzlari ham isbotlab turibdi.

Zero, islohotlardan koʻzlangan asosiy maqsad ham shu muqaddas zaminda istiqomat qilayotgan har bir insoning orzularini roʻyobga chiqarish hamda uning uchun munosib turmush sharoitlarini yaratishdan iborat ekan, har birimiz bu borada zimmamizdagi ulkan masʼuliyatni toʻla his etib, masʼuliyatli vazifalarni sidqidildan,

halol va vijdonan bajarishga, odil sudlovni faqat qonunga bo'ysungan holda amalga oshirishga, xalqimiz va Prezidentimiz oldida bergan qasamyodimizga hamisha sodiq qolishga va 'da berganligimizni unutmasligimiz, shu ezgu maqsadlarga xizmat qilishni faoliyatimizning asosiy mezoniga aylantirib, daxldorlik hissi bilan mehnat qilishimiz darkor.

Bu esa jinoyat va huquqbuzarliklar soni kamayishiga, odamlarda huquqiy ong, huquqiy madaniyat oshishiga, bevosita xalq manfaatlarini ro'yobga chiqarishga, uning turmush darajasini yuksaltirishga xizmat qiladi. Bunga majburiyat deb emas, aksincha kundalik faoliyat va hayot tarzi sifatida qarash talab qilinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T.:O'zbekiston, 2023;
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi //Xalq so'zi, 2020-yil 20-dekabr;
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining axborotnomasi, 1996, 1-songa ilova;
4. O'zbekiston Respublikasi tomonidan ratifikatsiya qilingan XMTning konvensiyalari. –T.:Akademnashr, 2017, 384-bet.

*Б.Б.Турғунбаев**

Ички ишлар органларининг экология соҳасидаги бошқаруви ва назорат қилиш фаолиятининг ҳуқуқий тартиби ҳамда уни такомиллаштириш йўллари.

Ҳозирги пайтда дунёнинг қайси бир минтақасини олиб қарамайлик, инсон ҳаёти учун катта хавф туғдираётган экологик вазиятни бартараф қилишдек оғир муаммолар ўз ечимини кутиб турганлигининг гувоҳи бўламиз.

Инсоният ХХИ асрга қадам қўяр экан, унинг олдида оламни асраш, келажак авлоднинг барқарорлигини таъминлаш, турли экологик муаммоларнинг олдини олишдек долзарб масала қўндаланг турибдики, бу ҳеч кимчи ташвишга солмай қолмайди. Барча экологик муаммолар инсон билан табиат ўртасидаги уйғунлик ва мувозанатнинг бузилиши оқибатида вужудга келмоқда.

Демак, табиатни муҳофаза қилиш, экологик муаммоларнинг олдини олиш, экологик талабларга доимо риоя қилиш мустақил давлатимизнинг ижтимоий-иқтисодий, ҳуқуқий масаласи бўлиб қолмай, балки экологик сиёсатнинг асосига айланиши лозим, чунки ушбу муаммолар мустақил давлатимиз равнақи билан бевосита боғлиқ

1992 йил 9 декабрда қабул қилинган «Табиатни муҳдфаза қилиш тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддасида «Табиатни муҳофаза қилишдан мақсад:

- инсон саломатлиги учун, экологик мувозанатни сақдаш учун,

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Юридик фанлар кафедраси ўқитувчиси, подполковник

республикани самарали ва барқарор ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш манфаатлари йўлида табиатдан оқилона ва уни ишдан чиқармайдиган қилиб фойдаланиш учун қулай шарт-шароит яратиш;

- жонли табиатнинг турлари ва генетик фонди бойлигини сақдаб қолиш;
- экология тизимлари, ландшафтлар ва ноёб табиат объектлари хилма-хиллигини сақлаб қолиш;
- экология хавфсизлигини таъминлаш;
- табиат объектлари билан боғлиқ маданий меросни асраб қолишдир», деб таъкидланиши барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар қатори ички ишлар органлари зиммасига ҳам катта масъулият юклайди.

Экологик муаммоларни ҳал этиш ва уларнинг олдини олишда ИИВнинг бир қатор бўлинмалари ижобий ишларни амалга ошириб, экологик қонунларнинг бажарилишини таъминламоқдалар. Хусусан:

Ўзбекистон Республикаси ИИВ девони - республикамізда ИИВ фаолиятига оид бир қатор буйруқлар, низоми ва йўриқномалар қабул қилинди, уларнинг жойларда амалга оширилишини таъминлайди;

ҳудуд профилактика (бош, катта, кичик) инспекторлари - маҳаллий ҳокимият ва бошқарув органларига экологик-ҳуқуқий тартиб ўрнатиш, табиатни муҳофаза қилиш тўғрисидаги қонун талаблари бажарилишини таъминлаш ҳамда экологик-профилактик ҳуқуқий назорат ишларини амалга оширишга кўмаклашадилар;

йххх ходимлари - автотранспортдан фойдаланганда атмосфера ҳавоси ифлосланишининг олдини олиш, унга қарши курашиш ҳамда автотранспорт шовқинларининг нормал ҳолатда бўлишини таъминлашга ёрдам берадилар;

тергов бўлинмалари - амалдаги қонунларимиз асосида экология соҳасидаги ҳуқуқбузарликларга қарши курашадилар, уларнинг олдини олишни ва содир этилган экологик жиноятларнинг фош этилишини таъминлайдилар;

қўриқлаш хизмати - ўзаро келишув ёки шартнома асосида давлат аҳамиятига эга бўлган ва бошқа муҳим табиий, тарихий экологик объект ҳамда комплексларни қўриқлайдилар, муҳофаза қиладилар.

Кўриниб турибдики, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ичида ички ишлар органларига экологик муаммоларни ўз доирасида ҳал этишда катта масъулият юкланган ва уларнинг мазкур соҳадаги фаолияти кўп қирралидир.

Ҳозирги амалиёт ва тажрибалар шуни кўрсатмоқдаки, ички ишлар органлари экологик муаммоларни ҳал қилишда бир қатор тадбирларни амалга оширишлари зарур. Авваламбор, ички ишлар органлари ўз фаолиятларини тўла бажариши учун ҳуқуқий асосга, таянч ёки ҳуқуқий манбага эга бўлмоғи лозим. Қабул қилиниши кутилаётган Ўзбекистон Республикасининг «Ички ишлар тўғрисидаги»ги қонуни ана шундай ҳуқуқий манба бўлиши мумкин.

Бизнингча, табиатни муҳофаза қилиш соҳасида ички ишлар органлари

фаолиятини янада такомиллаштириш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир:

биринчидан, «Ички ишлар тўғрисидаги»ги қонунни қабул қилиш ва унда ички ишлар органларининг экологик-ҳуқуқий фаолиятига кенгрок эътибор бериш;

иккинчидан, ички ишлар органлари ўз экологик фаолиятларини янада яхшилашлари учун бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар прокуратура, суд, адлия, миллий хавфсизлик хизмати, миллий гвардия, солиқ, божхона ва бошқа органлар билан ҳамкорликларини янада кучайтириш ҳамда кенгайтириш;

учинчидан, ички ишлар органлари экология муаммоларини ҳал қилиш соҳасида табиатни муҳофаза қилиш қўмитаси, «Экосан» халқаро жамғармаси ва шу каби бошқа корхона, муассаса, ташкилотлар билан яқиндан алоқа қилиши ва бу соҳадаги муаммоларни биргаликда ҳал этиш;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ички ишлар органлари ходимлари табиатни муҳофаза қилиш ишини амалга оширишда аҳоли, айниқса ёшлар, ўртасида экологик-ҳуқуқий суҳбатлар, кечалар, учрашувлар ўтказиши, уларнинг экологик-ҳуқуқий маданиятини янада оширишга қўмаклашиши;

бешинчидан, экологик қонунлар ва бошқа табиатни муҳофаза қилишга оид ҳуқуқий ҳужжатларни оддий, оммабоп шаклда (тушунтирувчи шарҳлар, саволномалар, оммабоп китоб ва бошда экологик-арпап ҳуқуқий адабиётлар) чоп этишни кенгрок йўлга қўйишдир.

Хуллас, ички ишлар органларининг табиатни муҳофаза қилиш соҳасидаги фаолиятини ҳуқуқий тартибга солиш ва уни такомиллаштириш катта аҳамиятга эга.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрдаги —Ички ишлар органлари тўғрисидаги Қонуни.

2. Ўзбекистон Республикасининг «Табиатни муҳофаза қилиш тўғрисида»ги 1992 йил 9 декабрдаги Қонуни.

1. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги «Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида»ги Қонуни;

*Ш.А. Албеков**

ПРОТИВОДЕЙСТВИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКИМ ПРЕСТУПЛЕНИЯМ: ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

* Старший преподаватель цикла физической подготовки Институт повышения квалификации МВД Республики Узбекистан shokiralbekov@gmail.com

Аннотация: В статье рассматривается опыт и перспективы деятельности органов внутренних дел Республики Узбекистан в сфере противодействия экологическим преступлениям. Представлен анализ действующего законодательства, статистики выявленных правонарушений, а также практических мер, направленных на предупреждение и пресечение экологических нарушений. Особое внимание уделено проблемам в выявлении и расследовании экологических преступлений, а также предложены меры по повышению эффективности работы.

Ключевые слова: экологическая безопасность, экологическое преступление, органы внутренних дел, незаконная вырубка леса, браконьерство, охрана окружающей среды, правонарушения, законодательство, профилактика.

ВВЕДЕНИЕ

Экологическая безопасность в современном мире является важной составляющей национальной безопасности государства. Нарушения в этой сфере наносят существенный ущерб не только окружающей среде, но и здоровью населения, экономике, а в долгосрочной перспективе - устойчивому развитию страны. Несмотря на то, что доля экологических преступлений в общей структуре преступности Республики Узбекистан относительно невелика (0,2 % в 2023 году и 0,1 % в 2024 году [1]), их последствия зачастую носят необратимый характер.

В условиях глобального изменения климата и роста антропогенной нагрузки роль органов внутренних дел в борьбе с экологическими правонарушениями возрастает. МВД не только выявляет и пресекает преступления в этой сфере, но и участвует в профилактических и просветительских мероприятиях.

Цель настоящего исследования - анализ опыта противодействия экологическим преступлениям в Узбекистане, выявление проблем и разработка предложений по повышению эффективности работы органов внутренних дел.

Деятельность органов внутренних дел в данной сфере регламентируется Уголовным кодексом Республики Узбекистан, Кодексом об административной ответственности, Законом «Об охране природы», а также рядом подзаконных актов.

В июле 2023 года МВД и Национальная гвардия получили официальные полномочия по привлечению к ответственности за экологические преступления [2]. Введена система «общественных экологических контролёров», которые фиксируют нарушения и передают информацию в правоохранительные органы [3].

В последние годы в Узбекистане значительно ужесточены санкции за экологические правонарушения. Административные штрафы были увеличены в 5–10 раз, а также введены новые уголовные статьи, предусматривающие

наказание вплоть до 7 лет лишения свободы за особо тяжкие экологические деяния. Существенно усилена ответственность за незаконную вырубку лесов, браконьерство и нелегальную добычу полезных ископаемых.

Согласно данным Генеральной прокуратуры и Министерства внутренних дел Республики Узбекистан, в 2023 году доля экологических преступлений составляла 0,2 % от общего числа зарегистрированных правонарушений. В 2024 году этот показатель снизился до 0,1 %, что объясняется усилением профилактической работы и активным привлечением общественных контролёров к охране окружающей среды.

Наиболее распространённые виды экологических преступлений в Узбекистане включают незаконную вырубку деревьев, браконьерство, нелегальную добычу песка и гравия, загрязнение водоёмов, а также незаконное сжигание отходов. В целях противодействия этим правонарушениям Министерство внутренних дел Узбекистана активно сотрудничает с Госкомэкологией, проводя совместные рейды, операции по выявлению незаконных складов древесины и мест браконьерской добычи рыбы. Также используются современные методы, включая мониторинг с помощью беспилотников и фото-фиксацию, а кроме того — реализуются просветительские акции, направленные на повышение экологической культуры среди населения.

В качестве примера можно привести ситуацию в 2024 году: в Сурхандаринской области удалось предотвратить незаконную вырубку более 2 000 деревьев, а в Бухарской области были задержаны браконеры с более чем 300 кг незаконно добытой рыбы.

Однако при выявлении и расследовании подобных преступлений сохраняются определённые проблемы. В частности, это недостаточная техническая оснащённость, особенно в сельской местности, слабая экологическая грамотность среди населения, нехватка квалифицированных специалистов в подразделениях органов внутренних дел, а также сложности в установлении ущерба и причинно-следственных связей.

Для повышения эффективности борьбы с экологическими правонарушениями рассматриваются такие меры, как расширение полномочий экологических подразделений МВД, введение обязательной экологической подготовки для сотрудников органов внутренних дел, создание единой цифровой базы данных нарушений в экологической сфере, развитие сотрудничества с международными природоохранными организациями и активизация института общественных экологических инспекторов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Экологическая безопасность - важный элемент устойчивого развития Узбекистана. Органы внутренних дел играют ключевую роль в борьбе с экологическими преступлениями, и их деятельность должна сочетат

правоохранительные, профилактические и просветительские меры. Реализация предложенных мер позволит повысить эффективность работы и снизить количество экологических правонарушений в стране.

Список литературы

1. [Gazeta.uz](https://www.gazeta.uz). Статистика преступности в Узбекистане. - 2024. <https://www.gazeta.uz>
2. [CentralAsian.org](https://www.centralasian.org). МВД и Национальная гвардия получили полномочия по привлечению к ответственности за экологические преступления. – 2023. – <https://www.centralasian.org>
3. Sputnik Узбекистан. Экологические штрафы и контролёры. – 2023. – <https://uz.sputniknews.ru>
4. [Daryo.uz](https://www.daryo.uz). Ужесточение наказания за экологические преступления. – 2023. – <https://www.daryo.uz>
5. [Uzdaily.uz](https://www.uzdaily.uz). Приоритетные направления в борьбе с экологическими правонарушениями. – 2024. – <https://www.uzdaily.uz>

*O‘.A.Saidov**

Ekologiya huquqi: Mohiyati, vazifalari va dolzarbligi

Anatatsiya: Ekologiya huquqining mohiyati shundaki, u iqtisodiy faoliyatning atrof-muhitga salbiy ta’sirini kamaytirish, ekologik me’yorlarga rioya etishni talab qilish va tabiatga yetkazilgan zararni qoplash mexanizmlarini belgilaydi. Bu soha nafaqat hozirgi, balki kelajak avlodlarning ham ekologik farovonligini ta’minlashni o‘z oldiga maqsad qilib qo‘yadi. Uning asosiy prinsiplari – atrof-muhitni muhofaza qilishning ustuvorligi, ekologik nazoratning majburiyligi, tabiatdan foydalanishning pulliligi va atrof-muhitga zarar yetkazishning oldini olishdir.

Kalit so‘zlar: Ekologiya huquqi Atrof-muhitni muhofaza qilish Tabiiy resurslar Barqaror rivojlanis Ekologik xavfsizlik Ekologik qonunchilik Tabiatdan foydalanish Atrof-muhitga ta'sir Huquqiy mexanizmlar Ekologik nazorat Kelajak avlodlar

Kirish

XXI asrga kelib ekologik muammolar global miqyosda eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Insoniyat taraqqiyoti natijasida yuzaga kelgan ekologik muvozanatning buzilishi, atrof-muhitning ifloslanishi, iqlim o‘zgarishi, o‘simlik va hayvonot dunyosining qisqarishi kabilar nafaqat tabiat, balki jamiyat xavfsizligiga ham bevosita tahdid solmoqda[1]. Shu sababli ekologik munosabatlarni huquqiy

* IIV Malaka oshirish instituti —Maxsus fanlar kafedrası katta o‘qituvchisi saidovorol0@gmail.com

jihatdan tartibga solish — zamon talabi.

Ekologiya huquqi tushunchasi va mazmuni

Ekologiya huquqi — bu insonlar, tashkilotlar va davlatlar oʻrtasidagi atrof-muhitdan foydalanish, uni muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikni taʼminlash sohasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi mustaqil huquq tarmogʻidir[2]. U quyidagi asosiy yoʻnalishlarni qamrab oladi:

- Atrof-muhitni muhofaza qilish huquqi;
- Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish;
- Ekologik xavfsizlikni taʼminlash;
- Ekologik qonunbuzarliklar uchun javobgarlik.

Ekologiya huquqining bosh maqsadi — tabiiy muhitning holatini barqaror saqlash va insonning sogʻlom hayot kechirishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratishdir.

Ekologik huquqiy madaniyat va fuqarolarning roli

Jamiyatda ekologik qonunlarga amal qilish faqat davlat organlari emas, balki har bir fuqaroning masʼuliyatli yondashuviga bogʻliqdir. Ekologik huquqiy madaniyat — bu tabiatga nisbatan ongli va qonuniy asoslangan munosabatdir[8]. Har bir shaxs quyidagi huquq va majburiyatlarga ega:

- Sogʻlom atrof-muhitda yashash huquqi;
- Atrof-muhitning ifloslanishi haqida maʼlumot olish huquqi;
- Ekologik qonunbuzarliklarni xabar qilish huquqi;
- Tabiatni muhofaza qilishga oid choralarda ishtirok etish. Shu bilan birga, fuqarolar quyidagi majburiyatlarni bajarishi zarur:
- Atrof-muhitga ehtiyotkorona munosabatda boʻlish;
- Qonunchilikda belgilangan ekologik talablarni bajarish;
- Tabiiy resurslardan oqilona foydalanish.

Xalqaro tajriba va Oʻzbekiston uchun saboqlar

Dunyo boʻyicha ilgʻor davlatlar, masalan, Germaniya, Shvetsiya, Yaponiya ekologik huquqni barqaror rivojlanish strategiyasining asosiy qismi sifatida koʻradi. Bu davlatlarda:

- Qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish keng yoʻlga qoʻyilgan;- Aholi ekologik qonunchilikdan yaxshi xabardor;
- Ekologik taʼlim maktabgacha yoshdan boshlab oʻrgatiladi[9].

Oʻzbekiston ushbu yoʻnalishda ijobiy islohotlarni amalga oshirmoqda. Lekin, amaliyotda ekologik qonunchilikka toʻliq amal qilinmasligi, ekologik nazoratning ayrim hududlarda sustligi, va aholining ekologik ong darajasi pastligi kabi muammolar mavjud. Bularni hal etish uchun ekologik taʼlim-tarbiyani kuchaytirish, nazoratni mustahkamlash va jamoatchilik ishtirokini faollashtirish zarur.

Atrof-muhitga yetkazilgan zarar va uni baholash

Ekologik huquqda zarar yetkazishning turli shakllari mavjud boʻlib, ularning

oqibatlarini baholash juda muhim. Masalan:

- Biologik xilma-xillikning yoʻqolishi
— ekotizimga jiddiy taʼsir qiladi;
- Suv havzalarining ifloslanishi
— sogʻliq va iqtisodiyotga zarar keltiradi;
- Havo ifloslanishi — oʻpka kasalliklari, allergiyalar va iqlim oʻzgarishiga
sabab boʻladi. Zarar miqdori koʻpincha ekspertiza orqali aniqlanadi va unga asoslanib
javobgarlik choralari belgilanadi[6].

Xulosa

Ekologiya huquqi — bu inson va tabiat oʻrtasidagi muvozanatni saqlashda huquqiy asos boʻlib xizmat qiluvchi muhim sohadir. Har bir fuqaro ekologik madaniyatga ega boʻlishi va ekologik qonunlarga amal qilishi zarur. Tabiat — bu meros emas, balki bizdan keyingi avlodga ishonib topshirilgan boylikdir. Uni muhofaza qilish barchamizning umumiy burchimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

[1] Qodirov, A. (2020). Ekologiya huquqi asoslari. Toshkent: TDYU nashriyoti.

[2] Xolmatov, S. (2018). Atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilish. Toshkent: Adolat.

[3] Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. 1992-yil, 8-dekabr.

[4] BMT Rivojlanish Dasturi (UNDP). (2015). Barqaror rivojlanish kun tartibi – 2030.

[5] Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 21-oktabrdagi PF–5863-son Farmoni.

[6] Oʻzbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi. 1994-yil 22-sentabr.

[7] —Atrof-muhitni muhofaza qilish toʻgʻrisidagi Qonun. (1992-yil, 9-dekabr).

[8] Bozorov, F. (2021). Fuqarolarning ekologik huquqlari va madaniyati. Toshkent: Ekosan.

[9] OECD. (2020). Environmental Policy Reviews – Germany. www.oecd.org

*Oʻ.M.Otayev**

GLOBALASHUV JARAYONIDA EKOLOGIK MUAMMOLARNING AHAMIYATI

Annotasiya: Mazkur maqolada globallashuv jarayonida ekologik muammolarning ahamiyatining ayrim jihatlariga ilmiy asoslangan maʼlumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: Fan-texnika, Orol dengizi, ekologik halokat, toza ichimlik suvi, ekologik madaniyat, konsepsiya, biologik xilma-xillik, tabiat.

* Oʻzbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli katta oʻqituvchisi, podpolkovnik

Fan-texnikaning jadal rivojlanishi, aholi sonining keskin oshishi oziq-ovqat, yoqilg'i va boshqa mahsulotlarni ko'proq ishlab chiqarishni taqozo etmoqda.

Hozirgi davrga kelib, tabiiy zaxiralardan foydalanishning keskin ko'payishi, insoniyatning tabiat qonuniyatlariga bo'ysunmasligi oqibatida ekologik muammolarning dolzarbligi yanada oshib bormoqda.

Bugungi kunda sayyoramiz aholisining har oltinchisi ekologik nomaqbul hududda yashaydi, har o'ninchi katta daryo bir necha oy mobaynida dengizga yetib bormaydi.

Ekologik xavfsizlikning eng nozik va murakkab qirralaridan biri – toza ichimlik suvi muammosi dunyo aholisini jiddiy tashvishga solmoqda. Chunki ayni paytda jahon aholisining 40 foizi toza ichimlik suvi yetishmaydigan joylarda yashamoqda. Bu holat 2025 yilga borib yanada murakkablashib, har o'n odamdan 6 nafari yoki 5,5 milliard aholi toza ichimlik suvi tanqis bo'lgan hududlarda yashash ehtimoli bor.

Yiliga yer yuzidan 13 mln. gektar o'rmonzor yo'qolib ketmoqda. 2050 yilga borib hayvonot turlarining 25 foizi yo'qolib ketish xavfi ostida qolishi mumkin. Biologik turlarning tabiiy sur'atlardan 100 marotaba tezroq tugab bitish xavfi bor. Iqlim geografiyasi o'zgarmoqda. So'nggi 15 yilda o'rtacha harorat eng yuqori ko'rsatkichga yetdi.

Bu muammolar mintaqamiz uchun ham o'ta dolzarb. Orol dengizining qurishi insoniyat tarixidagi eng yirik ekologik fojialardan biridir. Sayyoramizdagi qadimiy yopiq suv havzalaridan biri bo'lgan Orol dengizi yirikligi jihatidan dunyoda to'rtinchi o'rinda turgan.

Bugun dengizning hajmi 13 baro-barga, maydoni 7 barobarga qisqardi. Suv chegarasi yuzlab kilometrga chekindi, sho'rlanish, ya'ni minerallashuvi g'arbiy qismida 120 g/l ga, sharqiy qismida 280 g/l gacha yetdi.

Ekologik halokat oqibatlari Orolbo'yi aholisining turmush tarziga salbiy ta'sir o'tkazdi. Bugun xalqaro miqyosdagi ekologik muammolarning murakkab majmui Orol fojiasida o'z aksini topdi. Ochig'i, mintaqadagi barcha jarayon va holatlar global iqlim o'zgarishi sharoitida yanada keskinroq, shiddatliroq namoyon bo'lmoqda.

Ma'lumki, Markaziy Osiyo davlatlari aholisining suvga bo'lgan ehtiyoji asosan transchegaraviy daryolar – Amudaryo va Sirdaryo hisobiga qondiriladi. Iqlim o'zgarishi, global haroratning oshishi tufayli Amudaryo va Sirdaryoning suv zaxirasi manbai bo'lgan muzliklar yaqin kelajakda 15–20 foizga kamayishi kutilmoqda.

Orol dengizining qurigan qismida maydoni taxminan 5,5 mln. gektar bo'lgan yangi cho'l – Orolqum, oppoq tuz bilan qoplangan keng hududlar paydo bo'ldi. Undan yuzlab kilometrga millionlab tonna tuz, chang va qumlarni tarqatuvchi dovullar ko'tariladi. Tuz shleyflari 400 km. dan oshadi, qumli va tuzli bo'ronlarning ta'sir doirasi – 300 km. gacha yetmoqda.

Har yili atmosferaga 100 mln. tonnagacha qum aralash tuzli changlar

ko'tariladi.

O'tgan asrning 80-yillari boshidan buyon bunday dovullar yiliga 90 kundan ortiq sodir bo'lmoqda.

Ma'lumotlarga ko'ra, dunyoning deyarli barcha mamlakatlarida qattiq maishiy chiqindilar salmog'i aholi jon boshiga yiliga bir foizga ortib bormoqda. Xo'jalik faoliyati natijasida atrof-muhitga yuzlab turdagi chiqindilar chiqariladi. Bugungi kunda ularning atigi bir necha turlaridan ikkilamchi xomashyo sifatida foydalanilmoqda, xolos. Chiqindilardan foydalanish atrof-muhit muhofazasi bilan bog'liq bir qator muammolarni hal etishga xizmat qiladi. Jumladan, bunda birlamchi xomashyoni ishlatish sezilarli darajada qisqaradi, atrof-muhitning ifloslanishi, xomashyoni qayta ishlash jarayoniga sarflanadigan mehnat sarfi kamayadi. Ba'zi mamlakatlarda birlamchi xomashyo resurslarining tugab borayotganligi ishlab chiqarish texnologiyalarining faqat ikkilamchi xomashyoni qayta ishlashga tatbiq etilishiga olib kelmoqdaki, bu o'zining sezilarli iqtisodiy samarasini berayotir. Masalan, chiqindi qog'ozni qayta ishlashdan olingan qog'ozga yog'ochdan olinadigan qog'ozga nisbatan 60 foiz kam energiya sarflanadi va bunda havoning ifloslanishi 15 foizga, suvning ifloslanishi esa 60 foizga kamayadi.

Ekologik ta'lim-tarbiyaning zarurati

Insonning tabiatga noto'g'ri ta'sir ko'rsatishi natijasida yuzaga keladigan salbiy holatlarning oldini olishda ekologik ta'lim-tarbiyaning o'rni nihoyatda katta. Otabobolarimiz qoldirgan nodir meros – musaffo osmon, tiniq suv, toza tuproq, yer osti va yer usti boyliklarini asrash, ularni asl holida kelgusi avlodlarga topshirishni tushuntirish eng dolzarb va kechiktirib bo'lmaydigan umummilliy masaladir.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, Vatan ravnaqi, avvalo, uning farzandlariga, ularning ma'naviy va jismoniy kamolotiga bevosita bog'liq. Bu, o'z navbatida, har bir yurtdoshimiz zimmasidagi yuksak fuqarolik mas'uliyatini his etishga, o'z manfaatlarini shu yurt, shu xalq manfaatlari bilan uyg'unlashtirib yashashga da'vat etadi. Yuksak ma'naviyatli xalqimiz ona Vatanni asrash muqaddas burch ekanligini e'tirof etib kelgan. Qarangki, xalqimiz mo'tabar «Ona» so'zini tabiatga nisbatan ham qo'llab, Ona tabiat deb, tabiatimizni ham e'zozlaydi.

Darhaqiqat, milliy ma'naviyatimiz ildiziga chuqur singib ketgan va asrlar osha uning takomil bosqichlarida chuqurlashib, teranlashib borgan xalqimiz qadriyatida tabiatga bo'lgan ehtirom beqiyosdir, yurtimizda uni e'zozlash an'anasi esa insoniyat tarixi qadar qadimiydir.

Ekologik madaniyat – eng muhim masala

Ekologik ta'lim tizimining dolzarbligi mamlakatimiz tabiatini asrash, aholining ekologik madaniyatini oshirish, ushbu o'ta jiddiy, hayotiy masalaga aholining barcha qatlami, ayniqsa, yoshlar tomonidan salmoqli hissa qo'shilishi zarurligi bilan belgilanadi.

Shu munosabat bilan, Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 27 maydagi qarorida

belgilangan aniq maqsad va vazifalarni hamda yo‘nalishlarni nazarda tutuvchi «O‘zbekiston Respublikasida ekologik ta‘limni rivojlantirish» konsepsiyasi respublikamizda ekologik ta‘lim tizimini yanada rivojlantirishda alohida ahamiyat kasb etadi.

Bu konsepsiyaning asosiy maqsadi o‘tib kelayotgan yosh avlodda ekologik bilim, ong va madaniyatni shakllantirish hamda rivojlantirishdan iborat.

E‘tirof etish joizki, Prezidentimizning 2017 yil 12 iyul kuni Oliy Majlis Qonunchilik palatalari, siyosiy partiyalar hamda O‘zbekiston Ekologik harakati vakillari bilan videoselektor yig‘ilishidagi ma‘ruzalarida ham ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish, aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish, har bir insonda tabiatga ehtiyotkorona munosabatda bo‘lish hissini shakllantirish masalalariga alohida e‘tibor qaratib, «...Eng muhim masala – aholining ekologik madaniyatini oshirish haqida jiddiy bosh qotirishimiz zarur. Albatta, bunday muammolarni faqat ma‘muriy yo‘l bilan hal etib bo‘lmaydi, bunga yosh avlod qalbida ona tabiatga mehr-muhabbat, unga daxldorlik hissini tarbiyalash orqali erishish mumkin», – deb ta‘kidlagan edi.

Mazkur sohadagi vazifalarning ko‘lami mamlakatda ekologik holatni yaxshilash va yuzaga kelgan muammolarni yaxlit holda hal etishda jamiyatning barcha kuchlarini birlashtirishga yo‘naltirilgan davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish zaruratini qo‘ymoqda.

Prezidentimiz tashabbusi bilan o‘tgan yil dekabr oyidan Orol dengizining qurigan maydonining 363 ming gektariga saksovul urug‘ini ekish boshlandi.

O‘zbekiston Res-publikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 15 fevraldagi «Orol dengizi tubidagi suvi qurigan hududlarda «yashil qoplamalar» – himoya o‘rmonzorlari barpo etishni jadallashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qaroriga ko‘ra, ko‘tarilayotgan qum, tuz va chang zarrachalarining salbiy ta‘sirini kamaytirish, ushbu hududlarda cho‘l o‘simliklaridan himoya o‘rmonzorlari barpo qilishni samarali tashkil etish hamda global iqlim o‘zgarishlari, Orol dengizi qurishining qishloq xo‘jaligi rivojlanishi va aholining hayot faoliyatiga salbiy ta‘sirini yumshatish maqsadida 2019 yilda amalga oshiriladigan tadbirlar uchun 100 milliard so‘m ajratildi.

Yuqoridagi sa‘y-harakatlar bu boradagi amaliy ishlarning ilk qadamlari sanaladi.

Darhaqiqat, ekologik muammolar ijtimoiy-g‘oyaviy va hududiy chegara bilmaydi. Ularning oldini olishda yagona samarali yo‘l, dunyo xalqlari, barcha millat va elatlar e‘tiborini tabiat hamda jamiyatdagi nomutanosiblik, uning kun sayin keskinlashib borayotganligiga qaratish lozim.

Xulosa shuki, ota-bobolarimizdan meros hisoblanmish ona tabiatni soflicha kelgusi avlodlarimizga yetkazish nafaqat tabiatni muhofaza qiluvchi mutaxassislar, balki har bir inson uchun ham qarz, ham farzdir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son «2030-yilgacha O_zbekiston Respublikasining «yashil iqtisodiyotga o_tishga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo_yicha chora-tadbirlar to_g_risida»gi qarori.
2. Sh.Qobilov. Yashil boyliklar – salomatligimiz va farovon hayotimiz manbayi. Maqola 27/12/2024 yil.
- 3.A.Fayziyev. Davlat dasturi – mamlakat taraqqiyoti kafolati. Maqola 04/04/2024/ yil.
- 4.Sh. G_oyibnazarov. Yashil iqtisodiyot" - hususiyatlari va rivojlanish omillari. Maqola 12/01/2024/ yil.
- 5.G. Turg_unboyeva. «Yashil makon» umummilliy harakati. Maqola 04/03/2022/ yil.
6. A.Sattarov. Bugungi gyeosiyosat va O_zbyekiston. Maqola 27/10/2023/ yil.
7. Boriy Alixonov. Ekologik muammolarning globallashuvi

Z.N.Xojibekov*

Ekologiya va atrof-muhitni asrash muammolari

Bugun dunyo miqyosida texnika va texnologiya, sanoat yuqori darajada rivojlangan XXI asrda ekologiya bilan bog_liq muammolar birinchi darajali muammo sifatida kun tartibiga chiqayotgani bejiz emas. Biz bu masalada faqat bugunni emas, yaqin va uzoq kelajakni o_ylab ish tutmasak, ko_zlagan maqsadimizga erisha olmaymiz.

SH.M.Mirziyoyev

Ekologiya va atrof-muhit muammolari bugungi kunning eng muhim va global masalaridan biridir. Inson hayoti bevosita tabiat bilan bogliq bo'lib, uning barqarorligi va soglomligi inson kuchi va farovonligining asosidir.

Mamlakatimizda atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holatni yaxshilashni ta'minlash sohasida izchil ishlar olib borilmoqda.

O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 30-oktabrdagi —2030-yilgacha bo_lgan davrda O_zbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash to_g_risida¹gi PF-5863-son Farmonida atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat siyosatining ustuvor yo_nalishlarini belgilash, tabiatni muhofaza qilish sohasidagi qonun hujjatlari buzilishlari profilaktikasi, ularni aniqlash va oldini olishning samarali mexanizmlarini joriy etish, respublika aholi punktlarining sanitariya va ekologik holati uchun davlat organlari,

* IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli katta o'qituvchisi, podpolkovnik

xoʻjalik yurituvchi subyektlar rahbarlari va fuqarolarning shaxsiy javobgarligini kuchaytirish belgilab berilgan.

Oʻzbekiston Respublikasining Konstitutsiyasiga muvofiq yer, yer osti boyliklari, suv, oʻsimlik va hayvonot dunyosi hamda boshqa tabiiy zaxiralar umummilliy boylikdir, ulardan oqilona foydalanish zarur va ular davlat muhofazasida ekanligi belgilangan.

Shuningdek farmonda konsepsiyaning asosiy maqsadi quyidagilar etib belgilandi:

Oʻzbekiston Respublikasi aholisining hayoti va salomatlik darajasini yaxshilashning zarur sharti sifatida atrof muhitning qulay holatini taʼminlash;

- ❖ atrof muhitga va aholining salomatligiga salbiy taʼsirni pasaytiruvchi innovatsion texnologiyalarni joriy etish hisobiga barqaror iqtisodiy rivojlanish;

- ❖ atrof muhit obyektlaridan oqilona foydalanishni va biologik resurslar qayta tiklanishini taʼminlash.

Quyidagilar Konsepsiyaning vazifalari hisoblanadi:

- ✚ atrof muhit obyektlarini (yer, suv, atmosfera havosi, yer qaʼri, oʻsimlik va hayvonot dunyosi) saqlash va qoʻriqlanishini taʼminlash;

- ✚ qoʻriqlanadigan tabiiy hududlarni kengaytirish;

- ✚ iqtisodiyotni ekologiyalashtirish, tabiatdan foydalanishning iqtisodiy mexanizmlarini joriy qilish, ekologik jihatdan eng kam xavf tugʻdiruvchi materiallar, mahsulotlardan, ishlab chiqarish obyektlari va boshqa obyektlardan ustuvor darajada foydalanish;

- ✚ atrof muhitni muhofaza qilish va tabiatdan oqilona foydalanish sohasida davlat nazoratini, shuningdek, atrof muhitning ekologik monitoringi tizimini takomillashtirish;

- ✚ atrof muhitni muhofaza qilishni ilmiy jihatdan taʼminlash;

- ✚ ekologik xavfsizlikni eʼtiborga olgan holda, chiqindilar bilan bogʻliq ishlarni amalga oshirish tizimini takomillashtirish, zaharli kimyoviy va radioaktiv moddalardan ekologik xavfsiz foydalanishni taʼminlash;

- ✚ aholining ekologik madaniyatini oshirish, atrof muhitni muhofaza qilish sohasida davlat organlari faoliyatining oshkoralik darajasini oshirish va fuqarolik jamiyatining rolini kuchaytirish;

- ✚ atrof muhitga minimal ogʻirlik tushiradigan barqaror rivojlanishni taʼminlovchi jamiyatni shakllantirish;

- ✚ atrof muhitni muhofaza qilish sohasida xalqaro hamkorlikni kengaytirish belgilangan.⁴⁹

Mamlakatimizda ekologik xavfsizlikni taʼminlash, ekologik vaziyatni yaxshilash, chiqindilarning insonlar sogʻligʻiga zararli taʼsirini oldini olish, tabiiy

⁴⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-yil 30-oktabrdagi —2030 yilgacha boʻlgan davrda Oʻzbekiston Respublikasining atrof muhitni muhofaza qilish konsepsiyasini tasdiqlash toʻgʻrisidagi PF-5863-son farmoni

resurslardan oqilona foydalanish, sanitariya va ekologik holat sifatini oshirish maqsadida hukumat miqyosida normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilinmoqda.

Jumladan O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi —**Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to_g_risidalgi** PF-81-son Farmonida belgilanganidek butun mamlakat miqyosida «**Yashil makon**» umummilliy loyihasi amalga oshirilmoqda, davlat o_rmon fondiga kirmaydigan daraxtlar qimmatbaho navlarining kesilishiga muddatsiz moratoriy amal qilmoqda.

Shu bilan birga raqamli texnologiyalar asosida zamonaviy ekologik monitoring mexanizmini yaratish, ekologik madaniyatni yanada oshirish, bioxilma-xillikni asrash va chiqindilar bilan bog_liq ishlarni tartibga solish, daraxt, butalarni ekish va yashil hududlarni tashkil qilish hamda ularni muhofaza qilishning yangi tartiblarini joriy qilish orqali ekologik vaziyatni tubdan yaxshilash belgilangan.⁵⁰

Davlatimiz rahbarining tashabbusi bilan 2025-yilga —Atrof-muhitni asrash va yashil iqtisodiyot yilil deb nom berilgani va bu taklif nafaqat keng jamoatchilik tomonidan, balki xalqaro miqyosda faol qo_llab-quvvatlanganining o_ziyoq O_zbekistonning global ekologik muammolarga qarshi faol kurashga kirishganini, bu boradagi ishlar yangi bosqichga chiqayotganini ifodalaydi.

Бундан ташқари О_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 7-fevralda —O_zbekiston – 2030ll strategiyasini —Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yililida amalga oshirishga oid Davlat dasturi to_g_risidalgi farmoni qabul qilindi.

Farmonda —Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yilil da mamlakatimizni rivojlantirishning qator ustuvor yo_nalishlari belgilab berildi.

Xususan, mahallalarning ekologik qiyofasini yaxshilash, ko_chalarni ko_kalamzorlashtirish darajasini oshirish, ekologik toza va qulay yashash muhitini yaratish, aholi salomatligini mustahkamlash, ekologik turmush tarzini shakllantirish, inson salohiyatini ro_yobga chiqarish uchun shart-sharoit yaratishga e'tibor qaratilmoqda.

Shuningdek , —yashil iqtisodiyotll tamoyillarini keng tatbiq etish, o_simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish, ko_paytirish va kelajak avlodlar uchun asrash, bioxilma-xillikni saqlash, iqtisodiyotni iqlim o_zgarishiga moslashtirishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish ham ko_zda tutilgan.

—Atrof-muhitni asrash va —yashil iqtisodiyotll yilida mamlakat rivojlanishining ustuvor yondashuvlari etib quyidagilar belgilansin:

➤ mahallalarning ekologik qiyofasini yaxshilash, ko_chalarda yashillik darajasini oshirish, ekologik jihatdan qulay va farovon yashash muhitini shakllantirish;

⁵⁰ O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 31-maydagi —Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasini transformatsiya qilish va vakolatli davlat organi faoliyatini tashkil etish chora-tadbirlari to_g_risidalgi PF-81-son Farmoni

- aholining salomatligini yaxshilash, ekologik turmush tarzini shakllantirish va inson salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun shart-sharoitlarni yaratish;
- tabiiy resurslarni tejash va ulardan oqilona foydalanish, ekologik barqarorlikni ta'minlash;
- o'simlik va hayvonot dunyosini asrash, ko'paytirish va keyingi avlodga yetkazish hamda biologik xilma-xillikni saqlash;
- —yashil iqtisodiyotni tamoyillarini keng joriy qilish, iqtisodiyotni iqlim o'zgarishiga moslashtirishga qaratilgan loyihalarni barqaror moliyalashtirish;
- respublika energobalansida qayta tiklanuvchi energiya ulushini oshirish, shu jumladan, davlat-xususiy sheriklik asosida yirik —yashil energiya stansiyalarini barpo etish, hududlarda kichik va mikro gidroelektr stansiyalari tarmog'ini kengaytirish, aholi xonadonlarida quyosh panellarini o'rnatishni rag'batlantirish;
- iqtisodiyot tarmoqlari va ijtimoiy sohada zamonaviy energotejamkor texnologiyalarni keng qo'llash orqali iqtisodiyotda —uglerod izilni kamaytirish;
- ekologik barqarorlikka yo'naltirilgan hududlar va tarmoqlararo muvofiqlashtiruvni ta'minlash.

Bundan tashqari, respublika energetika balansida qayta tiklanuvchi energiya manbalarining ulushini oshirish, jumladan, davlat-xususiy sheriklik asosida yirik —yashil elektr stansiyalarini qurish, hududlarda kichik va mikro gidroelektr stansiyalar tarmog'ini kengaytirish, aholi xonadonlarida quyosh batareyalarini o'rnatishni rag'batlantirish, iqtisodiy energiyadan keng foydalanish hisobiga —uglerodli energiyadan keng foydalanishni hajmini kamaytirish vazifalari belgilandi.⁵¹

Xulosa qilib aytganda, Davlat dasturidagi ustuvor maqsad va asosiy vazifalarning barchasi —Atrof-muhitni asrash va —yashil iqtisodiyotni yili talab va mezonlaridan kelib chiqqan holda belgilab berildi. Prezidentimiz ta'kidlaganidek, —Biz tabiat haqida so'z yuritganda, ko'pincha —ona tabiatni degan iborani ishlatamiz. O'ylaymanki, bu shunchaki chiroyli, shoirona so'z emas, balki uning zamirida chuqur hayotiy haqiqat bor. Biz mo'tabar ona zotini qanday yuksak hurmat-ehtirom qilsak, o'zimizni qurshab turgan tabiatga ham shunday munosabatda bo'lishimiz zarur. Zero, tabiatni asrash —insonni asrash demakdir.

*O.M.Boynazarov**

SUN'IIY INTELLEKTNING EKOLOGIK MONITORINGDAGI ROLI

Bugungi zamonaviy jamiyat uchun atrof-muhit holatini doimiy ravishda kuzatib borish, aniqlangan muammolarni o'z vaqtida tahlil qilish va zarur choralarni ko'rish nihoyatda muhim masalaga aylangan. Bu jarayon ekologik monitoring deb

⁵¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2025-yil 7-fevralda —O'zbekiston — 2030ni strategiyasini —Atrof-muhitni muhofaza qilish va yashil iqtisodiyot yilida amalga oshirishga oid Davlat dasturi to'g'risidagi Farmoni.

* IIV Malaka oshirish instituti, Axborot texnologiyalari sikli o'qituvchisi

yuritiladi. Ekologik monitoring yordamida havoning sifati, suv resurslarining holati, tuproq unumdorligi, chiqindilar hajmi kabi koʻrsatkichlar doimiy kuzatuv ostida saqlanadi va ularning oʻzgarishi asosida tegishli hukumat yoki mutasaddi idoralar tomonidan qarorlar qabul qilinadi.

Soʻnggi yillarda ekologik monitoring sohasida texnologik yondashuvlar, xususan, sunʻiy intellekt (SI) texnologiyalarining jadal surʼatlarda joriy qilinishi natijasida monitoring jarayonlari yanada samarali, tezkor va avtomatlashtirilgan shaklga keltirilmoqda. Anʻanaviy kuzatuv usullariga nisbatan sunʻiy intellektning afzalligi — u katta hajmdagi maʼlumotlarni qisqa vaqt ichida tahlil qilib, real vaqt rejimida aniq natijalar va prognozlar taqdim eta oladi. Bundan tashqari, SI orqali havodan, suvdan, yer yuzasidan yoki sunʻiy yoʻldoshlar orqali olingan maʼlumotlar avtomatik ravishda qayta ishlanadi, xavfli tendensiyalar aniqlanadi va ekologik tahdidlar yuzaga kelmasidan oldin chora koʻrish imkoniyati yaratiladi.

Ekologik monitoring — bu atrof-muhit holatini kuzatish, oʻzgartirishlar va ularning sabablari haqida maʼlumot toʻplash va tahlil qilish tizimidir. U quyidagilarni oʻz ichiga oladi:

- ✓ Havo, suv va tuproq sifatining nazorati
- ✓ Bioxilma-xillik va tabiiy resurslar holatining monitoringi
- ✓ Atrof-muhitga inson faoliyatining taʼsirini baholash

Anʻanaviy monitoring usullari koʻplab vaqt, mablagʻ va inson resurslarini talab qiladi. Sunʻiy intellekt esa bu jarayonni tez, aniq va real vaqtda amalga oshirish imkonini beradi.

Sunʻiy intellekt ekologik monitoringda:

✓ **Sensorlar va IoT (Internet of Things) orqali maʼlumot yigʻish.** Havo sifati, radiatsiya darajasi, suv ifloslanishi kabi koʻrsatkichlar maxsus sensorlar orqali doimiy ravishda kuzatiladi. Ushbu sensorlar yigʻgan katta hajmdagi maʼlumotlar sunʻiy intellekt tizimlari tomonidan avtomatik tarzda qayta ishlanadi, tahlil qilinadi va vizual shaklda taqdim etiladi. Bu yondashuv ekologik nazoratda inson aralashuvini kamaytiradi va xatoliklarni bartaraf etadi.

✓ **Dronlar va yoʻldosh tasvirlarini tahlil qilish.** Sunʻiy intellekt algoritmlari dronlar va sunʻiy yoʻldoshlar orqali olingan tasvirlarni chuqur oʻrganib, ekologik oʻzgarishlarni aniqlay oladi. Masalan, oʻrmonlarning noqonuniy kesilishi, suv sathining pasayishi, yangi chiqindi poligonlarining paydo boʻlishi, qum boʻronlari yoki choʻllashish jarayonlari SI yordamida vizual ravishda aniqlanadi va xaritalarda aks ettiriladi.

✓ **Ekologik xavf prognozi.** Tarixiy va real vaqt maʼlumotlari asosida SI algoritmlari muayyan hududlarda yuzaga kelishi mumkin boʻlgan xavfli ekologik holatlarni (smog, toshqin, qurgʻoqchilik, yer koʻchkilari va boshqalar) oldindan prognoz qiladi. Bu esa hukumat organlari, ekologik xizmatlar va aholiga tezkor ogohlantirishlar yuborish imkonini beradi.

✓ **Ekologik qonunbuzarliklarni avtomatik aniqlash.** SI ekologik qonunchilikka zid boʻlgan holatlarni — masalan, chiqindilarni noqonuniy tashlash, suv yoki havo ifloslanishini ruxsatsiz oshirib yuborish holatlarini — real vaqtda aniqlay oladi. Video kameralar va monitoring tizimlaridan kelayotgan maʼlumotlar SI tomonidan tahlil qilinib, avtomatik tarzda huquqni muhofaza qiluvchi organlarga xabar yuboriladi.

✓ **Ekotizimlarning raqamli modellashtirilishi.** SI yordamida murakkab tabiiy ekotizimlar — oʻrmonlar, botqoqliklar, daryo deltalarining raqamli modellarini yaratish mumkin. Bu modellar orqali inson faoliyatining ekologik tizimlarga uzoq muddatli taʼsiri tahlil qilinadi va oldindan chora-tadbirlar ishlab chiqiladi. Ayniqsa, qurilish loyihalari yoki sanoat obʼektlari qurilishidan oldin ularning ekologik xavfini baholashda bu yondashuv muhim hisoblanadi.

✓ **Ekologik hisobotlarni avtomatik tayyorlash.** Sunʼiy intellekt asosidagi tizimlar yigʻilgan ekologik maʼlumotlarga asoslangan holda avtomatik ravishda hisobotlar tayyorlaydi. Bu hisobotlar nafaqat ekologik holatni yoritadi, balki ekologik qonunlarga muvofiqlikni ham baholaydi. Shu tariqa, davlat va nodavlat tashkilotlari oʻz faoliyatining ekologik taʼsirini aniq koʻrishi mumkin.

✓ **Ommaviy axborot va aholini xabardor qilish.** Sunʼiy intellekt asosidagi platformalar (masalan, mobil ilovalar, veb-portallar) orqali aholiga ekologik holat haqida real vaqt maʼlumotlar yetkaziladi. Aholi oʻz yashash joyidagi havo sifati, suv holati, chiqindilar holati kabi maʼlumotlarni osongina koʻrib, oʻz salomatligini himoya qilish choralari koʻrishi mumkin.

SI asosidagi ekotizimlarni modellashtirish orqali SI ekologik tizimlarning murakkab aloqalarini modellashtirib, inson faoliyatining tabiatga taʼsirini simulyatsiya qiladi. Bu orqali ekologik siyosat va qarorlar samaradorligini oldindan baholash mumkin boʻladi. Sunʼiy intellekt ekologik monitoringni yanada samarali, tezkor va ishonchli qilish imkonini bermoqda. SI yordamida ekologik maʼlumotlar katta hajmda tahlil qilinadi, prognozlar tuziladi va real vaqt rejimida atrof-muhit holati nazorat ostida saqlanadi. Kelajakda ushbu texnologiyaning qoʻllanilishi ekologik xavfsizlik va barqaror rivojlanishni taʼminlashda muhim vosita boʻlib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Ekologiya kodeksi. — Toshkent: Adolat nashriyoti, 2024.
2. Tursunov, B. B. Sunʼiy intellekt va axborot texnologiyalarining ekologiya sohasidagi qoʻllanilishi // Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi axborotlari. — 2023. — №2. — B. 45–51.
3. United Nations Environment Programme (UNEP). Harnessing Artificial Intelligence for the Environment. — Nairobi: UNEP, 2020.

4. European Environment Agency (EEA). Digital technologies and the environment: Opportunities, challenges and ways forward. – Copenhagen: EEA Report, 2021.

5. Zhang, Y., & Wang, H. Big Data Analytics for Environmental Monitoring // Environmental Informatics Journal. – 2020. – Vol. 34(1). – P. 15–27.

6. Qodirov, A. T. Raqamli texnologiyalar va ekologik xavfsizlik // Yosh olimlar to'plami. – Toshkent: TDYU, 2023. – B. 77–83.

*Ф.Б.Матяқубова**

ЖАМИЯТИМИЗ РИВОЖИГА ТАҲДИД СОЛАЁТГАН —ОММАВИЙ МАДАНИЯТЎ КЎРИНИШЛАРИ

XX аср ўрталаридаги Ғарб жамиятидаги ижтимоий-сиёсий жараёнлар (иқтисодий инқироз, фашизм ва коммунизм ғояларининг тарқалиши, мустамлакачилик империяларининг емирилиши, уруш туфайли ҳокимият тепасидаги сиёсий партияларнинг обрўсизланиши) оддий аҳолида қандайдир тушунарсиз кайфиятни вужудга келтириб, дастлаб қўпчилик томонидан қўллаб-қувватланган ғояларнинг ўз аҳамиятини йўқотиши, бундай вазиятда тушқунликка тушган айрим ёшларнинг анъанавий қадриятлардан юз ўгириб, бошқа, янги қадриятларни яратиш ва улардан ўзига юпанч излашга интилиши ҳам —оммавий маданиятнинг кенг тарқалишига таъсир кўрсатди. Ҳар қандай таққидан озод, ҳаракатчан, доимо аудитория билан алоқада бўлган —оммавий маданият Ғарб аҳолиси, айниқса, ёшларга жуда маъқул келди.

—Оммавий маданият белгилари дастлаб муסיқа санъатида намоён бўлди. Европага гастролга келган замонавий муסיқачилар Дюк Эллингтон ва Луи Армстронг раҳбарлигидаги жаз оркестрларининг концертлари радио ва телевидение орқали бутун китъага тарқалди, уларнинг муסיкаси кейинги давр Европа оммавий маданиятининг дурдонасига айланди. Маълумотларга кўра, АҚШ давлат департаменти Луи Армстронгга —Джаз элчиси! норасмий титулини бериб, бир неча бор унинг жаҳон бўйлаб турнеларини молиялаштирган.

Америка муסיкаси оҳангида (40-йилларда —бугивуги!, 50-60-йилларда —рок-н-ролл!) бутун Европа Шарқни ҳам мустасно этмаганда, рақсга тушди. Муסיқа орқали тарғиб қилинган ғоялар Голливуд филмлари, пластинка, кассета ва компакт-дискларнинг оммавий тиражи туфайли янада кенг тарқала бошлади.

Европада —АББА! (Швеция) ва —Биттлз! (Англия) ансамбллари —оммавий маданият юлдузларига айланди. —Биттлз! асосчиси Жон Леннон ҳақиқий афсонага айланди. Унинг туғилган ва вафот этган куни ҳозирга қадар бутун дунё ёшлари ва рок-муסיқачилари томонидан нишонланади.

Шу тариқа —оммавий маданият томошабоп тадбирларнинг улкан тижорат мажмуини яратдики, кейинчалик у америкача —шоу-бизнес! атамаси билан

* ИИВ Малака ошириш институти ўқитувчиси, майор

номланди. Ўз навбатида санъатнинг қамров доираси кенгайиб, санъат турлари оммалашиб, оддий аҳоли ҳаётига кириб боргани сари унинг савияси, санъат воситасида тараннум этилган ахлоқий идеаллар ва мезонларнинг аҳамияти пасая бошлади. Адабиёт ва санъатга эстетик тарбия воситаси эмас, балки, тижорат, даромад топиш манбаи, айни пайтда сиёсий ва мафкуравий қурол сифатида қарашга интилиш бугун биз —оммавий маданият‖ деб атаётган феноменни вужудга келтирди.

XX асрнинг уч буюк техника кашфиёти — радио, кино ва телевидение — жамиятимизда минг йиллардан буён сақланиб келаётган қадриятлар ва урф-одатлар мазмун ва моҳиятини бутунлай ўзгартириб юборди. Дунёда эса фан-техника инқилоби натижасида маънавий, маданий —товарлар‖ни ишлаб чиқариш индустрияси пайдо бўлди.

Иزلанишларимиз давомида —оммавий маданият‖ тушунчасининг турли талқинларига дуч келдик. Эътиборли жиҳати, хорижда ва Ўзбекистонда кўпчилик мутахассислар —оммавий маданият‖ иборасини қўлласаларда, (мутахассисларнинг фикрича ҳали фанда —антикултура‖ яъни, аксилмаданият деган тушунча шаклланмаганлиги учун ҳам жамоатчилик —оммавий маданият‖ тушунчасини қабул қилишга мажбур бўлмоқда, ўзбек тилида баъзан —оломон маданияти‖, —авом маданияти‖ иборалари қўлланилган бўлса-да, кўпроқ —оммавий маданият‖ шакли оммалашди) унинг мазмун-моҳиятига кўра чинакам маданиятнинг кушандаси эканлигини яқдил тарзда эътироф этмоқдалар.

Дарҳақиқат, бугунга келиб —оммавий маданият‖ ўз ичига маиший ҳаёт, қизиқишлар (поп-музыка, кино, тасвирий санъат, спорт, мода ва ҳ.к.), ОАВ, интернет ва ижтимоий тармоқлар кабиларни олиб, моҳиятига кўра аҳоли аксарият қисмининг ҳаётини, қизиқишларини ташкил этган воқеа-ҳодисалар, интилишлар ва эҳтиёжлар билан тўлиб тошган.

70-80 йилларда Ўзбекистонда ҳам (1966 йилги Тошкент зилзиласидан кейин Собиқ иттифокнинг турли ўлкалардан ишчилар оммавий кўчириб келтирила бошлаган) асосан шаҳарларда яшаётган европалик аҳоли, аксарият ёшлар таъсирида халқ маданиятининг турли соҳаларида (музыка, кино, кийиниш, ўзаро муомаладан тортиб тўй ва байрамларгача) —оммавий маданият‖ аломатлари кўзга ташлана бошлади. Албатта, бу ўзгаришларнинг ҳаммасини ҳам салбий деб бўлмайди (машҳур —Ёр-ёр‖ филмидаги қудаларнинг эскича ва янгича тўй борасидаги баҳсларини эсланг).

Бора-бора йигит ва қизларнинг бир даврада ўтириб, шампан виносини ичиши, танцага тушишлари, паркларда қўлтиклашиб юришларига нафақат одатий ҳол, балки маданиятчилик белгиси сифатида қарала бошланди. Ўша даврдаги мафкура ҳам қайсидир маънода бу тенденцияни рағбатлантирар эди. Қарабсизки, кўп ўтмай узун соч қўйиб, клёш шим кийган туғилган жойидан, ўзлигидан ажралган ўзбек —Жорж‖лари (улар Бахтиёр Ихтиёров ва марҳум

Эргаш Каримовлар иштирокидаги телеминатюраларда кулгу билан истеҳзо килинган эди) пайдо бўла бошлади.

Ўзбекистон Қаҳрамони Саид Аҳмаднинг —Қоракўз мажнун», Ўзбекистон Халқ ёзувчиси Тоғай Муроднинг —Момо ер кўшиғи» (сержант Орзукулов, шоир Паҳлавон Даҳо образлари) асарларида Ғарб маданияти таъсирига берилиб, ўз маданиятидан юз ўгирган кишиларнинг фожеаси ниҳоятда таъсирли ёритилган.

Дастлаб мустабид тузум даврининг турли қийинчиликлари шароитида ҳамма ҳам бу —маданиятнинг салбий таъсирини англаб етмади, англаганлар ҳам унга қарши бирор иш қилишга ожиз эди. Фақатгина, 80-йилларнинг иккинчи ярмида бошланган —Қайта қуриш» ва ошкоралик номини олган воқелик Ўзбекистонда ҳам миллий тил, миллий маданиятни тиклаш ҳаракатларига туртки берди.

—Оммавий маданиятнинг зарарли жиҳатлари айниқса, ғарбона турмуш тарзи ва қадриятларини бошқа миллатларга кўчиришга уринишда намоён бўлиб, бу борада реклама, мода, бадий услублар, мусиқа, санъат асарлари, кино катта рол ўйнамоқда.

Ёшлар ахлоқи ва маънавиятига салбий таъсир кўрсатаётган —оммавий маданиятнинг баъзи кўринишларига қуйидагиларни мисол қилиб келтиришимиз мумкин:

✓ бугунги кунда жаҳон медиа бозорининг 3/4 қисмини Ғарб телевизион дастурлари эгаллаган. Уларнинг жазавага солувчи мусиқаси, маъносиз ва зайритабий қўшиқларига бутун дунё тақлид қилаётгани ачинарли ҳол. Бундай кўринишлар ёшларни маҳлиё қилиб, ўз домига тортмоқда. Оқибатда, айрим ёшлар уйда, мактабда ва ҳатто йўлда ҳам ўз мақсадидан чалғиб, ана шундай нарсалар билан банд бўлишяпти.

✓ бугун Ғарбда аксарият ёшлар маънавияти таназзулга учраётгани аниқ. Шунга қарамай, айрим турли ОАВда уларнинг турмуш тарзи кенг тарғиб этилаётгани кишини доимо огоҳ бўлишга ундайди.

✓ хорижда ишлаб чиқарилаётган андозасиз кийимлар ва уларда акс эттирилган маъносиз сўзлар ёки ёвузликка чорловчи сураатлар ёшлар онги ва феъл-атворида салбий таъсир кўрсатади. Масалан, хорижда тайёрланган кийимлардаги «киллер» (қотил) «дангер» (даҳшат) каби сўзлар ва ҳаёсизликни ифода этувчи манзараларнинг туб моҳиятига эътибор бериш керак. Акс ҳолда, фарзандларда зўравонлик ва жонга қасд қилиш каби илатлар оддий ҳолатга айланиб қолиши мумкин.

✓ Ғарб ёшларида уюшган жиноятчилик ва зўравонликка берилиш ҳолатлари анча юқори. Бунга сабаб болаларга меъёридан ортиқ эркинлик берилганидир. Бунинг устига, —оммавий маданият» эр-хотин ва болаларнинг оиладаги вазифалари, бурч ва масъулиятларидан —озод» этиб, оилавий бирлик,

меҳр-мурувватни йўққа чиқаряпти, бу эса оила институтини инқирозга учрашига олиб келмоқда.

✓ Ғарб турмуш тарзида гурур, ор-номус, эркаклик шаъни, аёллик иффати деган нозик тушунчалар емирила бошлаганига анча бўлди. Ваҳоланки, биз яшаётган жамиятда бу тушунчалар инсон қадр-қимматини белгиловчи фазилатлар сифатида асраб-авайлаб келинади. Бу тушунчаларнинг емирилиши инсонлар, оила, қон-қариндошлар ўртасидаги муносабатларнинг провардида эса жамиятнинг емирилишига олиб келади.

Ер юзидаги ахборот алмашинуви шиддатли тус олган ҳозирги шароитда, Ғарбдаги —марказлар‖ бундан унумли фойдаланиб, бошқа давлатлар ва халқлар ўртасида Ғарб ҳаётининг бузғунчи —жозибалари‖ни, жумладан, —оммавий маданият‖ таъсирини —эркинлик шабадалари‖ тарзида имкон қадар кенг ёйишга енг шимариб ҳаракат қилаяпти. Ваҳоланки, Ғарб жамоатчилигининг илғор вакиллари аллақачон, —оммавий маданият‖нинг салбий жиҳатларидан инсонларни огоҳ қилиб, бу иллатга қарши қатъий чоралар кўришга чақирмоқда. Бугун ОАВда тез-тез тилга олинаётган Ғарб жамиятидаги —оммавий маданият‖ тухфа этган —чексиз эркинлик‖ таъсирида юз бераётган кўнгилсиз ҳолатлар, мактаб ўқувчилари томонидан содир этилаётган қуроли суиқасдлар, болаларнинг савдои, васвос кимсалар қўлида қурбон бўлаётгани, ўз жонига қасд қилишлар, ахлоқий бузуқликлар, ёшлар феълида тажовузкорлик кучайиб бораётгани ҳар бир оқил инсонни ўйга толдиради.

Энг катта хавф шундаки у инсонни ўзлигидан, инсонийлигидан жудо қилади, ҳеч қандай қонун-қоидаларни тан олмайдиган, фикрлашдан маҳрум, фақат ўзи, ўз манфаати учун яшайдиган манқуртга айлантиради.

—Оммавий маданият‖ ёшлардан фикрлашни талаб қилмайди, аксинча, ҳар хил ҳаёт ташвишларидан, турмуш муаммоларидан, турли тақиқлардан гўё —халос‖ этади. Ўқишга, билим олишга эмас, балки бир марта бериладиган ҳаётда —яйраб қолиш‖га чақиради. Ҳолбуки, бунинг натижасида инсонлар ўртасидаги меҳр-оқибатнинг йўқолиб бораётгани, одоб-ахлоқ мезонларига путур етаётгани, беҳаёлик, масъулиятсизлик ва зўравонликнинг авж олаётгани бутун дунё аҳолисини ташвишга солмоқда.

Юқорида таъкидланганидек, —оммавий маданият‖ тарғиботчилари анъанавий маданиятни ўзгартириш ва бошқариш орқали ўзларининг бузғунчилик ахлоқларини сингдириб, мамлакатларни маънавий таназзулга учратиш мақсадларини амалга оширмоқдалар. Улар ота-боболаримиз —қора‖ деган нарсаларни —оқ‖, —оқ‖ деган нарсаларни —қора‖ деб уқтирмоқда. Уларнинг назоратидаги телевидение, газета, журналлар, интернет ва ижтимоий тармоқлар одамларда ана шундай қараш ва муносабатларни тарбиялашга қаратилади.

—Оммавий маданият‖ одамлар савиясини пасайтириб, ўз маҳсулотларига харидорларни кўпайтира боради. Маълумки, жамиятда пулни ўйламай, тез

ишлатувчи тоифа – бу ёшлар ҳисобланади. Шу боис ҳам —оммавий маданият|| ниқоби остида иқтисодий фойда кўришга интилувчилар ёшларнинг кўзлари тушадиган, кулоқлари эшитадиган ҳамма нарсани эгаллашга ҳаракат қилади. ОАВ, интернет тармоғидан тортиб, мобил телефонлар учун яратилган турли илова дастурлар, ўйинчоқлар, мултифилм, дисклар, дафтар муқовалари, футболка суратлари, реклама, мусиқа ва ҳоказо.

—Оммавий маданият|| халқ оmmasига ҳеч бир халқнинг миллий қадрият ва урф-одатларига тўғри келмайдиган бузғунчи ғояларни сингдиришга ҳаракат қилади. Мисол учун, —ҳеч нарсани ўйламанг, фақат қандай йўл билан бўлса ҳам мулк топинг ва еб-ичинг|| шиорининг улар томонидан айтилиши. Бу вайронкор ғояларга берилган ёшлар ҳаёт фақат еб-ичишдан иборат экан, деб ўйлаб, ҳар қандай йўллар орқали пул топишга ҳаракат қиладилар. Натижада, жамиятда коррупция, ўғирлик, талончилик, босқинчилик ва бошқа жиноятлар кенг қулоч ёйишига олиб келади.

Барчамиз катта қизиқиш билан томоша қиладиган —Суюнчи|| филмидаги бир лавҳада маҳалла кайвонилари ўз уйига қулф осиб қўйган, касал отасининг аҳволидан хабар олмаган маҳалладошларига қаттиқ танбех беради. Умуман филмда халқимизга хос бўлган ҳалоллик, меҳр-оқибат, катталарга ҳурмат каби инсоний фазилатлар жуда ажойиб тарзда ёритиб берилган. Ҳақиқатдан ҳам халқимизда қадимдан бировнинг ҳаққига хиёнат қилмаслик, маҳалладош, қўни-қўшниларнинг яхши-ёмон кунларда бир-бирига ёрдам бериши, фарзандларнинг ўз ота-оналарига ғамхўрлик қилиши лозимлиги ҳақидаги ахлоқий қарашлар устувор бўлган.

Бугун жуда кам бўлса-да жамиятимизда учраётган қуйидаги каби ҳолатлар —оммавий маданият|| таъсирининг ёшларимиз ҳаёти ва келажаги учун нақадар хавфли эканлигини кўрсатади:

- ўғирлик қилгани учун қўлга олинган ўсмирдан бунинг сабаби сўралганида, —ўртоғимникидай телефон олмоқчи эдим||, дейди.

- вояга етмаган қиз уйидан қочиб кетади, ота-она минг бир хаёл билан ички ишлар органларига мурожаат этади, қизни 3 кун деганда дугоналаридан бирининг уйидан топишади, маълум бўлишича, у шу йўл билан замонавий калта юбка кийишни тақиклагани учун ота-онасидан —ўч олмоқчи|| бўлади, дугонасининг уйидагиларга эса ота-онасининг хизмат сафарига кетганини айтиб, ёлғон гапирди.

Яна бир ҳолат. 17 ёшли коллеж ўқувчиси ўз жонига қасд қилади, ота-онанинг фиғони фалакни тутати. Маълум бўлишича, бир кун олдин ўсмир отасидан туғилган кунини дўстлари билан кафедра нишонлаш учун пул сўрайди, отаси эса ортиқча пули йўқлигини айтиб, яхшиси дўстларини уйга чақиришни таклиф қилади. Йигит уйда эркин ўтира олмаслигини, кафедра хоҳлаган мусиқага мазза қилиб рақсга тушиш мумкинлигини айтиб, кўрслик қилиб туриб олади.

Жаҳли чиққан ота ўғлининг юзига тарсаки туширади. Шу тариқа оддий баҳсдан чиққан можаро ҳали ўн гулидан бир гули очилмаган ўсмирнинг ўлими билан якун топади.

Шу ўринда савол туғилади. Қандай қилиб —оммавий маданият турли ирк, миллат ва диндаги, ҳар хил ёш ва касбу-корга мансуб одамларнинг онгини эгаллаб олаётир? Бу ҳақда фикр юритар эканмиз —оммавий маданиятнинг ишлаш механизмини ўзимизга тасаввур этгандек бўламиз. Бунинг биринчи йўли — дидни бирхиллаштириш. Бу болаликдан бошланади. Болалар яхши нарсаларни эмас, балки бировларга ёқадиган нарсаларни яхши кўришга ўргата борилади. Янги нарсами, демак, ҳозир энг яхши нарса — шу.

Боланинг саводи чиққач, у реал одамларга эмас, суперменларга, аввал ўйлаб, кейин иш қилувчиларга эмас, таваккалчи авантюристларга ўхшашга ўргатила бошланади. Чунки минглаб комикслар, болалар тележурналлари шунга қаратилган. Шу тариқа —оммавий маданият ёшларни халқидан, миллатидан тортиб олади. Миллий тарбия тизими бузилади. Ўз товарларини сотиб олувчи истеъмолчиларнинг янги авлодлари етишиб чиқадиган инкубаторларни яратадилар. Онгини —оммавий маданият эгаллаган йигит-қиз ҳаётида мўътадиллик, ором йўқолади. У шошиб яшайди, шошиб ишлайди, шошиб ўйлайди, шошиб овқатланади.

—Оммавий маданият шахснинг дидини ўлдириб, миллионлаб одамларни мустақил фикрдан, шахсий позициясидан, демак, ўзлигидан, —мендан жудо қилади. —Оммавий маданият кўр-кўрона тақлидни рағбатлантиради. Дейлик, рекламадаги чиройли актриса колбасани мактаб туради, қани, қизикмай кўрингчи. Уй бекалари унга тақлидан айнан ўша колбасадан олади. Актрисанинг бахтиёр табассумини эслаб, ўзини унинг ўрнига қўйиб кўради. Унга ўхшаб табассум қилади. Кайфияти кўтарилади. Чунки у (актрисанинг айтишича) ширин, сифатли колбаса сотиб олди. Иккинчидан, (ўша актриса тасвирлаган) хушнудликни туйди. Ўзида шундай имконият борлигидан (яъни, ўша актрисадан кам жойи йўқлигидан) фахрланади. Шундай қилиб, одам аста-секин ўзидан, ўзлигидан узоқлашганини сезмай қолади. Бошқа одамнинг дунёқараши, диди билан иш кўрувчи —биомашинага айланиб қолади.

Аста-секин одамлар кўнгилочар кўрсатувлар берган маълумот, билимларга таяниб яшай бошлайди. Чунки ўйлашга вақт, сўзлашишга ҳамдам йўқ. Миллионлаб одамлар орасида танҳо қолган, атомлашган одам ўзи билмаган ҳикматларни болаларига айтиб бера олмайди. Натижада ёш авлодга момолари, боболари билган, қўллаган тажриба, ҳаётий билимлар етиб келмай қолади. Миллий донишмандлик аجدодлардан авлодларга ўтмай қолади. Одамлар телевидение ёки мобил телефони бўлмаса, турли вазиятларда мустақил қарор қабул қила олмайдиган даражага тушади.

Биз емоқчи, киймоқчи бўлган нарсаларимизни обдон текшириб, кейин

оламиз. Лекин кўраётган, эшитаётган (истеъмол қилаётган) нарсаларимизга, очиги, эътиборсизмиз. Ваҳоланки, бугун глобаллашув —оммавий маданиятнинг ёймоқда. У одамларнинг тафаккурига, дидига, кийинишига, иморат қуриши, уй безаши, ўзаро муомаласи, оиласига, оилавий муносабатлари, ҳатто орзуларига ҳам чанг солмоқда. Яна бир ташвишли ҳолат. Бугун жамиятимизда Ғарб маданиятини қаттиқ ҳимоя қилувчи —ғарбпараст маданий элитанинг шакллантиришга уринишлар кузатилмоқда. Маълумки, ҳар бир жамиятда инсонлар эргашадиган ва тақлид қиладиган етакчилар, санъаткорлар, олимлар қатлами мавжуд бўлади. Машҳур кишилар, аниқроғи, инсонлар ўртасида катта обрў ва мавқега эга кишиларни ўз тарафига оғдириб, уларни Ғарб маданияти, турмуш тарзининг ҳимоячиларига айлантириш, ўз навбатида, ғарбона турмуш тарзини ўзлаштирган, Ғарб андозалари асосида яшовчиларни жамиятнинг —олий қатламнинг сифатида кўрсатиш усулидан кенг фойдаланилмоқда.

Афсуски, бугун шоу-бизнесда тезда шуҳрат орттириб, катта пул топишни мақсад қилган айрим эстрада гуруҳлари, қизиқчилар жамоалари, аслида ҳақиқий санъатдан беҳабар, на овози, на истеъдоди бўлмаган, бироқ ўзини —санъат осмонидаги юлдузнинг сифатида кўрадиган ёшлар билиб-билмай —оммавий маданиятнинг тарғиботчиларига айланиб қолмоқда. Улар томонидан айтилаётган маза-матрасиз, кўпчилиги чет эл оҳангларида ўғирлаб олинган қўшиқлар, уларга ишланган клиплар, катта сахналарда бемалол намоиш этилаётган миллий менталитетимизга зид уятсиз ҳазиллар, кинозалларда намоиш этилаётган бадиий жиҳатдан саёз филмлар миллий маънавиятимизга, ёшлар тарбиясига фақатгина салбий таъсир кўрсатмоқда.

Бу каби салбий ҳолатларга қарши нафақат мутасадди идоралар балки, жамоат тузилмалари, зиёлилар, ҳар бир фуқаро иш олиб бориши лозим. Телевидение, радиога миллий санъатимиз намоёндаларининг ижоди тарғиб қилинса, ёшларда санъат ва унинг моҳияти тўғрисида тасаввур ҳосил бўлади, бу эса миллий қадриятларимизни қисман бўлса-да сақлаб қолишга имкон берган бўлар эди.

Тадқиқотчи Б.Умаров ўзининг —Глобаллашув зиддиятлари деб номланган рисоласида: —Ғарб оммавий маданияти, баъзан инсоннинг тубан иллатларини жунбушга келтирадиган поп ва рок-музыкага маҳлиё бўлган айрим ёш йигит-қизларимиз халқимизнинг бебаҳо маънавий дурдоналари, дунёда қиёси йўқ мумтоз қўшиқ санъатимиз, лапар ва айтишувлар, бетакрор муслиқавий оҳангларимизни тинглармикан? Бугун ёшларимиз Ғарб эстрадасининг —юлдузларинигина эмас, ҳатто —юлдузчаларининг ҳам исми-шарифи, ҳаётининг кечинмаларини беш қўлда билади, аммо —Шошмақомдан биргина куйнинг номини сўрасангиз ёхуд Беруний, ал-Фарғоний, Форобий, ал-Хоразмий, Алишер Навоий каби улўғ аждодларимиз жаҳон илм-фани ва маданияти ривожига қандай ҳисса қўшганини билмоқчи бўлсангиз, ер чизиб тураверади. Афсуски,

маданий ҳаётда айрим ноқисликлар, хусусан, театрларимизда қўйилаётган спектакллар савиясининг талаб даражасида эмаслиги, миллий эстрадамизда ғарбона андозаларга тақлиднинг кучайиб бораётгани, газета дўконларини кўплаб олди-қочди нашрлар босиб кетаётгани ҳам ёшлар тарбиясига ижобий таъсир этади, деб бўлмайдил, - деб ҳақли равишда эътироф этади.

Хулоса қилиб айтганда, —оммавий маданият инсонларни, айниқса, ёшларни ўз йўлидан чалғитиш, уларнинг онгини заҳарлаш борасида катта имкониятларга эга. Шу билан бирга, жамиятда лоқайдлик, бефарқлик ҳукм сурадиган бўлса, унинг янада гуллаб-яшнашига, инсонлар онги ва қалбини эгаллаб олишига энг катта имконият пайдо бўлади.

АДАБИЁТЛАР:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимида бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи. Тошкент., 2021 йил.
2. Муҳаммад Амин Яҳё —Интернетдаги таҳдидлардан ҳимоя. — Тошкент.: Мовароуннаҳр. 2016 йил.
3. Ислом Каримов. —Юксак маънавият-енгилмас куч Тошкент., 2010 йил.
4. —Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. —Т., «Ўзбекистон», 2000 йил.

*G.S.Roziyeva**

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etishning zamonaviy ko'rinishlari

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish zamonaviy ijtimoiy-goyaviy boshqaruvning muhim yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, virtual muloqot maydonlarining kengayishi fonida fuqarolarning axloqiy qarashlari, siyosiy madaniyati va goyaviy tanlovlariga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari tubdan o'zgarimoqda. Aynan shu sharoitda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni an'anaviy targ'ibot shakllarida emas, balki innovatsion vositalar - interaktiv platformalar, multimediya resurslar, sun'iy intellekt tizimlari, raqamli antropologiya metodlari orqali olib borish zaruriyati paydo bo'ldi. Biroq bu texnologik yondashuvlarni goyaviy kontekstdan uzib baholash ma'naviy siyosatning mohiyatini soddalashtiradi va uni texnik funksiyaga aylantirib qo'yadi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi D.Otajonov bu borada shunday deydi: —Innovatsion texnologiyalar ma'naviy-ma'rifiy ishlarda samaradorlikni oshiradi, ammo bu

* Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasida katta o'qituvchisi podpolkovnik

texnologiyalar g_oyaviy yadro bilan uyg_unlashmasa, faqat tashqi ko_rinish darajasida qoladi⁵². Bu fikr asosli, chunki har qanday texnologik vosita kommunikatsiya shaklini o_zgartirsa-da, uning g_oyaviy mazmunini mustahkamlab bera olmaydi. Tanqidiy jihatdan olib qaraganda, O_zbekistonda bu masala ko_pincha texnologiyani —ma'naviylikni tashuvchi vosita sifatida talqin etadi, biroq ayni texnologik vositalar orqali qanday mafkuraviy munosabatlar shakllanayotgani yetarlicha tahlil qilinmaydi.

Fransuz sotsiologi P.Levy bu borada quyidagicha yozadi: —Raqamli media ijtimoiy ongni kollektiv ravishda tashkil etuvchi yangi maydon yaratadi. Bu maydonda g_ooyalar nafaqat tarqaladi, balki algoritmik tarzda shakllantiriladi⁵³. Bu fikrdan kelib chiqib, raqamli texnologiyalar faqat axborot yetkazuvchi emas, balki ong shakllantiruvchi mexanizmlarga aylanganini ko_rish mumkin. O_zbekistonda ma'naviy-ma'rifiy kontentlar, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar, Telegram-kanallar, videoplatformalar orqali taqdim etilmoqda, biroq bu kontentlar ko_pincha konservativ didaktika asosida shakllanib, raqamli avlod ehtiyojlari, estetikasi va muloqot madaniyatiga mos kelmayapti. Bu esa siyosiy madaniyatda ma'naviy axborotga nisbatan befarqlikni keltirib chiqaradi.

Abu Nasr Forobiy yozganidek: —Aql bilan ma'naviyat uyg_unlashmagan jamiyatda har qanday yangi vosita zararli kuchga aylanishi mumkin⁵⁴. Forobiyning bu fikri aynan bugungi raqamli kommunikatsiya vositalariga tadbiiq etilishi mumkin. Texnologiyaning o_zi neytral bo_lsa-da, u orqali berilayotgan ma'lumotlarning g_ooyaviy sifatini aniqlovchi institutsional strategiya mavjud bo_lmasa, u jamiyatda ma'naviy inqirozga sabab bo_lishi mumkin. O_zbekiston sharoitida bu xavf ayniqsa —ommaviy ma'naviy kontentda kuzatiladi: u ko_p hollarda reaktiv, statsionar va faqat rasmiy tasdiqlangan doirada bo_lib, jamiyatdagi real aksilqarashlar va pluralistik ehtiyojlarni inkor etadi.

Amerikalik kommunikatsiya nazariyotchisi H.Jenkins shunday yozadi: —Konvergent madaniyat sharoitida auditoriya faqat axborotni qabul qilmaydi, balki uni qayta ishlab, g_ooyaviy interaktivlikka kirishadi⁵⁵. Bu holat O_zbekiston ma'naviy-ma'rifiy ishlarida jiddiy o_zgarishlarni talab qiladi: endilikda fuqarolar —auditoriyali emas, balki g_ooyaviy hamkor bo_lishi kerak. Aks holda, innovatsion texnologiyalar yordamida uzatilayotgan ma'naviy kontentlar algoritmik to_lsiqlardan o_lta olmaydi va siyosiy madaniyatda simvolik —eshitilmaslik holatini kuchaytiradi. Yuneskonning Media and Information Literacy Curriculum for Teachers (2021) hujjatida shunday xulosa qilinadi: —Texnologiya vositasida amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ta'sirning samaradorligi faqat texnik imkoniyatlarga emas, balki

⁵² Otajonov D. Ma'naviyat va texnologiya integratsiyasi muammolari. – T.: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 57.

⁵³ Lévy P. Collective Intelligence: Mankind's Emerging World in Cyberspace. – Cambridge: Perseus Books, 1997. – B. 103.

⁵⁴ Forobiy A.N. Fozil shahar ahli nazariyasi. – T.: G_oafur G_oulom NMIU, 1993. – B. 72.

⁵⁵ Jenkins H. Convergence Culture: Where Old and New Media Collide. – New York: NYU Press, 2006. – B. 134.

axborot etikasi, tanqidiy tafakkur va madaniyatlararo muloqotga asoslangan yondashuvga bog'liq.⁵⁶ Bu yondashuv O'zbekiston uchun ham dolzarb: zamonaviy raqamli platformalarda faqat —so'zning mavjudligi emas, balki —mazmunning g'oyaviy jihatdan dolzarbligini muhimdir.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish uchun institutlar quyidagilarni hisobga olgan holda yangilanishi lozim:

texnologik vosita emas, g'oyaviy strategiya markazga chiqishi lozim;

jamiyatdagi raqamli avlod ehtiyojlari, estetik qabul qilish mexanizmlari inobatga olinishi zarur;

interaktivlik, muhokama va aks-muloqotga asoslangan ma'naviy axborot modeli ishlab chiqilishi kerak;

har bir innovatsion platformada g'oyaviy ko'p tovushlilikni tan oluvchi kontent siyosati yo'lga qo'yilishi shart.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish hozirgi globallashtirish va raqamli kommunikatsiyalar jamiyatida ma'naviy siyosatning yangi strategik yo'nalishlaridan biri sifatida shakllanmoqda. Axborot texnologiyalari vositasida amalga oshiriladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyatning asosiy ustunligi – bu uning yuqori qamrov darajasi, tezkorlik, interaktivlik va zamonaviy siyosiy madaniyat bilan uyg'unlashish imkoniyatlaridir. Biroq, bu ustunliklar faqat texnologik vosita sifatida emas, balki g'oyaviy-mafkuraviy kontentni mazmunan yetkazishdagi yondashuv sifatida baholanishi lozim. Aks holda, texnologik shakllarning o'zi ijtimoiy ongda chuqur g'oyaviy transformatsiyani ta'minlay olmaydi.

O'zbekistonlik tadqiqotchi F.Yunusov bu borada shunday yozadi: —Innovatsion texnologiyalar orqali olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar targ'ibotning yangi formalarini yaratmoqda, biroq mazmun nuqtayi nazaridan ko'p hollarda bu shakllar eski ideologik strukturalarni takrorlayapti⁵⁷. Ushbu fikr texnologik vositalar bilan g'oyaviy yangilanish o'rtasida ziddiyat mavjudligini ko'rsatadi. Tanqidiy yondashuvda aytish mumkin: texnologik formatlar shakli modernizatsiyani ta'minlagani bilan, mazmuniy transformatsiya yetishmasligi tufayli siyosiy madaniyatda o'zini takrorlovchi va yoshlar ongida yuzakilik uyg'otuvchi holatlar kuchaymoqda. Aynan shuning uchun innovatsion vositalarni joriy qilishda ularning g'oyaviy konnotatsiyasini chuqur o'rganish muhim.

Fransuz postmodernisti J.Baudrillard bu borada quyidagicha fikr bildiradi: —Axborot vositalari endilikda haqiqatni aks ettirmaydi, balki uni konstruksiya qiladi. Ayniqsa, raqamli kommunikatsiya orqali yaratilayotgan real emas, balki simulyativ g'oyalar odamlar ongiga chuqur singmoqda⁵⁸. Bu fikrdan kelib chiqib aytganda,

⁵⁶ Unesco. Media and Information Literacy Curriculum for Teachers. – Paris: Unesco Publishing, 2021. – B. 66.

⁵⁷ Yunusov F. Zamonaviy jamiyat va ma'naviy kommunikatsiya. – T.: Fan, 2020. – B. 101.

⁵⁸ Baudrillard J. Simulacra and Simulation. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – B. 87.

raqamli vositalar orqali olib borilayotgan ma'naviy ishlar ham jamiyatda simulyativ, ya'ni real ijtimoiy ehtiyojlardan yiroq, rasmiy-konstruktor g_oyalarning ustuvorligiga olib kelmoqda. O_zbekistonda yaratilayotgan ko_plab digital kontentlar - veb-saytlar, Telegram kanallari, mobil ilovalar - ko_proq monologik, normativ-mafkuraviy ohangda bo_lib, aks muloqot va tanqidiy tahlil imkoniyatlarini cheklaydi. Bu esa siyosiy madaniyatda ijtimoiy qatlamlarning g_oyaviy ishtirokidan ko_ra, g_oyaviy befarqlikni shakllantiradi.

Sharq mutafakkiri Jaloliddin Rumiyning quyidagi fikri ham dolzarb: —Kalom yurakdan chiqqan bo_lsa, yurakni topadi. Lekin til uchun aytilgan gap, quloqdan nariga o_tmaydi⁵⁹. Bu falsafiy mulohaza zamonaviy media g_oyaviy kontentlariga ham tegishli: agar innovatsion texnologiyalar yordamida yetkazilayotgan axborotlar ijtimoiy adolat, haqiqat va axloqiy prinsiplar asosida yaratilmasa, u jamiyat qalbida ta'sirli iz qoldirmaydi. O_zbekistonda ba'zi targ_ibot resurslarida ayni ma'naviy chuqurlik emas, balki rasmiy sathdagi tezkorlik ustuvor qilinayotgani ushbu tanqidni asoslaydi.

Britaniyalik siyosatshunos B.Barber innovatsion texnologiyalar orqali ijtimoiy boshqaruvda ta'sirchanlik masalasini ochib beradi: —Texnologik vositalar demokratik ishtirokning vositasiga aylangandagina ijtimoiy ongda real o_zgarish bo_ladi. Aks holda, bu faqat texnik manipulyatsiyadir⁶⁰. Bu nuqtayi nazar raqamli kommunikatsiyaning ma'naviy-ma'rifiy siyosatdagi roli faqat —ma'lumot berish⁶¹ emas, balki ijtimoiy harakatlantiruvchi mexanizm sifatida baholanishi zarurligini ko_rsatadi. Demakki, innovatsion texnologiyalarni joriy etishda ularning mafkuraviy-axloqiy samaradorligini o_lchaydigan indikatorlar ishlab chiqilishi lozim.

Yuneskonning Futures of Education (2021) hisobotida quyidagi fikr ilgari surilgan: —Digital communication must empower the moral imagination, not replace it. Otherwise, it deforms the civic consciousness instead of shaping it⁶¹. O_zbekistonning ma'naviy-ma'rifiy strategiyasida bu fikr alohida o_rin tutishi zarur: innovatsion texnologiyalar axloqiy empatiya, bag_rikenglik, tanqidiy tafakkur va milliy identitetni mustahkamlovchi vosita sifatida yo_naltirilmasa, ular mafkuraviy manipulyatsiya quroliga aylanishi mumkin.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish masalasi texnik vositalarni o_zlashtirish bilan emas, balki ularni siyosiy madaniyat va axloqiy kontent bilan uyg_unlashtirish orqali hal etiladi. Bu borada quyidagi yo_nalishlar asosiy ahamiyat kasb etadi:

interaktiv raqamli platformalar orqali muhokamaga asoslangan g_oyaviy muloqotlarni kuchaytirish;

⁵⁹ Rumi J. Masnaviy Ma'naviy. — Tehron: Intishorot-i Payam Nur, 2007. — J. 1. — B. 33.

⁶⁰ Barber B. Strong Democracy: Participatory Politics for a New Age. — Berkeley: University of California Press, 1984. — B. 126.

⁶¹ UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. — Paris: UNESCO, 2021. — B. 89.

yoshlar va zamonaviy auditoriyalar uchun gibridd – estetik va g_oyaviy uyg_unlikka ega formatlar yaratish;

sun'iy intellekt asosida individual g_oyaviy tarbiya va ongli yondashuvni shakllantirish;

kontent ishlab chiqarishda zamonaviy falsafa, milliy madaniyat va global etikani integratsiyalash.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish masalasi zamonaviy siyosiy madaniyat, g_oyaviy diversifikatsiya va raqamli tafakkur sharoitida o_ziga xos strategik yo_nalishga aylangan. Bu masala nafaqat ma'rifiy faoliyatni takomillashtirish, balki g_oyaviy barqarorlikni ta'minlash, axloqiy ongni rivojlantirish va jamiyatda mafkuraviy immunitetni mustahkamlash bilan ham bog_liqdir. Innovatsion texnologiyalar bu jarayonda vosita emas, balki yangi mafkuraviy maydon va kommunikatsion platforma sifatida talqin qilinishi kerak. Raqamli vositalar, sun'iy intellekt, mobil ilovalar, virtual muloqot tizimlari va tarmoqlashtirilgan axborot muhitida ma'naviy-ma'rifiy ishlar faqat texnik integratsiya bilan emas, balki siyosiy va g_oyaviy refleksivlik bilan uyg_unlashgan holda amalga oshirilishi lozim.

O_zbekistonlik olim Z.Yo_ldoshevning fikricha, —Innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshirilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar tezlik, qulaylik va interaktivlikni oshiradi, biroq bu vositalar orqali uzatilayotgan g_oyaviy kontent mazmunan yangilanmasa, u jamiyat ongida faqat tashqi ta'sir ko_rinishida qoladi⁶². Bu fikrda g_oyaviy muvofiqlik bilan texnologik vosita o_rtasidagi tafovutga e'tibor qaratilgan. Tanqidiy yondashuvda bu shuni ko_rsatadiki, O_zbekistonda ko_plab innovatsion tashabbuslar, masalan, —Ma'naviyat mobil ilovasi, —E-ma'rifat platformasi yoki ijtimoiy tarmoqlardagi rasmiy kontentlar g_oyaviy jihatdan ko_p hollarda avvalgi mafkuraviy diskurslarni takrorlaydi. Bunday yondashuv esa raqamli auditoriya -ayniqsa yoshlar - bilan real muloqot o_rnatishga xalaqit beradi.

Abu Nasr Forobiy shunday yozadi: —Aqlga emas, eshitishga asoslangan ma'rifat – bu soxta ma'rifatdir, chunki u o_z mohiyatida fikrlash emas, qabul qilishga asoslanadi⁶³. Forobiyning ushbu fikri bugungi ma'naviy-ma'rifiy ishlarning raqamli formatlarda ham faqat bir yoqlama axborot uzatish, ya'ni —tepadan pastgal yondashuv tarzida olib borilayotganini tanqid qilish uchun metodologik asos bo_la oladi. Innovatsion texnologiyalar bilan g_oyaviy interaktivlikning integratsiyasi yetarli darajada bo_lmagan holatlarda, bu faoliyatlar siyosiy madaniyatda ishonchsizlik va befarqlikni kuchaytiradi.

Amerikalik kommunikatsiya tadqiqotchisi H.Jenkins shunday ta'kidlaydi: —Zamonaviy jamiyatda kontent ishlab chiqaruvchi va auditoriya o_rtasidagi chiziq

⁶² Yo_ldoshev Z. Axborot jamiyati va ma'naviy transformatsiya. – T.: Ma'naviyat, 2020. – B. 117.

⁶³ Forobiy A.N. Fozil shahar ahli nazariyasi. – T.: G_afur G_ulom NMIU, 1993. – B. 59.

yo_qolgan – ular endilikda kontent hamkoriga aylangan⁶⁴. Bu holat O_zbekiston sharoitida o_z aksini topmagan, chunki innovatsion texnologiyalar orqali ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil qilishda —iste'molchil fuqaro emas, balki —ishtirokchil fuqaro modeliga o_tish zarurati hali to_liq shakllanmagan. Natijada, texnologiyalar joriy qilinayotgan bo_lsa-da, ularning mafkuraviy samaradorligi pastligicha qolmoqda.

UNESCOning Global Education Monitoring Report (2021)da ta'kidlanishicha: —Digital education must promote critical thinking, ethical reflection, and inclusive cultural dialogue - otherwise, it risks becoming an empty vessel of authority⁶⁵. Bu yondashuv O_zbekistonda innovatsion-ma'rifiy strategiyalarni faqat texnik yutuqlarga emas, balki kontent sifati, g_oyaviy refleksivlik va aksilfikrga ochiqlik asosida shakllantirish zarurligini ko_rsatiadi.

Innovatsion texnologiyalar orqali ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish, avvalo, mazmuniy va metodologik jihatdan chuqur g_oyaviy islohotni talab etadi. Texnologik vositalar – bu shakl, biroq jamiyatga ta'sir qiluvchi mohiyat – bu g_oya, qadriyat va axloqiy pozitsiyadir. Ularni siyosiy madaniyat va mafkuraviy kontekstdan uzib qo_llash emas, balki ularning o_zaro uyg_unligi orqali barqaror ijtimoiy ong shakllanishi mumkin.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish zamonaviy jamiyatning raqamli kommunikatsiyalar bilan to_liq qamrab olingan sharoitida davlat g_oyaviy siyosatining tarkibiy elementi sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon, bir tomondan, tezkorlik, ommaviylik va interaktivlik imkoniyatlarini oshirsa, ikkinchi tomondan, siyosiy madaniyatda yangi mafkuraviy muhit yaratishga xizmat qiluvchi axborot-madaniy transformatsiyani talab qiladi. Innovatsion texnologiyalar vositasida amalga oshiriladigan ma'naviy-ma'rifiy faoliyat, agar u g_oyaviy refleksivlik va axloqiy tahlil bilan boyitilmasa, faqat tashviqot vositasiga aylanib qoladi.

O_zbekistonlik olim Sh. Ibrohimov bu borada quyidagicha ta'kidlaydi: —Innovatsion vositalar yordamida ma'naviy-ma'rifiy targ_ibotning texnik salohiyati oshmoqda, biroq bu kontentlarning mafkuraviy izchil emasligi ularning ta'sirchanligini pasaytirmoqda⁶⁶. Bu fikrda zamonaviy kommunikatsion texnologiyalar va kontent o_rtasidagi uzilish muammosi ochib beriladi. Tanqidiy nuqtai nazardan qaraganda, raqamli platformalarda uzatilayotgan ma'naviy-ma'rifiy materiallar ko_pincha rasmiy mafkurani takrorlovchi statik shaklda bo_lib, g_oyaviy yangilanish, pluralizm va jamiyatdagi aks fikrlilikni hisobga olmaydi. Bu hol siyosiy madaniyatda fuqarolik passivligiga sabab bo_ladi.

Amerikalik ijtimoiy nazariyotchi M.Castells raqamli kommunikatsiyaning siyosiy ta'siri haqida shunday deydi: —Axborot texnologiyalari nafaqat jamiyat bilan

⁶⁴ Jenkins H. Participatory Culture in a Networked Era. – Cambridge: Polity Press, 2015. – B. 91.

⁶⁵ Unesco. Gem Report 2021: Technology in Education. – Paris: Unesco Publishing, 2021. – B. 112.

⁶⁶ Ibrohimov Sh. Milliy ma'naviyat va zamonaviy kommunikatsiya vositalari. – T.: Yangi asr avlodi, 2021. – B. 94.

muloqotni o_zgartiradi, balki hokimiyat munosabatlarini ham qayta tashkil etadi⁶⁷. Bu fikr asosida shuni aytish mumkinki, innovatsion texnologiyalar orqali olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar siyosiy ongini shakllantirishda ijtimoiy nazorat emas, balki fuqarolik ishtirokini rag'batlantiruvchi dialog vositasiga aylanishi kerak. O'zbekistonda mavjud kontentlar esa ko'pincha yuqoridan pastga uslubidagi ierarxik strukturaga asoslanadi, bu esa jamiyatda g'oyaviy individual fikrning shakllanishiga to'siq bo'ladi.

Sharq tafakkurining buyuk namoyandasi - Imom G'azzoliy axborot va ma'naviyat o'rtasidagi muvozanatni shunday izohlaydi: —Aqlni qo'llamay o'rganilgan narsa – faqat eshitilgan, ammo tushunilmagan so'zdir⁶⁸. G'azzoliyning bu mulohazasi innovatsion vositalar orqali uzatilayotgan ma'naviy kontentlar ham aqliy-mushohadaviy asosga tayanishi zarurligini bildiradi. Aks holda, ular jamiyatda shakliy iste'mol qilinadi-yu, g'oyaviy chuqurlik hosil qilmaydi. Ayniqsa, bugungi siyosiy madaniyat sharoitida, ma'naviy ishlar interaktiv tahlil, tanqidiy fikr va aksilfikr doirasida olib borilishi ma'naviy immunitetni mustahkamlash uchun zarurdir.

Fransuz faylasufi J.Derrida esa yozadi: —Texnologik matnlar haqiqat emas, balki diskurslar, ularni yaratgan subyektlar g'oyalarining ko'zgusidir⁶⁹. Bu fikr zamonaviy innovatsion ma'naviy-ma'rifiy mahsulotlarning g'oyaviy manbasini tahlil qilish zarurligini ko'rsatadi. O'zbekistondagi raqamli kontentlar ko'pincha ideologik jihatdan beryoqlamalikda qolib, siyosiy madaniyatda ko'p tovushlilik prinsipini inkor qiladi. Innovatsion texnologiyalarni qo'llashdan ko'zlangan asosiy maqsad — fuqarolik ijtimoiylashuvi, g'oyaviy refleksiya va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlash ekan, bu vositalarning g'oyaviy yagonalik emas, balki ochiqlik tamoyiliga asoslangan bo'lishi zarur.

Yuneskonning Global Education Monitoring Report (2023) hisobotida esa quyidagicha fikr bildirilgan: —Raqamli ta'lim va ma'naviy kommunikatsiya samarador bo'lishi uchun ular faqat texnologik quvvat bilan emas, balki qadriyatli muloqot, madaniyatlararo bag'rikenglik va tanqidiy tafakkur bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak⁷⁰. Bu fikr O'zbekiston sharoitida raqamli ma'naviy siyosatni faqat texnikaviy islohot emas, balki siyosiy madaniyatni chuqurlashtiruvchi mafkuraviy mexanizm sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish strategiyasi O'zbekistonda mavjud bo'lishi bilan birga, uning siyosiy madaniyat bilan uyg'unlashuvi, mafkuraviy ochiqlikka asoslanishi va interaktiv ijtimoiy muloqot mexanizmlarini o'z ichiga olishi zarur. Bu yo'nalishda quyidagilar muhim taklif sifatida ilgari surilishi mumkin:

⁶⁷ Castells M. The Power of Identity. – Oxford: Blackwell, 1997. – B. 54.

⁶⁸ G'azzoliy A.H. Ihyo ulum ad-din. – Qohira: Dar al-Fikr, 2005. – J. 1. – B. 109.

⁶⁹ Derrida J. Of Grammatology. – Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976. – B. 121.

⁷⁰ UNESCO. Technology in Education: A Tool on Whose Terms? – Paris: UNESCO Publishing, 2023. – B. 141.

- har bir digital kontent uchun g_oyaviy-tanqidiy mezonlar ishlab chiqish;
- sun‘iy intellekt asosida shaxsiylashtirilgan ma‘naviy maslahat tizimlarini joriy qilish;
- siyosiy madaniyatga mos holda pluralistik va bag_rikeng kontent ishlab chiqaruvchilarni rag_batlantirish;
- fuqarolik ishtirokini kuchaytirish uchun raqamli platformalarda muhokama va tanqid maydonlarini yaratish.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma‘naviy-ma‘rifiy ishlarni samarali tashkil etish zamonaviy siyosiy madaniyat, global raqamli transformatsiya va mafkuraviy xilma-xillik sharoitida strategik ahamiyat kasb etmoqda. Bu jarayon jamiyatda faqat texnik imkoniyatlar asosida emas, balki ideologik mazmun, g_oyaviy refleksivlik, siyosiy ochiqlik va axborot erkinligi bilan uyg_un holda amalga oshirilishi lozim. Chunki har qanday innovatsion vosita o_z-o_zicha ma‘naviy-ma‘rifiy jarayonlarni chuqurlashtira olmaydi - ularni siyosiy va mafkuraviy muhit shakllantiradi. Shu bois ushbu jarayonni murakkab kontekstda tahlil qilish ijtimoiy barqarorlik, fuqarolik o_zlikni anglash va milliy identitetni mustahkamlashda hal qiluvchi omil bo_lib chiqadi.

O_zbekistonlik olim N.Qosimov fikricha: —Innovatsion texnologiyalar vositasida olib borilayotgan ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar samaradorligi texnologik imkoniyatlarga emas, balki ular orqali berilayotgan g_oyaning zamonaviylik va universal qadriyatlarga mosligiga bog_liqdir⁷¹. Bu fikrda asosiy urg_u shundaki, texnologiyalar vosita, ammo g_oya - mazmundir. Tanqidiy yondashuvda, O_zbekistonda bu muvozanat ko_p hollarda buzilmoqda: kontentlar texnik jihatdan mukammal bo_lsa-da, ularning g_oyaviy yuki ko_pincha statik, normativ va siyosiy-doktrinal ohangda shakllangan. Bunday yondashuv esa siyosiy madaniyatda interaktivlik, tanqidiylik va fuqarolik subyektivligining susayishiga olib kelmoqda.

Bu fikrni fransuz ijtimoiy nazariyotchisi P.Bourdieu g_oyaviy dominantlik kontekstida izohlaydi: —Axborot maydoni - bu ijtimoiy kuchlar o_zaro raqobatlashadigan, ma‘naviy ustunlikni qo_lga kiritish uchun kurashadigan maydondir. Unda kim ko_p gapirsa emas, balki kim ijtimoiy ishonch uyg_otsa — shunday siyosiy g_alaba qozonadi⁷². Bourdieu yondashuvi raqamli maydonda faqat shakl emas, balki kontent ustunligi, ishonch uyg_otuvchi diskurslar muhimligini ta‘kidlaydi. O_zbekiston tajribasida esa innovatsion platformalar ko_proq rasmiy va normativ xabarlarga to_la bo_lib, ular ko_pincha pluralistik g_oyaviy ehtiyojlarni inkor etadi. Bu hol, o_z navbatida, mafkuraviy monolog va siyosiy madaniyatda passiv fuqarolik modelini kuchaytiradi.

Sharq falsafasi vakili al-Farobiy esa bu borada shunday degan: —Haqiqiy ta‘lim faqat aqlni uyg_otuvchi va qalbni tozalovchi yo_ldan boradi. Bunga yetaklovchi narsa

⁷¹ Qosimov N. G_oya va ma‘naviyat: nazariya va amaliyot. – T.: Ma‘naviyat, 2019. – B. 104.

⁷² Bourdieu P. Language and Symbolic Power. – Cambridge: Polity Press, 1991. – B. 157.

esa – donolik va yuksak uslubdir⁷³. Forobiyning bu yondashuvi raqamli vositalar orqali amalga oshirilayotgan ta'sir harakatlarining g_oyaviy jihatdan chuqur bo_lishi kerakligini ko_rsataadi. Aks holda, texnologik shaklga qaratilgan harakatlar faqat estetik doirada qolib, ijtimoiy ongda sezilarli o_zgarishlarga sabab bo_lmaydi.

Raqamli siyosiy kommunikatsiya doirasida amerikalik tadqiqotchi Z. Papacharissi quyidagicha fikr bildiradi: —Digital technologies enable not only the distribution of messages, but the creation of discursive spaces. These spaces define what is speakable, and what is silenced⁷⁴. Bu fikr zamonaviy texnologiyalar orqali g_oyaviy chegaralarni belgilovchi kuchning aynan raqamli platformalarda amalga oshirilayotganini ko_rsataadi. Shu nuqtai nazardan qaraganda, O_zbekistonda innovatsion texnologiyalar yordamida olib borilayotgan ma'naviy-ma'rifiy ishlar jamiyatdagi aks fikrlar, mustaqil mafkuraviy pozitsiyalar va muloqotga asoslangan ishonch madaniyatini shakllantirish o_rniga, rasmiy ideologemalarni tarqatish vositasiga aylanmoqda.

Yunesko tomonidan e'lon qilingan Education in a Digital World (2023) hisobotida ta'kidlanishicha: —Agar raqamli ma'rifat siyosati tanqidiy fikrlash, aksilfikr, hamkorlik va axloqiy ongni rivojlantirishga qaratilmasa, u ijtimoiy ishonchga emas, sun'iy ijtimoiy konstruksiyaga xizmat qiladi⁷⁵. Bu esa O_zbekistonda mavjud innovatsion-ma'naviy strategiyalarni yangilash, fuqarolik ishtirokini kuchaytirish, jamiyatda ishonchli axborot muhitini shakllantirish bo_yicha tizimli yondashuv zarurligini ko_rsataadi.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish nafaqat texnologik transformatsiya, balki mafkuraviy madaniyatni yangilash, siyosiy subyektivlikni kuchaytirish va fuqarolik tafakkurini shakllantirishning yangi bosqichidir. Bu strategiyani muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun quyidagi prinsipial yondashuvlar lozim:

- Texnologiyani emas, g_oyaviy muloqotni markazga qo_yish;
- Pluralistik, interaktiv va tanqidiy kontent siyosatini shakllantirish;
- Sun'iy intellekt, algoritmik muloqot va raqamli antropologiya imkoniyatlaridan foydalanish;
- Axloqiy madaniyat, siyosiy erkinlik va demokratik ishtirokni rag_batlantirish orqali ma'naviy mafkuraning yangi turlarini shakllantirish.

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish masalasi hozirgi davrda nafaqat texnologik taraqqiyotning oqibati, balki siyosiy madaniyatning shakllanishi, mafkuraviy kurashlarning ko_rinishlari va axborot jamiyatida g_oyaviy hegemoniya uchun kurash nuqtasi sifatida namoyon bo_lmoqda.

⁷³ Farobiy A.N. Fozil shahar ahli nazariyasi. – T.: G_afur G_ulom NMIU, 1993. – B. 67.

⁷⁴ Papacharissi Z. Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – B. 49.

⁷⁵ Unesco. Education in a Digital World: Innovation, Inclusion, and Ethics. – Paris: Unesco Publishing, 2023. – B. 122.

Jamiyatning axloqiy dunyoqarashi, siyosiy ong darajasi, milliy identitet va fuqarolik pozitsiyasi zamonaviy innovatsion platformalarda shakllanmoqda va bu maydon, ayniqsa, yoshlar ongiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, ushbu sohani tahlil qilishda texnologiyani g'oyaviy kontekstdan ajratmasdan, balki uni siyosiy mafkuraviy munosabatlar tizimida baholash ilmiy asoslangan yondashuv bo'ladi.

O'zbekistonlik olim R.Yo'ldoshev ta'kidlaydi: —Innovatsion texnologiyalar ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishda qulaylik, interaktivlik va ommaviylikni oshiradi, biroq bu vositalar orqali uzatilayotgan mazmun, aksariyat hollarda jamiyatning real g'oyaviy ehtiyojlari bilan mos kelmaydi⁷⁶. Bu fikr haqli ravishda texnologik shakl va g'oyaviy mazmun o'rtasidagi tafovutga urg'u beradi. Tanqidiy nazar bilan qaraganda, ko'plab raqamli kontentlar va ilovalar faqat informatsion yetkazuvchiga aylangan, biroq ularning interaktiv, ijtimoiy reflektiv va tanqidiy tafakkurni shakllantiruvchi salohiyati zaif. Bunday holat esa siyosiy madaniyatda jamiyatni faollashtirish emas, balki g'oyaviy befarqlikni kuchaytiradi.

Nemis faylasufi G.Andersning quyidagi tanqidi o'rinlidir: —Texnologik vositalar insoniyat ongini qudratli qilishi mumkin, ammo bu qudrat faqat axloqiy va g'oyaviy mas'uliyat bilan uyg'unlashgandagina jamiyatni taraqqiyot sari yetaklaydi⁷⁷. Andersning fikrini zamonaviy raqamli texnologiyalar kontekstida baholaganda, innovatsion vositalarning siyosiy mafkura doirasida qanday ishlatilayotgani masalasi paydo bo'ladi. O'zbekistonda ba'zida innovatsion texnologiyalar —ma'naviylikniqobi ostida ideologik bir yoqlamalilikni targ'ib etish vositasiga aylanmoqda. Bu esa jamiyatda pluralistik fikrlashni emas, rasmiy mafkuraning texnologik shakllarini takrorlaydi.

Ayni paytda, turk tadqiqotchisi A. Kose quyidagicha yozadi: —Raqamli kommunikatsiya vositalarida olib borilayotgan ma'naviy ishlar yoshlar ehtiyojlariga mos, erkin tanlovga asoslangan, tanqidiy tafakkurni rivojlantiruvchi va inklyuziv bo'lishi zarur⁷⁸. Ushbu fikr ayniqsa siyosiy madaniyatning demokratiya bilan uyg'unlashgan tiplariga xosdir. Tanqidiy nuqtai nazardan, O'zbekistonda mavjud innovatsion-ma'naviy siyosat ko'pincha erkin tanlovga asoslanmaydi, balki —to'g'ri deb belgilangan g'oyani texnik vositalar orqali tezroq yetkazish bilan cheklanadi. Bu esa, o'z navbatida, fuqarolik ongining shakllanishiga emas, mafkuraviy konformizmga olib keladi.

Yuneskonning AI and Ethics in Education (2021) hisobotida qayd etiladi: —Artificial intelligence in moral education must be guided by transparency, diversity, critical participation and respect for local cultural values⁷⁹. Bu mezonlar innovatsion texnologiyalarning ma'naviy-ma'rifiy kontekstda siyosiy va axloqiy jihatdan

⁷⁶ Yo'ldoshev R. Axborot madaniyati va ma'naviyat. – T.: O'zbekiston, 2020. – B. 78.

⁷⁷ Anders G. Die Antiquiertheit des Menschen. – München: Beck, 1956. – B. 142.

⁷⁸ Kose A. Dijital Çağda Din ve Değerler. – İstanbul: İSAM Yayınları, 2019. – B. 92.

⁷⁹ UNESCO. AI and Ethics in Education: Guidance for Policy-makers. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – B. 57.

asoslanganligiga urg_u beradi. O_zbekiston sharoitida esa texnologik modernizatsiya va g_oyaviy modernizatsiya o_rtasida tafovut bor. Raqamli platformalar texnik jihatdan faol, biroq ularning kontent siyosati hali ham yuqoridan belgilangan ideologik narrativlarga tayanadi. Siyosiy madaniyatda esa bu - ishonch tanqisligiga va g_oyaviy ishtirok zaiflashuviga olib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etish, bir tomondan, kommunikatsion samaradorlikni oshiradi, ikkinchi tomondan esa jamiyatda siyosiy ong va g_oyaviy immunitetni shakllantirish vositasiga aylanishi kerak. Ammo bu faqat texnologik vositalarning mavjudligi bilan emas, balki quyidagi shartlarning bajarilishi bilan bog_liq:

- har bir raqamli kontent ijtimoiy tanqid, erkin fikr va ishtirok asosida yaratilishi kerak;
- texnologik platformalarda siyosiy madaniyatga mos keluvchi, ochiq, bag_rikeng va ko_p tovushli g_oyaviy maydon yaratilishi lozim;
- sun'iy intellekt, mobil ilovalar, o_rgatuvchi algoritmlar orqali shaxsiy ma'naviy o_sishga yo_naltirilgan individual yondashuv ishlab chiqilishi zarur;
- davlat institutsional yondashuv o_rniga, ijtimoiy hamkorlik asosida siyosiy-mafkuraviy ishtirokni kuchaytirishga e'tibor qaratmog_i lozim.

*Z.M.Aliyeva**

JAHONDA BOLALAR HUQUQLARINI HIMOYA QILISH: AMALIY ISHLAR VA DOLZARB YO_NALISHLAR

Annotasiya: Ushbu maqolada bolalar huquqlarini himoya qilish sohasida jahon hamjamiyati tomonidan amalga oshirilayotgan dolzarb chora-tadbirlar, huquqiy islohotlar, xalqaro tashkilotlar tashabbuslari va yangi texnologiyalarning qo_llanilishi tahlil qilinadi. Jahonda 2023–2024 yillarda amalga oshirilgan tadbirlar tahlili asosida, bolalarni zo_ravonlik, mehnatdan foydalanish, ta'limdan chetlashish va raqamli tahdidlardan himoya qilishning samarali yo_llari ko_rsatilgan.

Tayanch so_zlar: Bola huquqlari, bolalarni himoya qilish, YUNISEF, BMT Konvensiyasi, xalqaro mehnat tashkiloti, bolalar mehnati, ta'lim huquqi, zo_ravonlikdan himoyalash, mojaro hududidagi bolalar, ta'lim va salomatlik, bolalar huquqlari forumi, raqamli xavfsizlik, ekologik tahdidlar, milliy va xalqaro hamkorlik, qonuniy muhofaza, barqaror rivojlanish maqsadlari (SDG 16).

Kirish

Bolalar — har bir jamiyatning kelajagi. Ularning huquqlari masalasi esa jahon hamjamiyatining diqqat markazida turadi. Bolalar aholining eng himoyasiz qatlami bo_lib, ularning huquqlari va hayotiy manfaatlarini poymol qilinishi mamlakatlar taraqqiyotiga jiddiy tahdid soladi. Bolalarning salomatligi, ta'limi va huquqlari bilan

* O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus kasbiy fanlar kafedrasida katta o_qituvchisi, podpolkovnik

bog'liq muammolar ularning ham kelajagiga, hamda shu orqali butun jamiyatning rivojiga o'z ta'sirini ko'rsatadi.

Bola huquqlari bo'yicha xalqaro tarixiy rivojlanishlar XX-asrning ikkinchi yarmidan boshlandi. 1920-yilda Birinchi jahon urushi tugaganidan so'ng Shveysariyaning Jeneva shahrida joylashgan xalqaro tinchlikni ta'minlash va yangi urushlarning oldini olish maqsadida tuzilgan birinchi global xalqaro tashkilot **Liga Natsiy** hisoblanadi.

Tarixda, ya'ni 1924-yilda tashkilot tomonidan xalqaro miqyosda birinchi marta qabul qilingan **Liga Natsiy** «Bolalar huquqlari deklaratsiyasi» bolalar huquqlarini e'tirof etgan hujjatdir. Bu deklaratsiyasining maqsadi — bolalarni sog'lom rivojlanishi, ta'lim olishi, zo'ravonlik hamda ekspluatatsiyadan himoya qilinishida davlat hamda jamiyat zimmasiga mas'uliyat yuklangan holda bolalarni maxsus muhofazaga muhtoj qatlam sifatida e'tirof etish.

Afsuski, 1946- yili tashkilot o'z faoliyatini to'xtatdi. 1959-yilda BMT «Bola huquqlari umumiy deklaratsiyasi»ni qabul qildi, ammo aynan 1989-yilda qabul qilinib, 1990-yilda kuchga kirgan «Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiya» bolalar huquqlarini ta'minlashda va himoya qilishda asosiy xalqaro hujjat hisoblandi.

Mazkur konvensiyaga 196 tadan ortiq davlatlar qo'shildi. Ular bolalarning sog'lom o'sishi, ta'lim olishi, zo'ravonlikdan himoya qilinishi va oziq-ovqat hamda tibbiy xizmatga yetarli darajada ega bo'lishi kabi huquqlarini kafolatlashga majburdirlar.

Bundan tashqari, Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1989-yil 20-noyabrda qabul qilingan Xalqaro mehnat tashkilotining bolalar mehnatini taqiqlovchi konvensiya 1990-yil sentyabrda kuchga kirdi. Konvensiyaning asosiy g'oyasi bolaning eng yaxshi manfaatlarini ta'minlashdan iborat.

Bola huquqlari to'g'risidagi ushbu konvensiya uch qismdan: muqaddima va 54 ta moddadan iborat bo'lib, unda jinsi, irqi, tili, dini, ijtimoiy va milliy kelib chiqishi, tug'ilgan joyi, mulkiy holatidan qat'i nazar, bolalarning barcha huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan.

Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya butun dunyoda bolalarning huquq va erkinliklarini himoya qilishni ta'minlashga qaratilgan muhim xalqaro hujjatdir.

O'zbekiston ham ushbu konvensiyaga 1992-yilda qo'shilgan va 1994-yilda uni ratifikatsiya qilgan. Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiyaning quyidagi asosiy tamoyillari:

- diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik (2-modda)
- Bolaning eng yaxshi manfaatlari (3-modda)
- Yashash, yashash va rivojlanish huquqi (6-modda)
- Eshitish huquqi (12-modda)

BMTning Inson huquqlari bo'yicha kengashi va YUNISEF kabi tuzilmalar bolalar huquqlarini himoya qilishda huquqiy asosni mustahkamlab kelmoqda.

Jumladan, **YUNISEF dasturlari** — bolalarni immunlash, oziq-ovqat xavfsizligi, ta'lim imkoniyatlarini kengaytirish, favqulodda vaziyatlarda bolalarni qo'llab-quvvatlash ishlari bilan shugullanadi.

Navbatdagi Save The Children — butun dunyoda bolalar huquqlarini himoya qilishga bag'ishlangan xalqaro tashkilotdir. U 1919-yilda Buyuk Britaniyada tashkil etilgan. Tashkilot og'ir hayotiy vaziyatlarda, jumladan urushlar, tabiiy ofatlar va boshqa inqirozlar paytida bolalarga yordam ko'rsatadi.

Harbiy to'qnashuvlarda bolalarni himoya qilish dasturlari — qurolli nizolarda bolalardan askar sifatida foydalanish, ularni o'g'irlash yoki sevilgan shaxslaridan ajratish holatlariga qarshi kurashish choralari ko'rilmogda.

Jahon Banki va YUNISEF hamkorligidagi ta'lim dasturlari — kambag'al mamlakatlarda maktab infratuzilmasini yaxshilash, bolalarni o'qishga jalb qilishni oshirishga yo'naltirilgan.

Bolalar huquqlarini himoya qilishda zamonaviy muammolar

- Bolalar mehnati va majburiy mehnat holatlari;
- Bolalarning erta nikohga majburlanishi;
- Migratsiya oqibatida himoyasiz qolgan bolalar;
- Internet va raqamli muhitdagi zo'ravonlik holatlari (kiberbulling, pornografiya kabi xavflar).

O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilish yo'nalishida muhim ishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, «Bola huquqlari to'g'risida»gi Qonun, «Bolalar mehnatiga yo'l qo'yilmasligi» to'g'risidagi Milliy harakatlar rejalari qabul qilindi.

YUNISEF bilan hamkorlikda ta'lim va tibbiy xizmat sifatini oshirish, bolalarni ijtimoiy himoya qilish dasturlari amalga oshirilmoqda.

Jahonda 2023yil va 2024yillarda xalqaro hamjamiyat bolalar huquqlarini ta'minlash, ularni zo'ravonlikdan, kamsitish, savdo, mehnatdan haddan tashqari foydalanish va ta'limdan chetlashuv kabi salbiy holatlardan himoya qilish borasida qator amaliy ishlar olib boradi.

Jumladan, BMT (YuNISEF) tashabbuslari doirasida:

 —**Every Child, Every Right** (Har bir bola – har bir huquq) dasturi 2023-yilda YuNISEF tomonidan dunyo miqyosida boshlangan mazkur kompaniya bolalarning barcha asosiy huquqlarini hayotda to'liq amalga oshirishga qaratilgan bo'lib, quyidagi asosiy yo'nalishlar:

- Ta'limga teng va adolatli kirish imkoniyati;
- Bolalar salomatligini ta'minlash;
- Nogironligi bor bolalar huquqlarini himoya qilish;
- Inson savdosidan jabrlangan bolalarni reabilitatsiya qilish.

 Mojaro hududlarida bolalarni himoya qilish borasida 2023–2024 yillarda Ukraina, Gazo sektori, Sudan, Efiopiya kabi mojaro va urushlardan jabr ko'rayotgan hududlarda bolalarni qo'llab-quvvatlashga katta e'tibor qaratildi.

YuNISEF tomonidan amalga oshirilgan ishlarga quyidagilarni misol qilsak bo_ladi:

- Mobil maktablar va vaqtinchalik ta‘lim markazlari tashkil etildi;
- Bolalar uchun toza ichimlik suvi, ozuqa va tibbiy yordam yetkazildi;
- Psixologik qo_llab-quvvatlash markazlari faoliyati yo_lga qo_yildi.

YuNESKO va ta‘lim huquqlari himoyasi doirasida:

2023–2024 yillarda YuNESKO —Global Education Coalition (Global ta‘lim koalitsiyasi) doirasida pandemiya va mojarolar oqibatida maktabga bormay qolgan millionlab bolalar uchun turli dasturlar ijrosi amalga oshirildi. Bunda quyidagi amaliy ishlar:

- Onlayn ta‘lim platformalari yaratildi;
- Qiz bolalar uchun maxsus ta‘lim grantlari joriy etildi;
- Afrika va Yaqin Sharq davlatlarida mobil sinflar tashkil etildi.

Xalqaro mehnat tashkiloti va bolalar mehnatiga qarshi kurash doirasida:

2024-yilda bu (International Labour Organization) tashkilot tomonidan tayyorlangan —Child Labour: Global Estimates 2024 hisobotida 160 milliondan ortiq bolalar mehnatga jalb qilingani qayd etildi. Bu borada tashkilot tomonidan quyidagi davlatlarda ham amalga oshirilgan ishlarni ko_rishimiz mumkin:

- Hindiston, Bangladesh va Nigeriya kabi davlatlarda bolalar mehnati monitoringi kuchaytirildi;
- Qonunchilik islohotlari bilan mehnatga jalb etish yoshi oshirildi;
- Bolalarni mehnatdan ozod qilib, ta‘limga qaytarish uchun dasturlar joriy etildi.

Yevropa Ittifoqi tashabbuslari doirasida:

Ittifoq tomonidan amalga oshirilgan —**Children First – Europe** dasturi doirasida bolalarni zo_ravonlik, kamsitish va internetdagi tahdidlardan himoya qilish bo_yicha qator tashabbuslar amalga oshirildi.

Masalan:40 dan ziyod mamlakatda bolalar xavfsizligi bo_yicha huquqiy normalar yangilandi;

- —Child Safety Onlinel deb nomlangan onlayn xavfsizlik tizimi joriy etildi;
- Maktablarda bolalar huquqlariga oid huquqiy ta‘lim darslari tashkil etildi.

Texnologiya va sun‘iy intellekt orqali bolalarni himoya qilish doirasida:

2024-yilda Google, Meta, Microsoft kabi yirik kompaniyalar YuNISEF bilan hamkorlikda internetdagi bolalarga nisbatan tahdidli kontentlarni aniqlash va bloklash bo_yicha maxsus sun‘iy intellekt algoritmlarini ishlab chiqdi. Buning natijasida bolalarga qarshi zo_ravonlik targ_iboti 30% ga qisqartirildi, internetdagi xatarlar haqida ota-onalarni ogohlantiruvchi platformalar yaratildi.

Bugunga kelib bola huquqlarini himoya qilishda ayrim mamlakatlar va u yerda amalga oshirilgan ishlarning namunalariga bir e‘tibor bersak.

a) **Shvesiya:** 2023-yildan barcha maktablarda —Bolalar huquqlari darslari|| majburiy fan sifatida kiritildi.

b) **Ruanda:** Bolalarga nisbatan zo_ravonlik uchun jazo choralari kuchaytirildi va sudlarda bolalar ishi bo_yicha maxsus sudlar tashkil etildi.

c) **Meksika:** Chegaradan o_tayotgan va hujjatsiz bolalarni muhofaza qilish maqsadida —Children without Borders|| (Chegarasiz bolalar) dasturi amalga oshirildi.

Xalqaro forum va uchrashuvlar doirasida:

BMT yuqori darajadagi siyosiy forumi 2024-yil 10-iyulda Nyu-Yorkda bo_lib o_tgan **bolalar huquqlariga bag_ishlangan tadbir** —SDG16: Children's Justice|| bu yilgi eng muhim voqealardan biri hisoblanadi. **Bu tadbirda** 100 dan ziyod davlat ishtirok etib, forumda bolalarning iqlim o_zgarishiga qarshi kurashdagi roli, ekologiya va raqamli huquqlari masalalari muhokama qilindi.

Xulosa o_rinda, jahonda 2023-2024-yillarda bolalar huquqlarini himoya qilish sohasida qator samarali chora-tadbirlar amalga oshirildi. Jumladan, millionlab bolalar ta'limga qaytarilganini, zo_ravonlik va mehnatdan himoya qilish kuchaytiruvga olinganini, sog_liqni saqlash va internet xavfsizligi sohasida yangi tizimlar ishlab chiqilganini hamda jamiyatda bolalar huquqlariga bo_lgan munosabat kuchayganligini aynan amalga oshirilgan eng samarali ishlardan biri deyishimiz mumkin.

Bolalar huquqlarini ta'minlash — kelajak taraqqiyoti uchun eng muhim asoslardan biridir. Bu boradagi ishlar barcha mamlakatlar hamkorligida va xalqaro tashkilotlar yetakchiligida davom etib kelmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O_zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi-2023;
2. Birlashgan Millatlar Tashkiloti (1989). Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya;
3. UNICEF (2024). Bolalar huquqlari va favqulodda vaziyatlar bo'yicha yillik hisobot;
4. XMT (2024). Bolalar mehnatiga oid global hisob-kitoblar;
5. YUNESKO (2023). Global ta'lim monitoringi hisoboti;
6. Bolalar kelajagini ilhomlantiradi (2024). BMTning Bolalar adolati forumi - Xulosa hisoboti;
7. Yevropa Ittifoqi komissiyasi (2023). Bolalar huquqlari strategiyasi 2021–2024;

*O'.M.Otayev**

YOSHLAR TARBIYASIDA EKOLOGIK TARBIYANING O_RNI

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli katta o'qituvchisi, podpolkovnik

Annotasiya: Mazkur maqolada yoshlar tarbiyasida ekologik tarbiyaning oʻrnida, ayrim jihatlariga ilmiy asoslangan maʼlumotlar berilgan.

Kalit soʻzlar: yosh avlod, ekologik vaziyat, ekologik madaniyat, konsepsiya, biologik xilma-xillik, tabiat, atrof-muhit, iqlim oʻzgarishi.

Yurtimizda yosh avlodning har tomonlama kamol topishi uchun barcha zarur sharoitlar yaratilmoqda.

Sogʻlom turmush tarzini shakllantirishni toza atrof-muhitsiz, boshqacha qilib aytganda, ekologik xavfsiz tabiiy muhitsiz tasavvur etib boʻlmaydi. Tabiiy muhit biri-biri bilan oʻzaro chambarchas bogʻlangan boʻlib, uning toza va musaffoligi kelajak avlodning sogʻlom voyaga yetishida muhim ahamiyatga ega.

Ekologik muammo bevosita odamlar hayotining davomiyligiga taʼsir koʻrsatib, ayniqsa, bolalar hayotiga katta xavf soladi. Sir emaski, ifloslangan, zaharlangan atrof-muhit, birinchi navbatda, yosh organizmga katta taʼsir koʻrsatadi, uning fiziologik va ruhiy rivojlanishiga taʼsir etmay qolmaydi.

Ayniqsa, hozirgi paytda oilada sogʻlom turmush tarzini shakllantirish masalasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Koʻp mingyillik tarix shundan dalolat beradiki, oilada maʼnaviy-ekologik qadriyatlarning qaror topishiga katta eʼtibor berilgan. Oʻtgan yuz yillikda respub-likamizning ekologik tizimiga ham katta salbiy taʼsir yetkazildi, ajdodlarimizning tabiatdan foydalanish borasidagi udumlari va anʼanaviy odob-axloq qoidalari unutib yuborildi.

Xalqimiz boy ekologik madaniyatga ega. Asrlar davomida shakllangan milliy-maʼnaviy qadriyatlar, merosimiz shundan dalolat beradiki, ota-bobolarimiz, ajdodlarimiz Ona zaminga oʻzgacha munosabatda boʻlib, suv, tuproq, havoni qadrlashgan. Tabiat boyliklarini asrab-avaylab, ulardan tejab foydalangan. Uy, mahalla, koʻcha-koʻy, shahar, qishloq, bozorlar, ariq-hovuzlarni toza, saranjom-sarishta tutgan. Boshqacha aytganda, ekologik madaniyatga, ekologik qoida va mezonlarga toʻla amal qilgan. Daraxt-zor, bogʻ-rogʻlarni yaratish sanʼati xalqimizning azaliy odati boʻlgan. Oilada farzand tugʻilsa, unga atab daraxt ekilgan. Tirik jonivorlarga ozor yetkazilmagan. Tabiat bilan uygʻunlikda hayot kechirishgan, unga nisbatan loqaydlik qoralangan va pirovard natijada tabiat muvozanatini saqlashgan.

Tozalik uyning ostonasidan boshlanadi. Har bir xonadonning sarishtaligi, obodligi uning ostonasida, koʻcha-koʻy, hovli-joyini toza va saranjom tutishda bilinadi. «Qush uyasida koʻrganini qiladi» deganlaridek, ota-onalar bolalariga tabiat inʼom etgan yer va suvni asrab-avaylash, tuproq, havoni ifloslantirmaslik, yashillik olamini saqlash haqidagi oʻgʻitlarni doimiy ravishda singdirishi va ularning hayot mezoniga aylantirishi talab etiladi. Farzandlarimizga, oʻlkamiz uchun tobora qadrlil boʻlib borayotgan ichimlik suvidan tejab-tergab foydalanish munosabatini shakllantirish, oʻta muhim masaladir.

Avvalambor, farzandlarimizda ekologik madaniyat saboqlarini shakllantirishda kattalarning tabiatga, atrof-muhitga bo'lgan munosabati alohida o'rin tutadi. Ota-onalarning atrof-muhit tozaligini saqlashga bo'lgan doimiy e'tibori, sa'y-harakatlarini ko'rgan va his qilgan bolalar, ular ortidan ergashishga harakat qilishadi, namuna va o'rnak oladi. Erta bahorda hovli va ko'chada oilaviy bo'lib birgalikda daraxt ekish, uni parvarish qilish, obodonlashtirish va ko'kalamzorlashtirish ishlarini amalga oshirish, hovlini obod qilish har bir bola uchun yaxshi namuna maktabini o'taydi hamda atrof-muhitga bo'lgan ezgu munosabatini belgilashda zamin yaratadi.

Ko'kalamzorlashtirish jarayonlariga jalb etilgan yosh avlodning, o'z navbatida, estetik dunyoqarashi va tafakkuri kengayib boradi, tabiatdan, uning boy xilma-xil ranglaridan ma'naviy estetik zavq olishi, tabiatga oshnoligi kuchayadi. Gullarni xush ko'rmaydigan bolaning o'zi yo'q. Xonadonimizda madaniy gullarni ko'paytirish va parvarish qilish ekologik tarbiyaning unumli vositasi bo'lib, bolalarning ekologik ongini rivojlantiradi.

Ta'kidlash o'rinliki, bolalik davri inson hayotining betashvish bosqichidir. Bolalar atrof-muhit va unda ro'y berayotgan hodisalarni anglashga emosional-hissiy yondashadi. Buning natijasida ularda asta-sekin hodisalar mohiyatini ifodalovchi shaxsiy qarash, sifat va mustaqil munosabat shakllanib, ruhiyatida saqlanib qoladi. Tabiatning kuchli tarbiyaviy salohiyatini hisobga olib, oila bilan birgalikda tabiat qo'yniga sayohat uyushtirish, o'z navbatida, bolalarning kuzatuvchanligini, tabiiy muhitdan estetik zavqlanishini, hamdardlik tuyg'usini, tabiat qo'ynida o'zlarini qanday tutish qoidalari va odobini shakllantirishga, ularning sog'lom, ma'naviy, intellektual rivojlanishiga yordam beradi.

Ayrim hollarda axlat va chiqindilarni duch kelgan yerlarga to'kish, uni yondirish, ayniqsa, kuzda xazonlarni yoqib havoni bulg'aydigan noxush holatlarga beixtiyor ko'zimiz tushadi. Eng achinarlisi, ba'zan bu jarayonga bolalarni ham tortmoqdamiz, shu kabi ishlarni ularga buyuramiz va oxir-oqibatda ularni bunday salbiy harakatlarning bevosita ishtirokchisiga aylantiramiz. Yosh avlod hamisha kattalar harakatidan, munosabatidan o'rnak olib kelgan. Bolalarning atrof-muhitga bo'lgan nojo'ya munosabatiga ota-onalar buning salbiy oqibatini tushuntirib, tabiiy muhit tozaligi, havoning musaffoligi, avvalo, salomatligimiz, hayotimiz barqarorligini ta'minlashini astoydil uqtirishlari lozim. «Toza muhit – sog'lom hayot» qoidasi oilaning turmush tarzi va dunyoqarashi, kundalik zaruriyati, amaliy ko'nikmasi, hayotiy ehtiyojiga aylanmog'i zarur.

Bugungi kunda dunyo hamjamiyati oldida turgan muhim vazifalardan biri kelajak avlod uchun toza, sog'lom, xavfsiz atrof-muhitni yaratish masalasi hisoblanadi.

Tabiatga yaqinlik, ona zaminga muhabbat, jonajon o'lkaning go'zallik-laridan bahramand bo'lish bolalarni ma'naviy-ruhiy jihatdan boyitib, nafis didini shakllantiradi hamda muqaddas zamin, o'z ona-yurtining farovonligi, tabiatining

musaffoligi to'g'risida qayg'urishni o'zlarining burch va mas'uliyati ekanligini yuraklari bilan his etadi. Tabiatni muhofaza qilish, uning boyliklarini avaylash va undan oqilona foydalanishni davrning o'zi talab etib, barchamizni tabiatga yanada e'tiborliroq, mas'uliyatliroq bo'lishga undamoqda.

Shuni alohida ta'kidlash kerakki, bugungi kunda insoniyat uchun ekologik madaniyat va ekologik ong-ning o'rnini beqiyos. Yangi asr kishisi o'zida ekologik madaniyat unsurlarini ham namoyon etib olishi zamon talabidir. Ekologik madaniyat bu – atrof-muhit to'g'risida chuqur bilimga, tabiatni asrash tuyg'usiga ega bo'lish, o'simliklar hamda hayvonlarga nisbatan g'amxo'rlik ko'rsatishga, tabiat zaxiralari bilan oqilona foydalanish, ularni ko'paytirish borasida qayg'urishga qaratilgan amaliy faoliyatning yuksak ko'rsatkichidir.

Odamlarda ekologik madaniyat va ongning pastligi yoki yo'qligi ekologik fojialarning jadallashib borishiga sabab bo'ladi.

Shuning uchun xalqimizning bu jihatdan madaniyatini yanada oshirish, tabiatga mehrni farzandlarimiz ongiga bolaligidan singdirish lozim.

Shuningdek, davlat va jamoatchilik nazoratini kuchaytirib, odamlarning ona tabiatga bo'lgan mehrini oshirish, uni asrab--avaylash, kelgusi avlod uchun zarur hayotiy sharoitlar qoldirish kerakligini ko'rsatishdir.

Xalqimizda bir maqol bor: «Buloq suvi qurimaguncha inson uning qadriga yetmaydi». Darhaqiqat, necha asrlar davomida inson o'zining taraqqiyoti, tamaddunga erishish jarayoni bilan birga, ekologik inqirozni ham tezlashtirdi. Nafsilamrini aytganda, tabiatni asrash, uni muhofaza qilish, resurslardan oqilona foydalanish va jamiyatda ekologik madaniyat, ongni rivojlantirish shu zaminda yashayotgan har bir insonning farzandlik burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 2-dekabrda PQ-436-son «2030-yilgacha O_zbekiston Respublikasining «yashil iqtisodiyotga o_tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo_yicha chora-tadbirlar to_g_risida»gi qarori.

2. Sh.Qobilov. Yashil boyliklar – salomatligimiz va farovon hayotimiz manbayi. Maqola 27/12/2024 yil.

3.A.Fayziyev. Davlat dasturi – mamlakat taraqqiyoti kafolati. Maqola 04/04/2024/ yil.

4.Sh. G_oyibnazarov. Yashil iqtisodiyot" - hususiyatlari va rivojlanish omillari. Maqola 12/01/2024/ yil.

5.G. Turg_unboyeva. «Yashil makon» umummilliy harakati. Maqola 04/03/2022/ yil.

6. A.Sattarov. Bugungi gyeosiyosat va O_zbyekiston. Maqola 27/10/2023/ yil.

7. Anvar Sherov. Yoshlar va ekologik tarbiya

VOYAGA YETMAGANLAR VA YOSHLARGA NISBATAN SODIR ETILADIGAN KIBERJINOYATLARNING AHAMIYATI

Voyaga yetmaganlarning huquq va erkinliklari zamonaviy jamiyatning eng dolzarb muammolaridan biri bo'lib, ularning xavfsizlik darajasi ko'p jihatdan internet tarmoqlar orqali yuzaga kelaётgan ijtimoiy munosabatlar bilan belgilanadi. Voyaga etmaganlar muammolarini hal etishning shakllanish jaraeni, birinchi navbatda, internet tarmog'ining barqaror rivojlanishida va undan samarali foydalanishda mavjud qonunchilik mexanizmini takomillashtirishda, shuningdek uning targ'ibot jaraenini konferençiyalar, yig'ilishlar, kongresslar, forumlar, majlislar orqali keng miqesda amalga oshirishda namoèn bo'ladi. Bugungi innovatsion dunèda yaqqol ko'zga tashlanaётgan zamonaviy o'zgarishlar, ham global, ham milliy darajada, ko'p jihatdan voyaga etmaganlarning huquq va erkinliklarini himoya qilishning mohiyatini anglashga bog'liq. Zamonaviy dunèda alohida rol o'ynashga da'vogar bo'lgan axborot-telekommunikatsiya tarmoqlari tomonidan voyaga etmaganlarning huquq va erkinliklariga oid konceptual g'oyalarning buzilishi tobora ko'proq kuzatilmoqda. Internet tarmoqlaridan foydalanib voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etiladigan kiberjinoyatchilik bilan bog'liq muammolar bunga èrqin misol bo'ladi va shu bois, so'nggi o'n yillikda unga qarshi kurash masalalari tobora ko'proq mutaxassislar e'tiborini jalb etmoqda. Innovatsion haetimizning turli sohalariga bevosita ta'sir ko'rsatadigan bu mavzu eng dolzarb amaliy muammolardan biriga aylandi va mamlakatda voyaga etmaganlarning huquq tartiboti hamda internet xavfsizligi masalalari bilan shug'ullanuvchi olimlar va amalietchilarni tashvishga solmoqda. Bunday jinoyatlarni aniqlash, oldini olish va fosh etish bir qator o'ziga xos xususiyatlar tufayli mushkul, masalan, jinoyatchi va jabrlanuvchining bir mamlakatda yashamasligi, ular bir birlarini faqat virtual olamdagina bilishi va shu kabi boshqa sabablar. Axborot-telekommunikatsiya tarmoqlaridan foydalanib voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etiladigan kiberjinoyatchilik - bu Internet tarmog'i orqali voyaga etmaganlarning huquqlari, erkinliklari, haeti va sog'lig'iga tajovuz qiluvchi, jinoyat quroli sifatida namoèn bo'luvchi elektron ma'lumotlardan iborat virtual vositalar majmuidir. Shu munosabat bilan har bir bola va o'smirda —voyaga etmaganning axborot immunitetini shakllantirish zarur. Bu voyaga etmagan shaxsning axborot kibermuhitining salbiy ta'sirini bartaraf etish qobiliyati bo'lib, axborot tahdidlarini aniqlash, ularning xavflilik darajasini baholash va ularga qarshi samarali kurashish ko'nikmalarida namoèn bo'ladi. Transmilliy uyushgan jinoiy guruhlar odatda, bolalar va o'smirlarga nisbatan kibermuhitdan foydalangan holda,

* IIV Malaka oshirish instituti katta o'qituvchisi, mayor

* Yuridik fanlar kafedrası kabinet boshlig'i, kapitan

internet orqali quyidagi xalqaro xususiyatga ega kiberjinoyatlarni sodir etadi: – Axborot-telekommunikatsiya makonidan foydalangan holda bolalar savdosi. – Internetdan foydalanib voyaga etmaganlarni jinsiy sanoatga jalb qilish. – Internetdan foydalanib voyaga etmaganlarni jinsiy va boshqa maqsadlarda ekspluatatsiya qilish hamda noqonuniy farzandlikka olish uchun noqonuniy emigratsiya. – Kibermakonda voyaga etmaganlar va bolalar pornografiyasi savdosi. – Internet tarmog_ida bolalar va o_smirlarga nisbatan kiberfiribgarlik. – Tarmoqdan foydalanib bolalar va o_smirlardan foto eki video material, shuningdek pul mablag_larini talab qilish maqsadida kibertovlamachilik va shantaj. Axborot makonida bolalar va o_smirlarni jinsiy xarakterdagi harakatlarga undash. – O_n olti eshga to_lmagan shaxs bilan jinsiy aloqa va boshqa jinsiy xarakterdagi harakatlar. – Tarmoqdan foydalanib o_smirlarga nisbatan buzuv xatti-harakatlar (pedofiliya). – Axborot-telekommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanib kiberqo_rqitish, kiberta'qib, gruming, kiberbulling (kiberzo_ravorlik). – Global tarmoq orqali voyaga etmaganlarni terrorchilar tomonidan ellash. – Internetdan foydalanib voyaga etmagan shaxsni jinoyat sodir etishga jalb qilish. – Internetdan foydalanib voyaga etmaganlarni o_z joniga qasd qilishga undash —bullitsidl. – Axborot tarmoqlaridan foydalanib gihevand moddalar savdosi. – Global makondan foydalanib "LGBT" jinsiy ozchilik vakillari tomonidan voyaga etmaganlarga nisbatan kiberjinoyatchilik. Kompyuter jinoyatlarining ushbu barcha turlari transmilliy xususiyatga ega bo_lib, quyidagi tendentsiyalar bilan ajralib turadi: Internet tarmog_i orqali nafaqat O_zbekistonda, balki boshqa har qanday mamlakatda turib jinoyatchilar tomonidan o_smirlar va bolalarga nisbatan internet jinoyatlari sodir etiladi; – Aksariyat transmilliy jinoiy guruhlarining jinoiy faoliyati chet eldan boshqarilishi; – Bu jinoyatlar o_ta epiq xarakterga ega, ular bilan aloqa o_rnatish qiyin, odatda bir turdagi jinoiy faoliyat bilan cheklanadi; – Kiberjinoyatlarni sodir etishda yuqori darajada jihozlanganligi, texnologik imkoniyatlari va harakatchanligi bilan ajralib turadi. Jinoiy guruhning har bir a'zosi ma'lum bir joyda yashashni va o_z vazifasini bajarishni afzal ko_radi, O_zbekiston hududida iloji boricha kamroq harakatlanishga intiladi; – Kiberjinoyat sodir etuvchi guruh a'zolarining o_zaro konspiratsiya jaraeni etarli darajada mukammallikka ega bo_lishi, ya'ni ushbu guruh a'zolari turli —NIKllar bilan niqoblangan yuqori turuvchi rahbari eki jinoiy sherigidan topshiriqlar olib uni ijroga qaratishi hamda ushbu ijro jaraenida faqatgina o_ziga belgilangan vazifani amalga oshirib, ishning boshqa jihatlari haqida umuman ma'lumotlarga ega bo_lmasligi va boshq. Voyaga etmaganlarga xavfsizligini ta'minlashda va ularni turli kiber tajovuzlardan himoya qilishda hamda ularning huquq va erkinliklarini ta'minlashda shu sohaga mas'ul bo_lgan HMQO kuchlarni birlashtirish, shuningdek xorijiy davlatlarning ombudsmanlari (inson va bola huquqlari bo_yicha vakillar) bilan o_zaro hamkorligini rivojlantirish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, internet orqali voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etiladigan

jinoyatchilikka qarshi kurashish jaraëniga konceptual èndashishda, jinoiy-huquqiy choralarni to_g_ri ishlab chiqishda va ushbu turdagi kiberjinoyatchilikka qarshi kurashning tashkiliy-taktik usullarini yaratishda tezkor-qidiruv tavsifi tushunchasini ko_rib chiqish o_ziga xos ahamiyatga ëga. Tezkor-qidiruv faoliyati nazariyasi nuqtai nazaridan, internet makonida voyaga etmaganlarga nisbatan sodir ëtilgan jinoyatlarni aniqlash, oldini olish va fosh ëtish bo_yicha tezkor-qidiruv va kiberqidiruv uslublarini ishlab chiqishda asosiy ëlement sifatida —ayrim turdagi jinoyatlarning tezkor-qidiruv tavsifining o_ziga xos xususiyatlarini namoën bo_ladi. Ilmiy adabiëtlarda tezkor-qidiruv tavsifining tuzilishi va mazmuni turlicha talqin qilingan. Internet tarmog_ida voyaga etmaganlarga nisbatan sodir ëtilgan ko_plab jinoyatlarning o_ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, jinoyat sub'ektidan (boshqa mamlakatlar fuqarolari) to jinoiy tajovuz ob'ektigacha, avvalo global tarmoqda voyaga etmaganlarga qarshi kiberjinoyatlarni sodir ëtish ëki ularga tayërgarlik ko_rish qonuniyat va mexanizmlariga ë'tibor qaratish lozim. Bunda tezkor-qidiruv, axborot, telekommunikatsiya, kiber-texnik va kiber qidiruv tavsiflarining mazmunini aniqlashda umum ë'tirof ëtilgan ëlementlardan (jinoiy-huquqiy, kriminalistik va kriminologik tavsiflar) tashqari, qidiruv belgilari sifatida —tezkor-qidiruv telekommunikatsiya, axborot va kiber-qidiruv tavsiflarining fakultativ tarkibiy qismlarini ajratib ko_rsatisht zarur. Internet tarmog_ida voyaga etmaganlarga nisbatan kiberjinoyatlarning ushbu tavsiflari mazmuniga kiruvchi fakultativ belgilarni (ëlementlarni) shartli ravishda ikki turga bo_lish mumkin: kiberjinoyatchilar shaxsiyatining shakllanishiga oid ichki belgilar va ularning xulq-atvoriga ta'sir ko_rsativchi tashqi belgilar. Kiberjinoyatchining shaxsini shakllantirishga bevosita aloqador bo_lgan ichki belgilarga quyidagilar kiradi: – Internet tarmog_idagi jinoiy faoliyat motivlari; – kiberjinoyatlarni sodir ëtishdagi rolini belgilaydigan jamiyatdagi o_rni (tashkilotchi, bajaruvchi, ërdamchi va hokazo); – veb-saytlar, domenlar, kontentlar va boshqalarning ichki tuzilmasi ëpiqlik darajasi; – global tarmoqqa psixologik qaramlik, ya'ni xulq-atvorning tarmoqdagi noan'anaviy muloqot shakllariga bog_liqligi; kasbiy ixtisoslashuv ëki uning yo_qligi; – o_smirlarning kibernakon nanotexnologiyalariga moslashish darajasi; – Internet tarmog_i axborot makonidagi xatti-harakatlarning jinoiy yo_nalishi va boshqalar. Internet tarmog_ida kiberjinoyatchilarning voyaga etmaganlarga nisbatan xulq-atvoriga salbiy ta'sir ko_rsatadigan tashqi belgilarga quyidagilar kiradi: – dunëning turli mamlakatlarida joylashgan uyushgan jinoiy guruhlariga doimiy qaramlik, bu o_smirlarga nisbatan taqiqlangan kontentni namoyish ëtish va muntazam hamkorlikdagi muloqot shaklida namoën bo_ladi; – bolalarga nisbatan g_ayriqonuniy buzuvchi faoliyat bilan shug_ullanish; o_smirlarga nisbatan porno-sanoatni rivojlantirish uchun chet ëldan moliyalashtirish; – Internet tarmog_ida va oflayn tarzda jinsiy mahsulotlarni o_zaro almashish maqsadida transmilliy uyushgan tashkilotlarning ta'siri va boshqalar. Shu sababli, Internet tarmog_ida voyaga etmaganlarga nisbatan kiberjinoyatlarning tezkor-

qidiruv tavsifini quyidagicha ko__rib chiqish lozim: jinoyat-huquqiy, kriminalistik, kriminologik, axborot, telekommunikatsiya, kiberqidiruv, kiber-viktimologik va kiberologik belgilar majmuasi bo__lib, ular axborot makonida kiberjinoyatchilar tomonidan bolalar va o__smirlarga nisbatan sodir etilishi mumkin. Bundan tashqari, kibermakonda jinoyatchining shaxsini shakllantirishga oid va uning xulq-atvoriga ta'sir ko__rsatadigan qo__shimcha belgilar ham mavjud. Ushbu belgilar axborot-telekommunikatsiya tarmog__ida voyaga etmaganlarga nisbatan kiberjinoyatlarni aniqlash, oldini olish, to__xtatish va fosh etishda tezkor qidiruv hamda kiberqidiruv imkoniyatlaridan yanada samarali foydalanish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Voyaga etmaganlarga nisbatan kiber-qidiruv tadbirlari - bu Internet tarmog__idan kompyuter ma'lumotlarini aniqlash va olishdir. Bunda axborot telekommunikatsiya makonini tushunishning maxsus ko__nikmalari, bilimlari va usullaridan foydalaniladi. Bu usullar voyaga etmaganlarga, shuningdek ularning haetiga tajovuz qiluvchi shaxslarga va jinoyatga oid ma'lumotlarni izlashning o__ziga xos vositasi hisoblanadi. Olingan Internet ma'lumotlari keyinchalik tahlil qilinadi hamda tezkor maqsadlarda isbotlash jaraenida qo__llaniladi. Internet tarmog__ida voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etilgan kiberjinoyatlar bo__yicha qo__zg__atilgan jinoyat ishlarini o__rganish shuni ko__rsatdiki, bunday jinoyatlar ko__p epizodli xususiyatga ega bo__lishi va davomli, takroriy jinoyat e__ki jinoyatlar majmuasi belgilariga mos kelishi mumkin. Davomli jinoyatning asosiy belgilari Internet tarmog__ida voyaga 4 etmaganlarga nisbatan axloqsiz xatti-harakatlarning umumiy maqsadiga yo__naltirilgan va aybdorning yagona niyati bilan qamrab olingan bir nechta o__xshash harakatlarda namo__n bo__ladi. Shunday qilib, Internet tarmog__i orqali voyaga etmaganlarga nisbatan jinoiy faoliyatning davomiyligi virtual makondagi jinoyatchilikning ustuvor jinoiy-huquqiy belgilari hisoblanadi. Bu esa katta ijtimoiy xavf tug__diradi va huquqni muhofaza qiluvchi organlardan uni aniqlash, oldini olish va fosh etish bo__yicha qo__shimcha sa'y-harakatlarni talab etadi. Axborot makonida voyaga etmaganlarga nisbatan jinoyatchilikni tavsiflovchi muhim jinoiy-huquqiy belgi guruhli va takroriy jinoyatchilikdir. Internet tarmog__ida voyaga etmaganlarga qarshi kiberjinoyat sodir etuvchilarning tobora o__sib boraetgan mahorati va axborot makonidagi yuqori darajadagi maxfiylikni hisobga olgan holda, kiberjinoyatchilarni huquqni muhofaza qilish organlarining tezkor bo__linmalari uchun aniqlash qiyin ekanligi va bu —ularning yuqori yashirinligiga sabab bo__lishil to__g__risida xulosa chiqarish mumkin. So__nggi o__n yil ichida Internet tarmog__ida voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etilgan jinoyatlarning o__zgarish dinamikasi doimiy ravishda o__zgarib bormoqda va bu Internet-tarbiyaviy hamda axborot-texnologik xususiyatga ega bo__lgan bir qator sabablar bilan bog__liq. Masalan: nazorat qilinmaydigan virtual tarmoq, yuqori darajadagi ishsizlik, aholining past turmush darajasi, o__smirlar ustidan tegishli nazoratning yo__qligi, huquqni muhofaza qiluvchi organlar va ta'lim muassasalari, shuningdek umuman bu boradagi ma'sul idoralarining Internet tarmog__ida voyaga

etmaganlarga nisbatan jinoyatlarga qarshi kurashish usullarini takomillashtirishdagi jiddiy kamchiliklari, global tarmoqda voyaga etmaganlarga qarshi kiberjinoyatchilikni aniqlashda aniq harakatlar ketma-ketligining mavjud emasligi, ota-onalar tomonidan bolaning Internetda o'tkazaётgan vaqti ustidan nazoratning yo'qligi va boshqalar. Axborot-telekommunikatsiya makonida voyaga etmaganlarga nisbatan g'ayriqonuniy xatti-harakatlarning transmilliy va xalqaro jihatida faollashdi. Buning natijasida jinoiy xorijiy tuzilmalar faoliyatining yo'nalishi o'zgardi, ular qonuniy tarmoqqa kirib, jahon jinoiy kibermuhitida o'z o'rnini egalladi. Shuningdek, jinsiy turizm, pedofiliya, bolalarni jinsiy ekspluatatsiya qilish, kiberhimoya, kiberfiribgarlik, kibertovlamachilik kabi kiberjinoyatlarga bo'lgan talab tufayli mintaqalararo va xalqaro aloqalar kengaydi. Global kompyuter tarmoqlarida voyaga etmaganlarga qarshi sodir etiladigan jinoyatlarning aksariyati uchun xos bo'lgan quyidagi tezkor qidiruv xususiyatlarini qayd etish mumkin, bular: tarmoq axborot makonining o'ziga xos jihatlari (rivojlangan anonimlik mexanizmlari, infratuzilmaning murakkabligi va hokazo) tufayli jinoyatning yuqori darajada yashirin sodir etilishi; – tarmoq jinoyatlarining transchegaraviy xususiyati, bunda jinoyatchi, jinoiy tajovuz ob'ekti va jabrlanuvchi turli davlatlar hududida joylashgan bo'lishi mumkinligi; – jinoyatchilarning maxsus tayergarligi, jinoiy faoliyatning intellektual xususiyatga ega bo'lganligi; – jinoyatlarni sodir etish usullari va qo'llaniladigan maxsus vositalarning g'ayrioddiy, murakkab, xilma-xil va tez-tez yangilanib turishi; – jinoyatni avtomatlashtirilgan tarzda bir vaqtning o'zida bir nechta joyda sodir etish imkoniyatining mavjudligi; – ko'plab alohida kompyuterlarning nisbatan zaif resurslarini jinoyat sodir etishning kuchli qurolga aylantirish imkoniyati; – jabrlanuvchilar ko'p bo'lgan hollarda jinoiy harakatlarning ko'p epizodli xususiyatga ega bo'lganligi; – o'smirlarning jinoiy ta'sirga uchraganliklaridan bexabar qolishlari; – jinoyatchi va jabrlanuvchi o'rtasida jismoniy aloqa bo'lmagan sharoitda jinoiy harakatlarning masofadan turib amalga oshirilishi; – ushbu turdagi jinoyatlarni an'anaviy vositalar bilan oldini olish va to'xtatishning imkonsizligi. Voyaga etmaganlarga qarshi kiberjinoyatchilikka bir qator kriminologik omillar jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bular jumlasiga transmilliy jinoiy guruhlarining jinoyatkorona faoliyati faollashuvi, xalqaro tashkilotlarning ishi, internet tarmog'ida voyaga etmaganlarga nisbatan transmilliy uyushgan jinoyatchilikka qarshi kurashda xalqaro hamjamiyatning kelishmovchiligi, hamda jinoiy tuzilmalarning global tarmoqqa jalb etilishi kiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 29-noyabrdagi —O'zbekiston respublikasi jamoat xavfsizligi konsepsiyasini tasdiqlash va uni amalga oshirish chora tadbirlari to'g'risida PF-27 son farmonining
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi // Xalq so'zi. – 2020. – 25 yanvar.

3. Tashtemirov A. A. Axborot texnologiyalari orqali sodir etilgan firibgarlik jinoyatlariga qarshi kurashish samaradorligiga erishishning huquqiy va tashkiliy jihatlarini //Evraziyskiy jurnal prava, finansov i prikladnykh nauk. – 2022. – T. 2. – №. 12 Special Issue. – S. 35-40.

4. Таштемиров А. А., Калауов С. А. Йўл ҳаракати хавфсизлиги ривожланиш концепциясининг истиқболлари ва киберхавфсизлигини таъминлаш зарурати барқарорлик ва етакчи тадқиқотлар онлайн илмий журнали. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 245-250.

5. Таштемиров А. А. и др. Ижтимоий тармоқлар орқали содир этилаётган жиноятларга қарши курашиш чора-тадбирлари //Моделс анд метҳодс фор инсреасинг тхе эффисиенсй оф инновативе ресеарч. – 2023. – Т. 2. – №. 21. – С. 24-31.

6. Таштемиров А. А. Юлларда ҳаракатланишни тартибга солишнинг ҳуқуқий жиҳатлари ва бу борада технологиянинг аҳамияти //сиёсатшунослик, ҳуқуқ ва халқаро муносабатлар журнали. – 2022. – Т. 1. – №. 2. – С. 111-115.

7. Таштемиров А. А. Фирибгарликка имкон берувчи шарт-шароитлар ва ушбу турдаги жиноятларга тайинланадиган жазо тизимининг ўзига хослиги //Эвразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2022. – Т. 2. – №. 10 Спешиал Иссеуе. – С. 42-48.

8. Таштемиров А., Курчибоев Ж. Вояга етмаганлар ҳуқуқбузарлигининг профилактикасида таълим ва тарбиянинг ўрни ва аҳамияти //Эвразийский журнал права, финансов и прикладных наук. – 2023. – Т. 3. – №. 12. – С. 130-135.

9. Таштемиров А. А. и др. Вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича ички ишлар органларининг ҳамкорлиги //О'збекистонда fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2023. – Т. 2. – №. 25. – С. 32-40.

10. Mirsalixova G.A. —Voyaga etmaganlarga nisbatan sodir etiladigan kiberjinoyatlarning tezkor-qidiruv tavsifi va xususiyatlaril //o_zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali. – №. 35. – s. 49-55.

*O_.A.Saidov**

Atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikning ta'minlanish masalalari

Anatatsiya: Ekologik huquqiy himoya, birinchi navbatda, davlat va jamiyatning tabiiy resurslardan oqilona foydalanishini ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayon atmosfera havosini, suv havzalarini, tuproqni, o'simlik va hayvonot dunyosini ifloslanishdan, degradatsiyadan va yo'q bo'lib ketishdan himoya qilishni o'z ichiga

* IIV Malaka oshirish instituti —Maxsus fanlarlikafedrasi katta o'qituvchisi saidovorol0@gmail.com

oladi. Ekologik xavfsizlik esa atrof-muhitga zarar yetkazuvchi har qanday tahdidlarning oldini olishni va ularning oqibatlarini bartaraf etishni anglatadi. Bu esa ekologik qonunchilikni samarali qo'llash, ekologik nazoratni kuchaytirish va fuqarolik jamiyatining bu jarayonlardagi ishtirokini rag'batlantirishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: Ekologik huquq Atrof-muhit muhofazasi Ekologik xavfsizlik Tabiiy resurslar Ekologik nazorat Ekologik qonunchilik Davlat ekologik siyosati Ekologik ta'lim Xalqaro ekologik hamkorlik Barqaror rivojlanish Atmosfera muhofazasi Suv resurslarini muhofaza qilish

Kirish

Insoniyat taraqqiyoti bilan birga atrof-muhit muhofazasi masalasi global muammolardan biriga aylandi. Texnologik rivojlanish, urbanizatsiya va industrializatsiya jarayonlari ekologik muvozanatga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu sababli ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atrof-muhitni huquqiy jihatdan muhofaza qilish har bir davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylangan.

Ekologik huquq mustaqil huquq sohasi sifatida XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab rivojlana boshladi. U inson va tabiat o'rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta'minlash va atmosfera, suv, tuproq, biologik xilma-xillik kabi muhim ekologik komponentlarni muhofaza qilishni nazarda tutadi.

O'zbekistonda ekologik xavfsizlik masalalari 2017–2021 yillardagi Harakatlar strategiyasi, 2023–2030 yillarga mo'ljallangan ekologik xavfsizlik konsepsiyasi hamda —Yashil makon loyihasi orqali huquqiy va amaliy asosda rivojlanmoqda. Davlat ekologik nazorati, chiqindilarni boshqarish, suv resurslaridan foydalanish, ekologik ekspertiza kabi yo'nalishlarda ijobiy siljishlar kuzatilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ekologik qonunchiligi quyidagi asosiy normativ hujjatlardan iborat:

- O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (50-modda
– fuqarolarning atrof-muhitni muhofaza qilishdagi majburiyatlari);
- —Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun (1992);
- —Ekologik ekspertiza to'g'risidagi Qonun (2000);
- —Chiqindilar to'g'risidagi Qonun (2011);
- —Havo muhofazasi to'g'risidagi Qonun (1996).

Xalqaro hamkorlik va konvensiyalar O'zbekiston ekologik muhofaza sohasida bir qator xalqaro konvensiyalar va protokollar ishtirokchisidir. Bular qatoriga BMTning Barqaror rivojlanish kun tartibi – 2030, Parij iqlim kelishuvi (2015), Kioto protokoli, Orolbo'yi mintaqasini tiklashga qaratilgan xalqaro tashabbuslar kiradi. Ushbu hamkorliklar ekologik huquqiy mexanizmlarning takomillashuviga xizmat qilmoqda.

Ekologik monitoring tizimi — atrof-muhit holatini doimiy nazorat qilish, ifloslanish manbalarini aniqlash, prognozlash va zarur chora-tadbirlarni ko'rishdan

iborat. O'zbekiston Ekologiya vazirligi huzurida Ekologik nazorat inspektorlari faoliyat yuritadi. Shuningdek, jamoatchilik asosidagi ekologik nazorat (fuqarolar, NNTlar, OAV) kuchayib bormoqda.

Ekologik huquqiy me'yorlarni kuchaytirish: Bu borada, rivojlangan mamlakatlarda ekologik huquqbuzarliklar uchun jinoiy javobgarlikni kuchaytirish, jarimalar miqdorini oshirish va tabiatga yetkazilgan zararni to'liq qoplashni talab qilish amaliyoti keng qo'llaniladi. Masalan, Yevropa Ittifoqida "ifloslantiruvchi to'laydi" tamoyili (polluter pays principle) asosida, ifloslanishga sababchi bo'lgan korxona yoki shaxs zararni qoplashga majbur qilinadi.

"Yashil" iqtisodiyotga o'tishni rag'batlantirish: Ko'plab mamlakatlar qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanishni rag'batlantiruvchi soliq imtiyozlari va subsidiyalarni joriy etadi. Shuningdek, chiqindilarni qayta ishlash, ekologik toza texnologiyalarni qo'llab-quvvatlash bo'yicha maxsus dasturlar ishlab chiqilgan.

Xalqaro hamkorlikni kengaytirish: Iqlim o'zgarishi, transchegaraviy ifloslanish kabi global muammolarni hal qilish uchun **Parij kelishuvi** kabi xalqaro shartnomalar doirasida faol ishtirok etish va tajriba almashish muhim hisoblanadi. Shuningdek, ekologik monitoring tizimlarini birlashtirish ham keng amaliyotga ega.

Jamoatchilik ishtirokini oshirish: Atrof-muhit bo'yicha qarorlarni qabul qilish jarayonlarida **jamoatchilik muhokamalarini o'tkazish**, ekologik ma'lumotlarning ochiqqligini ta'minlash va fuqarolik jamiyati institutlariga ko'proq vakolat berish ekologik muammolarni hal qilishda samarali vosita hisoblanadi.

Xulosa

Ekologik xavfsizlik va atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilish masalalari bugungi kunda dolzarb bo'lib, ularning samarali yechimi huquqiy mexanizmlarning takomillashuvi, xalqaro hamkorlik, ekologik ta'lim va jamoatchilik ishtirokiga bog'liq. Ekologik barqarorlikni ta'minlash orqali inson salomatligini, tabiat resurslarini va kelajak avlodlar uchun qulay yashash muhitini saqlab qolish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Tadjibayeva D. Ekologik xavfsizlik va huquqiy javobgarlik. – Toshkent: Iqtisodiyot, 2021.
2. Qodirov A. Ekologiya huquqi asoslari. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2020.
3. Xolmatov S. Ekologik xavfsizlik asoslari. – Toshkent: Adolat, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yildagi qarori – —Ekologik xavfsizlik strategiyasi.
5. —Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun, 1992-yil, 9-dekabr.

*Ў.М.Отаев**

* Старший преподаватель цикла специальных дисциплин факультета профессиональной подготовки Института повышения квалификации МВД Республики Узбекистан, подполковник

СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКАЯ ЭКСПЕРТИЗА В ЮЖНОЙ КОРЕЕ

Аннотация В данной работе рассмотрены особенности организации и проведения судебно-медицинской экспертизы в Республике Корея. Анализируется правовая база, регулирующая деятельность медицинских учреждений, изучаются современные методы диагностики и исследований, а также рол главной медицины в уголовном и гражданском судопроизводстве. Особое внимание уделяется взаимодействию судебно-медицинских экспертов с международными соглашениями и судами, а также перспективам развития отрасли в условиях цифровизации и международного сотрудничества.

Введение Судебно-медицинская экспертиза играет ключевую рол в обеспечении справедливости в правовой системе любого государства. Она позволяет установить причину смерти, определит характер и повреждение механизма, а также выявит случаи преступления или несчастного случая. В результате в нашей стране бобовая медицина представляет собой высокотехнологичную и строго регулируемую область знаний, которая активно развивается благодаря внедрению инновационных технологий и научных достижений.

Республика Корея за последние достижения добила значительных успехов в своей западно-медицинской системе. Это связано как с ростом общественного интереса к вопросам правосудия, так и с необходимостью повышения точности и объективности экспертных заключений. В стране действует единая система кобно-медицинской экспертизы, координируемая Министерством юстиции при обнаружении института сложной медицины (Национальная судебно-медицинская служба — NFS).

Целью настоящей работы является анализ отечественной кобно-медицинской экспертизы в Южной Корее, изучение ее основных направлений, методов исследования и участия в законодательной системе страны.

Задачи исследования:

Изучит нормативно-правовую основу кобно-медицинской экспертизы в Южной Корее.

Проанализировать структуру и функции открытия института удивительного лекарства.

Охарактеризовать основные виды судебно-медицинских экспертиз.

Рассмотрите применяемые технологии и методики.

Выявит проблемы и перспективы развития современной науки в стране.

Нормативно-правовая основа судебно-медицинской экспертизы в южной Корее

Судебно-медицинская экспертиза в Республике Корея регулирует

законодательные и нормативные акты, которые обеспечивают ее независимость, объективность и научную обоснованность.

Основные правовые документы

Ключевыми нормативными актами, регулирующими деятельность бюджетно-медицинских учреждений Южной Кореи, являются:

Закон о национальной средней медицине (Закон о Национальной судебно-медицинской службе) — основной закон, устанавливающий полномочия, обязанности и структуру судебно-медицинской службы.

Уголовно-процессуальный кодекс Республики Корея — содержит положения о порядке проведения и проведения судебной экспертизы.

Закон о защите личной информации — регулирует вопросы конфиденциальности при работе с биомедицинскими данными.

Международные соглашения — Южная Корея является ведущим рядом международных договоров в области правосудия и сотрудничества в рамках судебно-медицинских исследований.

Эти законы предусматривают единый подход к проведению экспертиз и следят за их соответствием Международному стандарту.

Структура и функции национального института судебной медицины

Центральным органом, осуществляющим судебно-медицинскую экспертизу в Южной Корее, является Национальный главный институт медицины (Национальная служба судебно-медицинской экспертизы, NFS), подчиняющийся Министерству юстиции.

Организационная структура

NFS имеет централизованную структуру и состоит из следующих основных элементов:

Центральная лаборатория главной медицины

Региональные филиалы (в каждом провинциальном центре)

Лаборатории ДНК-анализа

Отделение патологоанатомии

Отдел другой токсикологии

Отдел цифровой и компьютерной экспертизы

Основные функции NFS

Проведение судебно-медицинских экспертиз по уголовным и гражданским делам

Подготовка экспертных заключений для судов и аппаратных органов

Обучение основам медицины

Проведение научных исследований в области криминалистики и древней медицины

Международное сотрудничество и обмен опытом

Виды судебно-медицинских экспертиз в южной Корее

В Южной Корее судебно-медицинская экспертиза предполагает широкий спектр исследований, каждый из которых отвечает за определенные типы исследований.

Патологоанатомическая экспертиза

источник одной из отраслевых форм криминально-медицинского исследования. Ее задача — установление причины смерти, повреждения характера и времени наступления смерти. Особое внимание уделяется случаям насильственной смерти, суицида и несчастных случаев.

Судебно-химическая и токсикологическая экспертиза

определяет наличие наркотических веществ, алкоголя, ядов и других результатов соединений в данном случае. Особое значение имеет при расследовании вредно-транспортных происшествий, отравлений и убийств.

Судебно-генетическая экспертиза (ДНК-анализ)

Широко используется в Южной Корее для идентификации личности, исследования родства и анализа биологических материалов. Благодаря высокому подходу к развитию биотехнологий, корейские лаборатории демонстрируют высокую точность и скорость выполнения анализов.

Цифровая и компьютерная судебная экспертиза

В связи с ростом киберпреступлений эта область получила значительное развитие. Эксперты занимаются восстановлением удаленных данных, анализом электронных доказательств и расследованием цифровых преступлений.

Применяемые технологии и методики

Южная Корея активно внедряет современные технологии в криминально-медицинскую практику, что позволяет повысить точность и объективность экспертиз.

Автоматизированные системы анализа ДНК

Использование автоматизированных лабораторий значительно усложняет процесс анализа и сводит к минимуму человеческий фактор.

Компьютерная томография и магнитно-резонансная диагностика

Вместо традиционного вскрытия чаще применяются методы визуализации внутренних органов, особенно в тех случаях, когда родственники против аутопсии.

Базы данных и искусственного интеллекта

Используются для хранения и анализа криминально-медицинских данных, прогнозирования результатов и сравнительных образцов.

Роль судебной медицины в судопроизводстве

Судебно-медицинские экспертизы играют ключевую роль в судебных разбирательствах. Их выводы являются следствием принятия решений как в уголовных, так и в гражданских делах.

Уголовное судопроизводство

Экспертные заключения:

Установит сут в делах об убийстве, изнасиловании, жестокости

Обосноват обвинение или защиту

Привлеч к ответственности виновных лиц

Гражданское судопроизводство

Экспертизы исползовалис при рассмотрении дел:

Споры по наследству

Медицинские ошибки

Профессиональных заболеваний

Ущерб здоровью

Проблемы и перспективы развития

Несмотря на высокий уровень развития современной науки в Южной Корее, существуют и проблемы, требующие внимания.

Проблемы

Высокие показатели нагрузки – увеличение количества дел приводит к перегрузке лабораторий.

Недостаток квалифицированных кадров – недостаток медицинских специалистов, особенно в отдаленных регионах.

Ограничения доступа к данным – сложность обмена информацией между различными государственными структурами.

Этические дилеммы – использование генетической информации и вопрос конфиденциальности.

Перспективы

Развитие цифровых интересных лекарств

Автоматизация процессов анализа и отчетности

Расширение международного сотрудничества

Образовательные программы для подготовки новых специалистов

Заключение

Судебно-медицинская экспертиза в Южной Корее представляет собой высокотехнологичную и хорошо организованную систему, которая играет основную роль в обеспечении справедливости и правопорядка. Создание химических соединений для унификации стандартов и повышения качества экспертных заключений.

Однако, несмотря на успех, система сталкивается с проблемами перегрузки экспертов, содержания кадров и этических дилемм. Решение этих вопросов требует новых новшеств, модернизации оборудования и расширения международного сотрудничества.

Перспективы развития современной науки в Южной Корее связаны с внедрением искусственного интеллекта, процессов автоматизации и цифровизации данных. Эти изменения предпочтительнее провести судебно-

медицинскую экспертизу еще более точной, быстрой и доступной.

Литература.

1. <https://ru.wikipedia>
2. Public Official Election Act. 11 декабря 2024.
3. Former Chief Justices. Supreme Court of Korea website. 12 мая 2022.
4. И.А Красная. В Южной Корее открылась первая лаборатория судебной

энтомологии

*Sh.A.Albekov**

ЎЗБЕКИСТОНДА ЭКОЛОГИЯ: МУАММОЛАР ВА БАРҚАРОР РИВОЖЛАНИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ

Аннотация: Мазкур мақолада Ўзбекистон Республикасидаги асосий экологик муаммолар таҳлил қилиниб, уларнинг юзага келиш сабаблари ва оқибатлари кўриб чиқилади. Орол денгизи фожиаси, сув ресурсларининг чекланганлиги, ер деградацияси ва урбанизация оқибатлари мисолида табиий муҳитга инсон фаолиятининг таъсири кўрсатилади. Шунингдек, мамлакатда экологик барқарорликни таъминлаш бўйича амалга оширилаётган чора-тадбирлар ва халқаро ҳамкорликнинг аҳамияти таҳлил этилади.

Калит сўзлар: экология, Орол денгизи, табиий ресурслар, барқарор ривожланиш, деградация, сув танқислиги.

КИРИШ

Ўзбекистон географик жойлашуви ва иқлим шароити жиҳатидан экологик жиҳатдан заиф ҳудудлардан бири ҳисобланади. Мамлакат ҳудудининг катта қисми чўл ва ярим чўллардан иборат бўлиб, сув ресурслари чекланган ва нотаъминланган ҳисобланади. Иқлимнинг қуруқ ва иссиқлиги, сувдан нотўғри фойдаланиш, саноат ва қишлоқ хўжалиги фаолияти натижасида кўплаб экологик муаммолар юзага келган [1]. Бу муаммолар нафақат табиий муҳитга, балки инсон саломатлиги, иқтисодиёт ва ижтимоий барқарорликка ҳам бевосита таъсир кўрсатмоқда.

Энг йирик ва долзарб экологик муаммолардан бири - Орол денгизи фожиасидир. 1960 йиллардан бошлаб Амударё ва Сирдарё дарёларидан катта миқдорда сув олиниб, асосан пахтакорлик учун ишлатилган. Бу жараён денгиз сатҳининг кескин пасайишига, сув ҳажмининг қисқаришига ва охир-оқибатда унинг деярли йўқолишига олиб келди [2]. Денгиз тубининг қуруши натижасида кўп миқдорда туз ва чанғ атмосферага тарқалмоқда, бу эса атроф-муҳит ва аҳоли саломатлигига салбий таъсир кўрсатмоқда [4]. Қорақалпоғистон Республикаси ва Хоразм вилоятида бу таъсир айниқса сезиларли бўлиб, аллергия касалликлар, нафас йўллари муаммолари ва сурункали касалликлар кўпайган.

* Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги Малака ошириш институти Жисмоний тайёргарлик цикли катта ўқитувчиси, майор shokiralbekov@gmail.com

Сув ресурсларининг етарли эмаслиги ҳам Ўзбекистон экологиясидаги асосий муаммолардан биридир. Мамлакатдаги сувнинг 90%дан ортиғи қишлоқ хўжалигига сарфланади [3]. Эскирган суғориш тизимлари, сув исрофи ва ирригация натижасида ерларнинг иккинчи даражали шўрланиши кузатилмоқда. Бу эса ҳосилдорликнинг пасайиши, ер сифатининг ёмонлашуви ва қишлоқ аҳолисининг иқтисодий ҳолатига салбий таъсир кўрсатади [5]. Шунингдек, сув манбалари кўпинча трансчегаравий хусусиятга эга бўлиб, қўшни давлатлар билан сув тақсимоти масаласида келишувни талаб қилади.

Ер деградацияси ва чўллашув жараёнлари ҳам жуда кенг тарқалган. Ҳаддан ташқари ердан фойдаланиш, ўрмонларни кесиш, қўй ва молларни ортиқча боқиш, тўғри бўлмаган агротехника ерларнинг сифатини бузмоқда [6]. Бу ҳолат чўллашув жараёнини тезлаштирмоқда, айниқса Қизилқум, Бухоро ва Навоий вилоятларида [2]. Шу билан бирга, иқлим ўзгариши туфайли қурғоқчилик ва иссиқлик даражаси ошиб бормоқда, бу эса мавжуд ресурсларга бўлган босимни янада кучайтиради.

Шаҳарлашув жараёнлари ҳам янги экологик муаммоларни келтириб чиқармоқда. Катта шаҳарларда - жумладан, Тошкент, Самарқанд ва Андижон каби аҳолиси зич жойлашган ҳудудларда атмосфера ифлосланиши, овоз ифлослиги, маиший чиқиндиларнинг тўпланиши ва канализация тизимларининг етарли даражада эмаслиги кузатилади. Маиший чиқиндиларни қайта ишлаш инфратузилмасининг етишмаслиги бу муаммонинг янада кучайишига олиб келмоқда [7].

Ўзбекистон экологик муаммоларни бартараф этиш бўйича қатор стратегик чора-тадбирларни амалга оширмоқда. Хусусан, «2030 йилгача барқарор «яшил» иқтисодиётга ўтиш стратегияси», «Оролбўйи ҳудудини экологик ва ижтимоий жиҳатдан тиклаш дастури», ҳамда деградацияга учраган ерларни қайта тиклаш бўйича давлат дастурлари қабул қилинган [1]. Шу билан бирга, халқаро ташкилотлар - БМТ, ЮНЕП, ПРООН, Жаҳон банки билан ҳамкорликда бир қатор экологик лойиҳалар амалга оширилмоқда. Мисол тариқасида, Оролбўйида мўътадил иқлим яратиш учун ўрмонзорлар барпо этиш, чўлларни экотизим сифатида қайта тиклаш ва аҳолига экологик таълим бериш ишлари олиб борилмоқда [8].

Барқарор ривожланишни таъминлаш учун Ўзбекистон олдида бир қатор устувор вазифалар турибди. Улар қаторида сувни тежаш технологияларини жорий этиш, қайта тикланадиган энергия манбаларини ривожлантириш, экологик таълим ва фуқаролик жамияти иштирокини кучайтириш, илмий тадқиқотларни рағбатлантириш ва экологик мониторинг тизимларини такомиллаштириш муҳим аҳамият касб этади. Хусусан, ёш авлодга экологик маданиятни сингдириш, мактаб ва олий таълим тизимида атроф-муҳитни муҳофаза қилишга оид фанларни кучайтириш муҳим вазифа бўлиб қолмоқда.

ХУЛОСА

Ўзбекистондаги экологик муаммолар тарихий ва ҳозирги антропоген фаолиятнинг тўплам натижаси бўлиб, уларни ечиш фақат давлат ва халқаро ташкилотлар эмас, балки ҳар бир фуқаронинг масъулиятли муносабатини талаб этади. Мамлакатда экологик хавфсизликни таъминлаш, табиий ресурслардан оқилона фойдаланиш ва келажак авлод учун соғлом муҳитни сақлаб қолиш мақсадида кенг қамровли ва давомли стратегияларни амалга ошириш зарур. Бу йўлда фан, таълим, технология ва фуқаролик жамиятининг ҳамкорлиги ҳал қилувчи омил бўлиб хизмат қилади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Ўзбекистон Республикаси Экология, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш ва иқлим ўзгариши вазирлиги. *Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳитнинг ҳолати тўғрисида миллий ҳисобот*. Тошкент, 2024.
2. Мирзаев Ш.Қ., Каримова Г.Б. Орол денгизи фожиаси ва унинг ижтимоий-иқтисодий оқибатлари. // *Экология ва ҳаёт*, 2023. №1, 15–21.
3. ЮНИСЕФ ва ПРООН. *Ўзбекистонда сув ресурсларидан барқарор фойдаланиш бўйича таҳлил ва тавсиялар*. Тошкент, 2022.
4. Мисклин П. Тҳе паст, пресент, анд футуре Арал Сеа. *Интернационал Журнал оф Ватер Ресурсес Девелопмент*, 2010. 26(2), 254–264.
5. Гролл М., Опп С., Кулматов Р., Ибраҳимов М. Энвиронментал проблемс оф Сентрал Асиа: А ревию. *Энвиронментал Эартх Ссиенсес*, 2016. 75(6), 492.
6. Каримов Б. Экологик барқарорлик ва қайта тикланадиган энергия манбалари: Ўзбекистон тажрибаси. // *Иқтисод ва инновациялар журнали*, 2021. №4, 88-95.
7. Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Статистика агентлиги. *Барқарор ривожланиш мақсадлари кўрсаткичлари тўғрисидаги миллий маълумотлар*. Тошкент. 2023.
8. Унитед Натионс Девелопмент Программе (УНДП) Ўзбекистан. *Энвиронментал сустанабилиитй анд климате ресилиенсе прожесстс*. 2023.
9. Ҳалимова Д. Урбанизация ва атроф-муҳит: катта шаҳарларда экологик муаммолар таҳлили. // *Жамият ва бошқарув*, 2022. №2, 52-58.
10. Жаҳон банки. *Сув ва санитария хизматлари: Марказий Осиёдаги муаммолар ва истиқболлар*. 2022.

U.M.Otayev*

Ekologik muammolarni o'rganish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti O'quv-uslubiy bo'limi o'qituvchi-metodisti kapitan

Hozirgi zamon globallashuv, raqamli texnologiyalar taraqqiyoti va axborot oqimi tezkorlik bilan oʻsib borayotgan davr hisoblanadi. Bunday sharoitda taʼlim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — oʻquvchilarni faqatgina bilim bilan emas, balki ularda tanqidiy va mustaqil fikrlash, tahlil qilish, ijtimoiy-axloqiy masalalarga masʼuliyat bilan yondashish qobiliyatini shakllantirish zarurdir.

Keyingi yillarda global ekologik muammolar - iqlim oʻzgarishi, tabiiy resurslarning tejab foydalanilmasligi, biologik xilma-xillikning kamayishi va havo hamda suv resurslarining ifloslanishi butun insoniyat oldida turgan eng dolzarb masalalardan biriga aylandi. Bu muammolar nafaqat siyosiy va iqtisodiy, balki keng maʼnoda ijtimoiy-axloqiy va madaniy nuqtai nazardan ham hal etishni talab etadi.

Taʼlim muassasalarida ekologik tarbiya va taʼlimni samarali tashkil etish oʻquvchilarda tabiatga nisbatan hurmat, mehr va ehtiyotkorlikni shakllantirish bilan bir qatorda, ularda muammolarni tanlash, tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash, alternativ yechimlarni topish hamda xulosa chiqarishga yoʻnaltirilgan fikrlash qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda ekologik masalalarni oʻrganish oʻquvchilarda tanqidiy fikrlashni faollashtiradi, chunki tabiiy muhit bilan bogʻliq masalalar koʻp jihatli va kompleks xarakterga ega boʻlib, koʻpincha bir vaqtning oʻzida bir nechta yechimlarni talab etadi.

Shu bois, taʼlim jarayonida ekologik mazmundagi muammolarni oʻrganish orqali oʻquvchilarda nafaqat atrof-muhitga nisbatan ongli munosabat, balki mustaqil va ijodiy fikr yuritish, masʼuliyatli qaror qabul qilish, oʻz nuqtai nazarini himoya qilish kabi muhim tafakkur kompetensiyalarini shakllantirish bugungi zamon talabidir. Bu esa yangi avlodni jamiyatning faol va ongli aʼzosi sifatida kamol toptirishga xizmat qiladi.

Zero, zamonaviy taʼlim faqatgina nazariy bilimlarni oʻzlashtirishni emas, balki oʻquvchini faol ijtimoiy fuqaro sifatida shakllantirishni koʻzda tutadi. Bunda oʻquvchi nafaqat berilgan maʼlumotni qabul qiluvchi subʼekt, balki uni anglaydigan, tahlil qiladigan va mustaqil xulosa chiqaradigan shaxs sifatida tarbiyalanishi lozim.

Ekologik muammolarni oʻrganish jarayonida oʻquvchi dunyodagi voqelikka nisbatan tanqidiy yondashishni oʻrganadi, muammoni tahlil qiladi, sabab-oqibat aloqalarini anglaydi va oʻz yechim takliflarini shakllantiradi. Bunday jarayon mustaqil fikrlashning asosiy koʻnikmalarini - tahlil, solishtirish, umumlashtirish, baholash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Shuningdek, taʼlim amaliyotida ekologik masalalarni samarali tatbiq etish imkoniyatlari tahlil qilinadi, oʻquvchilarning faol intellektual ishtirokini taʼminlaydigan oʻqitish usul va shakllari koʻrsatiladi. Amaliy tajribalar asosida ekologik mazmundagi darslarni tashkil etishda qoʻllaniladigan samarali pedagogik texnologiyalar, interfaol metodlar hamda loyihaviy faoliyatning imkoniyatlari ochib beriladi.

Mustaqil fikrlash va ekologik taʼlimning oʻzaro bogʻliqligi zamonaviy

ta'limning asosiy maqsadlaridan biri — mustaqil fikrlaydigan, faol hayotiy pozitsiyaga ega bo'lgan, jamiyatda yuz berayotgan muammolarga ongli munosabat bildiradigan shaxsni tarbiyalashdan iborat. Bunda, albatta, o'quvchilarda mustaqil fikrlash qobiliyatini shakllantirish muhim o'rin tutadi.

Mustaqil fikrlash — bu ma'lumotlarni tanlash, tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va ular asosida mustaqil xulosalar chiqara olish qobiliyati bo'lib, o'quvchining tafakkurini rivojlantirishda muhim vazifani bajaradi.

Shu nuqtai nazardan, ekologik ta'lim mazkur maqsadga erishishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ekologik muammolar, odatda, murakkab, ko'p jihatli, turli manbalarda turlicha talqin qilinadigan holatlarga ega bo'lib, ularni tushunish va tahlil qilish jarayonida o'quvchi faol aqliy harakatga undiradi. Masalan, iqlim o'zgarishi, o'rmonlarni kesish, suv resurslarining ifloslanishi kabi ekologik muammolarni o'rganish jarayonida o'quvchi savol qo'yadi, faktlar to'playdi, turli nuqtai nazarlarni taqqoslaydi va, eng muhimi, o'z shaxsiy munosabati va yechimini ishlab chiqadi.

Bu jarayonda nafaqat bilim, balki tahlil qilish, munosabat bildirish, axborot bilan mustaqil ishlash, savol qo'yish va javob topish kabi ko'nikmalar faol rivojlanadi. Ekologik ta'lim orqali o'quvchi atrof-muhitni muhofaza qilishning ahamiyatini anglaydi, o'z faoliyati va hayot tarziga tanqidiy baho beradi va uni qayta ko'rib chiqishga harakat qiladi. Mazkur jarayon tabiiy ravishda tanqidiy va ijodiy fikrlashni faollashtiradi.

Bundan tashqari, ekologik ta'limda ko'p hollarda multidissiplinar yondashuv talab etiladi. Masalan, bitta muammoni tahlil qilishda geografiya, kimyo, biologiya, matematika va hatto huquq fanlaridan ma'lumotlar talab etilishi mumkin. Bu esa o'quvchini murakkab masalalarni har tomonlama ko'rib chiqishga, o'z bilimi va tafakkurini integratsiya qilishga undaydi. Bu jarayonda mustaqil fikrlash jarayoni tabiiy, ijodiy va to'la qo'llaniladi.

Shuningdek, ekologik ta'lim faqat ma'lumot berish bilan cheklanib qolmaydi, balki o'quvchini hayotdagi real muammolarni hal etishga tayyorlaydi. Bunday yondashuv o'quvchining shaxsiy faolligini oshiradi, faol fuqarolik pozitsiyasiga ega bo'lishga zamin yaratadi va ekologik muammolarga befarq bo'lmashlikni ta'minlaydi.

Ekologik ta'lim va mustaqil fikrlash bir-biriga chambarchas bog'liq bo'lib, ularni uyg'unlashtirgan holda olib borilgan ta'lim jarayoni faqat nazariy emas, balki amaliyotga yo'naltirilgan, faol va tafakkurga asoslangan ta'limni ta'minlaydi.

Dars jarayonida ekologik muammolarni qo'llash yo'llari ta'limda o'quvchilarda tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish, atrof-muhitga ongli munosabatni rivojlantirish, ijtimoiy-axloqiy yondashuvlarni tarbiyalash uchun ekologik muammolardan foydalanish juda muhim hisoblanadi. Bunday muammolarni dars jarayonida qo'llash, odatiy bilim berishdan farqli ravishda, o'quvchilarni faol fikrlashga, muammoga yechim izlashga, jamoaviy ishlash va shaxsiy munosabat bildirishga undaydi.

Quyida ta'limda ekologik muammolarni samarali tatbiq etishning asosiy bir qancha metodlarini tahlil qilamiz:

Case-study (amaliy holat tahlili) usulida — bu o'quvchilarni hayotdagi haqiqiy yoki shartli holatlar asosida tahlil qilishga yo'naltiruvchi o'qitish usulidir. Masalan, —Mahalliy daryolar ifloslanishi mavzuida o'quvchilarga aniq bir hududda yuz bergan ekologik muammo haqida ma'lumotlar taqdim etiladi: ifloslanish manbalari, uning tabiat va aholi salomatligiga ta'siri, huquqiy va ijtimoiy oqibatlar kabi jihatlar. Ushbu holatni tahlil qilish jarayonida o'quvchilar muammoning sabablari va oqibatlarini aniqlaydi, ehtimoliy yechimlarni ishlab chiqadi, ularni solishtiradi va xulosalar beradi. Bu metod o'quvchilarda tahlil qilish, yechim taklif qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Munozara (debat) usulida, ya'ni debatlar, o'quvchilarda masalaga turli nuqtai nazardan yondashish qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, —Plastik mahsulotlar taqiqlansinmi? mavzusida tashkil etilgan bahsda o'quvchilar guruhlariga bo'linib, biri —taqiqlash kerak degan pozitsiyani, ikkinchisi —taqiqlamaslik kerak degan pozitsiyani himoya qiladi. Bunday jarayonda faktlar keltirish, dalillar bilan ishlash, o'z fikrini asoslash, boshqalar nuqtai nazarini inobatga olish, fikr almashish va hurmat qilish ko'nikmalari shakllanadi. Munozara jarayoni o'quvchining fikrlash qobiliyatini jadal rivojlantirishda katta ahamiyatga ega.

Loyiha usuli (Project-based learning)da o'quvchilar belgilangan ekologik muammo bo'yicha mustaqil ravishda yoki guruhda tadqiqot olib boradilar. Masalan, —Toza havo uchun 5 qadam mavzusidagi loyiha doirasida o'quvchilar havoni ifloslantiruvchi omillar, mahalliy aholi hayotiga ta'sir ko'rsatuvchi manbalarni o'rganadi, statistik ma'lumotlar to'playdi, ijtimoiy so'rov o'tkazadi, takliflar ishlab chiqadi va taqdimot tayyorlaydi. Bunday faoliyatda o'quvchilar axborot bilan mustaqil ishlash, tadqiqot olib borish, jamoada ishlash, ijtimoiy faollik, tashabbuskorlik va ijodkorlik kabi muhim qobiliyatlarni rivojlantiradi.

SWOT-tahlil usulida — bu muayyan masala yoki muammoning kuchli tomonlari (Strengths), kuchsiz tomonlari (Weaknesses), imkoniyatlari (Opportunities) va xatarlari (Threats) ni tahlil qilish usulidir. Masalan, —Qog'oz o'rniga elektron kitoblardan foydalanish mavzusida SWOT tahlil o'tkazish orqali o'quvchilar quyidagilarni baholaydi:

- Kuchli tomonlar: daraxtlarni kesish kamayadi, oson saqlanadi;
- Kuchsiz tomonlar: barchada elektron qurilma mavjud emas, ko'zga zararli;
- Imkoniyatlar: raqamlashtirishga asoslangan ta'lim tizimi;
- Xatarlar: energiya iste'moli ortishi, ekologiyaga boshqa turdagi ta'sir.

Bu metod orqali o'quvchilar o'rganilayotgan muammoga tizimli va kompleks yondashishni o'rganadilar, har bir jihatni baholab, yechimlar ishlab chiqishga intiladilar.

Dars jarayonida ekologik muammolarni turli metodlar orqali tatbiq etish nafaqat bilim berishning samaradorligini oshiradi, balki o'quvchini faol sub'ekt sifatida shakllantiradi. Ushbu usullar o'quvchilarda faqat bilim emas, balki ijtimoiy mas'uliyat, tanqidiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, tahlil qilish va ijodkorlikni rivojlantiradi. Bunday darslar ta'limni hayot bilan bog'lash, fanlararo aloqalarni ta'minlash va jamiyat oldida turgan dolzarb ekologik muammolarga yechim izlashga yo'naltirilgan bo'ladi.

Ekologik muammolar orqali o'quvchilarda qanday qobiliyatlar shakllanadi? Ta'lim jarayonida ekologik mazmundagi muammolardan foydalanish nafaqat o'quvchilarning bilim darajasini oshiradi, balki ularda hayotiy muhim bo'lgan ko'nikmalar va kompetensiyalarni shakllantiradi. Ekologik muammolar ko'p jihatli, murakkab va chuqur tahlilni talab etuvchi masalalar bo'lgani sababli, ularni o'rganish jarayonida o'quvchilarda quyidagi qobiliyatlar shakllanadi:

Tanqidiy va ijodiy fikrlash Ekologik muammolarni o'rganishda o'quvchilar mavjud ma'lumotlarning turlicha talqinlarini ko'radi, ularni solishtiradi, dalillar asosida xulosa chiqaradi. Masalan, havo ifloslanishiga qarshi qanday choralar ko'rish mumkinligi haqidagi savolga bitta emas, bir nechta yechim bo'lishi mumkin. Bu jarayonda o'quvchi faktlarni tanqidiy baholaydi, o'z munosabatini bildirishga o'rganadi va ijodiy yondashuvlar taklif qiladi. Bunday tahliliy faoliyat tanqidiy va ijodiy fikrlash qobiliyatining rivojlanishiga xizmat qiladi.

Muammoga individual yondashish Ekologik masalalar har bir o'quvchida shaxsiy munosabat uyg'otadi. Masalan, o'z yashash hududida yuzaga kelgan ekologik muammo haqida so'z ketganda, o'quvchi unga befarq qaray olmaydi, uni o'z hayoti bilan bog'laydi. Bu individual yondashuv o'quvchining shaxsiy pozitsiyasini shakllantiradi, uning ichki dunyosida mas'uliyat va tashabbuskorlik hissi rivojlanadi. Bunday yondashuv o'quvchiga —o'rganaganl emas, —fahmlaganl bilim berishga xizmat qiladi.

Axborotni tahlil qilish va umumlashtirish Ekologik muammolar ko'pincha turli manbalardan olingan ma'lumotlarni tahlil qilishni talab etadi. Masalan, iqlim o'zgarishi haqidagi ma'lumotlar ommaviy axborot vositalari, internet saytlari, ilmiy maqolalar va davlat organlari ma'lumotlaridan olinishi mumkin. Bu axborotni tahlil qilish, muhim qismlarini saralash va umumlashtirish o'quvchining axborot bilan ishlash madaniyatini shakllantiradi. Shu bilan birga, yolg'on axborotni tanish, manba ishonchliligini baholash kabi media savodxonlik elementlari ham rivojlanadi.

Guruhda ishlash va muloqot qilish qobiliyati Ekologik masalalarni hal etish ko'pincha jamoaviy ishni talab qiladi. Loyiha ishlari, munozaralar, tadqiqotlar jarayonida o'quvchilar guruhda ishlash, vazifalarni taqsimlash, umumiy qaror qabul qilish, hamkasblar fikrini eshitish va hurmat qilish, o'z fikrini tiniq va asosli ifoda etishni o'rganadilar. Bu jarayon muloqot madaniyatini, hamkorlikda ishlash qobiliyatini va jamoada o'z o'rnini aniqlash salohiyatini shakllantiradi.

Etich va ijtimoiy ongning o_sishi Ekologik muammolar o_quvchilarda tabiatga, jamiyatga va kelajak avlodlarga nisbatan mas'uliyat tuyg_usini uyg_otadi. Masalan, chiqindilarni to_g_ri ajratish, suvni tejash yoki daraxt ekish kabi amaliyotlar faqat tabiat uchun emas, balki insoniylik, insoniyat va jamiyat uchun ham axloqiy ahamiyatga ega. Bunday mazmundagi ta'lim o_quvchining ichki ongini uyg_otadi, u o_zini jamiyatning faol a'zosi sifatida his qila boshlaydi. Bu esa etik qadriyatlar va fuqarolik pozitsiyasini shakllantiradi.

Dars jarayonida ekologik muammolardan foydalanish o_quvchilarda zamonaviy ta'limning eng muhim kompetensiyalarini – tanqidiy fikrlash, ijodiy yondashuv, shaxsiy pozitsiya, axborot bilan ishlash va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiradi. Bu kabi qobiliyatlar faqat ta'lim jarayonida emas, balki hayotda muvaffaqiyatli faoliyat ko_rsatish uchun ham zarurdir. Shu bois, ekologik mazmundagi darslar faqat bir fanning ichida emas, balki tarbiya va shaxs rivoji nuqtai nazaridan ham strategik ahamiyat kasb etadi.

Ekologik muammolarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish nafaqat fanlararo yondashuvni ta'minlaydi, balki o_quvchilarda mustaqil fikrlash, tanqidiy tahlil, ijtimoiy faollik va shaxsiy mas'uliyat tuyg_usini shakllantiradi. Hozirgi zamon global muammolari — iqlim o_zgarishi, tabiiy resurslarning tugashi, chiqindilarning ortishi — faqat kattalarning emas, balki yosh avlodning ham yechim topishda ishtirokini talab etadi. Bu esa, ta'lim tizimini nafaqat bilim berish, balki muammolarni anglash va yechim yaratish salohiyatini rivojlantirishga yo_naltirishni taqozo etadi.

Dars jarayonida ekologik masalalarni muhokama qilish, loyihalar orqali ularni tahlil qilish, amaliy holatlardan kelib chiqib yechim taklif qilish kabi interfaol usullar o_quvchilarning faol ishtirokini ta'minlaydi. Bu jarayonda o_quvchi ma'lumotni tayyor holda qabul qiluvchi emas, balki mustaqil izlanuvchi, tahlil qiluvchi va qaror qabul qiluvchi sub'ektiga aylanadi. Bunday yondashuv nafaqat tanqidiy fikrlashni, balki ijtimoiy-axloqiy tarbiyani ham rivojlantiradi.

Shuningdek, ekologik ta'lim nafaqat tabiatga, balki inson hayotiga, uning yashash tarziga, faolligiga va ongli tanlov qilish qobiliyatiga ham daxldor masala ekanini anglatadi. Bu esa uni ta'limning barcha bo_g_inlariga, barcha fanlariga integratsiya qilishni talab etadi. O_quvchilarning jamiyatdagi faol fuqaro sifatida voyaga yetishida ekologik bilim, madaniyat va ong alohida o_rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, ekologik muammolar orqali ta'limni boyitish — bu zamonaviy pedagogikaning strategik vazifalaridan biridir. U o_quvchini faqat bilimi bor shaxs emas, balki atrof-muhit uchun mas'ul, mustaqil fikrlovchi va ijtimoiy faol shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu bois, ekologik ta'lim va tanqidiy fikrlashni uyg_un holda yuritish — barqaror kelajak sari tashlangan muhim qadam hisoblanadi.

Foydalangan adabiyotlar ro_yxati

1. Hamidova Sh.Sh. Interfaol ta'lim texnologiyalari. – T: Ta'lim, 2019.

2. Abdullaeva D.X. Ekologik ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi. – T: «Fan va texnologiyalar», 2020.
3. To'xtaev M.T. Pedagogika nazariyasi va metodikasi. – T.: «O'qituvchi», 2020
4. Hodjaev N.X. Mustaqil va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlar. – T.: «Ilm-Ziyo», 2021.
5. Nazarov Sh.M. Ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish. – T: Ekosanoat, 2022.
6. Saidova G.R. Ijtimoiy fanlarda loyiha usulidan foydalanish. – T.: «ZiyoPress», 2021.
7. Toshboev Sh.Sh. Tanqidiy fikrlash va ekologik ongni shakllantirishning metodik asoslari. – T: Innovatsiya, 2023.

*F.S.Axmedov**

Profilaktika inspektorlarini tayyorlashda muomala madaniyatining ahamiyati

Aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash, jinoyatchilik va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish, jamoat tartibini saqlash – bugungi kunda eng muhim vazifadir.

Shavkat Mirziyoyev

Bugun mamlakatimizda barcha jabhada amalga oshirilayotgan islohotlar yanada jadal tus olmoqda. Ko'zlangan marralar esa aniq. Bu taraqqiyot sari ilgarilama harakat. Bu yangilanish va zamonaviylashish. Bu nafaqat iqtisodiyot va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish. Bu yangicha fikrlash, yangicha dunyoqarash, hayotga, ishga, o'qishga bo'lgan munosabatni o'zgartirishdir.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev: «Xalqimiz yaratgandan avvalo tinchlik-xotirjamlikni so'raydi. Shundan so'ng o'z uyim, boshpanam bo'lsa, oilam, bola-chaqam bilan sog'-salomat yashasam, deydi. Biz xalqimizning ana shunday orzuniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun ikkita masalaga, ya'ni ichki ishlar va sog'liqni saqlash tizimini isloh qilishga alohida e'tibor qaratayapmiz», deganlarida tinchlik-xotirjamlikning inson, jamiyat, davlatning eng muhim hayotiy manfaatlarini ro'yobga chiqarishdagi o'рни hamda bu buyuk ne'matni ta'minlash umummilliy vazifa ekanligini nazarda tutadi.

Jumladan, ichki ishlar organlari xodimlarining muhim sifatlaridan biri, shubhasiz, muomala madaniyatidir. Yetarlicha shakllanmagan muomala madaniyatisiz sog'lom ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish juda mushkul. «Muomala» – kishilar bilan

* Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o'qituvchisi podpolkovnik

munosabat, soʻzlashuv, shuningdek ish, xizmat va boshqa barcha sohalar bilan bogʻliq aloqalarni ifoda etuvchi tushuncha. Eng goʻzal muomala lutfi karamdir. Alisher Navoiy bunday muomalani «muomalapardoz» deb atagan. Xalqimizda odamlar bilan toʻgʻri, oqilona muomala qila bilish madaniyat, olijanoblik alomati hisoblanadi. Muomala madaniyatida xalqimizga xos koʻplab goʻzal fazilatlar namoyon boʻladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 2-yanvarda —Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yoʻnaltirish boʻyicha qoʻshimcha chora-tadbirlar toʻgʻrisidagi PQ-10-son Qarori qabul qilindi. Mazkur qaror ijrosini taʼminlash maqsadida, ichki ishlar organlari xodimlarini —Inson qadri uchun tamoyili asosida davlatning yuksak maʼnaviy-axloqiy fazilatlarga ega, oʻz burchiga sodiq, vatanparvar va xalqparvar vakili etib tarbiyalash orqali aholining chinakam roziligiga erishish, ichki ishlar organlari xodimlarida xizmat vazifalariga halol, vijdonan, Vatan va xalq oldidagi burchini chindildan his etgan holda, yuksak masʼuliyat bilan yondashish, jamiyatda umumeʼtirof etilgan odob-axloq normalariga soʻzsiz amal qilish tuygʻusini shakllantirish, huquqni muhofaza qiluvchi organlarning yangi qiyofasini shakllantirish va ularning faoliyatini xalq manfaatlari, qadr-qimmatini, huquq va erkinliklarini samarali himoya qilishga yoʻnaltirilgan.

Profilaktika inspektorlari oʻz xizmat faoliyatida fuqarolar bilan samimiy munosabatda boʻlishi, ularni shaʼni va qadr-qimmatini kamsitmasligi zarur. Bu haqda Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyaning 26-moddasida: —Insonning shaʼni va qadr-qimmatini daxlsizdir. Hech narsa ularni kamsitish uchun asos boʻlishi mumkin emas.

Hech kim qiynoqqa solinishi, zoʻravonlikka, boshqa shafqatsiz, gʻayriinsoniy yoki inson qadr - qimmatini kamsituvchi muomalaga yohud jazoga duchor etilishi mumkin emas — deyilgan.

Oʻzbekiston Respublikasining —Ichki ishlar organlari toʻgʻrisidagi Qonunning 8-moddasida: Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish hamda ushbu huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarni hurmat qilish prinsip deb nomlanib unda;

Ichki ishlar organlari oʻz faoliyatini fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish hamda ushbu huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarni hurmat qilish asosida amalga oshiradi.

Ichki ishlar organlari fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari ularning jinsi, irqi, millati, tili, dini, ijtimoiy kelib chiqishi, eʼtiqodi, shaxsi va ijtimoiy mavqeidan qatʼi nazar, himoya qilinishini taʼminlaydi.

Qiynoqlarga solish, zoʻravonlik qilish, boshqa shafqatsiz yoki inson qadr-qimmatini kamsitadigan tarzda muomalada boʻlish ichki ishlar organi xodimiga taqiqlanadi. Ichki ishlar organining xodimi fuqaroga qasddan ogʻriq, jismoniy yoki maʼnaviy azob yetkaziladigan xatti-harakatlarga chek qoʻyishi shart.

Ichki ishlar organi xodimi fuqaroga murojaat etganida:

- o_uz lavozimini, unvonini, familiyasini, ismini, otasining ismini aytishi, fuqaroning talabiga ko_ra xizmat guvohnomasini ko_rsatisi, shundan so_ng murojaat qilishining sababi va maqsadini ma'lum qilishi;

- fuqaroga nisbatan uning huquq va erkinliklarini cheklovchi choralar qo_llanilgan taqdirda, bunday choralar qo_llanilishining sababini hamda asoslarini, shuningdek fuqaroning shu munosabat bilan yuzaga keladigan huquqlari va majburiyatlarini unga tushuntirishi shart||-deb ko_rsatilgan.

Profilaktika inspektori o_uziga fuqaro murojaat etgan taqdirda, o_uz lavozimini, unvonini, familiyasini, ismini, otasining ismini aytishi, uni diqqat bilan eshitishi, o_uz vakolatlari doirasida tegishli choralar ko_rishi yoxud qo_yilgan masalani hal etish kimning vakolatiga kirishini tushuntirishi shart.

Profilaktika inspektori fuqarolar bilan muloqot jarayonida —Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy madaniyat va xizmat intizomi Kodeksida xodimlar kasbiy madaniyat qoidalarining asosiy talablari belgilab berilgan bo_lib, unga amal qilishga majburdir, ya'ni:

birinchidan, fuqarolar bilan muloqotda xushmuomala, kamtar va bosiq bo_lish, ijtimoiy kelib chiqishi, iqtisodiy ahvoli va boshqa omillardan qat'iy nazar, hech bir shaxs, guruh yoki tashkilotning kamsitilishi yoki afzal ko_rilishiga yo_l qo_ymaslik;

ikkinchidan, O_zbekiston Respublikasi va boshqa davlatlar xalqlarining urf-odat va an'analarini hurmat qilish, turli etnik, ijtimoiy guruh hamda konfessiyalarning madaniy va boshqa xususiyatlarini inobatga olish, ijtimoiy barqarorlik, millatlar va dinlararo hamjihatlikka ko_maklashish;

uchinchidan, jismoniy va yuridik shaxslarning murojaatlarini to_liq, xolisona va o_uz vaqtida qonuniy ko_rib chiqish;

to,,rtinchidan, o_uz xizmat burchini vijdonan bajarishiga nisbatan fuqarolarda shubha uyg_otuvchi xatti-harakatdan tiyilish, shuningdek, ichki ishlar organlari obro_siga salbiy ta'sir ko_rsatuvchi nizoli vaziyatlarni yuzaga keltirmaslik;

beshinchidan, o_uz xizmat majburiyatlarini bajarayotganda fuqarolar va boshqa shaxslarni kamsitmaslik, ularning huquq va erkinliklari hamda qonuniy manfaatlarini hisobga olish;

oltinchidan, xizmat majburiyatlarini bajarishga to_sqinlik qiladigan yoki ularni bajarishda biron-bir shaxsiy, mulkiy yoki boshqa manfaatlarga daxldor bo_lishi mumkin bo_lgan harakatlar (harakatsizlik)dan o_zini tiyish;

yettinchidan, guruhbozlik, mahalliychilik, tanish-bilishchilik ko_rinishlariga, shuningdek, o_uz xizmat vazifalarini bajarish jarayonida boshqa salbiy holatlarga yo_l qo_ymaslik va qat'iy ravishda ularning oldini olish;

sakkizinchidan, ichki ishlar organlarining faoliyati to_g_risida jamoatchilikni xabardor qilishda rasmiy ommaviy axborot vositalari vakillariga hurmat bilan munosabatda bo_lish, shuningdek, ularning belgilangan tartibda ishonchli

ma'lumotlarni olishiga ko'maklashish;

to,,qqizinchidan, o'z xizmat vazifalarini vijdonan, halol va yuksak professional darajada bajarish, rasmiyatchilik, soxtakorlik va suiiste'molchilikka yo'l qo'ymaslik;

o,,ninchidan, jumladan, ichki ishlar organlarida amalga oshirilayotgan islohotlarga nisbatan odamlarda ishonchsizlik kayfiyatini yuzaga keltirishi mumkin bo'lgan noxolis, subyektiv materiallarni joylashtirmaslik;

o,,n birinchidan, o'z xizmat majburiyatlarini bajarayotganda xizmat xonalari, davlat mulki, moddiy-texnika bazasidan hamda ichki ishlar organlarining boshqa mulkidan faqat xizmat maqsadlarida foydalanish;

o,,n ikkinchidan, xodimlar xayrixoh, xushmuomala va e'tiborli, fuqarolar va hamkasblariga sabr-toqat va hurmat bilan munosabatda bo'lishi;

o,,n uchinchidan, xodimlar fuqarolarga nisbatan qo'pollik qilmasligi, ularning sha'ni va qadr-qimmatini kamsitish, asossiz ruhiy va jismoniy ta'sir o'tkazish holatlariga yo'l qo'ymasligi;

o,,n to,,rtinchidan, xizmat vazifalarini bajarish vaqtida xodimlarning tashqi ko'rinishi ish sharoiti va xizmat tadbiri xususiyatini inobatga olgan holda, aholida ichki ishlar organlariga nisbatan hurmat uyg'otishi, ular toza va orasta kiyingan bo'lishi zarur.

Mamlakatimizning har bir fuqarosi ichki ishlar organlari xodimi timsolida o'zining xayoti, sog'ligi, sha'ni va qadr-qimmatini har qanday tajovuzlardan muhofaza qilishga va og'ir damda yordam berishga tayyor bo'lgan himoyachisini ko'rishi hamda o'zining havfsizligi ta'minlanganligini his qilishi zarur.

Ichki ishlar organlarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etish konsepsiyasi bilan Jamoat xavfsizligini ta'minlash va huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyati bo'yicha quyidagilar belgilab berildi:

- fuqarolarning murojaatlariga xolisona va vijdonan yondashish, ayniqsa, bolalar, ayollar, keksalar va nuroniylarga alohida e'tibor qaratish;

- xizmat vazifalarini bajarishda shubha paydo qilishi mumkin bo'lgan xulq-atvordan o'zini tiyish, shuningdek, o'z obro'siga yoki davlat organining nufuziga zarar yetkazishga sabab bo'ladigan vaziyatlarga yo'l qo'ymaslik;

- har qanday vaziyatda fuqarolarga hurmat bilan murojaat qilish, munosabatlarda vazmin bo'lish, muomala madaniyati va qonuniylikka qat'iy rioya qilish;

- xizmat faoliyati mobaynida turli etnik, ijtimoiy guruhlar va konfessiyalarning madaniy hamda o'ziga xos jihatlarini hurmat qilish, ijtimoiy barqarorlikka, millatlararo va konfessiyalararo totuvlikka ko'maklashish;

- Vatan ravnaqi uchun xizmat qilishdek ulug' va oliyjanob maqsadga intilish, jasurlik va fidoyilik bilan el-yurtga xizmat qilish;

Prezidentimiz ichki ishlar organlarining kasb bayrami munosabati bilan yo'llagan tabrigida «Agar davlat tayanadigan asosiy ustun qonun bo'lsa, uning

kuchini amalda namoyon etadigan eng samarali tizim bu – ichki ishlar sohasi, desak, ayni haqiqat bo_ladi», deya e'tirof etgan edi. Bu yuksak baho osoyishtalik posbonlarini qonun ustuvorligini ta'minlash yo_lida yanada fidoyilik bilan xizmat qilishga undaydi.

Xulosa o_rnida profilaktika inspektorlari, Yoshlar ittifoqi, Xotin-qizlar qo_mitasi, mahalla hamda boshqa davlat va nodavlat tashkilotlari jinoyatchilik va huquqbuzarlik uchun omil bo_layotgan ishsizlik, giyohvandlik, qarovsizlik, oilaviy nizolar va shu kabi boshqa illatlarning vaqtida oldini olish choralaridan tashqari muomila madaniyatiga ham katta ahamiyat berish darkor.

Adabiyotlar:

1. O_zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi.–T:O_zbekiston, 2023.;
2. O_zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi —Ichki ishlar organlari to_g_risida»gi O_RQ-407-son Qonuni;

O_zbekiston Respublikasi Prezidenti Farmonlari va Qarorlari

1. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi «Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko_tarish chora-tadbirlari to_g_risida»gi PF-6196-sonli Farmoni.

2. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 2-apreldagi «Ichki ishlar organlarining jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasidagi faoliyatini yanada takomillashtirish buyicha qo_shimcha tashkiliy chora-tadbirlar to_g_risida»gi 5050-son Qarori.

3. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 15-apreldagi «Ichki ishlar organlari uchun professional kadrlarni tayyorlashning sifat jihatidan yangi tizimini joriy etish bo_yicha chora-tadbirlar to_g_risida»gi PQ-5076-sonli Qarori.

4. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 20-yanvardagi —Ichki ishlar organlarini xalqchil professional tuzilmaga aylantirish va aholi bilan yanada yaqin hamkorlikda ishlashga yo_naltirish bo_yicha qo_shimcha chora-tadbirlar to_g_risida»gi PQ-10-son Qarori.

5. O_zbekiston Respublikasi IIVning 2021-yil 21-oktabrdagi «Ichki ishlar organlari ma'naviy-ma'rifiy ishlar xizmati faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari to_g_risida»gi 400-son buyrug_i.

Internet saytlari

1. <http://gov.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV);
2. <http://irkmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti);
3. <http://akadmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi);
4. <http://lex.uz> (O_zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi);

MILLIY MUSTAQILLIK – YANGI O‘ZBEKISTONNING MUSTAHKAM ASOSIDIR

Biz o‘ttiz to‘rt yillik to‘yini nishonlash arafasida turgan buyuk va bebaho ne‘mat – mustaqillikning milliy taraqqiyotimiz, bugungi va kelgusi avlodlar taqdiri, kelajagi uchun beqiyos ahamiyati yillar o‘tishi bilan tobora ortib bormoqda. Yangi O‘zbekistonning davlat mustaqilligi xalqimizning milliy manfaatlarini, tinch va osuda hayotini ta‘minlash, mamlakatimizning xalqaro miqyosdagi obro‘-e‘tiborini yuksaltirishning mustahkam poydevori bo‘lib kelmoqda.

Mustaqillik, eng avvalo, inson huquq va erkinliklarining ro‘yobga chiqishidir. Bu huquq va erkinliklardan samarali foydalana olish esa har bir insonning dunyoqarashi, iste‘dodi va qobiliyati bilan o‘lchanadi.

Inson Vatan tuyg‘usi bilan yashashi, o‘zi tug‘ilib o‘sgan ona yurtini sevishi va ardoqlashi, vatan mustaqilligini mustahkamlashda o‘z hissasini qo‘sha olishi eng oliy tuyg‘u hisoblanadi.

1991 yilda davlat mustaqilligining e‘lon qilinishi o‘zbek xalqining qaddini rosladi. Vatanga bo‘lgan qadr-qimmat va mehr-muhabbat ortdi, sobiq ittifoq davrida zo‘ravonlik yo‘li bilan yo‘q qilingan milliy qadriyatlarimiz, dinimiz, urf-odatlarimiz (—Navro‘z bayrami, Ramazon hamda Qurbon haytlari), marosim va bayramlarimiz yana xalqqa qaytarildi.

Mustaqillik yillarida ko‘hna tariximiz, boy merosimiz, milliy davlatchiligimiz, muqaddas dinimiz, urf-odat va an‘analarimiz qayta tiklandi. Bugungi kunda mehr-oqibat, bag‘rikenglik, hamjihatlik kabi olijanob fazilatlar, milliy va umumbashariy qadriyatlarga hurmat, Vatan taqdiri va kelajagiga daxldorlik tuyg‘usi yuragimizning tub-tubidan o‘rin oldi.

Mustaqillik el-yurtimiz uchun o‘z taqdirining haqiqiy egasi bo‘lishi, qadr-qimmatini anglashi, munosib hayot kechirishi, yurtimizda huquqiy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etishi kabi imkoniyatlarni yaratdi.

Mustaqillik har bir insonning iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va boshqa sohalarda iste‘dod va qobiliyatini to‘la namoyon etishi, huquq va erkinliklarini ro‘yobga chiqarishining mustahkam zamini bo‘lib qoldi. Bunda inson mana shu oddiy haqiqatni to‘g‘ri tushinib, o‘z qalbiga singdirgan taqdirdagina, o‘z millatiga, vataniga bo‘lgan sadoqati oshib boraveradi. Buning natijasida odamlarni jipslashtiradigan va taraqqiyot sari yetaklaydigan milliy g‘oya paydo bo‘ladi. Demak, milliy g‘oya odamlarning mustaqillikni to‘g‘ri anglashi, vaziyatni baholashi va uni mustahkamlashga undovchi qarashlarini anglatadi.

Mustaqillik sharofati bilan biz o‘z tariximizni qayta va ob‘ektiv holda

* O‘zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasida katta o‘qituvchisi, mayor

o_rganidik. Biz o_zimizning kim ekanligimizni, kimlarning davomchilari ekanligimizni anglab oldik. O_z tariximizni o_rganish xalqimizning bilim va ma'naviyati yuksalishida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Chunki bilim va ma'naviyat faqat ijtimoiy va gumanitar fanlarni o_rganish negizidagina shakllanadi. Biz bu fanlarni o_zlashtirganimizdagina savodli va ma'lumotli bo_la olamiz.

Endilikda biz mustaqillik sharofati bilan Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Ulug_bek, Alisher Navoiy kabi bobokalonlarimizning davomchilarini tarbiyalay boshladik.

Mamlakatimizda mustaqillik yillarida olib borilgan keng ko_lamli islohotlar natijasida milliy davlatchiligimiz poydevori mustahkamlanib, davlatimiz suvereniteti, chegaralarimiz daxlsizligi ta'minlandi, jamiyatimizda tinchlik va osoyishtalik, millatlararo totuvlik va diniy bag_rikenglik muhitini kuchaytirish, qonun ustuvorligini ta'minlash, inson huquq, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta'minlash hamda ro_yobga chiqarish bo_yicha ulkan ishlar amalga oshirildi.

Mamlakatimizning o_ttiz bir yillik tarixiga nazar tashlaydigan bo_lsak, qisqa davr ichida, ayniqsa uning oxirgi olti yilligida mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hamda siyosiy hayotida tub islohotlar va burilishlar davri bo_layotganligini sezmoqdamiz.

Biz shu kunlarda davlat mustaqilligining 31 yilligini nishonlash arafasida turibmiz. Mana shu qisqa davr mobaynida mamlakatimizning bosib o_tgan murakkab yo lini, uning erishgan muvaffaqiyatlari-yu, rivojlanishning sekinlashish davrini eslashimiz va bunda taraqqiyotimiz davomida amalga oshirilgan ishlarga, erishilgan natijalarga xolisona baho berishimiz, ushbu natijalar mohiyati va ahamiyatini keng jamoachilikka yetkazishimiz maqsadga muvofiqdir.

Darhaqiqat, biz mustaqillik tufayli o_zligimizni angladik, ozod xalq, mustaqil davlat sifatida O_zbekistonning bor bo_y-bastini, ulkan salohiyatini butun dunyoga namoyon qildik. Istiqlol tufayli yurtimizni jahon hamjamiyati tanidi, xalqimizning fidokorona mehnati-yu, yoshlarimizning har sohadagi yutuqlari, g_ayrati va azmu shijoati tufayli vatanimizning shon-shuhrati olamga yoyildi.

Ayniqsa, O_zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev rahbarligida olib borilayotgan xalqchil, adolatli va keng qamrovli islohotlar butun xalqimiz hayotida o_zining ijobiy natijalarini bermoqda. Bunda xalq manfaati barcha narsadan ustun darajaga olib chiqildi, —xalq davlat organlariga emas, balki davlat organlari xalqqa xizmat qilishi kerak degan tamoyil ostida barcha darajadagi davlat boshqaruvi organlari o_z faoliyatlarini olib bormoqda.

Shu jihatdan ham olib qarganda, Oliy Majlisning Inson huquqlari bo_yicha vakili (ombudsman) fuqarolardan kelib tushgan murojaatlarni Qonunda belgilangan tartibda va o_z vakolatlari doirasida har tomonlama va sifatli ko_rib chiqib, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlashda o_z faoliyatini olib bormoqda.

Ayniqsa, oxirgi yillarda O_zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoev tomonidan qabul qilingan farmon va qarorlari Ombudsman institutining inson

huquqlari va erkinliklarini ishonchli himoya qilish sohasidagi rolini oshirishga xizmat qilib, Ombudsmanga bu yoʻnalishda bir qator yoʻnalish va vazifalarni belgilab berdi.

Xususan, Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil 10 sentyabrda —Oʻzbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Inson huquqlari boʻyicha vakili (ombudsman) faoliyatini takomillashtirish chora-tadbirlari toʻgʻrisidagi PF–6312-sonli Qarori bilan Ombudsmanga inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini himoya qilish sohasida davlat siyosatini shakllantirish va uni amalga oshirishda ishtirok etish, davlat organlari va tashkilotlari tomonidan inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari toʻgʻrisidagi qonunchilikka rioya etilishi ustidan taʼsirchan parlament nazoratini amalga oshirish, inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlari himoya qilinishi kafolatlarini, shu jumladan ularning buzilishi toʻgʻrisidagi murojaatlarni koʻrib chiqish orqali taʼminlash kabi vazifalar yuklatildi.

Ombudsman yuqoridagi vazifalarni sifatli va toʻlaqonli bajarishni taʼminlashda bir qator ishlarni amalga oshirib kelmoqda. Xususan, Ombudsman nomiga fuqarolardan 2022 yilning birinchi yarim yilligida 7199 ta murojaat kelib tushdi. Ushbu murojaatlar tahlil qilinganda, ularning 13,6 foizi fuqarolarning shaxsiy huquq va erkinliklariga, 32,5 foizi ijtimoiy huquqlariga, 25,0 foizi iqtisodiy huquqlariga, 15,4 foizi siyosiy huquqlariga va 0,8 foizi ekologik huquqlariga oid boʻldi. Kelib tushgan murojaatlarning qariyb 30,0 foizi Ombudsman tomonidan nazoratga olindi.

Shu bilan birga, 2022 yilning birinchi yarim yilligida Ombudsman va uning huzuridagi Jamoatchilik guruhlarini tomonidan harakatlanish erkinligi cheklangan shaxslar saqlanadigan joylarga (gaupvaxta, maxsus qabulxona, vaqtincha saqlash hibsxonasi, tergov hibsxonasi, jazoni ijro etish muassasasi, intizomiy qism, majburiy davolash muassasalariga) 156 marotaba (2021 yilning birinchi yarim yilligi davomida 71 marotaba, 2020 yilning birinchi yarim yilligida 41 marotaba) monitoring tashriflari amalga oshirildi.

Ushbu tashriflarda Ombudsman, uning Kotibiyati masʼul xodimlari va mintaqaviy vakillari, nodavlat notijorat tashkilotlarining va ommaviy axborot vositalari vakillari, jamoatchilik faollari, inson huquqlarini himoya qilishda va monitoring tashriflarini oʻtkazishda amaliy bilimlarga ega boʻlgan oliy taʼlim muassasalarining pedagoglari va tibbiyot xodimlari ishtirok etib, harakatlanish erkinligi cheklangan shaxslar saqlanadigan joylardagi shaxslarni saqlash sharoitlari, yashash va ovqatlanish, mehnat qilish hamda tibbiy yordam koʻrsatish holati, saqlanayotgan shaxslar uchun olib borilayotgan maʼnaviy-maʼrifiy ishlar hamda sanitariya-gigiena talablariga rioya etilayotganligi va boshqalar oʻrganildi. Tashriflar yuzasidan tayyorlangan tahliliy maʼlumotlar, xulosalar va taqdimnomalar mutasaddi vazirlik hamda idoralarga koʻrib chiqish va choralar koʻrish uchun yuborildi.

Xulosa sifatida shuni aytish lozimki, Davlatimiz mustaqilligining 34 yilligini nishonlash arafasida toʻrgan ekanmiz «Yangi Oʻzbekistonda el aziz, inson aziz»

degan bosh g_oya asosida keng nishonlash jonajon Vatanimizda inson qadr-qimmatining, sha'ni-g_ururining nechog_lik ustun qo_yilganligidan, yurtimiz tinchlik va barqarorlikka erishilganligidan, davlatimiz sarhadlarining daxlsizligi ta'minlanganligidan hamda millatlararo totuvlik va diniy bag_rikenglikning mustahkamlanganligidan darak berishini unutmashimiz darkor.

*F.S.Axmedov**

ICHKI ISHLAR ORGANLARIDA PROBATSIIYA XIZMATINING TASHKILIIY HUQUQIIY ASOSLARI

Butun kuch va salohiyatimizni yagona ulug_ maqsadimiz – Yangi O_zbekistonni barpo etishga qaratamiz.

Shavkat Mirziyoev

Mamlakatimizda jinoyat sodir etgan shaxslarni axloqan tuzatish, ularni jamiyatdan ajratmagan holda jamoatchilik bilan uzviy hamkorlikda qayta tarbiyalash borasida keng ko_lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Xususan, ilg_or xorijiy tajriba va xalqaro standartlarni inobatga olgan holda ichki ishlar organlari tizimini isloh qilish, huquqbuzarliklarni barvaqt profilaktika qilish va jinoyatchilikka qarshi kurashish bo_yicha ko_rilayotgan chora-tadbirlar natijasida probatsiya xizmati faoliyati yo_lga qo_yildi.

Probatsiya xizmati O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-mart kunidagi —Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga kutarish chora-tadbirlari to_g_risidalgı PF-6196-son Farmoniga asosan, jamoat xavfsizligi departamenti huzurida tashkil etildi.

Ozodlikdan mahrum qilish bilan bog_liq bo_lmagan jazolarni ijro etish, probatsiya bo_linmalari nazorati ostidagi shaxslarning (keyingi o_rinlarda nazorat ostidagilar deb ataladi) xulq-atvori ustidan ta'sirchan nazoratni amalga oshirish bo_yicha yangi tizim yaratildi. Natijada, nazorat ostidagilar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishi kamayishiga erishildi.

Shu bilan birga, probatsiya xizmati faoliyatining mexanizmlarini takomillashtirish, nazorat ostidagilarni ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam ko_rsatish tartibini joriy etish, ayniqsa, ularning —ijtimoiy-psixologik portretini tuzgan holda o_rganish, shuningdek bu jarayonlarda mutaxassis-psixologlarni tayyorlash, probatsiya bo_linmalariga mutaxassis psixologlarni jalb etish tizimini yo_lga qo_yish orqali bir qator salmoqli ishlar amalga oshirilmoqda.

* Malaka oshirish instituti Kasbiy tayyorgarlik fakulteti Maxsus fanlar sikli o_qituvchisi, podpolkovnik

Jumladan, jamoat xavfsizligini ta'minlash yo_nalichidagi ishlarni «Xalq manfaatlariga xizmat qilish» tamoyili asosida tashkil etishning mutlaqo yangi mexanizm va tartiblari joriy etilib, davlat organlarining jamoatchilik tuzilmalari bilan o_zaro maqsadli hamkorligi yo_lga qo_yildi, aholining tinch va osoyishta hayotini ta'minlash hamda jamiyatimizda qonunga itoatkorlik va jamoat xavfsizligi madaniyatini shakllantirishga alohida e'tibor qaratildi.

Qolaversa, jahonda kuchayib borayotgan turli xavf-xatar va ziddiyatlar, el-yurt tinchligi va osoyishtaligiga tahdidlar, pandemiya, tabiiy va texnogen ofatlar ma'sul davlat tuzilmalariga o_z faoliyatini —Barcha sa'y-harakatlar inson qadri uchun degan ustuvor g_oya asosida yanada takomillashtirish vazifasini yukladi.

Xususan, ilg_or xorijiy tajriba va xalqaro standartlarni inobatga olgan holda ichki ishlar organlari tizimini isloh qilish, huquqbuzarliklarni barvaqt profilaktika qilish va ozodlikdan mahrum qilish bilan bog_liq bo_lmagan jazolarni ijro etish, probatsiya bo_linmalari nazorati ostidagi shaxslarning (keyingi o_rinlarda nazorat ostidagilar deb ataladi) xulq-atvori ustidan ta'sirchan nazoratni amalga oshirish bo_yicha yangi tizim yaratildi. Natijada, nazorat ostidagilar tomonidan qayta jinoyat sodir etilishi kamayishiga erishildi.

«Xavfsiz shahar», «Xavfsiz xonadon», «Xavfsiz hovli», «Xavfsiz turizm» kabi huquqbuzarliklarning oldini olishning innovatsion g_oyalarini o_z ichiga olgan konsepsiyalar hayotga tatbiq etildi. Eng asosiysi, bu soha huquqbuzarliklarning oqibati bilan kurashish emas, balki ularning oldini olish zarurligi haqidagi hayotiy tamoyil asosida isloh qilinmoqda. Jumladan, jamoat xavfsizligini ta'minlashga mas'ul tuzilma – Milliy gvardiya tashkil etildi va uning vakolatlari belgilandi.

Ichki ishlar, Davlat xavfsizlik xizmati, prokuratura organlari tubdan takomillashtirildi, bu jarayon izshil davom etmoqda. Huquqni muhofaza qiluvchi organlar hamda jamoat tashkilotlari o_rtasidagi hamkorlik kuchaytirilib, mahalliy ijroiya hokimiyati organlarining jinoyatchilikka qarshi kurash borasida mas'uliyati yanada oshirildi.

Prezidentimiz Shavkat Mirziyoev —Jinoyatshilikka qarshi kurashish va huquqbuzarliklarning oldini olishda davlat va jamoat tashkilotlari hamkorligi ga bag_ishlangan yig_ilishda —Mening mahallamda jinoyat sodir bo_lmasligi kerak, degan tuyg_uni har bir fuqaro, ayniqsa, yoshlar ongida shakllantirish, befarqlik, loqaydlikka barham berish, pirovardida, har bir oila, ta'lim muassasasi, har bir mahallani jinoyatshilikdan xoli hududga aylantirish, jamiyatda tinch va osoyishta hayotni ta'minlashning muhim shartidir deya ta'kidladi.

Jinoyatlarning barvaqt oldini olish va huquqbuzarliklarga qarshi kurashish borasidagi faoliyatda yeshimini kutayotgan xato va kamshiliklar hamda foydalanilmayotgan imkoniyatlar mavjud.

Bugun jinoyatshilikka emas, balki uning sabablariga qarshi kurashish muhim ahamiyat kasb etmoqda.

O_zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasida davlatning zimmasiga inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ximoyalash vazifasi yuklatilgan bo_lib, ushbu vazifani bajarishda ichki ishlar organlari muhim o_rin tutadi.

Ichki ishlar organlari Probatsiya xizmatining faoliyatini tartibga soluvchi O_zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, O_zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi —Ichki ishlar organlari to_g_risidagi 407-son Qonuni, O_zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi —Probatsiya to_g_risidagi O_RQ-938-son Qonuni, O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 7-noyabr kunidagi «Jinoyat ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to_g_risida» gi PQ-4006-sonli Qarori hamda O_zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 14-fevral kunidagi «Ichki ishlar organlari probatsiya xizmati faoliyati samarali tashkil etish bo_yicha qo_shimcha chora-tadbirlar to_g_risida»gi Qarori, O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 29-iyundagi

—Ozodlikdan mahrum etish jazosini o_tab bo_lgan fuqarolarning ijtimoiy moslashuviga ko_maklashish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to_g_risidagi PQ-299-son Qarorlari asosida tashkil etiladi.

O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-mart kunidagi —Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqishga ko_tarish chora-tadbirlari to_g_risidagi PF-6196-son Farmoniga asosan, ichki ishlar vazirligi huzuridagi Jazoni ijro etish departamenti etib qayta tashkil etildi.

Ushbu farmonga asosan jamoat xavfsizligini ta'minlashning sifat jihatidan yangi tizimini, shu jumladan quyidagilarni nazarda tutgan holda joriy etildi:

- patrul-post va yo_l-patrul xizmatlari, huquqbuzarliklar profilaktikasi va probatsiya xizmatlari bo_linmalarining o_zaro hamkorlikda ishlashi bo_yicha yangi mexanizmlarni belgilandi;

- probatsiya nazoratidagi shaxslarning xulq-atvorini kunlik nazorat qilishda profilaktika inspektorlari bilan hamkorlik mexanizmlarini joriy etgan holda probatsiya bo_linmalarining faoliyati samaradorligi yanada oshirildi.

Probatsiya uzoq tarixga ega bo_lib ushbu so_z lotinsha —probation - sinov so_zidan olingan bo_lib, xalqaro amaliyotda ozodlikdan mahrum etish bilan bog_liq bo_lmagan jazolarning ijro etilishini ta'minlash va nazoratini olib borish ma'nosini anglatadi. Bugungi kunda —probatsiya atamasi juda ko_plab xolatlarda keng qo_llanib kelinmoqda:

birinchidan, jinoiy jazolarni ijro etish tizimini tadqiqot qilishga oid ishlarda;

ikkinchidan, halqaro huquqiy hujjatlarda, jumladan, BMT Bosh Assambleyasi tomonidan tasdiqlangan mahkumlar bilan muomala qilishning minimal standart qoidalari (1955-yil)

uchinchidan, Yevropa penitensiar qoidalari (1987-yil) va boshqalar.

Jumladan, dunyoning rivojlangan Amerika Qo_shma Shtatlarida jazolar

tizimining asosiy elementlari oʻlim jazosi, ozodlikdan mahrum qilish, probatsiya va jarimalarni qoʻllanishi hamda Angliya va Fransiya davlatlarida ushbu probatsiya sohasi koʻp yillar davomida faoliyat yurishi ammo keyinchalik kontinental huquqiy tizim mamlakatlari Mustaqil Davlatlar Hamdustligi davlatlarida ham ozodlikdan mahrum qilish bilan bogʻliq boʻlmagan jazolarga xukm qilingan shaxslar ustidan nazorat funksiyalari amalga oshirish probatsiya faoliyati tomonidan amalga oshirilishi har tomonlama oʻzini ijobiy tomondan koʻrsatgan.

Bu fuqarolar huquqlarini himoya qilish va tiklash uchun qaratilib, javobgarlikka tortilgan shaxslarga berilgan sinov muddati. Bu yangi tashkilot ochilib, oʻz binosiga ega boʻldi. Xonalar maxsus jihozlandi. Ichki ishlar xodimlari ish bilan taʼminlandi. Probatsiya guruhi sud tomonidan jazo tayinlangan fuqarolarni qabul qilib, ular bilan axloqiy-maʼnaviy ishlarni oʻtkazayapti. Bu fuqarolar uchun ham hayotga qaytish, adashgan yoʻlini tuzatish, chin koʻngildan puchaymon boʻlgan nazorat ostidagi shaxslar uchun ham berilgan imkoniyat. Probatsiya guruhi bunday fuqarolar bilan ish olib borib, oʻz vazifalarini sidqidildan bajarayapti. Oʻtgan vaqt maboynida probatsiya xizmati toʻgʻri tashkil etilganligi va fuqarolar bilan ishlashning eng qulay usuli ekanligini amalda koʻrsatdi.

Quyidagi asosiy tuchunchalar qoʻllaniladi:

probatsiya — muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, ahloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash tarzidagi jazolarning ijro etilishini taʼminlashga, mahkumlarga ijtimoiy – huquqiy va tarbiyaviy taʼsir koʻrsatishga shuningdek huquqbuzarliklarning oldini olish hamda ularga barham berishga, huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablarini va ularga imkon beradigan shart-sharoitlarni aniqlashga, bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui;

Probatsiyaga oid axborot tizimi — manfaatdor davlat organlari oʻrtasida probatsiyani amalga oshirish sohasidagi axborotni toʻplash, saqlash, izlash, unga ishlov berish hamda undan foydalanish imkonini beradigan, tashkiliy jihatdan tartibga solingan jami axborot resurslari, axborot texnologiyalari va aloqa vositalari;

Probatsiya nazorati — muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, ahloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash tarzidagi jazoga hukm qilingan shaxslarning, shartli xukm qilingan shaxslarning va jazoni oʻtashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan shaxslarning hulq—atvori ustidan nazoratni amalga oshirishga, ularda qonunga itoatkorlik hulq—atvorini hamda jamiyatda yurish—turish qoidalariga xurmat bilan munosabatda boʻlishni shakllantirishga, sud tomonidan belgilangan taqiqlarga (cheklovlarga) va majburiyatlarga rioya etilishini taʼminlashga, shuningdek ularni ijtimoiy rehabilitatsiya qilishga qaratilgan faoliyat;

Shu bilan birga, probatsiya xizmati faoliyatining mexanizmlarini takomillashtirish, nazorat ostidagilarga ijtimoiy-huquqiy va psixologik yordam koʻrsatish tartibini joriy etish, ayniqsa, ularning «ijtimoiy-psixologik portreti»ni tuzgan holda oʻrganish, shuningdek, bu jarayonlarda mutaxassis-psixologlarni

tayyorlash, probatsiya bo‘linmalariga mutaxassis-psixologlarni jalb etish tizimini yo‘lga qo‘yish zarurati yuzaga kelmoqda.

Probatsiya nazoratidagi shaxs — muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, ahloq tuzatish ishlari yoki ozodlikni cheklash tarzidagi jazoga xukm qilingan, shartli xukm qilingan, jazoni o‘tashdan muddatidan ilgari shartli ozod qilingan hamda probatsiya hisobiga qo‘yilgan shaxs;

Elektron kuzatuv vositasi (elektron braslet) — ozodlikni cheklash tarzidagi jazoga xukm qilingan shaxsni masofadan turib nazorat qilishga muljallangan, qo‘lga yoki oyoqqa taqiladigan elektron qurilma.

Probatsiya xizmatining asosiy prinsiplari

Probatsiya xizmati quyidagi asosiy prinsiplardan tashkil topadi:

- qonuniylik;
- insonparvarlik;
- fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini xurmat qilish;
- tabaqalashtirish va individual yondashish;
- oshkoralik.

Qonuniylik prinsipi - probatsiya nazoratini amalga oshirish chog‘ida O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, Probatsiya to‘g‘risidagi Qonun va boshqa qonunchilik hujjatlari talablariga og‘ishmay rioya etish hamda ularni bajarish shart.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan qiynoqqa solish hamda boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki sha‘ni va qadr—qimmatini kamsituvchi muomala hamda jazo turlari qo‘llanilishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan intizomiy jazo yoki huquqiy ta‘sir choralari qo‘llanilishi azob—uqubat yetkazilishiga yohud inson sha‘ni va qadr—qimmatini kamsitilishiga sabab bulmasligi kerak.

Insonparvarlik prinsipi - probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan qiynoqqa solish hamda boshqa shafqatsiz, g‘ayriinsoniy yoki sha‘ni va qadr-qimmatini kamsituvchi muomala hamda jazo turlari qo‘llanilishiga yo‘l qo‘yilmaydi.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan intizomiy jazo yoki huquqiy ta‘sir choralari qo‘llanilishi azob-uqubat yetkazilishiga yohud inson sha‘ni va qadr-qimmatini kamsitilishiga sabab bo‘lmasligi kerak.

Fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini xurmat qilish prinsipi - probatsiya nazorati fuqarolarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlariga rioya etish, shuningdek ushbu huquqlar, erkinliklar va qonuniy manfaatlarini hurmat qilish asosida amalga oshiriladi.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan taqiqlar (cheklovlar) hamda majburiyatlar belgilanishi boshqa shaxslarning huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini cheklashi, ularga nisbatan taqiqlar (cheklovlar) va majburiyatlar belgilanishiga asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin emas.

Tabaqalashtirish va individual yondashish prinsipi - probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan belgilanadigan taqiqlar (cheklovlar) va majburiyatlar ularning yoshi, jinsi, sogʻligining holati, hulq—atvori, ijtimoiy moslashtirish dasturlaridagi ishtiroki hamda ushbu shaxslar sodir etgan jinoyatlarning ijtimoiy xavflilik darajasi va xususiyati, ilgari jinoyatlar sodir etganligi uchun javobgarlikka tortilganligi faktlari mavjudligi, shuningdek yetkazilgan moddiy zararning oʻrni qoplanganligi va maʼnaviy ziyon kompensatsiya qilinganligi hisobga olingan holda tabaqalashtiriladi.

Probatsiya nazoratidagi shaxslarga nisbatan ijtimoiy moslashtirish choralari ularning hulq-atvorini ijtimoiy-psixologik baholash natijalari asosida yakka tartibda qoʻllaniladi.

Oshkoralik prinsipi - probatsiya sohasidagi faoliyat toʻgʻrisidagi axborot ommaviy axborot vositalarida, internet jahon axborot tarmogʻida, shu jumladan Oʻzbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligining rasmiy veb—saytida eʼlon qilinadi, bundan oshkor etilishi qonun bilan cheklangan axborot mustasno.

Probatsiya toʻgʻrisidagi qonunga koʻra, shaxsni probatsiya hisobiga qoʻyish mazkur shaxsning yashash joyidagi tuman (shahar) probatsiya boʻlinmasining xodimi tomonidan probatsiyaga oid axborot tizimiga maʼlumotlarni kiritish orqali amalga oshiriladi. Elektron kuzatuv vositasi (elektron braslet) ozodlikni cheklash tarzidagi jazoni oʻtash tartibi talablarini bajarmayotganligi toʻgʻrisida rasmiy ravishda ogohlantirilgan yoki ozodlikni cheklash tarzidagi jazoni oʻtash davrida jamoat tartibini buzish bilan bogʻliq huquqbuzarliklar uchun maʼmuriy javobgarlikka tortilgan probatsiya nazoratidagi shaxsga nisbatan tuman (shahar) probatsiya boʻlinmasi boshligʻining qarori asosida qoʻllaniladi.

Elektron kuzatuv vositasi (elektron braslet) probatsiya nazoratida turgan shaxsdan u probatsiya hisobidan chiqarilayotgan vaqtda yechiladi. Probatsiya nazoratidagi shaxs jazoni oʻtash tartibiga rioya etgan va jamoat tartibini buzishga yoʻl qoʻymagan taqdirda elektron kuzatuv vositasi (elektron braslet) qoʻllanilgan kundan eʼtiboran uch oy oʻtgach yechiladi.

Elektron kuzatuv vositasini (elektron brasletni) qoʻllash tartibi Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan tasdiqlanadi.

Xulosa qiladigan boʻlsak, probatsiya nazoratidagi shaxslarga tarbiyaviy taʼsir koʻrsatish ularda qonunga itoatkorlik xulq-atvorini va jamiyatda yurish-turish qoidalariga hurmat bilan munosabatda boʻlishni shakllantirish, psixologik yordam koʻrsatish, bilib bilmay qilgan nojoʻya qilmishlari tufayli pushaymonlik xissini uygʻotib, jamiyatga moslashtirish, ish bilan taʼminlash, qayta jinoyat sodir etmasligini oldini olish kelgusida jinoyat koʻchasiga kirib qolgan shaxslarni qayta tarbiyalab, uni ijtimoiy hayotga moslashtirishda ichki ishlar organlari probatsiya xizmati faoliyatining tashkiliy huquqiy asoslari eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ASOSIY ADABIYOTLAR VA NORMATIV

HUQUQIY HujjATLAR RO_YHATI

1. O_zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. –T., 2023-yil
2. O_zbekiston Respublikasining 2016-yil 16-sentabrdagi —Ichki ishlar organlari to_g_risidagi O_RQ-407-son Qonuni;
3. O_zbekiston Respublikasining 2024-yil 7-avgustdagi —Probatsiya to_g_risidagi O_RQ-938-son Qonuni.
4. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 26-martdagi —Jamoat xavfsizligini ta'minlash va jinoyatchilikka qarshi kurashish sohasida ichki ishlar organlari faoliyatini sifat jihatidan yangi bosqichga ko_tarish chora-tadbirlari to_g_risidagi RF-6196-son Farmoni.
5. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 7 noyabr kunidagi «Jinoyat ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to_g_risida» gi PQ-4006-sonli Qarori.

O_zbekiston Respublikasi Prezidenti asarlari

1. SH.M.Mirziyoyev —Erkin va farovon, demokratik O_zbekiston davlatini birgalikda barpo etamizl. – T., —O_zbekistonl, 2016. – 56 b.;
2. SH.M.Mirziyoyev —Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik - har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo_lishi kerakl. – T., —O_zbekistonl, 2017. – 104 b.;
3. SH.M.Mirziyoyev —Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramizl. – T., —O_zbekistonl, 2017. – 488 b.

Darsliklar, o_quv qo_llanmalar

1. Ichki ishlar organlarida boshqaruvni tashkil etish: Ma'ruzalar kursi. D.S.Muxamadaliyev, J.S.Muxtorov, B.A.Saidov va boshq. – T.: O_zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2013. – 259 b.;

Internet saytlari

1. <http://gov.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV);
2. <http://irkmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti);
3. <http://akadmvd.uz> (O_zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi);
4. <http://lex.uz> (O_zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi);

*Ж.О.Кенжаев**

Ички ишлар органлари — жамият тинчлиги ва фуқаролар хавфсизлигининг кафолати

Давлатимизнинг ривожини ва барқарор тараққиётини кўп ҳолларда аҳолининг давлат бошқаруви тизимига бўлган ишончи ҳамда жамиятда ижтимоий адолат тамойилларининг амалга ошириш даражасига боғлиқ. Шунинг учун ҳам, сўнгги

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Малака ошириш институти Махсус-касбий фанлар кафедраси доценти, с.ф.б.ф.д.,

йилларда мамлакатимизда тубдан янги тизим жорий этилиши натижасида давлат ҳокимиятининг халққа яқинлашиши кузатилиб, фуқароларнинг ижтимоий ва сиёсий фаоллиги ортиб бормоқда. Давлатимиз раҳбари илгари сурган —Халқ давлат идораларига эмас, давлат идоралари халққа хизмат қилиши керак» деган ҳаётий қоида тобора амалдаги ижтимоий воқеликка айланиб бормоқда[8].

Бугунги кунда, барча жабҳада жамият ҳаёти эркинлашди, инсонлар эркин нафас ола бошлади. Бу ўзгаришларни халқ ҳам, дунё ҳам ижобий баҳоламоқда. Барча кўриб, баҳра олиб турган бундай ислохотлар инсон қадрини улуғлашда инсонларга шубҳасиз узоқ вақт хизмат қилади. Инсонни эъзозлаш, унинг ҳуқуқ ва эркинликларини амалда таъминлаш — энг муҳим ва долзарб масала ҳисобланади.

Шу боис мамлакатимизда инсон ҳуқуқларини таъминлаш соҳасида улкан ишлар амалга оширилмоқда. Негаки, Ўзбекистондаги ислохотларнинг замирида —инсон манфаатлари ҳамма нарсадан устун» деган ҳаётбахш ғоя мужассамдир. Албатта инсонни эъзозланиши, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари ҳимоя қилиниши деган тушунча ёнида биринчи бўлиб, доимо уларнинг хизматига шай турган ички ишлар органлари ходимлари кўз олдимизда гавдаланади. Бугун ички ишлар органлари фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини таъминлашнинг асосий кафили бўлиб ҳисобланади.

Сўнгги йилларда давлат ва жамият ҳаётининг барча соҳаларида янгилашлар юз берди, ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилиб келинмоқда. Ички ишлар органлари тизимидаги ислохотлар, бир томондан, ушбу тузилмани халқ манфаатларига хизмат қилишга йўналтирилган янги профессионал тузилмага айлантиришга қаратилган бўлса, бошқа томондан эса мамлакатамизда ҳуқуқ-тартиботни, оқилолликни ҳамда қонун устуворлигини таъминлаш, давлат ва жамият манфаатларини, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ҳамда қонуний манфаатларини қафолатлашнинг муҳим йўналишларидан бири бўлди[1].

Ички ишлар органлари фаолиятини такомиллаштиришга хизмат қиладиган 13 та қонун, Президентимизнинг 9 та Фармони, 40 та қарор ва 3 та фармойиши, Вазирлар Маҳкамасининг 115 та қарори ҳамда 160 дан зиёд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди ҳамда уларда белгиланган қоидалар ички ишлар органларининг фаолиятини янада самарадорлигини оширишга хизмат қилиб келмоқда. Тизим фаолиятидаги катта ижобий бурилишларнинг гувоҳи бўлиб келямиз. Яъни ички ишлар органларининг бошқарув тизими тўлиқ мақбуллаштирилиб, 85 фоиз (илгари 54

%) шахсий таркиб бевосита аҳоли учун қулай жойларда хизмат қилиниши таъминланди [2]. Ички ишлар органлари фаолиятини такомиллаштириш билан боғлиқ ҳуқуқий ҳужжатлар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, ҳар бир қабул қилинган меъёрий ҳужжатда қонун ёки Президент қарори ва бошқа ҳуқуқий ҳужжатми уларнинг асосий негизи ва мазмунида инсон ҳуқуқлари, инсон манфаатлари ва инсон қадрига йўналтирилганлиги кўзга ташланади. Бу эса, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси асосий қонуни – Ўзбекистон Конституцияси нормалари асосида ўз аксини топган.

Зеро, Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 2-моддасида: —Давлат халқ иродасини ифода этиб, унинг манфаатларига хизмат қилади. Давлат органлари ва мансабдор шахслар жамият ва фуқаролар олдида масъулдирлар, — деб белгилаб қўйилган. Амалга оширилаётган ислохотлар жараёнида ички ишлар органларини халқ манфаатларига хизмат қиладиган ижтимоий тузилмага айлантириш мақсадида яхлит ҳуқуқий тизим яратилмоқда[3]. Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари тизимида амалга оширилган ислохотлар ҳақида сўз кетар экан, аввало, соҳада ўтган йилларда қўрилган кенг қўламли чоралар ҳақида тўхталмасликнинг иложи йўқ.

Ислохотларнинг мантиқий давоми ва шу билан бирга, ички ишлар органларининг айрим вазифа ва функцияларини аниқлаштирилиб, янги бўлинмалар фаолияти ташкил этилди, ички ишлар органларининг жамоатчилик билан ҳамкорлигини янада кенгайтириш ва мустаҳкамлаш билан боғлиқ вазифаларнинг ижросини таъминлаш мақсадида, бир қанча чора-тадбирлар амалга оширилди. Хусусан, Тошкент шаҳрида жамоат тартибини сақлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг сифат жиҳатидан янги тизими жорий этилиши муносабати билан аҳолига энг яқин бўлган жойларда куч ва воситалар фаолиятини бевосита бошқариш ва мувофиқлаштиришга қаратилган самарали тизимни яратиш мақсадида Тошкент шаҳар ички ишлар органларининг амалдаги тузилмаси тубдан такомиллаштирилди. Тошкент шаҳридаги туман ички ишлар бошқармалари негизида туманларни комплекс ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича секторлар ҳудудлари доирасида куч ва воситаларни мақсадли тақсимлаган ҳолда ички ишлар органлари фаолиятини мувофиқлаштириш бошқармалари, Тошкент шаҳридаги шаҳар ички ишлар бўлимлари ташкил этилди ва улар зиммасига секторлар ҳудудларида жамоат тартибини сақланиши, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишни амалга ошириш учун жавобгарлик юклатилди, ички ишлар бўлимлари бошлиқлари лавозимлари устуворлик асосида профилактика катта инспекторлари орасидан жамланиши белгилаб қўйилди[6].

Бундан ташқари, профилактика инспектори маҳалла раисининг ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш бўйича ўринбосари этиб белгиланди. Хотин-қизларнинг

қонуний манфаатларини рўёбга чиқариш ва уларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун 362 нафар аёллар масалалари бўйича инспекторлар фаолияти йўлга қўйилди. Илгари ушбу вазифани профилактика инспектори бажариб келган. Аёл инспекторларининг фаолияти йўлга қўйилиши жамиятимиздаги аёлларнинг ҳуқуқ, эркинликлари таъминланишига ҳисса қўшди. Маҳалладаги хавфсизлик ҳолати ҳар ойда аҳоли томонидан, бу борада амалга оширилган ишлар натижалари эса Халқ депутатлари туман-шаҳар кенгашлари томонидан баҳолаб бориш амалиёти йўлга қўйилди. Яъни туман, шаҳар ички ишлар бўлинмаларининг бошлиқлари – ҳар чоракда, уларнинг ўринбосарлари – ҳар ойда, маҳалла ҳуқуқ-тартибот пунктларининг профилактика катта инспекторлари эса – ҳар олти ойда халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларига ҳисоб беришлари белгилангани катта ижобий бурилишга сабабдир. Бу билан ички ишлар органлари фаолиятининг очиқлиги, шунингдек, уларнинг фаолиятини халқ вакиллари томонидан назорат қилиб бориш имконияти яратилди[4]. Қолаверса, ички ишлар органларининг халқ вакиллари олдидаги масъулиятини оширишга ва уларнинг ўзаро фойдали ҳамкорлигини кенгайтиришга, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жамоат хавфсизлиги соҳасида кўрилаётган чоралар самарадорлигини оширишга хизмат қилади деб ўйлаймиз, зеро профессор И.Хамедов тўғри эътибор қаратганидек, —... ижро этувчи давлат органларининг фаолиятининг очиқлиги – маъмурий ислохотларнинг кўзгуси» [5] ҳисобланади.

Ҳар бир раҳбар ва ходимнинг жиноятчиликка қарши курашишга бўлган қараши тубдан ўзгарди. Уларнинг кундалик хизмат фаолияти рақам ва фоизлар орқасидан қувиш эмас, балки фуқароларнинг ҳақ-ҳуқуқларини ҳимоя қилиш биринчи навбатдаги вазифага айланди[7]. Ички ишлар органлари тизимидаги амалга оширилаётган ҳуқуқий ислохотлар давомида 2017 йил 10 апрелдаги —Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-5005-сон фармони[11], 2017 йил 29 ноябрдаги —Ички ишлар органлари кадрлари билан ишлаш ва уларнинг хизматини ташкил этиш тартибини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-3413-сон қарорлари[5] асосида ички ишлар органлари фаолиятида муҳим ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилмоқда.

Шунингдек Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартда —Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПФ-6196-сон фармони[11] ва мазкур фармонга мувофиқ, 2021 йил 2 апрелда —Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги

фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-5050-сон Қарори[11], 2021 йил 15 апрелда —Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-5076-сон Қарори[11]лари қабул қилинди. Ушбу фармон ва қарорларнинг барчасида —халқ манфаатлари устувордир.

Мазкур қарор ва фармонларнинг ижросини таъминлаш мақсадида, жамоат хавфсизлигини таъминлаш борасида ички ишлар органларининг Миллий гвардия ва жамоатчилик билан ҳамкорликда 3 босқичли патруллик хизмати ташкил этилди. Жамоат жойларидаги вазиятни кузатиб бориш учун 16 та —Вазиятлар марказлари ташкил этилиб, уларга кўчалар, аҳоли хонадонлари ва ижтимоий объектларга ўрнатилган 100 мингдан зиёд видеокамера ва 8 мингдан ортиқ тезкор чақирув тугмалари интеграция қилинди. Жамоат жойларида хавфсизликни —инсон омилини истисно этган ҳолда таъминлаш учун, йўл-патрул ва пост патрул хизмати ходимлари 6 100 та —бодикамералар, 179 та алкотестер, 6 514 та ҳуқуқбузарликларни қайд этувчи планшетлар билан таъминланди. Автомобил йўлларда қоидабузарликларни аниқлаш учун 1 096 та видеокамералар ва 184 та радар мосламалари ўрнатилди. Фуқароларга қоидабузарликни қайд этишга рухсат берилди.

Шунингдек, халқаро стандартларга жавоб берадиган ИД-карта, —биометрик хорижга чиқиш паспорти ва ҳайдовчилик гувоҳномасининг янги намуналари амалиётга жорий этилди[7]. органларининг Давлат раҳбари томонидан қабул қилинган мазкур меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларда ички ишлар фаолиятини такомиллаштириш, уни тартибга солиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш каби бир қатор вазифалар билан бирга ички ишлар органлари ходимларини ижтимоий ҳимоя қилиш, моддий рағбатлантиришлари белгиланган.

Зеро, Президентимиз Шавкат Мирзиёев ҳам ўз маърузаларидан бирида ички ишлар органлари жамият ҳаётида нақадар муҳим ўрин тутиши ҳақида алоҳида тўхталиб, —Халқимиз Яратгандан аввало тинчлик-хотиржамликни сўрайди. Шундан сўнг, ўз уйим, бошпанам бўлса, оилам, бола-чақам билан соғ-саломат яшасам, дейди. Биз халқимизнинг ана шундай орзу-ниятларини рўёбга чиқариш учун иккита масалага, яъни ички ишлар ва соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишга катта эътибор қаратяпмиз [8]деган эдилар.

Ички ишлар органлари фаолиятида олиб борилаётган ислохотларнинг мантикий давоми сифатида, шунингдек, ички ишлар органларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айлантириш, уларнинг фуқаролар, жамоат ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик руҳида ишлашини таъминлаш, маҳаллалар, аҳоли турар жойлари ва бутун юртимизда

қонун устуворлиги, тинчлик-осойишталикни янада мустаҳкамлаш мақсадида, ҳамда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги —2022 2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисидаги ПФ 60-сон Фармони ижросини таъминлаш юзасидан Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2023 йил 20 январда —Ички ишлар органларини халқчил профессионал тузилмага айлантириш ва аҳоли билан янада яқин ҳамкорликда ишлашга йўналтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ–10-сон Қарори қабул қилинди.

Мазкур қарор ички ишлар органларини аҳолининг ишончли ҳимоячиси сифатида халқчил профессионал тузилмага айлантириш, уларнинг фуқаролар, жамоат ташкилотлари ҳамда кенг жамоатчилик билан яқин ҳамкорликда, ўзаро ишонч ва ҳамжиҳатлик руҳида ишлашини таъминлаш, маҳаллалар, аҳоли турар жойлари ва бутун юртимизда қонун устуворлиги, тинчлик-осойишталикни янада мустаҳкамлашга қаратилган муҳим ҳуқуқий ҳужжат бўлди.

Унга асосан, —Ички ишлар органлари ходимларининг касбий маданият ва хизмат интизоми кодекси тасдиқланди[10]. Мазкур Кодекс, энг аввало, ички ишлар органлари ходимларини —Инсон қадри учун таъминлаш асосида давлатнинг юксак маънавий-ахлоқий ғазилатларга эга, ўз бурчига содиқ, ватанпарвар ва халқпарвар вакили этиб тарбиялаш орқали аҳолининг чинакам розилигига эришиш, ички ишлар органлари ходимларида хизмат вазифаларига ҳалол, виждонан, Ватан ва халқ олдидаги бурчини чин дилдан ҳис этган ҳолда, юксак масъулият билан ёндашиш, жамиятда умумэтироф этилган одоб-ахлоқ нормаларига сўзсиз амал қилиш тўғрисида шакллантириш, ички ишлар органларида содир этилиши мумкин бўлган ножўя хатти ҳаракатлар, суиистеъмолчилик ва коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш, ҳуқуқ тартибот тизими обрўсига салбий таъсир кўрсатувчи низоли вазиятларни юзага келтирмаслик каби муҳим вазифаларни ўз ичига олади.

Бундан ташқари, инсон омилини истисно этиш ҳамда коррупция ҳолатларининг барвақт олдини олиш мақсадида ички ишлар органларида кадрлар билан ишлаш, хизматни ўташ қоидаларига риоя этилишини таъминлаш, шунингдек, шахсий таркиб ва уларнинг оила аъзоларини ижтимоий ҳимоя қилиш тизимини замон талабларига мос равишда тўлиқ рақамлаштириш белгилангани соҳада учраётган кўплаб салбий ҳолатларнинг олдини олишга хизмат қилиши кўзда тутилган.

Шунингдек, ислохотлар натижасида ички ишлар органлари тизимини малакали, етук кадрлар билан таъминлашда лавозимга кадрларни танлаш ва тавсия этиш бўйича замонвий демократик таъинларга асосланган ҳуқуқий механизм яратилди[9]. Давлатимиз раҳбарининг ташаббуси билан Янги Ўзбекистонда ички ишлар органлари тизимини янада ривожлантириш, ички ишлар органларини халқнинг ишончли ҳимоячиси сифатида халқ профессионал

тузилмасига айлантириш, аҳоли билан аниқ мақсадли ишлашга қаратилган ташаббуслари ижросини таъминлаш мақсадида, келгусида жамоат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида ички ишлар органларининг хизмат фаолиятини тубдан такомиллаштириш, кўча ва жамоат жойларида жамоат тартибини сақлаш бўйича Миллий гвардия билан жавобгарлик ҳудудларни қатъий ажратган ҳолда мавжуд куч ва воситаларининг ягона бошқарув тизимини жорий этиш, ўз навбатида, барча наряд ва патрулларни масофадан туриб бошқариш, уларнинг хизмат фаолияти самарадорлигини ошириш учун замонавий ахборот-коммуникация тизимлари жорий этилди.

Шу билан бирга, ходимларнинг маънавий дунёқарашини ошириш, фуқаролар билан хушмуомалада бўлишини таъминлаш борасида ҳар бир ходимнинг хатти-ҳаракатларига алоҳида баҳо беришга ҳамда унинг хулқ-атворидан келиб чиқиб, аниқ тарбиявий тадбирларни ўтказишга қаратилган —ходимбай|| тизими жорий этилди. Бундан ташқари, фуқаролар учун қўшимча қулайликлар яратиш, асосий хизмат фаолияти йўналишларида манфаатлар тўқнашувига йўл қўймаслик ва —инсон омили|| таъсирини камайтириш мақсадида тизимни босқичма-босқич тўлиқ рақамлаштириш ишлари давом эттирилмоқда.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки, тизимда амалга оширилаётган ишларнинг самарадорлигини аниқлаш ва комплекс баҳолаш бўйича шаффоф рақамли электрон дастурни жорий этиш, бунинг учун, унинг индикатор ва субиндикаторларини шакллантириб амалиётга тадбиқ этиш масаласи муҳим аҳамият касб этмоқда. Бу эса, ички ишлар органлари соҳавий хизматлари раҳбарларининг ҳудудларда ҳуқуқ устуворлиги ва қонунийликни таъминлаш борасидаги масъулиятини кучайтиришга, бунинг натижасида тегишли халқаро рейтинг ва индексларда мамлакатимизнинг ўрни янада яхшиланишига хизмат қилади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Ў.Х.Мухамедов. Ўзбекистонда халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш истикболлари. Монография. Т.2020. Б.3.
2. Интернет манба: [хттпс://иив.уз/оз/newс/ички-ишлар-органлари-тизиимида-амалга-оширилган-ислохотлар](http://iiv.uz/oz/news/ички-ишлар-органлари-тизиимида-амалга-оширилган-ислохотлар)
3. «Эл тинчлигини таъминлаш, барқарорликни сақлаш йўлида ходимларимиз ўз ҳаётини ҳам аямайди» – Пўлат Бобожонов билан катта интервью// [хттпс://уза.уз/уз/постс/ички1-ишлар-вазири-эл-тинчлигини-таминлаш-бар-арорликни-с-15-08-2020](http://уза.уз/уз/постс/ички1-ишлар-вазири-эл-тинчлигини-таминлаш-бар-арорликни-с-15-08-2020).
4. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармони —Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жинойтчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-

тадбирлари тўғрисидаги ПФ-6196-сон (2021 йил 26 март) фармони // Электрон манба: [хтtps://lex.uz/doss/5344118](https://lex.uz/doss/5344118)

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йилнинг 29 ноябр кунги «Ички ишлар органларида кадрлар билан ишлаш ва уларнинг хизматини ташкил этиш тартибини тубдан такомиллаштириш чора тadbирлари тўғрисида»ги ПҚ 3413-сонли қарори // Электрон манба: [хтtps://lex.uz/uz/doss/3430641](https://lex.uz/uz/doss/3430641)

6. 2017 йил 8 сентябрдаги —Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислохотлар Концепцияси тўғрисидаги ПҚ-5185-сон; —Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФ-27 сон (2021 йил 29 ноябр) фармони; 2021 йил 2 апрелдаги —Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-5050-сон қарори; 2021 йил 15 апрелдаги —Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатдан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисидаги ПҚ-5076-сон қарори ва бошқалар// Электрон манба: www.lex.uz

7. Интернет манба: [хтtps://iiv.uz/uz/news/ички-ишлар-органлари-тизимида-амалга-оширилган-ислохотлар](https://iiv.uz/uz/news/ички-ишлар-органлари-тизимида-амалга-оширилган-ислохотлар)

8. Интернет манба: [хтtps://dare.uz/k/2017/12/07/шавкат-мирзиёев-турли-унвонлар-орден-ва-медалларни-оз-эгаларига-топширди](https://dare.uz/k/2017/12/07/шавкат-мирзиёев-турли-унвонлар-орден-ва-медалларни-оз-эгаларига-топширди)

9. С.Т.Ахмедова. Ички ишлар органлари тизимида амалга оширилаётган маъмурий-ҳуқуқий ислохотлар. Ҳуқуқий Олам. Б.69

10. Интернет манба: [хтtps://bviib.uz/uz/news/ички-ишлар-органлари-халқчил-хамда-профессионал-тузилмага-айланди](https://bviib.uz/uz/news/ички-ишлар-органлари-халқчил-хамда-профессионал-тузилмага-айланди).

11. Интернет манба: www.lex.uz

*Л.Н.Раджапова**

Ҳуқуқни муҳофоза қилиш органларига аёл ходималарни хизматга қабул қилинишининг шаклланиш босқичлари.

Тарихий ва ҳуқуқий манбаларга назар ташласак, аёл ҳуқуқларига оид қоидалар инсон ҳуқуқларига оид илк қонунлар билан бирга шакллана бошлаганини кўрамиз. Масалан, қадимги жамоа тузуми давридаги ёзилмаган қоидаларда аёлларни оғир ишларга жалб этмаслик, эркаклар овга чиққан пайтда аёлларни уй ишлари ва фарзанд тарбиясига масъул этиш тартиби белгиланган. Бундай қоидалар аёл ҳуқуқларига оид дастлабки меъёрлар сифатида баҳоланади. Бу меъёрлар вақт ўтиши билан умумий ҳуқуқий тизим ривожига

* Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Жиноят-процессуал ҳуқуқи кафедраси катта ўқитувчиси, ю.ф.б.ф.д.,

ҳамоҳанг равишда таъсир кўрсатиб, такомиллашиб, турли даврларда янги мазмун билан бойиди. Натижада, улар замонавий ҳуқуқий нормалар даражасига етиб, аёл ҳуқуқларини ҳуқуқий таъминлаш орқали амалий кафолатларини мустаҳкамлади[1].

ХВІІІ аср охири - ХІХ аср бошларида Ғарбий Европа мамлакатларида, сўнгра ХІХ аср ўрталарида АҚШда саноат жамиятининг ривожланиши билан аёлларнинг турли меҳнат соҳалари ва ишлаб чиқариш жараёнларига янада фаолроқ жалб этилиши бошланган бўлиб, 1830 йилда Францияда —эмансипациялашган аёл (озод бўлган) деган янги ибора пайдо бўлган, Лондонда эса 1867 йилда биринчи халқаро аёллар жамияти ташкил этилган[2].

Ушбу даврларда аёллар ҳаракатининг асосий йўналишлари сайлов ҳуқуқи, олий таълим олиш имконияти, касб эгаллаш ҳуқуқи, иқтисодий тенглик (ижтимоий ишлаб чиқаришда иштирок этиш ва молиявий мустақиллик) учун курашни ўз ичига оларди. Бу даврда энг катта ютуқлар асосан АҚШда кузатилди. Аёлларнинг ўз ҳуқуқлари учун кураши қулликни бекор қилиш (1865) билан бир вақтда олиб борилди.

Ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасига аёлларнинг кириши қуйидаги машҳур ҳодисаларда намоён бўлди:

- 1845 йилда Нью-Йоркда биринчи бор икки аёл расман аёллар қамоқхоналарида назоратчи сифатида ишга қабул қилинди;
- 1893 йилда Чикагода Мария Оуэнс ойлик иш ҳақ эвазига полициячи лавозимига тайинланди (аёлнинг эри полиция ходими бўлиб, агар у вафот этган бўлса мархумнинг турмуш ўртоғига боқувчисини йўқотганлиги учун молиявий компенсация мақсадида қабул қилинган);
- 1908 йилда Портлендда бутунжаҳон кўргазмаси арафасида хавфсизлик ва жамоат ахлоқини тузатиш (фоҳишалик даражасини камайтириш) мақсадида махсус департамент ташкил этилиб, унга Лора Болдуин исмли аёл киши раҳбарлик қилган. У полиция офицери лавозимини эгаллаган бўлсада, ҳуқуқлари чекланган бўлган.

XX аср бошларидан бошлаб Европа мамлакатлари ва АҚШда ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасида аёл полициячи ходимларни соҳага жалб этиш жиноят содир этган аёллар ва болалар билан ишлаш зарурати билан боғлиқ бўлган. Европа мамлакатларида полицияда аёллар сонининг кўпайиши иккинчи жаҳон уруши даврига ва урушдан сўнг юзага келган демографик муаммолар, шунингдек ушбу даврда аёллар ва вояга етмаганлар ўртасида жиноятчилик даражасининг ошиши билан боғлиқ эди.

1960-1980 йилларда Шимолий Америка ва Европа мамлакатларида феминистик ҳаракатнинг иккинчи тўлқини вақтида аёлларнинг полиция соҳасида профессионал таълим олиш ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, уларнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятида

тўлиқ иштироки таъминлана бошланган.

1964 йилда АҚШда —Фуқаролик ҳуқуқлари тўғрисидаги қонун қабул қилинди, унга кўра ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларида аёлларга нисбатан камситилишга чек қўйилиши белгилаб қўйилди.

1970-1980 йилларда эса АҚШда жиноятчиликнинг ўсиши, полиция ходимлари сонининг кўпайиши кузатилган бўлсада, жиноятчиликка қарши курашишда кутилган юқори натижаларни бермади. Шунингдек, бу даврда АҚШда одил судлов ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимида аёллар сонининг кўпайишига ижобий таъсир кўрсатган бир нечта қонун ҳужжатлари қабул қилинди: Хавфсиз кўчалар тўғрисидаги қонун (1968) ва Жиноятчиликка қарши кураш тўғрисидаги қонун (1973). Жиноятчиликка қарши кураш тўғрисидаги қонунга кўра, давлат таълим муассасаларида ва полиция академияларида ирқидан, жинсидан қатъий назар таълим олишга тўсқинлик қилинмаслиги белгиланди [3].

АҚШдаги марказлаштирилмаган ҳуқуқни муҳофаза қилиш тизимининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, у уч таркибий қисмга бўлинди: федерал аҳамиятга эга, штат даражаси кўра ва маҳаллий бошқарув (маъмурий округ, аҳоли пункти). Хизматчиларнинг асосий қисми, тахминан 60 фоизи қуйи бўғинда фаолият юритган. Янги шароитларда жиноятчиликка қарши курашнинг эски модели бўйича ишлаш самарасиз бўлганлиги сабабли, 1980-1990 йилларда айнан АҚШда —сommунитй полисинг (жамият полицияси) янги концепцияси пайдо бўлди. Унга кўра, ҳудудга бириктирилган полиция томонидан шу ҳудудда истиқомат қилувчи аҳолининг муаммоларини ҳал қилишга қаратилган бўлиб, асосий тамойили ҳам айнан аҳоли муаммоларини ҳал этишга йўналтирилган. Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикасини ташкил қилган[4].

Турли муаммоларни ҳал қилишда аҳоли билан яқин алоқа ўрнатиш учун биринчидан, юқори коммуникатив қобилиятларга эга бўлиш, зарур маълумотларни олиш, низоли вазиятларни —тинч йўл билан ҳал этиш; иккинчидан, турли жинс ва ёш тоифалари билан ишончли алоқа ўрнатиш қобилияти орқали айниқса болалар, аёллар, қариялар, ногиронлар, рухий носоғломлар билан тез алоқа ўрнатиш лозим бўлган. Бу хусусиятлар эса аёлларда кўпроқ ривожланган бўлганлиги, уларнинг вербал интеллект (қобилият)и юқорилиги сабабли, мазкур янги тоифадаги —коммунал полицияда аёл полициячи ходимларга талаб ортган.

Шундай қилиб, ҳозирги вақтда ҳам АҚШда аёл полициячи ходимлар айниқса —коммунал полицияда, криминалистик хизматларда, жиноятларни тергов қилишда, вояга етмаган ҳуқуқбузарлар билан ишлашда ҳамда суд тиббиёт соҳасида ҳам фаолият олиб боришмоқда. Тахлилий маълумотларга кўра, аёл полициячилар эркакларга қараганда хавфли вазиятларда зўравонлик усулларида ва ўқотар қуроллардан фойдаланмасдан ҳал қилишга ҳаракат

қилишади, бу эса жамиятда полиция обрўсини оширишга хизмат қилади. Шу сабабдан бўлса керак йирик полиция бўлинмаларида кўпроқ аёл полициячилар фаолият юритади.

Статистик маълумотларга кўра, 1980 йилда АҚШ полициясида аёллар 5 фоизни ташкил этган бўлса, 2014 йилга келиб бу кўрсаткич 12 фоизга етган. Бироқ, турли бўлинмалар ва иш йўналишларида аёллар сонининг тақсимланиши фарқланади. Масалан, 2017-2018 йилларда АҚШнинг йирик шаҳарларида аёл полициячилар улуши: Нью-Йоркда - 18%, Лос-Анжелесда - 18%, Чикагода - 24% ни ташкил этган.

Шунингдек, федерал даражадаги ҳуқуқни муҳофаза қилиш тузилмаларида аёл ходимлар қуйидагича ифодаланган: АҚШ Капитолий полициясида - 19%; Федерал қидирув бюроси (ФҚБ)да - 19%; Федерал қамоқхоналар бюросида - 14%; Наркотикларга қарши кураш бошқармасида - 10%ни ташкил этган. Шунингдек, аёл ходимлар улуши бошқа хизматларда яъни федерал маршаллар, иммиграция ва божхона полицияси, ўрмон хизмати, почта назорати хизмати, бош инспектор идораси, махфий хизматларда ҳам мавжуд. Шунинг ҳам таъкидлаш керакки, АҚШ ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари бошқарув тузилмаларида – 7 фоизи аёллар улушига тўғри келади[5].

Буюк инқилоб (1789-1799) давридан бери Францияда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари миллий полиция (давлат хизматчилари) ва миллий жандармерия (ҳарбий хизматчилар)дан ташкил топган. Ҳозирги кунда жиноятларнинг 70 фоизи полиция томонидан фош этилади ва 80 фоиз гумонланувчилар қўлга олинади.

1977 йилда бир нечта аёл офицерлар полиция комиссарлари лавозимига тайинланган ва 1972-1999 йилларда полициядаги аёллар сони барқарор бўлиб 14,5%ни ташкил қилган. 2015 йилда 19 фоизни, 2017 йилдан бери барқарор яъни 27 фоизни ташкил этсада, уларнинг йўналишлар бўйича тақсимланиши эса нотекис. Масалан, миллий полиция илмий институтида - 61%; миллий полиция кадрлар бошқармасида - 41%; бошқармада - 43%; халқаро ҳамкорлик йўналишида - 19%ни ташкил этади.

Франция миллий жандармериясининг асосий вазифаларига жамоат хавфсизлиги ва суд фаолиятини таъминлаш киради. Унда аёллар сони полициядагига қараганда камроқ ва 1982 йилгача аёл ходимлар фақат маъмурий вазифаларни (кадрлар билан ишлаш) бажариб келишган.

1987 йилдан бошлаб аёллар жандармерия офицери унвонини олиш ҳуқуқига эга бўлишди ва 2013 йилда Изабел Г. де Меритенс биринчи марта жандармерия бош директори лавозимига тайинланди.

1992 йил 3 мартдаги фармон билан махсус бўлинмалар - республика хавфсизлик отрядларидан ташқари, эркаклар ва аёлларни полиция хизматида қабул қилишдаги фарқлар бекор қилинди. Ҳозирги кунда полицияда ҳам,

жандармерияда ҳам аёллар эркаклар билан тенг равишда бир хил тест синовларини топширишади, фақат жисмоний юклама меъёрларида фарқлар мавжуд. Жандармерияда аёл киши 10 йиллик иш тажрибасидан сўнг раҳбарлик лавозимига даъвогарлик қилиши мумкин [6].

Буюк Британия полициясидаги биринчи аёл Эдит Смит (1915 йил) бўлган, у аёллар иштирокидаги жиноят ишларини тергов қилишда ва айбдорларни ҳибсга олиш ваколатига эга бўлган. Бир хил ойлик тўлов тўғрисидаги (1970) ва Жинсий камситиш тўғрисидаги қонун (1975)лар қабул қилиниши билан полиция бўлинмаларидаги аёллар эркаклар каби унвонлар, мажбуриятлар ва бир хил ҳуқуқларга эга бўлишди. 2007 йилда аёл полициячилар улуши 23% ни ташкил этган бўлса, 2017 йилда эса барқарор 30% ни ташкил этди. Аёл - констебллар (энг қуйи полиция ходими) фаолиятлари давомида психологлардан кўшимча таълим олиб борадилар ва улар асосан —оилани ҳимоя қилиш‖ полиция бўлимларида оилавий ва жинсий зўравонлик қурбонлари бўлган болалар, ўсмирлар ва аёллар билан ишлайдилар.

Буюк Британияда биринчи Халқаро полициячи аёллар уюшмаси (1950) ташкил топди, унинг асосий вазифасига —халқаро миқёсда одил судлов соҳасида фаолият олиб боровчи аёлларнинг обрўсини мустаҳкамлаш, ошириш ва уларни бирлаштириш‖дан иборат. 1989 йилда эса Нидерландияда —Европа полиция аёллари тармоғи‖ ташкил этилди, унга асосан Европа Иттифоқи полиция хизматларида аёл полициячилар фаолиятини оммалаштиришга ёрдам берувчи конференциялар ва семинарлар ўтказиш, ахборот ва тажриба алмашиш йўлга қўйилди[7]. 2014 йилга келиб, унга аъзо мамлакатлар сони 28 тани ташкил этди. Жинсий тазйиқ, эркаклар билан тенг равишда —бир хил иш учун бир хил иш ҳақи‖, ҳар қандай тақиқларсиз мартаба ва унвон ўсиши, —кафолатлар ва ижтимоий пакет‖ каби энг долзарб муаммоларни қамраб олди. Биз биламизки, полиция ходимларининг фаолиятида ягона стандартлар мавжуд эмас. АҚШ, Германия ва Буюк Британияда аёл полициячилар функционал вазифаларни бажаришда эркаклар билан тенг ҳуқуқларга эга, агарда уларнинг ҳуқуқлари камситилса ёки мансаб пиллапояларидан кўтарилиш борасида тазйиқ кузатилса шикоят қилиш имконияти мавжуд (бўш лавозимлар мавжуд бўлсада, фақат эркаклар ишга олинади). Эркак полициячилар ва аёл полициячиларнинг ягона фарқи жисмоний юкламалардаги белгиланган стандартлардадир.

XX - ХХИ асрлар бошларида дунёнинг аксарият мамлакатларида аёллар давлат полиция хизматчилари ёки эркин ёлланган хизматчилар сифатида фаолият юрита бошлашган. Аёлларни полицияга жалб қилиш куч ишлатар тузилмаларнинг обрўсини ошириш ҳамда полиция ва фуқаролик жамияти институтларини яқинлаштириш билан боғлиқ эди. Умуман олганда, полиция томонидан жамоат хавфсизлигини таъминлаш бўйича кўрилатган чораларнинг самарадорлиги ошишига, давлат ҳокимиятига бўлган ишончни ва аҳолининг

хавфсизлигини таъминлашдаги фаоллигини оширишга шунингдек, жамиятда ички муҳитни барқарорлаштиришга хизмат қилди [8].

Айни пайтда Европа мамлакатлари қатори Шарқий Осиё, мамлакатларида, Лотин Америка ва Африка қитъаларида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида аёл полициячилар хизмат қилишмоқда. Масалан, Исроилда аёллар ҳам ҳарбий, ҳам фуқаролик полициясида фаол хизмат қилишади. Эронда эса аёлларни ҳуқуқни муҳофаза қилиш соҳасига қабул қилиш чекланган, аёл полициячилар асосан хотин-қизларнинг —исломда хотин-қизлар учун кийим-кечак кодексига риоя қилишлари устидан назорат олиб боришади. Ҳиндистонда аёл полициячилар кўчаларда патруллик қилишмайди, лекин болалар ва аёллар ҳуқуқбузарликлари билан боғлиқ бўлган барча мажбуриятларни бажаришади.

СССР давлатларида эса биринчи аёл милиционерлар 1919 йилдан фаолият юрита бошлашган ва уларнинг фаолияти соҳага ижобий кўрсатибгина қолмай, ички ишлар тизимида ишловчи аёллар сони ортишига ҳам сабаб бўлган. Иккинчи жаҳон уруши даврида эркакларнинг фронтга кетиши муносабати билан (милиция ходимларини) хотин-қизларни милиция хизматида қабул қилиш ортиган. Айнан уруш даврида аёл милиционерларнинг хизматда кўрсатган ташаббускорлик ва топшириқларни муваффақиятли бажаришлари ортидан уларга ташаккурномалар эълон қилинган. Масалан, 1943 йилда Чувашия Республикасида хизмат қилувчи 28 нафар милиционер аёлларга ташаккурномалар берилган[9].

Россияда аёл полициячиларнинг Халқаро хотин-қизлар конгресси биринчи маротаба Санкт-Петербургда 1995 йил 21-24 март кунлари бўлиб ўтган бўлиб, ушбу соҳадаги муаммоларга ва —Полиция. Аёл. Гуманизм|| сарлавҳали концептуал йўналишларга бағишланди. Россияда ички ишлар органларида 1997 йилда 146 минг киши хизмат қилган бўлиб, тахминан 15 фоизини аёллар ташкил этган. Айрим йўналишларда аёллар улуши устунлик қилган, масалан 71% - паспорт-виза хизмати; 61% - ахлоқ тузатиш инспекцияси ишлар; 58% - вояга етмаганлар ишлари бўйича инспекция; ИИВдаги психологлар орасида аёллар 53% ни ташкил этган. Шунингдек, 1997 йилда анъанавий равишда —эркаклар|| хизмати деб ҳисобланган бўлинмаларда яъни, тезкор-қидирув бошқармаси - 2800 нафар; жиноят қидирув бўлимларида - 1000; участка инспекторлари хизматида - 562 нафар; 4) уюшган жиноий гуруҳларга қарши курашиш бўлинмаларида - 670 та; 5) махсус хизматларда эса - 219 нафар аёлни ташкил қилган.

Ўзбекистон ички ишлар органларида (милиция тизимида) аёллар фаолияти тизим ташкил этилган илк даврларданоқ кузатилган. 1950-йиллардан бошлаб аёллар милиция хизматида расмий тарзда қабул қилина бошлаган. Ўзбекистон Республикасининг давлат мустақиллиги жамият ҳаётига улкан

янгиликлар олиб кириши билан бирга инсонга, унинг ҳуқуқ ва эркинликларига муносабатда ҳам янгича ёндашувларни талаб этди. Аввало, собиқ тузумдан фарқли равишда давлат инсонга, жумладан аёлга муносабатни ўзгартиришини тақозо этарди. Ўзбекистон эришган мустақиллик инсон ҳуқуқлари каторида аёл ҳуқуқларини ҳамоя қилишнинг янги даврини бошлаб берди. Аёлларни турли соҳалар бўйича таълим олиши ва фаолият юритишлари мустаҳкамлаб қўйилди. Аҳолининг хавфсизлик даражасини ошириш ва жамият билан яқиндан фаолият олиб бориш зарурати туфайли аёлларни соҳага фаол жалб қилиш бошланди. 2000 йилларда гендер тенглигини ошириш ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларида аёллар учун имкониятларни кенгайтириш бўйича дастурлар ишлаб чиқилди. Хусусан, уларнинг сони ва роли сўнгги ислохотлар натижасида сезиларли ошди.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси ички ишлар органларида аёллар улуши барқарор равишда ортиб бормоқда. Расмий маълумотларга кўра, шахсий таркибнинг қарийб 9 фоизи аёл ходимлардан иборат. Ривожланган давлатлар тажрибасига ўхшаш тарзда, мамлакатимиз ички ишлар органларида хизмат қилаётган аёллар ҳуқуқ ва мажбуриятлари эркак ходимларники билан тенг ҳуқуқий асосда белгиланган бўлиб, фарқ асосан жисмоний тайёргарлик талабларида намоён бўлади. Махсус имтиёзлар ёки алоҳида стандартлар назарда тутилмаган[10].

Юқорида таҳлил қилинган ривожланган давлатлардагидек, Республикамиз ички ишлар органларида хизмат олиб бораётган аёлларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари эркак ходимлар билан бир хил бўлиб, жисмоний юкламалардагина фарқ қилиб, алоҳида стандартлар белгиланмаган. Шунингдек, аёл ходимлар ички ишлар органларининг турли йўналишларида — ҳуқуқбузарликлар ва жиноятчиликка қарши курашиш, тезкор-қидирув, тергов, криминалистика, хотин-қизлар масалалари, йўл ҳаракати хавфсизлиги, патрул-пост хизмати, миграция ва бошқа соҳаларда фаолият олиб бормоқда. Бу эса, ўз навбатида, гендер жиҳатдан мутаносиб ва самарали кадрлар сиёсатини таъминлашга хизмат қилмоқда.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Мухамедов Х. Хорижий мамлакатлар давлати ва ҳуқуқи тарихи. 1-қисм. Қадимги дунё давлати ва ҳуқуқи тарихи. - Т., 1999. -Б . 368; Файзиев М.М., Рахимов Ф. Ўзбекистон миллий давлатчилиқ назариясининг ҳуқуқий асослари. - Т., 2006. -Б . 582; Азамат Зиё. Ўзбекистон давлатчилиги тарихи. - Т., 2000. - Б. 287; Тошқулов Ж., Саидов А.Х. Ўзбекистон давлати ва ҳуқуқи тарихи.-Т ., 1995. —Б. 152; Бартолд В.В. Сочинения в 8 том ах (1963-1974). - М., Наука, 1963. - 312 с.

2. Ж. К. Маликов —Женщины в полиции стран мира: историко-правовой аспект. 2021 С.1 // Электрон манба: сйберленинка.ру

3. Аникин, С. Б. Институт полиции в зарубежных странах: исторические основы и современные концепции / С. Б. Аникин, С. В. Полякова // Вестник Института законодательства Республики Казахстан. — 2018. — № 34 (53). — С. 129—133.

4. Майоров, В. И. Современные концепции взаимодействия полиции и общества как средства противодействия преступности: опыт зарубежных стран и России / В. И. Майоров, О. Н. Дунаева // Юридическая наука и правоохранительная практика. — 2017. — № 1 (39). — С. 145—153.

5. Карасев, А. В. Особенности профессионального отбора и обучения кандидатов для службы в правоохранительных органах США / А. В. Карасев, Х. Б. Ципинов // Вестник экономической безопасности. — 2018. — № 34. — С. 283—288.

6. Матвеев, С. П. Организация полицейской деятельности: французский опыт / С. П. Матвеев // Вестник Воронежского института МВД России. — 2018. — № 4. — С. 147—153.

7. Киселев, А. К. Женщины в полиции Европейских стран (конец XX — начало ХХИ века) / А. К. Киселев // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. — 2014. — № 5. — С. 49—53.

8. Щербенко, Р. Л. Женщина-сотрудник полиции в зарубежных странах / Р. Л. Щербенко // Научный вестник Орловского юридического института МВД России им. В. В. Лукьянова. — 2019. — № 2 (79). — С. 155—157.

9. Архив МВД по ЧР. Ф. 134. Оп. 1. Д. 9. 172 с. // Электрон манба: сайберленинка.ру

10. ИИБ Маънавий-маърифий ишлар ва кадрлар билан таъминлаш департаментидан олинган маълумот.

*J.Q.Xamrayev**

Ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy huquqiy ongining buzulishining mazmuni va namoyon bo_lish shakllari

O_zbekiston Respublikasi Respublikasi Jinoyat-protsessual qonunchilik normalariga asossan jinoyat ishlari bo_yicha dastlabki tergovni prokuratura, ichki ishlar organlarining va davlat xavfsizlik xizmatining tergovchilari tomonidan amalga oshirilishi, dastlabgi surishtiruvni esa ichki ishlar organlari, Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti, Majburiy ijro byurosi, Davlat bojxona qo_mitasi, Milliy gvardiya surishtiruvchilari tomonidan amalga oshirilishi belgilangan. Bundan shuni anglash mukinki Ichki ishlar organlari jinoyat ishlari bo_yicha dastlabki tergov va surishtiruvni amalga oshiruvchi organ xisoblanadi. Bundan tashqari amaldagi jinoyat protsessual kodeksi normalariga asosan Ichki ishlar organlari surishtiruvchi va

* IIV Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrası o_qituvchisi, kapitan

tergovchilarining tergoviga jinoyatlarning salmoqli qismi tegishlidir.

Ushbu omil Ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilariga ulkan maʼsuriyat yuklaydi. Zero dastlabki tergov qonunni qoʻllash maqsadida tergovchi(surishtiruvchi)ning sodir etilgan jinoyat tafsilotlarini oydinlashtirishga qaratilgan muloqotga kirishish, kuzatish, eshitish, tashkil etish, eslash, idrok etish, xayolan tiklash, tafakkur qilish, tasmol qilish, xulosaga kelish va qaror jarayonidan iborat aqliy faoliyatdir⁸⁰. Yuqoridagi tarifdan anglash kerakki tergovchi yoki surishtiruvchi kasbiy faoliyatining asosiy qismi aqliq, psixologik faoliyat va ushbu faoliyatda kasbiy-huquqiy ong asosiy oʻrin tutadi. Ammo bugungi kunda ichki ishlar organlari tergov xodimlarining kasbiy-huquqiy ongini yetarli darajada ishlamoqda deb boʻlmaydi. Jamiyatda mukammal, komil inson⁸¹ boʻlmaganiday ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy huquqiy ongida ham baʼzi kamchilik va qusurlar boʻlishi eʼtimoldan xoli emas. Chunki tergov amaliyotida ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy-huquqiy ongining buzulishi (deformatsiyasi) obʼektiv ravishda mavjud boʻlgan hodisadir. Ushbu tezisning mazmuni bizning tadqiqot ishimizning —Ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy huquqiy ongining buzulishining mazmuni va namoyon boʻlish shakllari deb nomlangan mazkur qismida yuqoridagi aytib oʻtilgan IIO surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy-huquqiy ongidagi kamchiliklar, nuqsonlar va buzilishlar haqida atroflicha fikr yuritamiz. Shuningdek, boshqa mualliflar tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bilan tasdiqlangan va tasdiqlangan⁸².

Ichki ishlar organlari Tergov boʻlim (boʻlinma)lari xodimlarining, umuman, ichki ishlar organlarining barcha xizmatlarining kasbiy-huquqiy ongidagi oʻzarishlar, buzulishlarning oʻziga xos xususiyati shundaki, boshqa kasblardan farqli oʻlaroq, bitta xodimning huquqiy ongidagi buzulish uning hamkasblariga toʻgʻridan-toʻgʻri taʼsir qilmaydi va (yoki) ularning ishining ijtimoiy qiymatini tenglashtirmaydi. Ichki ishlar organlari tergov xodimlari faoliyatiga nisbatan bunday hodisa prinsipial jihatdan mumkin emas. Bir kishining qilgan xatolari jamoatchilik ongida barcha xodimlarning kamchiliklari sifatida namoyon boʻlganligi sababli jamoatchilikning ongida —Hamma ichki ishlar organlari xodimlari shunday degan notoʻgʻri stereotip paydo boʻlishiga,

⁸⁰ Б.Н.Сирлиев, Ш.А.Соттиев, Ш.Т.Икрамов – Дастлабки тергов фаолияти психологияси // дарслик: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси -2021 йил 6-бет.

⁸¹ Комил инсон - [сўфийликда Аллоҳнинг](#) ердаги ноиби ва [унинг сифатлари ва исмларининг](#) намоён бўлган идеал шахс.

⁸² Мисол учун қаранг: Александров Ю. В. Ички ишлар органлари ходимларида намоён боʻладиган касбий деформатсия, уни бартараф этиш ёʻллари. Киев. 1981 йил; Куличенко В.В. Столбовой В.П. Жиноий қидирув ходимларининг профессионал деформатсияси. Киев. 1990; Гранат Н. Л. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларининг касбий онгининг деформатсияси ва уни бартараф этиш имконияти; Ратинов А. Р., Конйшеева Л. П., Қудрявтсев С. В. Қонун ва тартибни мустаҳкамлаш муаммолари илмий-тадқиқот институтининг илмий маʼрузаси. М., 1988; Баранов П.П. Ички ишлар органлари ходимларининг касбий ҳуқуқий онги. М., 1991; унинг: Тизимлар назарияси ва ички ишлар органлари ходимларининг ҳуқуқий онгини тизимли таҳлил қилиш. Р/Д. 1997. Грошев А. В. Жиноий ҳуқуқий тартибга солиш механизмида ҳуқуқий онгининг функсиялари. Диссертация конспекти Юридик фанлар доктори Сси. Екатеринбург. 1997. ва бошқалар.

bu esa ichki ishlar organlariga nisbatan ishonchsizlikning ortishiga sabachi bo'__ladi.

Shu munosabat bilan mashhur rus huquqshunosi A.F.Konining —...faoliyat qoidalarini qanchalik yaxshi bo'__lmasin, ular tajribasiz, qo'__pol yoki vijdotsiz qo'__llarda o'__z kuchini va ma'nosini yqotishi mumkin⁸³ degan fikriga qo'__shilmasdan iloj yo'__q.

Kasbiy huquqiy ongning buzulishi ma'__lum mazmunga ega bo'__lgan holda turli shakllarda namoyon bo'__lishi mumkin. Ichki ishlar organlari tergov xodimlarining kasbiy huquqiy ongini buzulishining namoyon bo'__lishi va mazmunini ifodalash usullari sifatida buzulishning shakillolarini bilish ahamiyatli.

Birinchidan, bunday bilimlar tadqiqot ob'__ektining kasbiy-huquqiy ongini shakllantirish jarayoniga faol ta'__sir ko'__rsatishga imkon beradi, bu xususiyat ularni boshqarish nuqtai nazaridan juda muhimdir. Bundan tashqari kasbiy-huquqiy ongning buzulishi dastlabki bosqichlarida, ya'__ni chuqurlashmagan shakllarda aniqlash, oldini olish, ob'__ektiv bilimlarni birlashtirgan xolda bunday murakkab hodisa to'__g'__risidagi ilmiy qarshilikni tizimlashtirishga imkon beradi.

Tadqiqotimizning avvalga qisimlari ta'__kidlaganimizdek kasbiy-huquqiy ong buzulishini huquqiy infantilizm, huquqiy nigilizm va ekstremal shakl – degeneratsiya degan shakllarga ajratishimiz mumkin. Huquqiy infantilizm huquqiy ongning buzilishi namoyon bo'__lishining dastlabki shakllaridan biri sifatida huquqiy ongga ta'__sir etuvchi buzulishlarning nisbatan —yumshoqligi__ bilan tavsiflanadi. I.I.Karpets va A.R.Ratinovlarning fikricha, qarashlar, bilim va munosabatlar va vakolatlarning yetarli darajada shakllanmaganligida namoyon bo'__ladi.⁸⁴

Huquqiy nigilizm - bu shaxsning qonunga nisbatan doimiy ishonchsizligidir. Bu kategoriya kasbiy-huquqiy dhuquqiy ong buzulishlarining eng keng tarqalgan va chuqur ildiz otgan shakllaridan biridir.

Kasbiy huquqiy ong buzulishining eng og'__ir shakli degeneratsiyadir. Degenerativ ong huquqiy nigilizmdan nafaqat ijtimoiy xavflilik darajasida, balki motivatsiyada ham farqlanadi. Shu bilan birga, huquqiy ongning buzilgan shakllarining taqdim etilgan tasnifi yangilari bilan sezilarli darajada to'__ldirilishi mumkin!

Foydalanilgan adabiyotlar ro'__yxati:

1. O'__zbekiston Respublikasi Konsititutsiyasi; T;O'__zbekiston - 2023
2. O'__zbekiston Respublikasi Jnoyat-protsessal kodeksi. T; Adolat - 2023

⁸³ Koni A.F. Tanlangan asarlar. T. 4. M., 1967. S. 34 - 35

⁸⁴ Batafsil ma'lumot uchun qarang, masalan: Karpets I. I., Ratinov A. R. Huquqiy ong va jinoyatning sabablari. // Sovet davlati va huquqi. 1968. No 12. 50-bet; Dolgova A.I. Huquqiy ong o'smirlarning xatti-harakatlarini tartibga soluvchi sifatida . // Jinoyatchilikka qarshi kurash masalalari bo'yicha ilmiy ma'__lumotlar. M., 1970. N° 25. S. 100; Tumanov V. A. Huquqiy nigilizm haqida. // Sovet davlati va huquqi. 1989. No 10. 20-bet; Goyman V. Huquqiy nigilizm; yengish yo'__llari. // Sovet adolati. 1990. No 9. P. 3 - 4; Baranov P. P. Ichki ishlar organlari xodimlarining kasbiy huquqiy ongi; nazariy va sotsiologik jihatlarini. dis. ... Yuridik fanlar doktori Sci. M., 1992. B. 273; Granat N.P. Huquqni muhofaza qilish organlari xodimlarining kasbiy ongining deformatsiyasi va uning oldini olish imkoniyatlari. // Yangi tarixiy sharoitlarda huquqning amal qilish muammolari. Rossiya Federatsiyasi Ichki ishlar vazirligi Akademiyasi materiallari. M., 1993. B. 40.

3. O_zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 yanvar kuni —Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to_g_risidallgi PF-5618-son Farmoni.
4. I.A.Karimov - Bizdan ozod va obod Vatan qolsin. Toshkent 1996-yil.
5. B.N.Sirliev, Sh.A.Sottiev, Sh.T.Ikramov – Dastlabki tergov faoliyati psixologiyasi // darslik: O_zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi -2021 yil.
6. O_zbekiston Milliy Ensiklopediyasi - <https://qomus.info/encyclopedia/cat-d/deformatsiya-uz>
7. <http://lex.uz> (O_zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi) sayti

K.A.Yuldashev*

TA'LIM-TARBIYADA PSIXOLOGIK OMILLARI

Ma'lumki, har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy barqarorligi, fuqarolarining aqliy va axloqiy salohiyatini yuksak darajada rivojlanganligiga bog'liq. Zero, jamiyatimizning ma'naviy yangilanishida, ijtimoiy yo'naltirilgan bozor iqtisodiyotini shakllantirishda jahon hamjamiyatiga qo'shilishini ta'minlaydigan demokratik xuquqiy davlat qurish kadrlar tayyorlashning milliy masalasi ustuvor mezon sifatida muhim rol o'ynaydi.

Inson bolasi kamolga yetgani sari ilmga, ma'rifatga talpinadi. Dastlabki saboqni ham u maktabdan oladi. Ammo kelajagimiz egalari bo'lgan yoshlarga ta'lim berish ularni o'qitish bilan bog'liq ayrim muammolar bugungi kunda kishini o'ylantirib qo'yayotgani tabiiy. Chunki zamonaviy shiddatkor jamiyat esa yetuk bilimdon mutaxassis kadrlarga muxtoj bo'lib boraveradi.

Shu o_rinda asosiy urg_uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Oila muqaddas xilqat sifatida ta'riflanishi, —**Vatan oiladan boshlanur** deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi, tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o_zining urf-odatlarini, an'analari, milliyligi bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Har bir oilaning mazmun mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy hamda bola tarbiyasidagi ko_rinishida namayon bo_ladi.

Mamlakatimizning dunyo miqyosida tanilishida avvolom bor oilaning shakllanishiga, yosh avlodni tarbiyalashdagi yo_nalishlarga, ijtimoiy-ma'naviy, diniy, axloqiy va jismoniy tarbiyani rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilganligi natijasida, ajdodlarimizning ulug_nomlari xanuzgacha yer kurrasining deyarli barcha rivojlangan davlatlarda ismlari yanada yuqori pog_onalarga ko_tarilmoqda.

Jumladan, Ali Abu-Ibinsin, Al-Buxoriy, Jaloliddin Manguberdi, Amur Temur, Mirzo Ulug_bek, Bobur Mirzo, Al-Xorazmiy, Alisher Navoiy va boshqa mingalb olimu mutafakkirlarimizning nomlari jaxonga doston bo_lganligi ayni haqiqatdur.

* Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrası Katta o_qituvchisi, falsafa doktori, (PhD) podpolkovnik

Yurtboshimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoev yuqoridagi buyuk ajdodlarimiz haqlarida juda ko_p ijobiy fikrlarni aytibgina qolmasdan balki, har bir viloyat va shaxar tumanlardagi tarixiy obidalarni yanada rivojlantirish orqali ajdodlarimizning xotira-larini yanada shod etmoqdalar. Minglab sayyohlar bilan birgalikda yoshlarimiz, diyorimizni o_rganmoqda va olamga ziyo tarqatmoqda.

Bugungi kunda yangi O_zbekiston strategiyasi va Respublikamizda amalga oshirilayotgan barcha ijobiy taraqqiyot ishlar xalq manfaatlari uchun ekanligi va unda bola tarbiyasiga e'tibor kelajakka zamin yaratish hamda xarakatlar strategiyasidan taraqqiyot strategiyasiga o_tishga yo_l ochadi.

Shuningdek, har bir ota-ona allbatda farzandini barkamol inson bo_lib voyaga yetishini istaydi. Shunday ekan avolom bor, oilada onalar shaxsan farzand tarbiyasi bilan o_zlari shug_ullanishi zarur. Al-Buxoriy xazratlarining onalari aynan farzand tarbisi bilan mashg_ul bo_lganliklari sababli, ul aziz onadan buyuk olim va avliyo inson dunyoga kelganligi butun olamga ma'lum.

Sharq mamlakatlari ulamolari, mutafakkirlari bola tarbiyasiga juda katta e'tibor berib, xalq pedagogikasining o_zagini shakllantirishga hissa qo_shganlar. —**Bir bolaga yetti mahalla javobgar** degan xalq naqli o_z ichiga ko_p ma'noni qamrab olgan. **Mahalla, oila va maktab hamda keng jamoatchilik vakillarining hamkorligi** bo_lajak avlodning qanday bo_lishi, ota-ona va yaqin qo_shnilarning tanbehlari yo_nalishlarining barchasi faqat yaxshi niyatda bo_lishini ko_rsatgan. Бу эса ўз навбатида болада рухий тарбияни шакилланишига кўмак беради.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Kasbiy shakllanish jarayonining dastlabki va ayni damda o'ta muhim bosqichi bo'lajak kasbni tanlash, ya'ni aniq bir kasbiy qarorga kelishigacha bo'lgan davrni o'z ichiga oladi. Ravshanki, yoshlarning kasb tanlashga tayyorgarlik darajasi, faqatgina yosh xususiyatlariga bog'lik emas, u ma'lum yoshga kelib o'z o'zidan shakllanib qolmaydi. Yoshlarning kasb tanlashga pedagogik-psixologik bilim, ko'nikma, malakalar, shuningdek, jamiyatning ta'siri orqali tayyorlash va tarbiyalash lozim. Mazkur jarayonda shaxsdan kasbga doir bilimlarga ega bo'lish talab qilinadi. Shuning uchun xam o'quvchilarni kasblar olamiga doir bilimlar bilan qurollantirish hamda amaliy ko'nikma va malakalarni hosil qilish lozim. Buning uchun kasblarga doir qo'llanmalar, tarqatma materiallar bilan ta'minlash lozim.

Shundagina kasb tanlash jarayonida yuzaga keladigan turli qiyinchilik, ziddiyat, to'siqlarni oldini olgan holda o'quvchi-yoshlarni ongli ravishda kasbga yo'llash imkoniga ega bo'lamiz. Texnologiya fani o_qituvchisi texnologik ta'lim jarayonida kasb va mehnat turlari haqidagi ma'lumotlarni muayyan mavzularga bog_lagan holda o_quvchilarga yetkazishi lozim. O_quvchilarning qiziqishlariga asoslangan holda o_tkaziladigan mashg_ulotlar orasida muayyan kasblarga oid to_garaklar alohida o_rin egallaydi. Bunday to_garaklar aksariyat hollarda mehnat

va kasb taʼlimi oʻqituvchilari tomonidan olib boriladi. Bular jumlasiga texnik-ijodkorlik, yosh rassomlar, yosh texnologlar, yosh fiziklar kabi toʻgaraklarni kiritish mumkin. Oʻqituvchi bunday toʻgaraklarda oʻquvchilarning loyihachilik, texnik-ijodkorlik, ixtirochilik kabi qobiliyatlarini rivojlantirish ustida tizimli ish olib borish imkoniyatiga ega. Texnologiya oʻqituvchisi oʻz ish faoliyatida pedagogik-psixologik tashxisga alohida oʻrin ajratishi lozim. Pedagogik-psixologik tashxis jarayonida oʻqituvchi maktab rahbariyati va psixologi, oʻquv-ishlab chiqarish muassasasi hamda kasb-hunar kollejlari mutasaddilari bilan hamkorlikda har bir oʻquvchining tanlagan kasbi bilan shaxsiy sifatleri orasidagi mutanosiblikni aniqlashi kerak.

Texnologiya fani oʻqituvchisi oʻzining oʻquvchilarni kasbga yoʻllashga oid faoliyatini sinf rahbarlari, fan oʻqituvchilari, maktab rahbariyati va psixologi, ot-onalar, mahalla faollari, hududdagi kasb-hunar kollejlari maʼmuriyati faoliyati bilan mujassamlashtirgan holda amalga oshirishi kerak. Oʻquvchilarni kasb-hunarga toʻgʻri yoʻllashda mehnat xonasi, laboratoriya va ustaxonalar ham alohida ahamiyatga ega.

Mehnat fani oʻqituvchisi ularni zamonaviy talablar asosida jihozlashga alohida eʼtibor qaratishi lozim, chunki oʻquvchilarda muayyan mehnat va kasb turi haqidagi bilim, tushuncha va tasavvurlar ularning jamiyat hayotida tutgan oʻrni haqidagi maʼlumotlar dastlab shu yerda hosil boʻladi. Maʼlumki, mehnat va kasb-hunarga boʻlgan muhabbat, eʼtiqod, barcha oʻquv fanlari tarkibida shakllantiriladi. Shuning uchun ham texnologik taʼlim darslarida fanlararo aloqadorlikka alohida eʼtibor qaratish talab etiladi.

Mehnat oʻqituvchisining oʻquvchilarni kasb-hunarga yoʻllash orqali ijtimoiy lashtirishga oid faoliyatini turli oʻquv fanlari oʻqituvchilari va sinf rahbarlarining bu sohadagi ishlari bilan uygʻunlashtirish muhim pedagogik ahamiyatga ega. Buning uchun: turli oʻquv fanlari, fan toʻgaraklari va sinfdan hamda maktabdan tashqari tadbirlarning imkoniyatlaridan unumli foydalanish;

✚ texnologik bilimlar, umummehnat va kasbiy koʻnikmalar yordamida oʻquvchilarni kasbga yoʻnaltirish orqali ijtimoiylashtirishga erishish;

✚ oʻquvchilarning muayyan maqsadga yoʻnaltirilgan ijtimoiy ahamiyatlilikdarajasi yuqori boʻlgan oʻquv topshiriqlarini bajarishlarini taʼminlash;

✚ jamiyat hayoti uchun ahamiyatli boʻlgan mehnat va kasb-hunarning turlisohalariga oʻquvchilarning qiziqishlarini tabaqalashtirilgan yondashuv asosidashakllantirishga erishish;

✚ oʻquvchilarni munosib kasb-hunarga yoʻnaltirish maqsadida, maktab oʻqituvchilari, firmalar, ishlab chiqarish korxonalari, ijodiy jamoalar, kasb-hunarkollejlari hamda tashxis markazlari hamkorligini yoʻlga qoʻyish. Bunday hamkorlik

✚ natijasida o_quvchilar orasida ijtimoiy ahamiyatlilik darajasi yuqori bo_lgan kasblartarg_ibotini amalga oshirish imkoni paydo bo_ladi.

✚ Texnologiya o_qituvchisi maktab amaliyotchi psixologi o_z kasbiy faoliyatijarayonida quyidagilarni amalga oshirishi lozim:

✚ o_quvchilarni jamiyat hayoti va taraqqiyoti uchun zarur bo_lgan kasb-hunarturlari bilan tanishtirish;

✚ kasblarning demografik xususiyatlari haqida ma'lumot berish;

✚ o_quvchilarni kasbga yo_llash bo_yicha pedagogik-psixologik xarakterdagimaslahatlar uyushtirish;

✚ o_quvchilarda ularning shaxsiy sifatlarini hisobga olgan holda muayyankasblar bo_yicha barqaror qiziqishlarni shakllantirish;

✚ o_quvchilarni o_z kasbiy faoliyati natijasida shuhrat qozongan mashhurshaxslar va ularning jamiyat va insoniyat taraqqiyotiga qo_shgan hissalari bilantanishtirish;

✚ o_quvchilarga kasblarning jamiyatni iqtisodiy, ijtimoiy, ma'naviy jihatlarinirivojlantirishdagi o_rni haqida malumot berish;

✚ o_quvchilarning ota-onalari bilan ularning farzandlarini munosib kasbga yo_llash bo_yicha suhbatlar o_tkazish;

✚ o_quvchilarni noto_g_ri kasb tanlashning salbiy oqibatlaridan xabardor qilish;

✚ o_quvchilarda dastlabki umummehnat va kasbiy ko_nikmalarni shakllantirish va sinab ko_rishlari uchun qulay sharoitlar yaratish;

✚ o_quvchilarni to_g_ri kasbga yo_llash maqsadida, ularning shaxsiyati, mehnat turi va kasblarga bo_lgan qiziqishlarini o_rganish;

✚ o_quvchilarni kasbga yo_llash jarayoni samaradorligini ta'minlash maqsadida, maktabda muayyan kasblar, ularning ijtimoiy-iqtisodiy ahamiyati haqida hikoya qiluvchi ko_rgazmalar, anjumanlar, uchrashuvlar tashkil etish;

✚ o_quvchilarning shaxsiy-kasbiy qiziqishlarini aniqlash maqsadida muntazam pedagogik-psixologik tashxis o_tkazish va h.k.

Kasb tanlashda maktab amaliyotchi-psixologining ham olib borayotgan targ'ibot- tashviqot ishlarning o'z ahamiyati bor.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni ta'kidlab o'tishishimiz joizki yoshlarimizni to'g'ri kasbga yo'naltirish, bu eng muhim vazufalardan biri ekanligini yana bir bor ta'kidlab o'tmoqchiman . Inson to'g'ri kasb tanlash orqali o'z oilasiga, jamiyatga juda katta naf keltishi isbot talab qilmaydigan qonuniyatdir.

Shu o_rinda asosiy urg_uni oilaga berilishi ham bejiz emas. Oila muqaddas xilqat sifatida ta'riflanishi, — **Vatan oiladan boshlanur** || deb aytilishi oilaning hayot mazmuniga aylanganligi, tarixiy jarayonlar vositasida bugungi kunimizga o_zining urf-odatlarini, an'analari, milliyligi bilan yetib kelganligi diqqatga sazovordir. Har bir oilaning mazmun mohiyati uning ichidagi ijtimoiy-ma'naviy, ma'rifiy hamda bola

tarbiyasidagi ko_rinishida namayon bo_ladi.

Shuningdek, har bir ota-ona allbatda farzandini barkamol inson bo_lib voyaga yetishini istaydi. Shunday ekan avolom bor, oilada onalar shaxsan farzand tarbiyasi bilan o_zlari shug_ullanishi zarur. Al-Buxoriy xazratlarining onalari aynan farzand tarbisi bilan mashg_ul bo_lganliklari sababli, ul aziz onadan buyuk olim va avliyo inson dunyoga kelganligi butun olamga ma'lum.

Sharq mamlakatlari ulamolari, mutafakkirlari bola tarbiyasiga juda katta e'tibor berib, xalq pedagogikasining o_zagini shakllantirishga hissa qo_shganlar. —**Bir bolaga yetti mahalla javobgar** degan xalq naqli o_z ichiga ko_p ma'noni qamrab olgan. **Mahalla, oila va maktab hamda keng jamoatchilik vakillarining hamkorligi** bo_lajak avlodning qanday bo_lishi, ota-ona va yaqin qo_shnilarning tanbehlari yo_nalishlarining barchasi faqat yaxshi niyatda bo_lishini ko_rsatgan.

O_tmishga nazar tashlaydigan bo_lsak, Ota-bobolarimiz bolaga hech qachon do_q-po_pisa qilmaslikni, ularga nisbatan zo_ravonlik va qo_pollik qilinmaganligini, ohista shirin ovoz bilan —**yomon bo_ladi** degan birgina chiroyli ibora orqali tarbiya o_gitlarini singdirganliklarini, shu bilan birgalikda, notanish kishilarni ko_rganda «**Assalomu alekum**» degan ibora bilan muomulada bo_lishliklarini, «O_zlaridan katta insonni oldilarini qiymaslik» kabi milliy urf odatlarni singdirib kelganlar.

O_zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining **77-moddasida** Ota-onalar va ularning o_rnini bosuvchi shaxslar o_z farzandlarini voyaga yetguniga qadar boqishi, ularning tarbiyasi, ta'lim olishi, sog_lom, to_laqonli va har tomonlama kamol topishi xususida g_amxo_rlik qilishga majburlar.

Davlat va jamiyat yetim bolalarni hamda ota-onasining vasiyligidan mahrum bo_lgan bolalarni boqishni, tarbiyalashni, ularning ta'lim olishini, sog_lom, to_laqonli va har tomonlama kamol topishini ta'minlaydi, shu maqsadda xayriya faoliyatini rag_batlantiradi. Shuningdek, O_zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to_g_risidagi kodeksning 47-moddasida (Bolalarni tarbiyalash va ularga ta'lim berish borasida ota-ona va ularning o_rnini bosuvchi shaxslarning) majburiyatlarini bajarmaslik uchun javobgarlik masalasi kiritilgan.

N.O.Odilov*

Ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashda fuqarolik jamiyati institutlarining o_rni.

Mazkur ilmiy-amaliy maqolada atrof-muhitni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni ta'minlash borasida fuqarolik jamiyati institutlarining o_rni va ta'sirchanligi kompleks tahlil etiladi. Jumladan, ekologik huquqbuzarliklarning oldini olish, ularni fosh etish hamda bartaraf qilish jarayonlarida notijorat tashkilotlar (NNTlar), ommaviy axborot vositalari (OAV), mustaqil ekologik ekspertlar,

* O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti "Maxsus-kasbiy fanlar" kafedrasida katta o_qituvchisi, podpolkovnik Tel.: +99899 807 23 04 Email: odilovbek056@gmail.com

jamoatchilik kengashlari va boshqa fuqarolik jamiyati sub'ektlarining ishtirokini institutsional va huquqiy jihatdan o'rganish maqsad qilingan.

Muallif ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda fuqarolarning faol ekologik pozitsiyasi, jamoatchilik nazorati, ochiq axborot muhiti va muloqot platformalarining ta'sirini tahlil etadi. O'zbekiston Respublikasida ekologik huquqni ta'minlashda fuqarolik jamiyati institutlarining mavjud salohiyati, qonunchilikdagi kafolatlar, amaliy misollar va mavjud muammoli jihatlar chuqur o'rganiladi.

Xususan, O'zbekistonda amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida —Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risida Qonun, —Jamoatchilik nazorati to'g'risida Qonun hamda Prezident va Vazirlar Mahkamasining bir qator qarorlari asosida fuqarolarning ekologik huquqlari va jamoatchilikning ekologik sohadagi ishtiroki uchun yaratilgan huquqiy asoslar tahlil qilinadi.

Maqolada fuqarolik jamiyati institutlarining imkoniyatlarini yanada kengaytirish, huquqiy ongni oshirish, jamoatchilik nazoratining institutsional mexanizmlarini takomillashtirish va amaliyotdagi muammolarni bartaraf etishga qaratilgan aniq taklif va tavsiyalar ilgari suriladi. Shu yo'sinda, maqolada fuqarolik jamiyatining ekologik huquqbuzarliklarga qarshi samarali kurashishdagi roli nafaqat nazariy, balki amaliy xam ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar:

Ekologik huquqbuzarlik, fuqarolik jamiyati, jamoatchilik, NNT, ekologik nazorat, qonunchilik, jamoatchilik ishtiroki.

Kirish

So'nggi yillarda global miqyosda va O'zbekistonda ekologik muammolarning ortib borishi nafaqat tabiatga, balki inson hayotining barcha jabhalariga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Havo, suv va yer resurslarining ifloslanishi, noqonuniy qazilmalar olinishi, yashil hududlarning qisqarishi, iqlim o'zgarishlari va bioxilmaxillikning yo'qolishi kabi muammolar faqat davlat emas, balki jamiyatning barcha qatlamlarini jipslashgan holda choralar ko'rishga majbur etmoqda.

Atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona va barqaror foydalanish, kelajak avlod uchun sog'lom ekologik muhitni saqlash bugungi kunda nafaqat ekologik, balki **huquqiy, ijtimoiy va siyosiy ahamiyatga ega bo'lgan vazifaga** aylangan. Bu jarayonda davlat organlari bilan bir qatorda fuqarolarning va fuqarolik jamiyati institutlarining ham ishtiroki hal qiluvchi ahamiyat kasb etmoqda.

Fuqarolik jamiyati institutlari: tushuncha va zamonaviy ahamiyati.

Fuqarolik jamiyati institutlari — bu jamiyatda davlat tuzilmalariga bog'liq bo'lmagan, lekin ijtimoiy hayotga ta'sir o'tkazuvchi va fuqarolar manfaatlarini ifoda etuvchi tuzilmalardir. Ularga quyidagilar kiradi:

- **Notijorat tashkilotlar (NNTlar)**
- **Ommaviy axborot vositalari (OAV)**
- **Jamoatchilik birlashmalari va ekologik harakatlar**

- **Mustaqil ekologik ekspertlar va tahlilchilar**
- **Fuqarolar tashabbuskor guruhlari va volontyorlar**

Ushbu institutlar ekologik huquqbuzarliklarni **aniqlash, fosh etish, omma e'tiboriga havola qilish**, hamda **davlat organlariga murojaat yo'llash** kabi faoliyatlarni amalga oshiradi. Ular orqali fuqarolar **atrof-muhitni muhofaza qilishga oid qarorlarni qabul qilish jarayonida ishtirok** etishi, ekologik axborotdan xabardor bo'lishi va huquqlarini amalga oshirishi mumkin.

1. O'zbekistonda amalga oshirilayotgan tashabbuslar:

- 2021 yilda tashkil etilgan —**Ekomaktab**® notijorat tashkiloti tomonidan respublika bo'ylab o'nlab ekoseminarlar, tozalash aksiyalari va ekologik ma'rifiy loyihalar amalga oshirildi.

- —**Toza havo uchun harakat**® tashabbuskor guruhi 2022 yilda Toshkent shahrida avtomashinalardan chiqadigan ifloslantiruvchi moddalar to'g'risida mustaqil monitoring o'tkazib, uning natijalarini ommaviy axborot vositalari orqali e'lon qildi.

- Namangan viloyatidagi —**Ekofond**® jamoat fondi tomonidan maktab o'quvchilari uchun ekologik tarbiyani kuchaytirishga qaratilgan qator dasturlar yo'lga qo'yildi.

2. Xalqaro amaliyotdan misollar:

- Xitoyda —Greenpeace China® NNTsi tomonidan noqonuniy sanoat chiqindilarini daryolarga oqayotganini aniqlab, mahalliy hokimiyat organlari ustidan sudga murojaat qilingan va korxona faoliyati to'xtatilgan.

- Germaniyada —BUND® (Bund für Umwelt und Naturschutz Deutschland) ekologik tashkiloti orqali jamoatchilik sudlariga arz qilib, yirik avtomagistral qurilishi loyihasini tabiatga zarar yetkazishi mumkinligi sababli qayta ko'rib chiqishga erishgan.

- Hindistonda fuqarolar tashabbusi bilan yo'lga qo'yilgan —Save Aarey Forest® harakati orqali Mumbai shahridagi yashil hududda metro deposini qurishga ruxsat beruvchi qaror bekor qilingan.

Ekologik huquqbuzarliklar va ularning turlarini ko'rib chiqadigan bular.
Ekologik huquqbuzarliklar — tabiat va atrof-muhit, biologik resurslar, tabiiy boyliklar hamda fuqarolarning ekologik huquqlariga qarshi yo'naltirilgan, amaldagi qonunchilikni buzish holatlaridir. Bu turdagi huquqbuzarliklar jamiyatning ekologik xavfsizligiga tahdid soladi, inson salomatligiga zarar yetkazadi va ekologik muvozanatni buzadi.

Umumiy turlari:

- **Atrof-muhitni ifloslantirish** – zararli moddalarni havo, suv va tuproqqa tashlash. Masalan, ishlab chiqarish korxonalarining filtrlarsiz ishlashi, daryo va ko'llarga oqova suvlarni qonunga xilof tarzda oqizish.

- **Qoʻriqxonalar va milliy bogʻ hududlarida qonunbuzarliklar** – tabiiy hududlarda noqonuniy ov qilish, oʻsimliklarni yoʻq qilish, qurilish ishlarini olib borish.

- **Yer resurslaridan noqonuniy foydalanish** – yerni maqsadsiz egallash, agrotexnika qoidalarini buzgan holda ishlatish, qurilishni ruxsatsiz boshlash.

- **Ekologik ekspertizasiz loyihalarni amalga oshirish** – yangi sanoat obʻektlarini qurishda yoki rekonstruksiya ekologik xatarlarni hisobga olmasdan ish boshlash.

- **Chiqindilar bilan bogʻliq huquqbuzarliklar** – maishiy yoki sanoat chiqindilarini noqonuniy tashlash, qayta ishlash qoidalarini buzish, radiatsiyali yoki toksik moddalarni nomuvofiq joylashtirish.

Bu kabi huquqbuzarliklar nafaqat maʼmuriy, balki jinoiy javobgarlikka ham sabab boʻladi. 2023 yilda Ekologiya vazirligi tomonidan maʼlum qilingan maʼlumotlarga koʻra, Oʻzbekistonda 3000 dan ortiq ekologik huquqbuzarlik holati qayd etilgan va ularning 40%i chiqindilar bilan bogʻliq boʻlgan.

Fuqarolik jamiyati institutlari: tushuncha va turlari. Fuqarolik jamiyati institutlari — jamiyatdagi fuqarolarning oʻz ixtiyoriga asoslangan, mustaqil, davlatdan tashqari tashkilot va tuzilmalar majmuasidir. Ular fuqarolarning umumiy manfaatlarini ifoda etish, himoya qilish va jamiyat taraqqiyotida ishtirokini taʼminlash maqsadida faoliyat olib boradi.

Ekologik sohadagi asosiy institutlar:

- **Notijorat tashkilotlar (NNTlar):**

Fuqarolar tashabbusi bilan tashkil etiladigan mustaqil tuzilmalar. Masalan, —Ekosferal, —Ekomaktab, —Green Alliances kabi tashkilotlar aholini xabardor qilish, ekologik monitoring, aksiya va fleshmoblar oʻtkazish bilan shugʻullanadi.

- **Jamoatchilik kengashlari:**

Davlat idoralari qoshida faoliyat yuritadigan maslahat organlari. Ular orqali fuqarolar davlat qarorlarini muhokama qilishda ishtirok etadi.

- **Ekologik harakatlar va tashabbus guruhlari:**

Bir martalik yoki davriy aksiyalarni tashkil etuvchi faol fuqarolar guruhi. Masalan, "Say No to Plastic", —Soxovotaga yordam kabi harakatlar.

- **Ommaviy axborot vositalari (OAV):**

Ekologik muammolarni keng yoritish, tahlil qilish va jamoatchilik fikrini shakllantirishda asosiy rol oʻynaydi. Xususan, ekolog.uz, kun.uz saytidagi tahliliy maqolalar, telegram-kanallar va YouTube bloglari taʼsirli omil hisoblanadi.

- **Ilmiy jamoalar va ekspertlar:**

Universitetlar, ilmiy tadqiqot institutlari, ekologlar va huquqshunoslar jamoasi atrof-muhit muhofazasidagi huquqiy, biologik va texnologik yechimlarni taklif etadi.

Bu tuzilmalar jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, fuqarolarni xabardor qilish va davlat idoralari faoliyatiga taʼsir koʻrsatishda muhim vosita hisoblanadi.

O_zbekistonda fuqarolik jamiyatining ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashdagi o_rni.

So_nggi yillarda O_zbekistonda fuqarolik jamiyatining ekologik sohadagi ishtiroki bosqichma-bosqich kengayib bormoqda. Davlat siyosatining ochiqligi va jamoatchilik ishtirokini ta'minlashga yo_naltirilgan islohotlar bu jarayonga turtki bermoqda.

Aniq misollar:

- **NNTlar faoliyati:**

♦ —**Ekosfera** tashkiloti tomonidan har yili —Yashil haftal ekologik tadbirlari tashkil etilib, o_nlab shahar va tumanlardagi maktab o_quvchilari va talabalar jalb etiladi.

♦ —**Ekomaktab** jamg_armasi tomonidan ta'lim muassasalarida ekologik ongini oshirishga qaratilgan seminarlar va aksiyalar o_tkaziladi.

- **Jamoatchilik eshituvlari va forumlar:**

♦ 2023 yilda Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o_zgarishi vazirligi qoshidagi Jamoatchilik kengashi tomonidan **suv resurslaridan oqilona foydalanish** mavzusida forum o_tkazildi.

- **OAV va jurnalistik surishtiruvlar:**

♦ Kun.uz va Daryo.uz kabi yirik internet OAVda ifloslangan daryolar, kesilgan daraxtlar, chiqindilar muammosiga bag_ishlangan tahliliy reportajlar muntazam yoritib borilmoqda.

- **Elektron platformalar:**

♦ **eco.gov.uz, my.gov.uz, eco-control.uz** portallari orqali fuqarolar ekologiyaga oid shikoyat va takliflarini yubora oladi. Masalan, bir fuqaro Yunusobod tumanida daraxt kesish holati to_g_risida murojaat qilib, jamoatchilik nazorati asosida ishlar to_xtatilgan.

Bu misollar fuqarolik jamiyati institutlarining ekologik huquqbuzarliklarga qarshi samarali kurasha olishini tasdiqlaydi.

Muammolar va yechimlar

Muammolar:

1. **NNTlarning moliyaviy qiyinchiliklari:**

Ko_pgina ekologik NNTlar o_z faoliyatini doimiy moliyalashtirish imkoniyatiga ega emas. Bu ularning loyihaviy faoliyatini cheklaydi.

2. **Jazo choralarining samarasizligi:**

Atrof-muhitga zarar yetkazgan shaxslarga qo_llaniladigan jazolar ko_pincha oz miqdordagi jarimalar bilan cheklanadi va oldini olishga xizmat qilmaydi.

3. **Jamoatchilik ishtirokining cheklanganligi:**

Ko_p hollarda qarorlar qabul qilish jarayoniga fuqarolar jalb etilmaydi, jamoat eshituvlari rasmiyatchilik darajasida o_tadi.

4. Ekologik huquqiy ongning past darajada ekani: Aksariyat aholi ekologik huquqlari va ularni qanday himoya qilish mumkinligidan bexabar.

Yechimlar:

1. NNTlarni moliyalashtirishni qo'llab-quvvatlash va grantlar ajratish:

Davlat va xususiy sektor hamkorligida fuqarolik jamiyati institutlari uchun **ekologik grantlar** joriy etilishi zarur. Bu grantlar yordamida ekologik monitoring, ma'rifiy tadbirlar, jamoatchilik nazorati kabi faoliyatlar moliyalashtirilishi mumkin. Misol uchun, —Ekologik jamiyatni qo'llab-quvvatlash jamg'armasi (masalan, Germaniyadagi —Deutsche Umwelthilfe) kabi institutlarning tajribasi o'rganilishi maqsadga muvofiq.

2. OAV orqali ekologik bilimlar targ'ibotini kuchaytirish:

Fuqarolarning ekologik bilim va madaniyatini oshirish uchun televidenie, radio, internet OAV orqali **ixtisoslashgan ko'rsatuvlar, publitsistik maqolalar, ekobloglar** va **infografikalar** tayyorlash kerak. Masalan, —EkoTV kanalini tashkil etish, —Yosh ekolog ruknidagi tanlovlar, maktab va OTMlar uchun multimedia resurslari yaratish shular jumlasidan.

3. Jamoatchilik nazoratini huquqiy jihatdan mustahkamlash:

—Jamoatchilik nazorati to'g'risidagi Qonundagi imkoniyatlar amaliyotda kengroq qo'llanilishi zarur. Ekologik sohada fuqarolik jamiyatining nazorat funksiyalarini kengaytirish maqsadida **mahalliy ekologik kengashlar, har oylik jamoat monitoring sessiyalari, fuqarolik inspektorlari instituti** joriy etilishi mumkin.

4. Mahalliy darajada ekologik kengashlar tashkil etish:

Har bir tuman yoki shaharda **mahalliy jamoatchilik asosida faoliyat yurituvchi ekologik kengashlar** tashkil qilinishi kerak. Bu kengashlar davlat idoralari faoliyati ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirish, qarorlar qabul qilishda jamoatchilik fikrini inobatga olish va fuqarolar murojaatlarini ko'rib chiqishda muhim o'rin tutadi. Shu bilan birga, ekologik qonunbuzarliklarni **joyida aniqlash va fosh etishda** ular samarali vosita bo'ladi.

5. Ekologik ta'lim va huquqiy ongni oshirish:

Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologik huquq asoslari bo'yicha **ma'ruzalar, maxsus kurslar va treninglar** tashkil etilishi maqsadga muvofiq. Talabalarni amaliyot davrida ekologik NNTlar faoliyatiga jalb etish, yoshlar orasida "ekologik volontyorlik" harakatini rivojlantirish orqali bu maqsadga erishish mumkin.

6. Elektron nazorat mexanizmlarini takomillashtirish:

Mavjud portallar — **eco.gov.uz, eco-control.uz, my.gov.uz** — orqali fuqarolardan kelib tushayotgan shikoyat va murojaatlarni **davlat idoralari tomonidan javob qaytarish va ijrosini ta'minlash bo'yicha** ochiq ma'lumotlar

bazasi tashkil etilishi kerak. Mazkur platformalarning mobil ilovalarini yaratish ham aholi faolligini oshiradi.

Ekologik huquqbuzarliklar nafaqat tabiatga, balki inson hayoti va salomatligiga bevosita tahdid soladi. Ularning oldini olish va samarali kurashishda davlat idoralari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati institutlari muhim va hal qiluvchi oʻrin tutadi. Notijorat tashkilotlar, OAV, tashabbuskor guruhlar va mustaqil ekspertlar orqali jamoatchilik nazoratini taʼminlash, ekologik axborotni ommalashtirish va aholining huquqiy ongini oshirish bugungi kunning eng dolzarb vazifalaridandir.

Oʻzbekistonda ekologik sohadagi islohotlar jadal tus olgan bir paytda, fuqarolik jamiyati institutlari faoliyatini qoʻllab-quvvatlash, ularning imkoniyatlarini oshirish va qonunchilikda ularning rolini kuchaytirish orqali mamlakatda ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashishda yanada samarali tizim yaratilishi mumkin.

Xulosa

Ekologik huquqbuzarliklarga qarshi samarali kurashishda davlat organlari bilan bir qatorda fuqarolik jamiyati institutlari ham muhim va taʼsirchan oʻrin tutadi. Bu institutlar — jamiyatdagi fuqarolarning oʻz tashabbusi bilan tashkil etilgan, mustaqil va huquqiy jihatdan tan olingan subʼektlar sifatida, nafaqat muammolarni aniqlashda, balki ularni hal etishda ham faol ishtirok etmoqda.

Notijorat tashkilotlar, ommaviy axborot vositalari, jamoatchilik kengashlari, mustaqil ekspertlar va tashabbuskor guruhlar orqali ekologik huquqbuzarliklarga jamoaviy munosabat shakllantirilib, davlat va jamiyat oʻrtasidagi sheriklik mustahkamlanmoqda. Bu jarayonda **fuqarolarning faolligi, tashabbuslari, ekologik ongi va huquqiy savodxonligi** hal qiluvchi omillardan biriga aylanmoqda.

Oʻzbekistonda oxirgi yillarda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, atrof-muhitni muhofaza qilish sohasida ochiqlik va jamoatchilik ishtirokini kengaytirish boʻyicha qator islohotlar amalga oshirildi.

Xususan, ekologik muammolar yuzasidan jamoatchilik eshituvlarini oʻtkazish, elektron platformalar orqali murojaatlarni qabul qilish, ekologik huquqbuzarliklarni OAV orqali yoritish kabi mexanizmlar fuqarolarni faol ishtirok etishga ragʻbatlantirmoqda.

Shu bilan birga, mazkur sohada hali ham hal etilishi lozim boʻlgan qator dolzarb masalalar mavjud:

- fuqarolik jamiyati institutlarining huquqiy maqomini mustahkamlash,
- moliyaviy va tashkiliy qoʻllab-quvvatlash mexanizmlarini takomillashtirish,
- ekologik taʼlim va maʼrifiy ishlarni kuchaytirish,
- jamoatchilik nazorati institutini yanada tizimli ravishda rivojlantirish.

Shunday ekan, kelgusida ekologik barqarorlik va huquqiy kafolatlarni taʼminlash maqsadida, **fuqarolik jamiyati institutlarini yanada faolroq jalb etish, huquqiy, moliyaviy va tashkiliy sharoitlarni yaxshilash** ustuvor vazifalardan biri boʻlib qoladi. Bu esa fuqarolarning ekologiya sohasidagi huquq va manfaatlarini toʻliq

ro'yobga chiqarish, jamiyatda ekologik madaniyatni oshirish hamda davlat va jamiyat o'rtasidagi hamkorlikni yanada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 2023 yil tahriri.
2. —Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun, 2013 y.
3. —Notijorat tashkilotlar to'g'risidagi Qonun, 1999 y.
4. M.Toshmatov. Fuqarolik jamiyati va uning rivojlanish istiqbollari. — Toshkent: 2021.
5. Xalqaro ekologik tashkilotlar hisobotlari (UNEP, Greenpeace)
6. Internet manbalari: www.eco.gov.uz, www.lex.uz

K.A.Yuldashev*

**BUGUNGI KUNDA ICHKI TURIZM, HAM SAYOHAT HAM
ZIYORAT.**

O'zbekistonda turizm salohiyatini to'liq ishga solish, sohaning iqtisodiyotdagi ulushini keskin oshirishga qaratilgan —2025–2026 yillarda sayyohlar oqimini keskin ko'paytirish va turistik xizmatlar ko'lamini jadal kengaytirish orqali turizmning iqtisodiyotdagi o'rnini va ahamiyatini oshirish chora-tadbirlari to'g'risidagi prezident farmoni qabul qilindi.

Farmonga muvofiq, 2025 yil yakuniga qadar turizm sohasi uchun asosiy maqsadli ko'rsatkichlar etib quyidagilar belgilandi:

- Respublika hududlariga 15,8 million nafar xorijiy turistni jalb qilish, turizm xizmatlari eksportini 4 milliard AQSh dollariga yetkazish;
- Ichki turizm orqali 40 million mahalliy sayyohning hududlarga safarlarini tashkil etish;
- Qo'shimcha 378 ta turoperator faoliyatini yo'lga qo'yish.

Yangi vizasiz rejim

2025 yil 1 iyundan boshlab Bahrayn Qirolligi, Kuvayt Davlati va Ummon Sultonligi fuqarolari O'zbekistonga kelgan paytdan boshlab 30 kunlik muddatda vizasiz tartibda sayohat qilishi mumkin bo'ladi. Bu yangi qadam qo'shni va arab mamlakatlari bilan turizm aloqalarini yanada faollashtirishi kutilmoqda.

Sayohatni rag'batlantirish uchun yangi tashabbuslar

Shuningdek, farmonda turizmni rag'batlantirish va ommalashtirish maqsadida bir qancha muhim tashabbuslar belgilandi:

Har yili 30 noyabrga qadar kelgusi yil uchun turizmni rivojlantirishga doir hududiy dasturlar ishlab chiqiladi;

- Har yili noyabr oyining 3-haftasida Xalqaro turizm haftaligi o'tkaziladi;

* Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrasi katta o'qituvchisi, falsafa doktori, (PhD) podpolkovnik

- 2025 yil iyun oyidan e'tiboran har oyning ikkinchi shanba va yakshanba kunlari —Oila va jamoa bilan sayohatga chiqish kunlari sifatida belgilanadi va —O'zbekiston bo'ylab sayohat qilish dasturi doirasida amalga oshiriladi.

Turizm — bu faqatgina dam olish yoki sayohat qilish emas, balki iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan muhim sohadir. O'zbekiston — boy tarixiy meros, betakror tabiat va me'moriy yodgorliklarga ega mamlakat sifatida turizmni rivojlantirishda katta imkoniyatlarga ega. Mamlakatda ham tashqi (xalqaro) turizm, ham ichki turizm faol rivojlanmoqda.

1. Tashqi turizm (xalqaro turizm)

1.1. Tashqi turizmning ahamiyati

Tashqi turizm O'zbekiston iqtisodiyotida muhim o'rin tutadi. Mamlakatimizga har yili minglab sayyohlar tashrif buyurib, milliy iqtisodiyotga hissa qo'shmoqdalar. Bu mehmonxonalar, transport, qo'llanish san'ati va oziq-ovqat sohasiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

1.2. Sayyohlarni jalb qiluvchi asosiy omillar:

- **Tarixiy meros:** Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlar dunyo miqyosida mashhur bo'lib, Islom madaniyati va Ulug'bek, Amir Temur, Alisher Navoiy kabi arboblarning bog'liq joylari sayyohlar e'tiborini tortadi.

- **Madaniy tadbirlar:** Navro'z, milliy festivallar, folklor chiqishlari turistlar uchun jozibadur.

- **Mehmondo'stlik:** O'zbek xalqining mehmondo'stligi ko'pgina xorijiy sayyohlar uchun qiziqarli taassurot qoldiradi.

- **Vizasiz rejimlar:** So'nggi yillarda ko'pgina davlatlar uchun vizasiz kirish tartibi joriy etilgani sayyohlar oqimini oshirdi.

2. Ichki turizm

2.1. Ichki turizmning ahamiyati

Ichki turizm mamlakat aholisi uchun o'z tarixini, madaniyatini bilish, ekoturizm, dam olish va jismoniy sog'lomlashtirish imkonini beradi. U jamiyatda vatanparvarlik hissini oshiradi va iqtisodiy faollikni mintaqalar kesimida muvozanatlashtiradi.

2.2. Ichki turizm yo'nalishlari:

- **Tarixiy sayohatlar:** O'zbekiston fuqarolari ham Samarqand, Shahrisabz, Buxoro kabi shaharlarga tashrif buyurishni yaxshi ko'radilar.

- **Ekologik turizm:** Zomin, Chorvoq, Boysun kabi tabiiy go'zalliklarga boy hududlar ichki sayyohlar orasida ommalashmoqda.

- **Dam olish maskanlari:** Parklar, sanatoriylar, dam olish uylari yozgi va qishki mavsumda faol foydalaniladi.

- **Sport turizmi:** Qishki sport turizmi (Amirsoy, Beldersoy) rivojlanmoqda.

3. Turizm sohasini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar

Muammolar:

- Infratuzilmaning yetarli emasligi;
- Qishloq joylarda turizmni rivojlantirishda qiyinchiliklar;
- Xizmat sifatida barqaror standartning yo_qligi.

Yechimlar:

- Turizm sohasiga investitsiyalarni jalb qilish;
- Turizm bo_yicha kadrlar tayyorlash va ularni qayta o_qitish;
- Yangi turizm mahsulotlarini (agroturizm, ekoturizm) rivojlantirish.

TURIZM TURLARI

O_zbekistonda turizmning uchta asosiy turi mavjud: kirish, chiqish va ichki turizm. Kirish va ichki turizmga asosiy va maxsus turistik mahsulotlar kiradi: turistik diqqatga sazovor joylarga ekskursiyalar; mehmonxonalar, dam olish maskanlari, kurortlar, sanatoriylar, sayyohlik qishloqlari, uy-lagerlar, lagerlarda joylashtirish; milliy taomlar va vinolarni tatib ko_rish; festivallar va bayram tadbirlarida ishtirok etish; mamlakat bo_ylab qulay harakat.

O_zbekistonda sayohat va dam olishning barcha turlarini sport, etnik, yoshlar, ekologik, gastronomik, tibbiy, madaniy, tadbir, ziyorat, adabiy, qishki, velosport va boshqa turizm turlariga bo_lish mumkin, ularning ayrimlari uchun mavsumiylik, bu yo_nalishni tanlashda e'tiborga olish kerak. O_zbekistonga kelgan sayyohlar o_z maqsadlari va yil uchun rejalashtirilgan byudjetga muvofiq, yolg_iz, do_stlari yoki oilasi bilan yoki sayohatchilarni oldindan rejalashtirilgan marshrut bo_ylab qiziqarli va hayajonli joylarga olib boradigan gid bilan sayohat qiladilar. sayohat.

Mamlakatda juda ko_p sayyohlik kompaniyalari kichik bir kunlik tor maqsadli turlardan tortib ko_p kunlik murakkab tur yo_nalishlarigacha, jumladan, mamlakatning eng muhim va mashhur diqqatga sazovor joylariga tashrif buyurish, qaysi sayyohlarga buyurtma berish kabi keng turdagi turistik xizmatlarni taqdim etadilar. yaxshi dam olishi, aqliy va jismoniy kuchini tiklashi, salomatligini mustahkamlashi, O_rta Osiyo va O_zbekistonning mahalliy madaniyati bilan tanishishi, bayram, ko_ngilochar yoki sport dasturlari va tadbirlarida ishtirok etishi, ko_rgazma va yarmarkalarga tashrif buyurishi, kundalik va maishiy buyumlarni xarid qilishi mumkin; shuningdek, noyob mahsulotlar va suvenirlar.

Mamlakatda juda ko_p sayyohlik kompaniyalari kichik bir kunlik tor maqsadli turlardan tortib ko_p kunlik murakkab tur yo_nalishlarigacha, jumladan, mamlakatning eng muhim va mashhur diqqatga sazovor joylariga tashrif buyurish, qaysi sayyohlarga buyurtma berish kabi keng turdagi turistik xizmatlarni taqdim etadilar. yaxshi dam olishi, aqliy va jismoniy kuchini tiklashi, salomatligini mustahkamlashi, O_rta Osiyo va O_zbekistonning mahalliy madaniyati bilan tanishishi, bayram, ko_ngilochar yoki sport dasturlari va tadbirlarida ishtirok etishi, ko_rgazma va yarmarkalarga tashrif buyurishi, kundalik va maishiy buyumlarni xarid qilishi mumkin; shuningdek, noyob mahsulotlar va suvenirlar.

TABIY HUDUDLAR

O_zbekistonning tabiiy zonalari cho_l va tog_lardan iborat. Qulay iqlim va geografik joylashuv mamlakatimizning har bir hududida agroturizm fermer xo_jaliklari, ekomarkazlar va tabiiy hududlarni tashkil etish imkonini beradi. Xorazm viloyatining agroturistik xo_jaliklari, Sirdaryo viloyatidagi ovchilik markazi – Qalgansir, Qoraqir ko_lidagi ekoturizm markazi, Sayxun qo_riqxonasidagi to_qayzorlar va boshqalar shular jumlasidandir.

Qalgansir Sirdaryo viloyatidagi ovchilik markazi. Bu hudud qadimdan nafaqat Sirdaryodagi ovchilar va baliqchilar orasida mashhur bo_lib, balki har yili yuzlab ov ishqibozlarini to_playdi. Bu yerda xorijlik va mahalliy sayyohlar uchun baliq ovlash va ov qilish uchun barcha sharoit yaratilgan. Bu hududda ov mavsumining eng qizg_in davrida yovvoyi cho_chqa, qirg_ovul, yovvoyi o_rdak, g_oz va boshqa hayvonlar ovlanadi. Go_zal daryo, yovvoyi tabiat, faunaning xilma-xilligi, shuningdek, sayyohlar yashashi uchun turli xil sharoitlar - bu mintaqaga tashrif buyurish uchun yaxshi sababdir. Bu erda siz o_z uyida qolishingiz yoki chodirlar qurishingiz mumkin. Sayxun qo_riqxonasining to_qay o_rmonlari Sirdaryo va Amudaryo kabi O_rta va O_rta Osiyoning cheksiz daryolari qirg_oqlarida joylashgan g_ayrioddiy cho_zilgan vohalardir. To_qay o_rmonlari keng o_simlik va hayvonot dunyosiga aylangan. Bu yerda o_ziga xos mikroiklim va o_ziga xos sirli muhit yaratadigan mashhur osiyo teraklari o_sadi.

Qoraqir ko_lida ekoturizm markazi hamda Buxorodan 40 km uzoqlikda joylashgan o_rmon va ovchilik xo_jaligi ov turizmiga ixtisoslashgan. Markazning maydoni o_n ikki ming gektarni tashkil qiladi. Qizig_i shundaki, go_zal ekomarkaz va Qoraqir ko_li cho_lning o_rtasida joylashgan bo_lib, bu erda nafaqat baliq ovlash, balki ovchilik ham rivojlangan. O_zbekistonning barcha hududlaridan aholi ekomarkazga tabiat qo_ynida ot va tuya sayr qilish, yovvoyi hayvonlarni ovlash, shifobaxsh buloqlarda cho_milishdan zavqlanish uchun keladi.

MILLIY BOG_LAR VA QO_RIQXONALAR

O_zbekiston tabiati nihoyatda xilma-xildir, shuning uchun mamlakatimiz o_simlik va hayvonot dunyosini asrab-avaylashda qo_riqxonalar, tabiiy bog_lar, qo_riqxonalar, pitomniklarning rolini ortiqcha baholab bo_lmaydi. O_zbekistonda ko_plab biotsenozlar va ekotizimlarni qamrab oluvchi qo_riqqlanadigan hududlarning yetarlicha keng tarmog_i mavjud.

Bugungi kunda O_zbekistonda 8 ta qo_riqxona, 2 ta milliy tabiat bog_i, 9 ta davlat qo_riqxonasi, shuningdek, noyob hayvonlar turlarini ko_paytirish bo_yicha «Jeyron» respublika ekomarkazi mavjud. O_zbekiston Qizil kitobiga hayvonlarning 184 turi, jumladan, qushlarning 48, sutemizuvchilarning 25 turi kiritilgan.

SHAHAR PARKLARI

O_zbekistonliklar va mamlakatimiz mehmonlarining bo_sh vaqtlarini o_tkazish uchun eng sevimli maskan – istirohat va madaniyat bog_lari. O_zbekistonning barcha shaharlarida turli tematik yo_nalishlarga ega istirohat bog_lari, ekologiya va etno

bog_lar, adabiy va memorial bog_lar mavjud.

Shahardagi mashhur istirohat bog_lari qatorida Namangan shahridagi «Afsonalar vodiysi», Toshkent shahridagi «Navro_z» va Ekoparklar, Andijon shahridagi Bobur nomidagi istirohat bog_i va boshqalar bor. O_zbekiston nafaqat tarixiy arxitektura yodgorliklariga ekskursiyalarni, balki oila va do_stlar bilan qiziqarli hordiq chiqarish joylarini ham taklif qilishi mumkin. Mavzu bo_yicha bog_lar va bog_lar, akvaparklar va suzish havzalari, bouling va golf klublari, karaoke va barlar - bu erda har qanday did uchun dam olish uchun joy tanlashingiz mumkin.

SPORT OB'EKTLARI

O_zbekistonda sportni rivojlantirishga katta e'tibor qaratilmoqda. Xalqaro maydonda erishilayotgan yuksak sport yutuqlari, mamlakatimizda ko_plab sport inshootlari mavjudligi buning dalilidir. Bugungi kunda ularning soni 50 mingdan ortiq.

Jumladan, «Humo Arena», «Paxtakor», «Milliy» stadionlari, tennis kortlari, ot sporti klublari, muz maydonchalari va boshqalar.

XULOSA

O_zbekistonda turizm sohasi jadal rivojlanmoqda. Mamlakatning tarixiy va madaniy merosi, go_zal tabiati hamda mehmondo_st xalqi ichki va tashqi turizmni taraqqiy ettirish uchun ulkan salohiyat yaratadi. Mavjud muammolarni bartaraf etish orqali turizm iqtisodiyotning yetakchi tarmoqlaridan biriga aylanishi mumkin.

*D.J.Eshqulov**

O_ZBEKISTONDA EKOLOGIK HUQUQ: ZAMONAVIY HOLATI VA RIVOJLANISH YO_LLARI.

Ekologiya huquqining ahamiyati va inson hayoti, aholi salomatligi, iqtisodiyot va barqaror taraqqiyot bir-biri bilan uzviy bog_liqlikda. O_zbekistonning geografik, iqlim, resurslar sharoiti: suv tanqisligi, qum-toshlar, Orol dengizi ekologik krizisi, demografik va iqtisodiy rivojlanish bosqichlari muhim hisoblanadi. O_zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining IX bobi Iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy va ekologik huquqlar deb nomlangan bo_lib, 49-moddasi quyidagicha bayon etilgan: —Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to_g_risidagi ishonchli axborotga ega bo_lish huquqiga ega. Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash va atrof-muhitga zararli ta'sir ko_rsatilishiga yo_l qo_ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi. Shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o_tkaziladi. Davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo_yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi. Davlat Orolbo_yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish

* O_zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrasida o_qituvchisi, mayor

hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko_radil.

Davlat siyosatining ekologik sohadagi asosiy yo_nalishlari: tabiiy resurslardan foydalanish, ekologik xavfsizlik, atrof-muhit muhofazasi hisoblanadi.

Milliy qonunchilik va normativ-huquqiy bazaning rivojlanishi yo_lida bir qancha ishlar amalga oshirilayotgan bo_lib, shular misolida:

1. 24.02.2025 yildadagi O_RQ-1036 sonli —Ekologik ekspertiza, ekologik ta'sirni baholash va strategik ekologik baholash to_g_risidagi yangi qonuni qabul qilindi.

- Qonunning asosiy yangiliklari:
 - Ekologik ekspertizaning davlat va jamoat shakllari kiritildi.
 - Strategik ekologik baholash (Strategic Environmental Assessment, SEA) konsepsiyasi joriy etildi.
 - —Ekologik standartlar-ni loyihalash va hisobga olish, yangi texnologiyalar, kimyoviy va biologik elementlar, chiqindilarga oid hujjatlar ekspertiza ob'ekti sifatida belgilandi.
 - Bo_lib o_tidgan ekspertlik xulosalarining amal qilish muddatlari belgilandi: EIA hujjatlari uchun — 3 yil, standartlar loyihalari uchun — 5 yil.
 - Jamoatchilik ishtirok etishi, muhokamalar, ekologik ma'lumotlarni oshkor qilish jarayonlari qonuniyatga kiritildi.

2. Atmosfera havosini muhofaza qilish va zaharlanishga qarshi choralar amalga oshirilmoqda, ya'ni

• Yangi o_zgarishlar: "**Atmospheric Air Protection**", "**Law on Environmental Control**", —**Law on Nature Protection** kabi qonunlar doirasida hududiy davlat organlari va mahalliy hokimiyatlarga korxona faoliyatini **10 ish kunicha** vaqtincha to_xtatish yoki cheklash huquqi berildi, agar havoga chiqindi moddalar me'yordordan ortsa.

- Bu kabi choralar aholining salomatligini muhofaza qilishga qaratilgan.

3. Qonunchilikda yana boshqa boshqa muhim tashabbuslar amalga oshirilmoqda:

• **Ekologik axborotlashtirish to_g_risidagi qonun, Atrof-muhit monitoringi to_g_risidagi qonun, Ekologiya va O_rmon kodekslari** kabi yangi kodekslar loyihasi ilgari surilmoqda.

• O_zbekistonning **Aarhus konvensiyasiga** qo_shilishi: aholi ekologik axborotga, muhokamalarda ishtirok etish, sud va boshqa huquqiy vositalarga erkin kirish huquqiga ega bo_lishi.

• —**Greenhouse Gas Emissions** (Iqlim va uglerod chiqindilarini cheklash) qonuni qabul qilindi, u uglerod kreditlari, emission trading, —**green projects** kabi elementlarni o_z ichiga oladi.

Yuridik mexanizmlar va ekologiya huquqbuzarliklar uchun javobgarlik masalasi quyidagi tartibda amalga oshiriladi:

- Davlat organlari: Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim oʻzgarishi vazirligi (Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change) hujjatlarning monitoringi, ekspertizalar, litsenziyalar va sanksiyalar boʻyicha masʼul.

- Jamoatchilik ishtirokining huquqiy asoslari: ekologik ekspertizadagi muhokamalar, jamoatchilik ekspertligi, ekologik axborotga kirish.

- Javobgarlik choralari: litsenziyasiz faoliyat, chegaradan oshgan chiqindi, atrof-muhitga salbiy taʼsir oʻtkazuvchi korxonalarning vaqtincha toʻxtatilishi yoki faoliyati cheklanishi.

Ekologiya huquqi sohasini rivojlantirish uchun qancha saʼy harakatlari amalga oshirilmasin, kamchiliklar va amaliy muammolarni toʻliq bartaraf etishning imkoni yoʻqdek goʻyo.

- Yangilangan qonunlar qabul qilinmoqda, lekin ularni ijro etishdagi samaradorlik va nazorat masalalari: monitoring tizimlari, maxsuslashtirilgan kadrlar, texnologiyalar, malaka, moliya resurslari.

- Jamoatchilik, fuqarolarning ekologik huquqlaridan xabardorligi va ularning ishtirokini taʼminlashdagi tushunmovchiliklar.

- Qonunchilik tashqi shartlar (xalqaro standartlar) bilan muvofiq boʻlishga harakat qilmoqda, lekin ichki meʼyorlar, normativlar va standartlarni joriy etishdagi kechikmalar va sifat muammolari.

- Atmosfera va havo ifloslanishi, yoshilash qurilishlar va turizm, atmosfera havosidagi chiqindi elementlar — sanitar normalarni buzish holatlari koʻp boʻlib qolmoqda.

- Iqlim oʻzgarishi taʼsiri: quruqchilik, suv resurslarining kamayishi, qirgʻoqlar va tabiiy xavflar (yolgʻon, buzilishlar va h.k.) koʻpayishi.

Ushbu sohadagi ishlarni amalga oshirish maqsadida quyidagi takliflar va istiqbol yoʻllarni misol qilishimiz mumkin.

1. **Ekologiya kodeksini** joriy etish – barcha ekologik qonunlar va talablarni birlashtiruvchi kodeks boʻlishi zarur. Kodeks faoliyatning barcha sohalari: havo, suv, tuproq, resurslar, chiqindilar.

2. **Monitoring va nazorat mexanizmlarini kuchaytirish** – atrof muhitga chiqqan chiqindi, ifloslanish darajasi, texnologik jarayonlar, atmosfera, suv vaga haqiqatdagi maʼlumotlarning uzluksiz yigʻilishi va ochiqligi.

3. **Jamoatchilik ishtirokini oshirish** – ekologik axborotga kirish, muhokamalar, jalb qilingan ekspertlar, fuqarolarning huquqiy vositalardan foydalanishi (sud, prokuratura, ommaviy arizalar).

4. **Moliyaviy va texnik resurslarni ta'minlash** – ekologik tadqiqotlar, innovatsiyalar, yashil texnologiyalar, chiqindilarni qayta ishlash, uglerod emissiyasini kamaytirish uchun subsidiyalari, kreditlar, xalqaro yordam.

5. **Xalqaro standartlarga mos kelish** – konvensiyalar, global kelishuvlar, Yevropa va boshqa davlatlar tajribasini inkorporativlashtirish.

6. **Huquqiy ta'lim va axborot kampaniyalari** – aholida atrof muhit huquqlariga oid bilimni oshirish uchun maktablarda, OAVda, jamoa tadbirlarida.

Xulosa sifatida shuni ta'kidlash joizki O'zbekistonda ekologik huquq sohasi so'nggi yillarda sezilarli rivojlandi: yangi qonunlar, strategik baholash, jamoatchilik ishtirokining huquqiy asoslari, atmosferani muhofaza qilish choralari ko'rilmoqda. Biroq, qonunchilikning amaliy ijrosi, nazorat tizimi, axborot ochiqligi, texnik resurslar, iqtisodiy stimullar kabi sohalarda mukammal yechimlar talab etiladi. Ekologiya huquqining rivojlanishi – bu bir vaqtda inson huquqlari, iqtisodiy taraqqiyot va barqarorlikni ta'minlash bo'yicha murakkab va ko'p tomonlama jarayondir. O'zbekiston uchun muhimi — huquqiy mexanizmlarni tatbiq etish, xalqning ham ishtirokini kafolatlash, xalqaro standartlarga mos keluvchi ichki tizimni yaratishdir.

*I.M.Kanlibayeva**

O'SMIRLARDA DELINKVENT XULQ JARAYONINING O'ZIGA XOS PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Mazkur tezisdan o'smirlik davrida uchraydigan delinkvent xulq-atvorning shakllanish sabablari, psixologik xususiyatlari va uni keltirib chiqaruvchi omillar tahlil qilingan. Oilaviy muhit, maktabdagi o'quv jarayoni, ijtimoiy tengdoshlar bosimi hamda shaxsning individual psixologik xususiyatlari delinkvent xulqqa ta'sir etuvchi asosiy omillar sifatida ko'rsatib o'tilgan. Shuningdek, bunday xulqni oldini olish va korreksiya qilishda psixologik xizmatning o'рни ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlik, delinkvent xulq, psixologik xususiyatlar, ijtimoiy muhit, profilaktika

Аннотация. В данной тезисной работе рассматриваются причины формирования делинквентного поведения у подростков, его психологические особенности и факторы, влияющие на этот процесс. Особое внимание уделено семейной среде, школьным условиям, влиянию сверстников, а также индивидуально-психологическим характеристикам личности. Освещены пути профилактики и коррекции делинквентного поведения в подростковом возрасте.

Ключевые слова: подросток, делинквентное поведение, психологические особенности, социальная среда, профилактика

Abstract. This thesis explores the causes of delinquent behavior among

* Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi indiramaxsetovna85@gmail.com

adolescents, its psychological characteristics, and the main factors influencing its development. Family environment, school conditions, peer pressure, and individual psychological traits are identified as key contributors. The role of psychological services in prevention and correction of delinquent behavior is also highlighted.

Keywords: adolescent, delinquent behavior, psychological characteristics, social environment, prevention

O_smirlik davri inson hayotidagi eng muhim bosqichlardan biri hisoblanadi. Bu davrda shaxsning jismoniy, aqliy va emotsional rivojlanishi jadallashadi, ijtimoiy muhit bilan aloqalari kengayadi va mustaqillikka intilish kuchayadi. Shu bilan birga, aynan shu bosqichda xulq-atvor buzilishlari, ijtimoiy me'yorlardan og_ishlar va delinkvent xatti-harakatlar ko_proq uchraydi. Delinkvent xulq atamasi huquqbuzarlikka yaqin bo_lgan, ammo har doim ham qonuniy javobgarlikka olib kelmaydigan xatti-harakatlarni bildiradi. Bunday xatti-harakatlar ichiga maktabdan qochish, yolg_on gapirish, tajovuzkorlik, mayda o_grilik, zo_ravonlik elementlari yoki jamoat tartibini buzuvchi boshqa qoidabuzarliklar kiradi. Psixologik nuqtai nazardan, delinkvent xulq ko_proq ijtimoiy-psixologik muhit, oilaviy sharoit, tengdoshlar guruhi ta'siri va shaxsning individual xarakter xususiyatlari bilan bog_liqdir.

Delinkvent xulqning yuzaga kelish sabablari juda ko_p va ularni yagona omil bilan tushuntirish qiyin. Avvalo, oilaviy muhitning o_rni beqiyosdir. Agar ota-ona bola bilan yetarlicha muloqot qilmasa, unga mehr va e'tibor yetishmasa, oilada nizolar ko_p bo_lsa yoki nazorat haddan tashqari qattiq bo_lsa, bu o_smirning ruhiyatida qarama-qarshiliklar tug_udiradi. Natijada bola kattalarning nazoratidan qochishga intilib, o_zini mustaqil ko_rsatishga urinadi. Ba'zan esa bu jarayon jamiyat me'yorlariga zid shaklda namoyon bo_ladi. Shuningdek, maktab muhiti ham o_smirning xulqiga sezilarli ta'sir ko_rsatadi. O_qituvchilar bilan ziddiyatlar, o_qishda qiyinchiliklar, sinfdoshlar orasida salbiy mavqega ega bo_lish kabi omillar bolaning o_zini jamiyatdan ajratilgan holda his etishiga olib keladi. Bu esa ba'zan qoidabuzarliklar orqali e'tibor qozonish istagini kuchaytiradi. Agar maktabda individual yondashuv yetishmasa yoki bolaning ijobiy fazilatlarini rag_ubatlantirilmasa, u o_z qadrini salbiy xatti-harakatlar orqali isbotlashga urinishi mumkin.

O_smirlik davrida tengdoshlar guruhi juda katta ahamiyat kasb etadi. Bola uchun do_stlarining fikri ota-onasi yoki o_qituvchisidan ham ustun bo_lib qolishi mumkin. Shu sababli, agar guruhda salbiy xatti-harakatlar me'yor sifatida qaralsa, boshqa a'zolar ham unga ergashishga intiladi. Guruhdagi —avtoritet~~l~~ bo_lgan shaxsning tajovuzkor yoki qoidabuzar harakatlari boshqalar uchun ham o_ziga xos andozaga aylanadi. Natijada, bola ko_proq shu muhitga moslashishga intilib, shaxsiy prinsiplarini yo_qotib qo_yishi mumkin.

Delinkvent xulqqa olib keluvchi yana bir omil shaxsning individual-psixologik xususiyatlaridir. O_ta asabiy, tez jahli chiqadigan, o_zini tuta olmaydigan yoki

emotsional beqaror bolalarda bunday holatlar tez-tez uchraydi. Tajovuzkorlik, impulsivlik, kuchli mustaqillik istagi ham salbiy xatti-harakatlarga zamin yaratishi mumkin. Ko__pincha bu xususiyatlar tarbiya jarayonida to__g__ri yo__naltirilmaganida yoki muhit tomonidan noto__g__ri qabul qilinganda yanada keskinlashadi.

O__smir shaxsining shakllanishida oilaning o__rni beqiyosdir. Bola tug__ilgan ilk kunlardan boshlab, u o__zini oila bag__rida ko__radi va tarbiya jarayoni ham aynan shu muhitda boshlanadi. Oilada mavjud bo__lgan iliqlik, mehr, o__zaro hurmat va birdamlik bola ruhiyatida ijobiy hissiyotlar uyg__otadi, u o__zini xavfsiz va qadrli his qiladi. Aksincha, oilada nizolar ko__payib ketsa, ota-onalar o__zaro tortishuvi kuchaysa yoki bolaga nisbatan befarqlik namoyon bo__lsa, u holda o__smirda beqarorlik, xavotir va norozilik tuyg__ulari ortib boradi. Bu holatning natijasi sifatida bola o__zining noroziligini ataylab salbiy xatti-harakatlar orqali ko__rsatishga urinishi mumkin.

Ota-onalarning tarbiyaviy uslublari ham bevosita ta__sir ko__rsatadi. Masalan, haddan tashqari qattiqqo__l va buyruqboz tarbiya bolaning mustaqillikka intilish ehtiyojiga zid keladi. Bu vaziyatda bola ota-onasidan yashirincha harakat qila boshlaydi, o__zini nazoratdan chiqarib olishga intiladi. Shuningdek, ortiqcha erkalatish va barcha ehtiyojlarini shartsiz qondirish ham tarbiyada salbiy oqibatlariga olib keladi. Bunday hollarda bola o__zini jamiyat qoidalaridan ustun qo__yishga, har narsani o__z xohishiga ko__ra qilishga odatlanib qoladi. Natijada, u me__yor va tartiblarga amal qilishni istamaydi va delinkvent xatti-harakatlarga moyil bo__lib qoladi.

Maktab muhiti ham o__smirning ijtimoiylashuvida muhim bo__g__in hisoblanadi. Maktab nafaqat bilim beradigan maskan, balki bolalarning tengdoshlari bilan muloqoti, o__z qadrini topishi, ijtimoiy mavqeini shakllantiradigan joydir. Agar o__quvchi o__zini sinfda yakkalanib qolgan holda his qilsa yoki o__qituvchilar tomonidan muntazam tanqid ostida bo__lsa, bu uning ruhiyatiga salbiy ta__sir ko__rsatadi. Ayrim hollarda bola shu orqali o__ziga e__tibor qaratish uchun qoidabuzarliklarga qo__l urishi mumkin. Bundan tashqari, o__qishda qiyinchiliklarga duch kelgan bola agar kerakli yordamni olmasa, o__zini past baholay boshlaydi va bu jarayon ham delinkvent xulqqa zamin yaratadi.

Tengdoshlar ta__siri ayniqsa o__smirlik davrida juda kuchli seziladi. O__smir uchun do__stlarining fikri ota-onasi yoki o__qituvchisidan ham muhimroq bo__lib qoladi. Shu sababli, agar tengdoshlari orasida tartibbuzarlik va qoidaga bo__ysunmaslik —jasorat__ sifatida baholansa, bola ham guruhdan ajralib qolmaslik uchun bunday harakatlarga qo__shiladi. Guruhda ko__proq —avtoritet__ hisoblangan shaxslarning salbiy odatlari boshqalarga tez singadi. Bu holat ijtimoiy psixologiyada konformizm deb ataladi, ya__ni shaxs o__z qarashlarini emas, balki guruh talablari va kutganlariga mos ravishda xatti-harakat qiladi.

Kengroq ijtimoiy muhit ham delinkvent xulq shakllanishiga ta__sir qiladi. Agar jamiyatda huquqbuzarlik ko__p uchrasa, zo__ravonlik yoki jinoyat normal hol sifatida qabul qilinsa, yoshlar ham bu ko__rinishlarni o__z hayotiy tajribasining bir qismi deb

bilishi mumkin. Axborot vositalarida zo_ravonlikni targ_ib etuvchi filmlar, o_yinlar va ijtimoiy tarmoqlardagi salbiy kontent ham o_smirlarning ruhiy dunyosiga bevosita ta'sir qiladi.

O_smirlik davrida inson ruhiyati murakkab va o_zgaruvchan bo_lib, shaxsiy xususiyatlarining barqarorlashuvi hali to_liq shakllanmagan bo_ladi. Shu bois, bu davrda ijobiy hamda salbiy ta'sirlarga sezilarli darajada moyillik kuzatiladi. O_smirning ruhiyatidagi qarama-qarshiliklar uning xatti-harakatida beqarorlik va turli xavfli ko_rinishlarga olib kelishi mumkin. Delinkvent xulq ham ana shunday jarayonlarning natijasi sifatida yuzaga chiqadi.

Psixologik nuqtai nazardan qaraganda, delinkvent xulqning shakllanishida emotsional soha o_ziga xos o_rin tutadi. O_smirlar odatda kuchli hissiyotlarga beriluvchan bo_lishadi, tez xafa bo_lishlari, g_azablanishlari yoki quvonishlari mumkin. Ularning emotsional beqarorligi ko_pincha impulsiv xatti-harakatlarga olib keladi. Masalan, tengdoshidan ozgina tanbeh yoki masxara eshitgan o_smir birdaniga janjal chiqarishi, hatto zo_ravonlikka qo_l urishi mumkin. Shu tarzda emotsional nazoratning yetarli darajada shakllanmaganligi salbiy oqibatlarga sabab bo_ladi.

Delinkvent xulqni belgilovchi yana bir muhim psixologik jihat — bu mustaqillikka bo_lgan kuchli ehtiyojdir. O_smir o_zini kattalar qatorida ko_rishni, qarorlarini mustaqil qabul qilishni istaydi. Biroq, hayotiy tajribasi va ijtimoiy me'yorlarni to_liq anglab yetmaganligi bois, bu istak ko_pincha noto_g_ri yo_nalishda namoyon bo_ladi. Natijada, u kattalarning maslahatlariga quloq solmaydi, qoidalarini buzish orqali o_zini —kattal sifatida ko_rsatishtga urinadi. Shu jarayonda delinkvent xatti-harakatlar mustaqillikni isbotlash vositasi sifatida namoyon bo_lishi mumkin.

O_smirlarning o_z-o_zini anglash jarayoni ham bu davrda faol shakllanadi. Ular kimligini, jamiyatda qanday o_rin egallashini, kelajakda kim bo_lishini o_ylay boshlaydilar. Agar bu savollarga ijobiy javob topilmasa, bola o_zini jamiyatdan ajratilgan, ortiqcha yoki qadr-qimmatini past inson deb his qilishi mumkin. Bu esa o_z navbatida, norozilik hissinin kuchaytirib, salbiy xatti-harakatlar orqali o_zini namoyon qilishga olib keladi. Shaxsiy sifatlar ham muhim o_rin tutadi. Tajovuzkorlik, asabiylik, beqarorlik, o_zini tuta olmaslik, kuchli ta'sirchanlik kabi individual fazilatlar o_smirning delinkvent xulqqa moyilligini kuchaytiradi. Ayrim hollarda bolada yetarli darajada empatiya, ya'ni boshqalarning his-tuyg_usini tushunish qobiliyati shakllanmagan bo_ladi. Natijada, u o_z harakati bilan atrofdagilarga zarar yetkazishini hisobga olmaydi.

Delinkvent xulqning psixologik xususiyatlari orasida ijtimoiy rolga bo_lgan ehtiyoj ham alohida ta'kidlashga arziydi. O_smir o_zini jamiyatda tan olingan, qadrlil shaxs sifatida ko_rishni xohlaydi. Agar bunday imkoniyat ijobiy yo_llar bilan bo_lmasa, u salbiy usullarni tanlaydi. Masalan, o_quvda yoki sportda muvaffaqiyat qozonmagan bola janjal chiqarish, qoidabuzarlik qilish orqali guruhda o_z mavqeini oshirishga urinadi. O_smirlar orasida delinkvent xulqning oldini olish va uni

korreksiya qilish masalasi jamiyat uchun dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki bu davrda yuzaga kelgan salbiy xatti-harakatlar vaqtida to'xtatilmasa, kelajakda yanada chuqurlashib, jiddiy huquqbuzarlik yoki ijtimoiy muammolarga olib kelishi mumkin. Shuning uchun profilaktika ishlarini erta yoshdan boshlash, bola ruhiyatidagi o'zgarishlarni o'z vaqtida sezish va unga kerakli yordamni berish katta ahamiyatga ega.

Birinchi navbatda, oiladagi tarbiya masalasiga e'tibor qaratish lozim. Ota-onaning mehribonligi, bolaga nisbatan doimiy e'tibori, adolatli nazorati o'zining salbiy yo'lga kirib qolishidan saqlaydi. Oila ichidagi muhit tinch va barqaror bo'lishi kerak, chunki doimiy nizolar, beparvolik yoki haddan tashqari qattiqqo'llik bolada norozilik va qarshilik tuyg'ularini kuchaytiradi. Shu sababli, ota-onalar psixologik bilimlarini kengaytirib, tarbiyaviy uslublarini qayta ko'rib chiqishlari muhimdir.

Maktab ham delinkvent xulqning profilaktikasida markaziy o'rin tutadi.

O'qituvchilar o'quvchilar orasidagi munosabatlarni kuzatib borishlari, kimningdir o'zini yakkalanib qolganini, kimningdir salbiy guruhlariga qo'shilayotganini o'z vaqtida aniqlashlari zarur. Individual yondashuv, ijobiy rag'bat, o'quvchining qiziqishlariga mos faoliyatlarni tashkil etish bolaning o'zini qadrlashini oshiradi.

Bundan tashqari, maktab psixologining faoliyati bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. Psixolog muntazam suhbatlar, psixodagnostik testlar va treninglar orqali o'quvchilarning emotsional holatini kuzatib, kerakli maslahatlarni berib borishi lozim.

Tengdoshlar guruhi bilan ishlash ham alohida e'tibor talab qiladi. Chunki ko'plab o'smirlar o'z salbiy xatti-harakatlarini do'stlariga ergashib amalga oshiradi. Shu bois, maktab va mahallalarda ijobiy yetakchilarni shakllantirish, sog'lom turmush tarzini targ'ib etuvchi klublar, sport va madaniy to'garaklarni rivojlantirish zarur. Bola o'z qadrini jamiyatga foydali faoliyat orqali namoyon qila olsa, u salbiy yo'ldan uzoqlashadi.

Delinkvent xulqni korreksiya qilish jarayonida esa shaxsiy-psixologik yondashuv muhim hisoblanadi. Har bir o'zining individual xususiyatlari, oilaviy tarixi, shaxsiy muammolari inobatga olinishi kerak. Psixologik maslahatlar, art-terapiya, rolli o'yinlar, trening mashg'ulotlari orqali bolaning ichki kechinmalari yuzaga chiqarilib, salbiy energiyasi ijobiy faoliyatga yo'naltiriladi. Ba'zi hollarda psixoterapevtik yondashuv ham qo'llanishi mumkin, ayniqsa tajovuzkorlik, impulsivlik yoki chuqur emotsional muammolar mavjud bo'lsa.

Jamiyat miqyosida esa huquqbuzarliklarning oldini olishga qaratilgan dasturlar, yoshlar uchun ijtimoiy loyihalar, oila va maktab bilan hamkorlikda olib boriladigan keng ko'lamli tadbirlar katta ahamiyat kasb etadi. Ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy axborot vositalarida ijobiy namunalarning targ'ib qilinishi, huquqiy bilimlarning kengaytirilishi ham o'smirlarning ongiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

O'smirlik davri inson hayotining eng muhim va murakkab bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda shaxsning xulq-atvori, dunyoqarashi va jamiyatga moslashuv

jarayonlari faol shakllanadi. Shu jarayonda ayrim bolalarda delinkvent xatti-harakatlar kuzatilishi mumkin. Bu holatning sabablari ko_p qirrali bo_lib, oilaviy muhitdagi befarqlik yoki nizolar, maktabdagi qiyinchiliklar, tengdoshlar bosimi, shuningdek, shaxsning individual psixologik xususiyatlari bilan bog_liqdir.

Xulosa qilib aytganda, o_smirlarda delinkvent xulq jarayonini chuqur tahlil qilish va uni to_g_ri boshqarish jamiyat kelajagi uchun katta ahamiyatga ega. Chunki bugungi o_smir ertangi kunning yetuk insoni bo_lib voyaga yetadi. Agar unga kerakli yordam o_z vaqtida ko_rsatsilsa, salbiy ko_rinishlarning oldi olinib, jamiyatimizda barkamol, ijtimoiy faol va ma'suliyatli shaxslar shakllanishiga erishiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimova V.M. Rivojlanish psixologiyasi. – Toshkent: Fan, 2012.
2. G_oziyev E.G_. Umumiy psixologiya. – Toshkent: O_zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.
3. Xudoyberdiyeva D. O_smirlarning ijtimoiy-psixologik muammolari. – Toshkent: Noshir, 2017.
4. Moffitt T.E. Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. // Psychological Review. – 1993. – Vol. 100(4). – P. 674–701.
5. Farrington D.P. Developmental and life-course criminology: Key theoretical and empirical issues. // The Modern Law Review. – 2003. – Vol. 66(3). – P. 299–322.

*M.K.Toshxodjayev**

HARBIY XIZMATCHILARDA KASBIY STRESS XUSUSIYATLARINI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Maqolada harbiy xizmatchilar kasbiy faoliyatida stressning shakllanishi, uning psixologik xususiyatlari va oqibatlari tahlil qilinadi. Stressning paydo bo_lish omillari, individual farqlar hamda uni kamaytirishning psixologik yo_llari ko_rib chiqiladi. Shuningdek, harbiy xizmatchilar psixologik barqarorligini ta'minlashda diagnostika va korreksion yondashuvlarning ahamiyati ochib berilgan.

Kalit so_zlar: kasbiy stress, harbiy xizmatchi, psixologik barqarorlik, diagnostika, stressni boshqarish.

Harbiy xizmat jamiyatning eng mas'uliyatli va murakkab sohalaridan biridir. Harbiy xizmatchilar o_z faoliyatlarini doimiy intizom, qat'iy buyruqlar va xavfli sharoitlarda olib boradilar. Ularning kundalik hayotida ruhiy va jismoniy zo_riqishlar, stressli vaziyatlar muntazam uchrab turadi. Shuning uchun kasbiy stress masalasi harbiy psixologiya doirasida eng dolzarb muammolardan biri hisoblanadi.

Stress insonning ruhiy va jismoniy holatini keskin o_zgartirib yuborishi, qaror qabul qilish qobiliyatini pasaytirishi, diqqat va xotira jarayonlarini susaytirishi

* Qarshi davlat universiteti mustaqil tadqiqotchisi mavlon.toshhodjaev@gmail.com

mumkin. Harbiy sharoitda bunday oqibatlar nafaqat individual shaxsga, balki butun jamoaga, hatto davlat xavfsizligiga ham salbiy taʼsir koʻrsatadi. Shu sababli harbiy xizmatchilar faoliyatida stress jarayonlarini oʻrganish, uning sabablari va oqibatlarini tahlil qilish, shuningdek, psixologik yordam koʻrsatish yoʻllarini ishlab chiqish ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyat kasb etadi.

Harbiy xizmatchilarning faoliyati odatiy mehnat sharoitidan tubdan farq qiladi. Ular doimo yuqori intizomga, qatʼiy buyruqlarga boʻysunishga, jismoniy va ruhiy zoʻriqishga tayyor boʻlishlari zarur. Shuning uchun stress harbiy xizmatning ajralmas psixologik hodisasi sifatida namoyon boʻladi. Stressni bu sohaga xos qiladigan asosiy jihat shundaki, u koʻpincha ekstremal vaziyatlar, xavf va xavotir bilan bogʻliq boʻladi.

Harbiy sharoitda stress paydo boʻlishiga olib keluvchi omillarni bir nechta guruhga ajratish mumkin. Birinchidan, xizmatning oʻzi bilan bogʻliq talablar: jangovar mashgʻulotlar, harbiy sirlarni saqlash majburiyati, uzoq vaqt davomida yuklama ostida qolish. Ikkinchidan, shaxsiy hayotga taalluqli omillar: oiladan uzoqlashish, ijtimoiy aloqalarning cheklanishi, shaxsiy qiziqishlarga vaqt topolmaslik. Uchinchidan, ijtimoiy-munosabat omillari: qoʻmondon bilan kelishmovchiliklar, safdoshlar oʻrtasida ziddiyatlar, adolatsizlikka duch kelish.

Stress sabablari baʼzan tashqi xavflar bilan ham bogʻliq boʻladi. Masalan, xizmat paytida hayotga bevosita tahdid, qurolli toʻqnashuv, jarohat olish ehtimoli xizmatchining ruhiy barqarorligini keskin pasaytiradi. Baʼzi hollarda esa muntazam tungi navbatchilik, uyqu yetishmasligi va jismoniy ortiqcha yuklamalar stressni kuchaytiradi. Shuningdek, individual psixologik xususiyatlar ham stressning darajasi va kechishiga taʼsir koʻrsatadi. Masalan, oʻziga ishonchi past, tashvishga moyil yoki emotsional beqaror xizmatchilar kuchliroq stressni boshdan kechiradilar. Aksincha, irodaviy sifatlari rivojlangan, optimistik qarashlarga ega shaxslar stressli vaziyatlarda barqarorroq boʻladilar.

Harbiy xizmatchilarda stress sabablari murakkab va koʻp qirrali boʻlib, ular xizmat sharoitlari, ijtimoiy muhit va shaxsiy xususiyatlar bilan chambarchas bogʻliqdir. Ushbu omillar birgalikda taʼsir qilganda kasbiy stress chuqurlashib, ruhiy salomatlikka jiddiy xavf tugʻdirishi mumkin. Harbiy xizmatchilarda kasbiy stress koʻp qirrali va turli psixologik koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Ular, avvalo, emotsional, kognitiv, xulqiy va jismoniy belgilar orqali oʻz ifodasini topadi. Stressning kuchi va davomiyligi shaxsning individual xususiyatlariga, shuningdek, xizmat sharoitlarining ogʻirligiga bogʻliq boʻladi.

Eng koʻp uchraydigan koʻrinishlardan biri — emotsional beqarorlikdir. Xizmatchilar tez jahllanish, ortiqcha xavotirlanish, qoʻrquv, tushkunlik kabi holatlarga moyil boʻladilar. Bunday emotsional zoʻriqish ularning vaziyatni toʻgʻri baholashiga va qaror qabul qilishiga salbiy taʼsir koʻrsatadi.

Ikkinchi muhim koʻrinish — kognitiv jarayonlarning zaiflashishi. Stress ostidagi harbiy xizmatchi diqqatini jamlashda qiynaladi, eslab qolish va xotirani qayta

tiklash jarayonlarida uzilishlar yuz beradi. Natijada xizmat vazifalarini samarali bajarish murakkablashadi.

Xulqiy jihatdan esa stress tajovuzkorlik, o_zini chetga olish yoki befarqlik sifatida namoyon bo_ladi. Ba‘zan bunday sharoitlarda xizmatchilar safdoshlariga nisbatan sovuqqon bo_lib qoladilar, ijtimoiy munosabatlardan qochadilar yoki nizolarga kirishadilar.

Stressning yana bir muhim tomoni — somatik belgilaridir. Uyqusizlik, bosh og_rishlari, yurak urish tezlashuvi, mushaklarning doimiy tarangligi kabi simptomlar ko_plab harbiy xizmatchilarda kuzatiladi. Ular ko_pincha shaxsning umumiy jismoniy holatini yomonlashtirib, xizmatni davom ettirish qobiliyatini kamaytiradi.

Shuni ham qayd etish lozimki, stress ko_rinishlari doim bir xil bo_lmaydi. Ayrim hollarda qisqa muddatli zo_riqish ijobiy natija berib, shaxsning faolligini oshirishi mumkin. Ammo uzoq davom etgan stress holati salomatlik va kasbiy samaradorlikka jiddiy salbiy oqibatlar keltirib chiqaradi. Shu bois, stressning psixologik ko_rinishlarini aniqlash va ularga o_z vaqtida ta_sir ko_rsatishtirish muhimdir.

Harbiy xizmatchilar faoliyatida kasbiy stressni aniqlash va baholash muhim ahamiyatga ega. Chunki stressning o_z vaqtida aniqlanishi psixologik yordam choralari belgilashga, xizmat samaradorligini oshirishga va ruhiy salomatlikni saqlashga yordam beradi. Diagnostika jarayonida psixologik testlar, so_rovnomalar, kuzatish va suhbat usullari keng qo_llaniladi.

Stressni baholashda xalqaro miqyosda sinalgan metodikalar bilan bir qatorda, mahalliy sharoitga moslashtirilgan usullardan ham foydalaniladi. Eng ko_p qo_llaniladiganlardan biri – Ch.Spielberger tomonidan ishlab chiqilgan shaxsiy va reaktiv tashvish so_rovnomasidir. Bu test yordamida harbiy xizmatchining hozirgi emotsional holati va umumiy xavotir darajasi aniqlanadi.

Bundan tashqari, T.Holmes va R.Rahe tomonidan ishlab chiqilgan stress omillari shkalasi hayotiy vaziyatlar ta_sirini o_lchashda qo_llanadi. Harbiy sharoitda bu usul xizmatdagi turli o_zgarishlar, masalan, safarbarlik, joy almashish yoki oiladan uzoqlashishning ruhiy zo_riqishga ta_sirini baholashga yordam beradi.

Rang tanlashga asoslangan Lusher testi ham harbiy xizmatchilarning ichki emotsional holatini aniqlashda samarali usul hisoblanadi. Bu test orqali insonning stressga bo_lgan yashirin munosabati va ruhiy taranglik darajasi yuzaga chiqadi.

Bundan tashqari, klinik suhbat va psixologik kuzatish metodlari ham muhimdir. Harbiy psixolog xizmat davomida xizmatchining xulqida, muloqotida, jismoniy belgilarida stress alomatlarini kuzatib, ularni baholaydi.

Stress diagnostikasi kompleks yondashuvni talab qiladi. Birgina test emas, balki turli metodikalarni birgalikda qo_llash natijasi orqali aniqroq ma_lumot olish mumkin. Shu asosda individual yoki guruh psixologik yordam rejalashtiriladi.

Harbiy xizmatchilarda kasbiy stressning salbiy oqibatlarini kamaytirish uchun profilaktika va psixologik yordam tizimli ravishda yo_lga qo_yilishi kerak. Stressni

oldini olish choralariga psixoprofilaktik tadbirlar, jamoaviy qo'llab-quvvatlash, rahbariyat yondashuvi va individual psixologik yordam kiradi.

Eng avvalo, muntazam psixologik treninglar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu mashg'ulotlar xizmatchilarga stressni boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish, o'z emotsiyalarini nazorat qilish va turli murakkab vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilishni o'rgatadi. Relaksatsiya mashqlari, autogen trening, meditatsiya elementlari ham stressni yengillashtirishda samarali hisoblanadi.

Ikkinchi muhim yo'nalish — jismoniy faollik va sport mashg'ulotlari. Harbiy xizmatning o'zida jismoniy tayyorgarlik mavjud bo'lsa-da, qo'shimcha sport turlari, yugurish, suzish, jamoaviy musobaqalar ruhiy zo'riqishni kamaytiradi va ijobiy kayfiyatni shakllantiradi.

Shuningdek, ijtimoiy muhitni yaxshilash ham stressni oldini olishda muhim o'rin tutadi. Jamoada o'zaro qo'llab-quvvatlash, safdoshlar orasida ishonch va hamkorlikni mustahkamlash xizmatchining ruhiy barqarorligini oshiradi. Rahbarlarning adolatli yondashuvi, maqto'v va rag'batlantirish tizimi ham stress darajasini sezilarli kamaytiradi.

Psixologik yordam ko'rsatishda individual maslahatlar, suhbatlar va guruhiiy treninglar keng qo'llaniladi. Zarurat tug'ilganda harbiy xizmatchilar uchun maxsus psixologik reabilitatsiya dasturlari ishlab chiqiladi. Bu dasturlar xizmat jarayonida yoki undan keyin yuzaga kelgan ruhiy zo'riqishni kamaytirishga qaratiladi.

Shu bilan birga, oilaviy qo'llab-quvvatlashni ham unutmaslik kerak. Harbiy xizmatchining yaqinlari bilan muloqot qilish imkoniyatini yaratish, ularni psixologik tayyorgarlikka jalb etish stressni kamaytirishda qo'shimcha ijobiy omil bo'lib xizmat qiladi.

Harbiy xizmatchilar faoliyatida kasbiy stress doimiy hamroh omillardan biri hisoblanadi. Harbiy xizmatning o'ziga xos sharoitlari — yuqori mas'uliyat, intizom, xavf, jamoaviy hayot, oiladan uzoqlashish va turli favqulodda vaziyatlarga tayyor turish zarurati xizmatchilarning ruhiy barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli stressning psixologik xususiyatlarini chuqur o'rganish va unga qarshi samarali choralarni ishlab chiqish nafaqat individual salomatlikni, balki butun armiyaning jangovar tayyorgarligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Stressni o'rganishda turli diagnostika metodlari — testlar, so'rovnomalar, kuzatish va suhbat usullari qo'llaniladi. Ularning natijalari asosida harbiy psixologlar individual va guruhiiy yordam dasturlarini ishlab chiqadilar. Stressni kamaytirishda psixoprofilaktika, treninglar, sport faoliyati, jamoaviy qo'llab-quvvatlash va oilaviy yordam asosiy vositalardan sanaladi.

Xulosa sifatida shu aytishimiz mumkinki, stressni boshqarish bo'yicha o'z vaqtida ko'rilgan choralar harbiy xizmatchilarning ruhiy barqarorligini oshiradi, xizmat samaradorligini ko'taradi va salbiy oqibatlarining oldini oladi. Shu bois, harbiy

psixologiya fanida kasbiy stress masalasi dolzarb ilmiy yoʻnalishlardan biri sifatida qolmoqda va uni yanada keng tadqiq qilish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimova V.M. Psixologiya. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
2. Saidov S. Harbiy psixologiya asoslari. – Toshkent: Akademiya nashriyoti, 2020.
3. Spielberger C.D. Anxiety: Current Trends in Theory and Research. – New York: Academic Press, 2013.
4. Lazarus R.S., Folkman S. Stress, Appraisal, and Coping. – New York: Springer, 1984.
5. Bartone P.T., Adler A.B., Vaitkus M.A. Dimensions of psychological stress in peacekeeping operations. *Military Medicine*, 1998, 163(9), 587–593.

D.R.Ruziyev*

Oʻzbekiston Respublikasida inson va fuqarolar huquqlarini taʼminlashga oid masalalar fundamental tahlili

Oʻzbekiston Respublikasi xalqaro xamjamiyatda oʻzining oʻrniga ega boʻlgan mustaqil davlatdir. Davlatning mustaqilligi 1991-yil 31-avgust kuni eʼlon qilinib, mamlakatning huquqiy tayanchi boʻlgan Konstitutsiya 1992-yil 8-dekabrda qabul qilingan. Jamiyatning demokratlashuvi, ijtimoiy va iqtisodiy sabablarga 2023-yil 30-aprel kuni oʻtkazilgan umumxalq referendumida Oʻzbekiston Respublikasining yangi Konstitutsiyasiga asosan Oʻzbekiston Respublikasiga asosan boshqaruvning respublika shakliga ega boʻlgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlatdir⁸⁵.

Oʻzbekiston Respublikasi huquqiy jihatdan yosh davlat boʻlishiga qaramay oʻzining koʻp asrlik davlat boshqaruv tizimiga ega. Ammo mamlakatning mustaqilligi tarixida birinchi marta inson va fuqaroning tabiiy huquqlarini konstitutsiyaviy darajada ximoyalashni nazarda tutuvchi daxlsizligi kafolatlandi. Konstitutsiyaning yangi tahrirda qabul qilinishi esa xalqaro huquqning umum eʼtirof etilgan prinsip va normalariga asoslangan huquqiy kafolatlarni berdi. Xususan, 1-moddada —Oʻzbekiston — boshqaruvning respublika shakliga ega boʻlgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat deb belgilanganligi, inson huquqlariga alohida eʼtibor berishini anglatadi. Mamlakatimiz Prezidenti Shavkat Mirziyoev toʻgʻri taʼkidlaganidek, —Yangi tahrirdagi Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi davlatchilik, ijtimoiy-siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va sud-huquq sohalarini bundan keyin ham barqaror rivojlantirish uchun mustahkam zamin yaratdi⁸⁶.

* Toshkent shahar IIBB Tergov boshqarmasi boshligʻi oʻrinbosari, podpolkovnik

⁸⁵ Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 01.05.2023-й., 03/23/837/0241-сон

⁸⁶ https://constitution.uz/uz/pages/Konstitutsiya_mustahkam_kafolat

Konstitutsiyamizning 19-moddasida fuqarolar bir xil huquq va erkinliklarga ega bo'lib, jinsi, irqi, millati, tili, dini, e'tiqodi, ijtimoiy kelib chiqishi, ijtimoiy mavqeyidan qat'i nazar, qonun oldida tengligi mustahkamlab qo'yilgan. Shu bilan birgalikda Konstitutsiyamizga ko'ra, —Insonning Konstitutsiya va qonunlarda mustahkamlab qo'yilgan huquq va erkinliklari daxlsizdir hamda ulardan sud qarorisiz mahrum yetishga yoki ularni cheklab qo'yishga hech kim haqli yemas» ligi belgilangan.

O'zbekiston Respublikasi dunyo xamjamiyatida huquqiy davlat sifatida shakllanmoqda. Bu shuni ko'rsatadiki, mamlakatda inson va fuqarolarning huquq va erkinliklarini ta'minlash masalalari dolzarblik kasb etmoqda. Lekin shuni xam e'tirof etish kerakki, davlat o'z fuqarolarining huquqlarini himoya qilish bo'yicha o'z burchini har doim ham yetarli darajada bajara olmaydi. Jinoyatchilikning statistikasi shuni ko'rsatadiki insonning konstitutsiya va xalqaro huquqning umum etirof etilgan normalari bilan mustahkamlangan huquqlariga qarshi qaratilgan jinoyatlar to'liqligicha barham topdi deb ayta olmaymiz.

Shuni xam ta'kidlash lozimki, inson va fuqaroning huquq, erkinliklarini ximoya qilishdagi muammolarni O'zbekiston Respublikasi fuqarolari tomonidan OMBUTSMAN⁸⁷ga kelib tushayotgan murojaatlarning ko'payishida ham yaqqol namoyon bo'lmoqda. Shunday qilib, 2023-yilda qilingan murojaatlarga nisbatan 2024 yilda qilingan murojjatlar o'rtasidagi tafovut sezilarli darajada. Qolaversa, insonning shaxsiy huquqlarini ta'minlash muammosi, xususan, O'zbekistonda qiynoqlar mavjudligi yuqori davlat darajasida e'tirof etilgan va qoralangan bo'lsa-da, xalixamon uchrab turibdi.

Fuqarolarning davlat organlariga murojaatlari sonining ko'payishi va jinoyatchilik darajasi hozirgi kunda O'zbekiston Respublikasida inson va fuqaroning shaxsiy huquqlari to'liq ta'minlanmaganidan dalolat beradi.

Mavjud vaziyatning sabablaridan biri O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari sohasidagi amaldagi qonun hujjatlarining, Huquqni muhofaza qiluvchi organlar faoliyatiga tadbiiq etishning mukammal emasligidadir.

Inson huquqlari va erkinliklari g'oyalari rivojlanishini tahlil qilish hamda ularning davlatimiz qonunchiligida mustahkamlanishi inson va fuqaroning huquq va erkinliklari g'oyalari shakllanishi va rivojlanishining birinchi bosqichini tarixiy paydo bo'lgan davrga, uning hududi va qadimgi Markaziiy Osiyo xalqlari diniy qarashlariga va VII asrga to'g'ri keladi.

Keyingi bosqichlarda arablar bosqinidan keyingi bosqich deb atash lozim. Chunki o'sha davrda bugungi O'zbekiston hududida shariat me'yorlari va Islom dini qoidalari amalda bo'lganiga qaramay, ulardan tashqari o'rta asrlarning buyuk faylasuflari, mutafakkirlari, shoir va yozuvchilarining ilmiy va adabiiy asarlari inson huquqlari g'oyalari rivojiga katta ta'sir ko'rsatgan

⁸⁷ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Инсон ҳуқуқлари бўйича вакили

Shu bilan birga, Rossiya imperiyasining mustamlakachilik siyosati taʼsirida siyosiy va huquqiy madaniyat, inson huquq va erkinliklari haqidagi gʻoyalar rivojiga taʼsir koʻrsatganligi, keyinchalik esa Rossiya imperiyasining qulashi va sovet hokimiyatining mustahkamlanishi davrini oʻz ichiga oladi.

Soʻngi bosqichda Oʻzbekiston Respublikasi mustaqilligidan keyingi davrlarda inson huquq va erkinliklariga koʻrsatilgan eʼtibor, inson huquq va erkinliklari instituti rivojlanishining globallasuvi, bu borada davlat organlarning majburiyatlarini taʼminlashning real va samarali mexanizmini yaratish zarurligini nazarda tutadi.

Koʻrinib turibdiki, inson va fuqaroning shaxsiy (fuqarolik) huquq va erkinliklari keng va tor maʼnoda tushunilishi kerak. Keng maʼnoda shaxsiy huquq va erkinliklar shaxsga yaxlit (bevosita shaxsiy yoki fuqarolik, shuningdek, siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy, maʼnaviy va madaniy) tegishli boʻlgan subʼektiv huquq va erkinliklar sifatida taqdim etiladi. Tor maʼnoda, bu huquq va erkinliklarning alohida guruhi inson tugʻilishidan boshlab unga tegishli boʻlgan, uning muayyan davlat bilan bogʻliqligidan qatʼi nazar, uning huquqiy maqomining asosini tashkil etuvchi tabiiy va ajralmas asosiy huquq va erkinliklar majmuini ifodalaydi. Ularning tan olinishi va huquqiy jihatdan mustahkamlanishi shaxsning davlatning shaxsiy hayoti va shaxsiy manfaatlariga noqonuniy aralashuvidan erkinligini taʼminlaydi.

Shunday qilib, inson huquqlarining zamonaviy xalqaro standartlari murakkab va koʻp qirrali hodisa boʻlib, uni bir maʼnoda talqin qilib boʻlmaydi. Bir tomondan, agar inson huquqlarini taʼminlash, himoya qilish mexanizmlari faqat milliy madaniy xususiyatlarga asoslansa, inson huquqlarining yetarli darajada taminlanadi deyish mushkul ish. Boshqa tomondan qaraganda umuminsoniy huquqlarni amalga oshirish, oʻzbek jamiyatining mentaliteti, madaniyati va anʼanalarini hisobga olmaslik ham qabul qilinishi mumkin emas. Shu munosabat bilan, dissertatsiya turli mamlakatlardagi huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy va geografik sharoitlar bir-biridan farq qilishi va shunga mos ravishda barcha xalqaro standartlarni hamma joyda va bir xilda qoʻllash mumkin emasligiga qaramay, Oʻzbekiston Respublikasining inson huquqlari sohasidagi milliy qonunchiligini shakllantirish va takomillashtirishda ularni eʼtibordan chetda qoldirmaslik lozimligini isbotlaydi.

*X.X.Baxramov**

EKOLOGIK MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH CHORALARI

Ekologik muammolar — bu tabiat va inson oʻrtasidagi munosabatlarning buzilishi natijasida yuzaga keladigan, atrof-muhitga va inson salomatligiga salbiy taʼsir qiluvchi holatlardir. Ushbu muammolar butun dunyo boʻylab dolzarb hisoblanadi, va ularni hal qilish uchun global va mahalliy darajada chora-tadbirlar zarur.

* Yuridik fanlar kafedrasida katta oʻqituvchisi, podpolkovnik, dotsent

1. Atmosferaning ifloslanishi — bu atmosfera havosiga inson faoliyati yoki tabiiy hodisalar natijasida zararli moddalarning (chang, gazlar, tutun, kimyoviy moddalar) tushishi va ularning inson salomatligi, hayvonot, oʻsimlik dunyosi hamda iqlimga salbiy taʼsir koʻrsatishi demakdir.

Asosiy ifloslantiruvchi manbalar:

- Zavod va fabrikalar — tutun, SO₂ (oltingugurt dioksidi), NO_x (azot oksidlari), CO (uglerod oksidi).

- Avtomobillar va transport vositalari — benzin va dizel yoqilgʻisi yonishi natijasida zararli gazlar ajraladi.

- Issiqlik elektr stansiyalari — koʻmir va gazni yoqish orqali katta hajmdagi chiqindilar chiqaradi.

- Qishloq xoʻjaligi — oʻgʻitlar, hayvonlardan chiqadigan metan gazi (CH₄).

Ifloslanishi oqibatlar:

- Inson salomatligiga zarar: astma, bronxit, yurak-qon tomir kasalliklari.

- Ekotizimlarga salbiy taʼsir: oʻsimliklarning qurishi, hayvonlar migratsiyasi.

- Iqlim oʻzgarishi: global isish, muzliklarning erishi.

- Kislota yogʻinlari: tuproq, oʻsimlik va suv havzalariga zarar yetkazadi.

- Koʻrinuvchanlik pasayadi: tutun, chang va aerozollar tufayli.

Atmosfera ifloslanishiga qarshi kurash choralari:

1. Sanoat chiqindilarini kamaytirish (filtrlash, tozalovchi uskunalar).

2. Transport vositalarini modernizatsiya qilish, elektr transportlarini joriy etish.

3. Quyosh va shamol energiyasidan foydalanish.

4. Koʻproq daraxt ekish — daraxtlar havoni tabiiy tozalaydi.

5. Yashil zonalarini koʻpaytirish va ekologik nazoratni kuchaytirish.

Jamoatchilik ongini oshirish — ekologik taʼlim, kampaniyalar.

Atmosferaning ifloslanishi — bu global muammo boʻlib, har bir davlat va har bir fuqaro bu borada oʻz hissasini qoʻshishi lozim. Oʻzbekiston bu borada muhim tashabbuslarni ilgari surmoqda va ekologik barqarorlikka erishish yoʻlida jadal harakat qilmoqda.

2. Suv hayvonot dunyosining nobud boʻlishi. Suv resurslarining ifloslanishi — tushunchasi.

Suv resurslarining ifloslanishi — bu suv havzalariga (daryo, koʻl, dengiz, yer osti suvlari) turli zararli moddalar (kimyoviy, biologik, radioaktiv, maishiy chiqindilar) tushishi natijasida suvning sifati buzilishi va uni ichimlik, sugʻorish yoki ekologik maqsadlarda ishlatib boʻlmaydigan holga kelishidir.

Asosiy muammolar:

- Amudaryo va Sirdaryo havzalarida sanoat va qishloq xoʻjalik chiqindilari koʻpligi.

- Orolboʻyimintaqasida shoʻr suvlar, pestitsidlar va tuzlar bilan ifloslanish yuqori.

- Ichimlik suvi infratuzilmasi ayrim hududlarda eskirgan, suv tozalash tizimi yetarli emas.

- Qishloq xoʻjaligida suvdan samarasiz foydalanish natijasida drenaj suvlar yer ostiga zarar yetkazmoqda.

Suv ifloslanishiga qarshi kurash choralari:

Davlat tomonidan amalga oshirilayotgan ishlar:

1. Suv tozalash inshootlarini modernizatsiya qilish – ayniqsa yirik shaharlar va sanoat hududlarida.
2. Qishloq xo‘jaligida tomchilatib sug‘orish texnologiyalarini joriy etish – bu suv sarfini kamaytiradi.
3. Ichimlik suv ta‘minoti loyihalari – xalqaro moliyaviy tashkilotlar bilan hamkorlikda (Jizzax, Surxondaryo, Qoraqalpog‘iston viloyatlarida).
4. Suv havzalarida monitoring va nazorat tizimini kuchaytirish – ifloslantiruvchi manbalarni aniqlash.
5. Atrof-muhitni muhofaza qilish qonunlari – suv ifloslantirgan tashkilotlarga jarima va chora ko‘rish.
6. Aholini ekologik savodxonlikka o‘rgatish – suvdan oqilona foydalanish bo‘yicha targ‘ibot ishlari.

Suv resurslari – inson hayoti va tabiat uchun eng muhim boyliklardan biridir. Uni asrash, ifloslanishdan himoya qilish har bir davlat, jamiyat va fuqaroning burchidir. O‘zbekistonda suv resurslarini muhofaza qilish bo‘yicha amaliy ishlar olib borilmoqda, biroq bu borada yanada kengroq islohotlar, zamonaviy texnologiyalar va jamoaviy mas‘uliyat zarur.

3. Zamonaviy hayot tarzining ajralmas qismi bo‘lgan maishiy va sanoat chiqindilari bugungi kunda global ekologik muammoga aylangan. Ayniqsa, 213ata213ic mahsulotlar uzoq yillar parchalanmaydiganligi sababli atrof-muhitga 213ata zarar yetkazmoqda.

Chiqindilar muammosi — umumiy ko‘rinish:

Turlari:

- Maishiy chiqindilar — uy-ro‘zg‘or, oziq-ovqat, qog‘oz, plastik va boshqa mahsulotlar qoldiqlari.
- Sanoat chiqindilari — zavod, fabrikalar, qurilish chiqindilari.
- Tibbiyot chiqindilari — shprits, dori vositalari, niqob va boshqa gigiyena mahsulotlari.
- Elektron chiqindilar — eski telefon, televizor, kompyuter va boshqa texnika.

Global miqyosda muammo:

- Har yili dunyo bo‘yicha 2 milliard tonnadan ortiq chiqindi hosil bo‘ladi.
- Ulardan 30-40% chiqindi qayta ishlanmaydi yoki to‘g‘ri yo‘q qilinmaydi.
- Qattiq chiqindilar noto‘g‘ri saqlansa, ular yer, havo va suvni ifloslantiradi.

Plastik manbalari:

- Paketlar, idishlar, butilkalar, bir martalik qoshiq, vilkalar va idishlar.
- Qadoqlash mahsulotlari, o‘yinchoqlar, texnikalar.

O‘zbekistonda chiqindilar muammosi:

- Aholi sonining o‘ssishi bilan chiqindilar hajmi ham ortmoqda.
- Ayrim hududlarda chiqindilar ajratilmay va tartibsiz tashlanadi.
- Qayta ishlash tizimi to‘liq yo‘lga qo‘yilmagan, faqat ayrim yirik shaharlarda mavjud.

- Plastik mahsulotlardan foydalanish yuqori darajada qolmoqda.

Statistik ma‘lumot:

- O‘zbekistonda har yili 5 million tonnaga yaqin maishiy chiqindi hosil bo‘ladi.

- Shundan atigi 20–25% chiqindi qayta ishlanadi, qolgani chiqindi poligonlariga yuboriladi.

Chiqindilar va plastik mahsulotlar zamonaviy hayotda muhim qulayliklar yaratgan bo_lsa-da, ular noto_g_ri boshqarilsa katta ekologik muammoga aylanadi. O_zbekiston bu borada tizimli chora-tadbirlar ko_rmoqda, ammo har bir fuqaroning ekologik madaniyati oshmasa, muammoning ildiziga yetib borish mushkul bo_ladi.

4. Biologik xilma-xillikning kamayishi. Hayvon va o_simlik turlarining yo_q bo_lib ketishi. Ekotizimlarning buzilishi. Biologik xilma-xillikning kamayishi:

Biologik xilma-xillik — bu Yer yuzidagi barcha tirik organizmlar: hayvonlar, o_simliklar, mikroorganizmlar, ularning genetik farqlari va yashash muhitlarining xilma-xilligidir. U tabiatning barqarorligi, oziq-ovqat xavfsizligi, dori vositalari, ekologik muvozanat uchun juda muhimdir. Ammo so_nggi o_n yilliklarda inson faoliyati natijasida biologik xilma-xillik keskin kamaymoqda.

Xilma-xillikning kamayish sabablari:

Inson faoliyati sababli:

1. O_rmonlarning kesilishi – hayvon va o_simliklarning yashash joyi yo_qoladi.
 2. Qishloq xo_jaligining kengayishi – tabiiy yerlar haydaladi, pestitsidlar ishlatiladi.
 3. Iqlim o_zgarishi – ko_plab hayvonlar yangi sharoitga moslasha olmaydi.
 4. Atrof-muhitning ifloslanishi – suv, havo va tuproqdagi zaharli moddalar tirik organizmlarga zarar yetkazadi.
 5. Noyob turlarni noqonuniy ovlash – ayniqsa yovvoyi hayvonlar.
 6. Chet ellik invaziv turlar – yangi muhitda mahalliy turlarni siqib chiqaradi.
- O_zbekistonda floraning 4500 dan ortiq o_simlik turi, faunaning 15 mingdan ortiq turi mavjud.
 - Shulardan ko_plab turlar Qizil kitobga kiritilgan, ya'ni yo_q bo_lish xavfi ostida.

Biologik xilma-xillik — bu tabiatning yuragi. Uning yo_qolishi ekologik muvozanatni buzadi va inson hayotiga bevosita ta'sir qiladi. O_zbekistonda bu borada qator ishlar olib borilmoqda, lekin bu yetarli emas — har bir fuqaro ham bu muammoni anglab, o_z hissasini qo_shishi kerak.

Ekologik muammolarning oqibatlari:

- Inson salomatligining yomonlashuvi.
 - Qishloq xo_jaligi mahsulotlarining kamayishi.
 - Migratsiya (odamlarning yashash joylarini tark etishi).
 - Tabiiy ofatlar sonining ortishi.
 - Resurslar uchun kurash va ijtimoiy ziddiyatlar.
- Ekologik muammolarga yechimlar va chora-tadbirlar
- Qonunlar va xalqaro kelishuvlar (masalan, Parij kelishuvi).
 - Yashil energiya — quyosh, shamol, gidroenergiyadan foydalanish.
 - Qayta ishlash va chiqindilarni kamaytirish.
 - O_rmonlarni tiklash va ko_paytirish.
 - Atrof-muhitni asrash bo_yicha ta'lim va targ_ibot ishlari.
 - Har bir shaxsning ekologik ongli harakati (kamroq plastik ishlatish, daraxt ekish, chiqindilarni ajratib tashlash va boshqalar).
- O_zbekistonda ekologik muammolarga qarshi ko_rilayotgan asosiy chora-

tadbirlar:

1. Qonunchilik va huquqiy asoslar mustahkamlanyapti
—Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi qonun,
—Ekologik ekspertiza to'g'risidagi qonun,
—Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi qonun – bu kabi qonunlar ekologiyani muhofaza qilishda asosiy huquqiy tayanch hisoblanadi.

2023-yilda O'zbekiston Respublikasining —Yashil makon umumxalq loyihasi qonuniy maqomga ega bo'ldi.

2. "Yashil Makon" umumxalq loyihasi

Prezident tashabbusi bilan 2021-yildan boshlab amalga oshirilmoqda.

Maqsad: har yili 200 million tup daraxt va buta ekish.

Bu loyiha orqali havoning tozaligi, iqlimning yumshashi va cho'llanishga qarshi kurash amalga oshirilmoqda.

3. Orolbo'yimintaqasini tiklash bo'yicha xalqaro e'tibor va ishlar

Aral dengizining qurishi O'zbekiston uchun katta ekologik fojea hisoblanadi.

Orolbo'yihududida:

Yashil zonalar barpo etilmoqda (sho'rxok yerlar o'rniga daraxtzorlar).

Ekotizimni tiklash ishlari olib borilmoqda.

Xalqaro moliyaviy yordam asosida suv resurslarini boshqarish loyihalari amalga oshirilmoqda.

4. Havo va suv resurslarini himoya qilish

Zavod va korxonalar uchun ekologik ekspertiza talab etiladi.

Issiqxona gazlari chiqarilishini kamaytirish choralari kuchaytirilmoqda.

Suv tejovchi texnologiyalar (tomchilatib sug'orish) joriy qilinmoqda.

Ichimlik suvi ta'minotini yaxshilash loyihalari amalga oshirilmoqda, ayniqsa qishloq hududlarida.

5. Qayta tiklanuvchi energiyaga o'tish

Quyosh va shamol energiyasi bo'yicha katta loyihalar amalga oshirilmoqda:

2025-yilgacha 8 GW dan ortiq qayta tiklanuvchi energiya quvvatlarini joriy etish rejalashtirilgan.

Nukus, Samarqand, Buxoro, Qashqadaryo viloyatlarida yirik quyosh elektr stansiyalari qurilmoqda.

6. Chiqindilarni boshqarish va tozalash ishlari

—Toza hududl davlat unitar korxonasi tomonidan chiqindilarni yig'ish va utilitatsiya qilish tizimi yo'lga qo'yilgan.

Ayrim shaharlarda chiqindilarni ajratib yig'ish tizimi sinov tariqasida boshlangan.

Plastik pakatlardan voz kechish bo'yicha bosqichma-bosqich chora-tadbirlar ko'rilmoqda.

Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ekologiya fanlari o'qitilmoqda.

O'zbekiston Ekologik partiyasi faoliyat yuritmoqda — aholining ekologik ongini oshirishga katta hissa qo'shmoqda.

Ekofestivallar, daraxt ekish aksiyalari, ekologik ko'ngillilar harakatlari yo'lga qo'yilgan.

O'zbekistonda ekologik muammolar bilan kurashish bo'yicha strategik yondashuv mavjud. Bu jarayonda davlat, xalqaro tashkilotlar, mahalliy aholi va

nodavlat sektor birgalikda harakat qilmoqda. Yashil energiya, Orolbo'yitliklanishi, chiqindilarni boshqarish va ekologik ta'lim — bu boradagi asosiy yo'nalishlardir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 2023 yil tahriri.
2. —Atrof-muhitni muhofaza qilish to'g'risidagi Qonun, 2013 y.
3. —Ekologik ekspertiza to'g'risidagi qonun,
4. —Atmosfera havosini muhofaza qilish to'g'risidagi qonun — bu kabi qonunlar ekologiyani muhofaza qilishda asosiy huquqiy tayanch hisoblanadi.
5. Xalqaro ekologik tashkilotlar hisobotlari (UNEP, Greenpeace)
6. Internet manbalari: www.eco.gov.uz, www.lex.uz

*J.S.Muxtorov**

EKOLOGIYA, ATROF-MUHITNI MUHOFAZA QILISH VA TABIATDAN FOYDALANISH SOHASIDAGI HUQUQBUZARLIKLAR UCHUN YURIDIK JAVOBGARLIK

Annotatsiya: maqolada bugungi kunda dolzarb bo'lgan masala, ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish tushunchalari, ushbu sohasidagi huquqbuzarliklarning turlari, predmeti, mazkur huquqbuzarliklar bo'yicha ma'muriy va jinoiy javobgarlik masalalari, javobgarlikning belgilari, asoslari, jinoyat tarkibi va sub'ekti yoritilgan.

Kalit so'zlar: ekologiya, ekologiya huquqi va predmeti, atrof muhitni muhofaza qilish, tabiiy muhitni muhofaza etish, ma'muriy va jinoiy huquqbuzarliklar, javobgarlik masalalari.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan samarali foydalanish mavzusi ancha yillar avval butun dunyo muammosiga aylanib ulgurdi. Shunday ekan, mazkur mavzuni hozirgi kundagi muammolardan biriga bag'ishlangan juda dolzarb ahamiyat kasb etuvchi mavzulardan desak mubolag'a bo'lmaydi. Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlik masalalariga to'xtalishdan avval, ushbu tushunchalarning ta'riflarini yoritib o'tishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Jumladan:

Ekologiya (qadimgi yunoncha: oikos — uy, — turar joy) — organizmdan har xil darajada yuqori turadigan sistemalar; populyatsiyalar, biotsenozlar, biogeotsenozlar (ekosistemalar) va biosferaning tuzilishi, ularda kechadigan jarayonlarni o'rganadigan biologiya fanlari majmui. Ekologiyani organizmlar va ular bilan atrof muhit o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni o'rganadigan fan sifatida ham

* O'zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti Yuridik fanlar kafedrası professori, yuridik fanlar nomzodi, professor

talqin qilinadi.

Ekologiya huquqi – tabiat bilan jamiyat oʻrtasida paydo boʻladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishni oʻrganuvchi fandir, ekologiya biz yashab turgan muhit, uy, vatanimiz haqidagi fandir.

Ekologiya huquqining predmeti – atrof tabiiy muxitni muxofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va axolining ekologik xavfsizligini taʼminlash jarayonida paydo buladigan ijtimoiy munosabatlarni huquqiy tomondan tartibga solishdan iboratdir.

Atrof muhitni muhofaza qilish deganda, davlat hokimiyati va mahalliy oʻzini oʻzi boshqarish organlari, jamoat va boshqa notijorat birlashmalari, yuridik va jismoniy shaxslarning tabiiy muhitni qoʻriqlash, tabiiy resurslarni ishlab chiqarish va ulardan oqilona foydalanish, xoʻjalik va boshqa faoliyatni atrof muhitga salbiy taʼsirini bartaraf etish va oqibatlarini oldini olish kabi yoʻnalishdagi faoliyati tushuniladi.

Tabiiy muhitni muhofaza etish, uning resurslaridan oqilona foydalanish, mamlakatda, Oʻzbekiston Respublikasining qonunlari, tabiatni muhofaza qilish, atmosfera havosini asrash va undan foydalanish, oʻsimlik va hayvonot dunyosi, alohida muhofaza etiladigan tabiiy hududlar, yer, suv qonunchiligi, yer osti boyliklari qonunchiligi, Oʻrmon kodeksi va boshqa qonuniy aktlari bilan tartibga solinadi.

Xususan, —Fuqarolar Oʻzbekiston xalqining tarixiy, maʼnaviy, madaniy, ilmiy va tabiiy merosini asrab-avaylashi shart. Tarixiy, maʼnaviy, madaniy, ilmiy va tabiiy meros davlat tomonidan muhofaza qilinadi⁸⁸. Shuning bilan birga —Fuqarolar atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda boʻlishga majburlar⁸⁹.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklarning predmeti boʻlib, tabiiy holatdagi, tabiiy muhitning turli komponentlari, masalan, yovvoyi hayvonlar, qushlar, baliqlar, yovvoyi holda oʻsayotgan oʻrmon va boshqalar hisoblanadi. Predmet sifatida tabiiy muhitning alohida komponentlari ham boʻlishi mumkin. Ularga inson mehnati sarflangan boʻlsada, ular tabiiy muhitdan ajratib olinmagan faqat ularga oʻzini rostlab olish uchun yordam berilgan. Masalan, keyinchalik oʻrmon yoki zovurlarga qoʻyib yuborish uchun kichik baliqlarni oʻstirish yoki yovvoyi hayvonlar bolalarini parvarishlash va shu kabilardir.

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlikni maʼmuriy va jnoiy javobgarliklar

⁸⁸ Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 61-moddasi.

⁸⁹ Oʻzbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 62-moddasi.

ko_rinishida tahlil etamiz.

Ekologiya sohasidagi ma'muriy huquqbuzarliklar. O_zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to_g_risidagi kodeksining 8 bobi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun javobgarlik (65-96-moddalarda jami 42 ta moddada) belgilangan.

Shundan bugungi kunda juda dolzarb bo_lgan ayrim huquqbuzarlik turlariga to_xtalib o_tsak. Jumladan: 72-modda. Suv resurslarini muhofaza qilish qoidalarini buzish, 79-modda. Daraxtlarni, butalarni, boshqa o_simliklarni va nihollarni qonunga xilof ravishda kesish, kundakov qilish, shikastlantirish, yo_q qilish yoki boshqa joyga ko_chirib o_tkazish, 88-modda. Atmosfera havosini muhofaza qilish talablariga rioya qilmaslik, 91-modda. Sanoat chiqindilarini, maishiy chiqindilarni va boshqa chiqindilarni to_plash, tashish, joylashtirish, zararsizlantirish, saqlash, utilizatsiya qilish, qayta ishlash, realizatsiya qilish chog_ida tabiatni muhofaza qilish talablarini buzish va h.k.lar.

Mazkur moddalarda nazarda tutilgan ma'muriy huquqbuzarliklar aniqlanganda ma'muriy huquqbuzarlik to_g_risida bayonnoma tuzilib, bayonnoma ma'muriy huquqbuzarlik to_g_risidagi ishni ko_rib chiqish vakolatiga ega bo_lgan organga (mansabdor shaxsga) MJtKning 282-moddasida belgilangan tartibda yuboriladi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar - bu jinoyat kodeksida nazarda tutilgan, insonning hayotiy faoliyatini tabiiy muhitda sifat jihatidan saqlab turishga, uning resurslaridan oqilona foydalanishga, aholining ekologik xavfsizligini ta'minlovchi ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiluvchi ijtimoiy xavfli qilmishdir. Ko_rib chiqilayotgan jinoyatlarning turdosh ob'ekti bo_lib, atrof tabiiy muhitni asrash, ularning resurslaridan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizligini ta'minlash sohasidagi ijtimoiy munosabatlar hisoblanadi.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlarni ijtimoiy xavflilik darajasining yuqoriligi shu bilan shartlanadiki, ularning sodir etilishi natijasida hayot va sog_liq uchun atmosferaning azon qatlamiga, atmosfera havosiga, yer, yer ostiga, yer usti va osti suvlariga, o_rmon va boshqa o_simliklarga, hayvonot dunyosiga, mikroorganizmlarga, genetik fondga, tabiiy landshaftlarga zarar yetkazish xavfi yuzaga keladi.

Jinoyat qonunchiligi tarixida birinchi bor ekologiya sohasidagi jinoyatlar O_zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksiga mustaqil bo_lim sifatida kiritildi va u o_z ichiga atrof muhitni muhofaza qilish hamda tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlarni oldi. Ekologiya sohasidagi jinoyatlar uchun javobgarlikni ko_zda tutuvchi jinoyat qonunchiligini amaliyotda qo_llash, shuni ko_rsatmoqdaki, ular umumiy jinoyatchilik miqdorida kam foizni tashkil qiladi. Ularni ichida esa eng ko_pini

ekinzor, o'rmon yoki boshqa dov-daraxtlarga shikast yetkazish yoki ularni nobud qilish jinoyati tashkil qiladi (JKning 198 moddasi)⁹⁰.

Ekologiya sohasidagi jinoyatlar va ularning jinoiy-huquqiy tavsifi. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining maxsus qismi, to'rtinchi bo'limi 14-bobining 193-204-moddalarda 14 ta jinoyat qayd etilgan.

Mazkur moddalardagi jinoyatlar bo'yicha jinoiy javobgarlikning belgilari bo'lib quyidagilar hisoblanadi:

- 1) o'zining yuridik mazmuniga ko'ra, jinoyatning huquqiy oqibatidir;
- 2) ijtimoiy xavfli va aybli qilmish oqibatida yuzaga keladi;
- 3) hukm qilish shaklidagi davlat majburlovida ifodalanib, jinoiy jazoni qo'llash yoki qo'llamaslik yoxud jinoyat huquqiga oid ta'sirning jinoiy jazo bo'lmagan boshqa ta'sir choralari o'z aksini topadi;
- 4) jinoyat huquqiga oid munosabatlar vujudga keladi, amalga oshiriladi va yakunlanadi;
- 5) faqat sud tomonidan tayinlanadi.

Jinoiy javobgarlikning asosi bo'lib, O'zbekiston Respublikasi Jinoyat Kodeksining 16-moddasi 2-qismida jinoiy javobgarlikning umumiy asoslari belgilangan bo'lib, unda faktik va normativ asoslar o'z aksini topgan.

Faktik asos. Jinoiy javobgarlikning faktik asosi shaxs tomonidan sodir etilgan ijtimoiy xavfli qilmish hisoblanadi. Aynan shu sababdan yuridik dalil sifatida jinoyat huquqiga oid munosabat yuzaga kelib, uning tarkibiy elementi jinoiy javobgarlik hisoblanadi.

Normativ asos. Jinoyat kodeksida nazarda tutilgan jinoyat tarkibi tushuniladi, ya'ni Jinoyat Kodeksining 16-moddasi 2-qismiga muvofiq, jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha alomatlari mavjud bo'lgan qilmishni sodir etish javobgarlikka tortishga asos bo'ladi.

Jinoyat tarkibi – bu aniq bir ijtimoiy xavfli qilmishni jinoyat deb ta'riflovchi eng kam va yetarli ob'ektiv va sub'ektiv belgilar yig'indisidir. Jinoyat kodeksining 16-moddasi 2-qismiga muvofiq, jinoyat qonunchiligida nazarda tutilgan jinoyat tarkibining barcha alomatlari mavjud bo'lgan qilmishni sodir etish javobgarlikka tortish uchun asos bo'ladi. Bundan ko'rinib turibdiki, jinoyat qonunchiligida ko'rsatilgan jinoyat tarkibi jinoiy javobgarlikka tortishning normativ asosi hisoblanadi. Ijtimoiy xavfli qilmish faqat qonunda ko'rsatilgan jinoyat belgilari mavjud bo'lgan taqdirda, ya'ni jinoyat tarkibi mavjud bo'lganda jinoyat hisoblanadi.

⁹⁰ Kabulov R., Pulatov Yu. S. Ekologiya sohasidagi jinoyatlar: O'quv qo'llanmasi. – T. : O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2005. – 4 b.

Jinoyat tarkibi boʻlishi uchun koʻrsatib oʻtilgan toʻrtta elementning barchasi, yaʼni jinoyatning obʼekti, obʼektiv tomoni, subʼekti va subʼektiv tomoni mavjud boʻlishi hamda ularning har birini taʼriflovchi qonunda koʻrsatilgan belgilar boʻlishi shart.

Koʻrilayotgan jinoyatlarning subʼekti har qanday 16 yoshga toʻlgan shaxs boʻlishi mumkin. Alohida hollarda, masalan, atrof tabiiy muhitning ifloslanganligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni qasddan yashirish yoki buzib koʻrsatish (JK 194-m) yoki atrof tabiiy muhitning ifloslanishi oqibatlarini bartaraf qilish choralarini koʻrmaslik (JK 195-m) bularda subʼekt faqat mansabdor shaxs boʻladi. Obʼektning xususiyatidan kelib chiqqan holda ekologiya sohasidagi hamma jinoyatlar ikki guruhga boʻlinadi:

1) Atrof muhitni muhofaza qilish sohasidagi jinoyatlar: ekologiya xavfsizligiga oid normalar va talablarni buzish (JK 193-m), atrof tabiiy muhitning ifloslanganligi toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni qasddan yashirish yoki buzib koʻrsatish (JK 194-m), atrof tabiiy muhitning ifloslanishi oqibatlarini bartaraf qilish choralarini koʻrmaslik (JK 195-m) va atrof tabiiy muhitni ifloslantirish (JK 196-m).

2) Tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar: yer, yer osti boyliklaridan foydalanish shartlarini yoki ularni muhofaza qilish talablarini buzish (JK 197-m), ekinzor, oʻrmon yoki boshqa dov- daraxtlarga shikast yetkazish yoki ularni nobud qilish (JK 198-m), oʻsimliklar kasalliklari yoki zararkunandalari bilan qurash talablarini buzish (JK 199-m), veterinariya, veterinariya-sanitariya qoidalarini buzish (JK 200-m), zararli kimyoviy moddalar bilan muomalada boʻlish qoidalarini buzish (JK 201-m), hayvonot yoki oʻsimlik dunyosidan foydalanish tartibini buzish (JK 202-m), suv yoki suv havzalaridan foydalanish shartlarini buzish (JK 203-m) va muhofaza etiladigan tabiiy hududlarning rejimini buzish (JK 204-m).

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarliklarni yoritishdan maqsad, jinoyat qonuni bilan belgilangan, insonning hayot faoliyati uchun qulay boʻlgan tabiiy muhitni saqlashni, uni zahiralaridan oqilona foydalanishni va aholini ekologik xavfsizligini taʼminlaydigan ijtimoiy munosabatlarga tajovuz qiluvchi ijtimoiy xavfli qilmishlar sodir etgan shaxslarni faqatgina jazolash emas, balki mazkur huquqbuzarliklar uchun javobgarlik muqarrar ekanligini aholi ongiga yetkazishdan iborat edi.

Binobarin, tabiatni asrash va tabiiy muhitni yaxshilash, davlat va jamiyat faoliyatining ustivor yoʻnalishlari hisoblanadi. Bu ishda barcha birdek ishtirok etishi orqali kutilgan samarali natijalarga erishiladi. Zero, Ekologik xavfsizlik, tabiiy va texnogen xarakterdagi favqulotda vaziyatlar va ularning oqibatlari, xojalik va boshqa faoliyat natijasida kelib chiqishi mumkin boʻlgan salbiy taʼsirlardan boʻlgan tabiiy muhitni va insonning hayotidagi muhim manfaatlarini himoyalanganlik holatini

anglatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T: O'zbekiston, 2023. – 76.
2. O'zbekiston Respublikasi Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. 2024 y.
3. O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi 2024 y.
4. Sh.M.Mirziyoev. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. T.1.– T: —O'zbekiston NMIU, 2018. – B. 507.
5. O'zbekiston Respublikasining —Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi 1992 yil 9 dekabr, 754-XII-son Qonuni.
6. O'zbekiston Respublikasining «Ekologiya va jamoat tartibini saqlash sohasidagi qonunchilik takomillashtirilishi munosabati bilan o'zbekiston respublikasining ayrim qonun hujjatlariga o'zgartish va qo'shimchalar kiritish to'g'risida»gi 2023 yil 11 iyuldagi O'RQ-854-son Qonuni.
7. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 1996 yil 20 dekabrda 36-sonli «Atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi jinoyatlar va boshqa huquqbuzarliklar to'g'risidagi ishlar bo'yicha sud amaliyoti haqida»gi qarori.
8. Yuridik tayyorgarlik: Darslik /Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. O'zR IIV Akademiyasi. – T.: 2015.
9. Yuridik tayyorgarlik kursidan chizmalar albomi: O'quv qo'llanma /Tuzuvchi mualliflar Sh.N.Berdiyarov va boshq. – T.: O'zR IIV Akademiyasi. 2015.
10. Kabulov R., Pulatov Yu. S. Ekologiya sohasidagi jinoyatlar: O'quv qo'llanmasi. – T. : O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2005. – 45 b.

O.M.Otamirzayev*

Yer osti suvlarini muhofaza qilish va unda oqilona foydalanish bilan bog'liq ekologik xavfsizlik talablari

Annotatsiya: Bugungi kunda yer osti suvlari bilan bog'liq munosabatlarni huquqiy tartibga solish zarurati yuzaga keldi. Yer osti suvlarining ifloslanishi, ularning iste'molga yaroqsiz bo'lishi, tabiiy va inson faoliyatining natijasi bo'lib, bu ekologik tahdidlarga olib keladi. Bu kabi ayanchli holatlarni bartaraf etishda yer osti suvlari ekologik xavfsizlik talablarini normativ huquqiy hujjatlarda to'laqonli belgilash muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: ekologik talablar, suvni sifati, suv tejovchi texnologiyalar, yer

* Toshkent davlat yuridik universiteti Ekologiya huquqi kafedrasida o'qituvchisi E-mail: otamirzaev2107@gmail.com

qa'ri, irrigatsiya tizimi.

Dunyo hamjamiyati oldida tabiat resurslaridan oqilona foydalanish va ularni muhofaza qilishda qat'iy tartiblar belgilash va nazoratni kuchaytirish vazifalari asosiy o'rin tutmoqda. Bu esa turli ekologik ofat va tahdidlarni oldini olishda muhim o'rin tutadi. Tabiatni har qaysi obyekti bilan bog'liq munosabatlarda ilmiy asoslangan va ilg'or zamonaviy texnologiyalarni qo'llagan holda qonunchilikda belgilangan ekologik xavfsizlik talablari doirasida ishlarni tashkil etish zarur. Tabiat obyektlarini bir turi sifatida yer osti suvlarni muhofaza qilish va undan foydalanishdagi ekologik xavfsizlik talablariga to'laqonli rioya etish muhim o'rin tutadi. —**Ekologik xavfsizlik**

— tabiiy muhit va insonning hayotiy muhim manfaatlarining xo'jalik va boshqa faoliyat, tabiiy hamda texnogen tushdagi favqulodda vaziyatlar va ularning oqibatlarining ehtimoliy salbiy ta'siridan himoyalanganlik holatini aks ettirsa, —**ekologik xavfsizlik talablari** — atrof-muhitga zarar yetkazilishining oldini olish maqsadida belgilanadigan va bajarilishi majburiy bo'lgan talablarni belgilab beradi. Bu esa har qaysi sohada majburiy bo'lgan qoidalarni belgilab beradi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasining —Tabiatni muhofaza qilish to'g'risidagi qonuni 10-bobi —Xo'jalik faoliyati va boshqa yo'sindagi faoliyatga doir ekologiya talablari deb nomlanib, korxona, muassasa va tashkilotlarga qo'yilgan umumiy ekologiya talablari ko'rsatib o'tilgan[1].

Shu o'rinda e'tibor qaratishimiz joizki, **ekologik talablar** va **ekologik xavfsizlik talablari** degan tushunchalarni tez-tez uchratamiz. Ko'plab adabiyotlarda ularni bir o'rinda foydalanish holatlarini uchratishimiz mumkin. Ekologik xavfsizlik talablari ko'proq tabiiy resurslar bilan bog'liq munosabatlarda texnika xavfsizlik qoidalari rioya etishga e'tibor qaratishini bilib olishimiz mumkin.

Yer osti suvlarini muhofaza qilish va undan oqilona foydalanishda ekologik xavfsizlik qoidalariga rioya etish muhim. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining —Ekologik xavfsizlik to'g'risidagi umumiy texnik reglamentni tasdiqlash haqidagi 95-sonli qarori bilan tabiat obyektlari bilan bog'liq munosabatlardagi ekologik xavfsizlik talabalari belgilab berilgan[2]. Yer osti suvlari suv obyektlarini bir shakli sifatida suv obyektlariga nisbatan qo'llanilgan qoidalar yer osti suvlari munosabatlariga ham qo'llaniladi. Ushbu qarorga ko'ra, suv obyektlarini muhofaza qilish maqsadida:

suv obyektlarining suvni muhofaza qilish zonalarini hamda sanitariya-muhofaza zonalarini hududlarida xavfli obyektlarni joylashtirish;

xo'jalik-ichimlik, kommunal-maishiy va baliqchilik xo'jaligiga mo'ljallangan maqsadlarda foydalaniladigan suv obyektlariga, joy relyefiga, shuningdek, yer osti suvli gorizontlariga hamda sug'orish maydonlariga tozalanmagan va zararsizlantirilmagan oqava suvlarni tashlash;

shahar va posyolka kanalizatsiya tizimlariga mahalliy tozalash inshootlarida oldindan tozalamasdan kanalizatsiya tizimiga qabul qilish talablariga javob

bermaydigan ishlab chiqarish oqava suvlarini tashlash;

kanalizatsiya tizimlariga tarkibida hali aniqlash usullari belgilanmagan moddalar bo'lgan ishlab chiqarish oqava suvlarini tashlash;

oqava suv tozalashning talab etiladigan uskuna va inshootlari va ularni nazorat qilish vositalari bilan jihozlanmagan xo'jalik va boshqa faoliyatning statsionar obyektlarini ishga tushirish va ulardan foydalanish;

suv obyektlarining yuzasidagi o'zi yurar va o'zi yurmaydigan kemalar, shuningdek, boshqa obyektlardan ularda hosil bo'ladigan oqava suv va chiqindilarni to'plash moslamalarisiz foydalanish;

suv obyektlariga ishlab chiqarish, maishiy va boshqa chiqindilarni tashlash, shu jumladan suv obyektlari va ularning sohillarini chiqindilar bilan ifloslantirish;

ruxsat etilmagan joylarda oqava suvlarning cho'kindilarini saqlash yoki joylashtirish;

oqava suvlarning suv obyektlariga va joy relyefiga ko'plab chiqarilishi;

ichimlik, xo'jalik-maishiy va davolash maqsadlarida foydalaniladigan yoki foydalanish uchun istiqbolli bo'lgan yer osti suvlarini to'yintirish va olish sohasida kimyoviy, bakteriologik yoki radiatsiyaviy ifloslanish manbai bo'lgan chiqindilarni ko'mish, axlatxona, qabriston, chorva mollari qabristonlari va boshqa obyektlarni joylashtirish;

ichimlik suvi sifatiga ega bo'lgan yer osti suvlaridan boshqa ehtiyojlar uchun asossiz foydalanish;

burg'ulash jarayonida hosil bo'ladigan oqava suv va shlamlarni tashlash uchun loydan qurilgan turli himoyalangan omborlar, to'plagich hovuzlar, shuningdek, karstli voronkalar va boshqa chuqurliklardan foydalanish;

foydali qazilmalarni qazib olish, suv sathini pasaytirish ishlari, meliorativ yerlarda drenaj tizimlarini qurish va ulardan foydalanish paytida yer osti suvlarini ifloslantirish;

dalalarning drenaj suvlarini va aholi punktlari hududlarida jala yomg'ir oqava suvlarini jarlik va soyliklarga chiqarib tashlash;

markazlashtirilmagan suv ta'minotida ishlatiladigan yer osti suvlari to'planadigan joylarda zaharli kimyoviy vosita va o'g'itlarni qo'llash va saqlash;

qishloq xo'jaligi yerlarini ushbu yerlar va yer osti suvlari holatiga ta'sir ko'rsatadigan yoki salbiy ta'sir ko'satishi mumkin bo'lgan oqava suvlar bilan sug'orish ta'qiqlash belgilab o'tilgan. Yuqoridagi talablar orasidan quyidagilarni tanlab olib, atroflicha tahlil etishni lozim deb topdik:

1. Yer osti suvlaridan oqilona foydalanish talabi. Ushbu talab orqali irrigatsiya tizimi va sug'orish tarmoqlarining foydali ish koeffitsiyentini oshirish, suv ta'minoti darajasi past bo'lgan sug'oriladigan yer maydonlarini kamaytirish, irrigatsiya tizimini modernizatsiya qilish va beton qoplamali kanallar ulushini oshirish lozim. Bu yo'nalishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining —O'zbekiston

Respublikasi suv xo'jaligini rivojlantirishning 2020 — 2030-yillarga mo'ljallangan konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risidagi farmoni bilan irrigatsiya tizimi va sug'orish tarmoqlarini modernizatsiya qilish, betonlashtirish va filtratsiyaga qarshi boshqa tadbirlarni amalga oshirish, ularning bir qismini bosqichma-bosqich quvurli va suvni boshqarishga qulay bo'lgan boshqa tizimlarga o'tkazish; gidrouzel va boshqa yirik gidrotexnika inshootlarini rekonstruksiya qilish va ta'mirlash, yirik gidrouzellar va irrigatsiya tizimini raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirilgan boshqaruvga o'tkazish; lotok tarmoqlarini qayta tiklash, lotoklarni mahalliy iqlim sharoitiga mos kompozit va polimer materiallar asosida ishlab chiqarishni joriy qilish; suv iste'molchilarining bosh suv olish joylarini suvni boshqarish va hisobga olish vositalari bilan bosqichma-bosqich jihozlash suv xo'jaligi nasos stansiyalarining energiya samaradorligini oshirish va foydalanish xarajatlarini kamaytirish, shuningdek, nasoslarni foydali ish koeffitsientini oshirish vazifalari qo'yildi[3].

2. Suv tejovchi sug'orish texnologiyalarini joriy qilish talabi. Qishloq xo'jaligi ekinlarini yetishtirishda suv tejovchi sug'orish texnologiyalarini joriy qilishni yanada kengaytirish va davlat tomonidan rag'batlantirib borish, ushbu sohaga xorijiy investitsiyalar va grantlarni jalb qilish yo'nalishini amalga oshirish lozim. Bunda: a) suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalarini joriy etgan qishloq xo'jaligi ishlab chiqaruvchilarini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash tizimini yanada takomillashtirish; b) suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalarini nasos stansiyalar va sug'orish quduqlariga bog'langan ekin maydonlarida joriy qilishni kengaytirish hamda ularning samaradorligini oshirish; v) suvni tejaydigan sug'orish texnologiyalarini tuproq-iqlim sharoiti va ekin turiga qarab takomillashtirish, samaradorligini oshirish va yangilarini yaratish bo'yicha ilmiy-tadqiqot hamda loyiha-konstruktorlik ishlarini kengaytirish, yangi ishlanmalarni amaliyotga joriy qilish ishlarini rag'batlantirish; g) suv tejovchi sug'orish texnologiyalarini loyihalash, joriy etish va qo'llash bo'yicha uslubiy tavsiyalarni, shuningdek, ulardan foydalanish samaradorligini baholash mezonlarini ishlab chiqish; d) suvni tejaydigan sug'orish usullari va texnologiyalarini joriy etish va ulardan foydalanish bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirish yo'nalishida ilg'or xorijiy tajribani o'rganishni tizimli tashkil etish; e) qishloq xo'jaligi ekin maydonlarini lazerli qurilmaga ega avtomatlashtirilgan tekislagich agregatlar yordamida oldindan tekislab zamonaviy egiluvchan quvurlar orqali sug'orish texnologiyalarini kengaytirish; j) suv iste'moli monitoringini olib borishni takomillashtirish va masofadan zondlash tizimlarini joriy qilish; z) oqindi va kollektor-drenaj suvlaridan foydalanishni ilmiy asosda tashkil qilish, shuningdek qishloq xo'jaligi ekinlarini sug'orishda suv isrofgarchiligiga hamda undan samarasiz foydalanishga qarshi choralarni kuchaytirish.

3. Yer osti suvlari bilan bog'liq munosabatlarda zamonaviy axborot-kommunikatsiya va innovatsion texnologiyalarni joriy etish talabi. Bunda gidrologik

postlarni raqamli texnologiyalar asosida avtomatlashtirilgan uskunalar bilan jihozlash, Suv xoʻjaligi inshootlarida real vaqt rejimida suvni nazorat qilish va uning hisobini yuritish uchun —Smart WaterII (—Aqlli suvII) tizimini joriy etish[4], Suv xoʻjaligi obyektlarini boshqarish jarayonlarini avtomatlashtirish, meliorativ kuzatuv quduqlarini avtomatlashtirilgan monitoring tizimiga oʻtkazish, nasos stansiyalarida elektr energiyasi isteʼmoli va suv miqdorini —onlaynII rejimda monitoring qilish tizimini joriy etish muhim hisoblanadi. Shu maqsadlar yoʻlida 10937 ta suv xoʻjaligi inshootlarida real vaqt rejimida suvni nazorat qilish va uning hisobini yuritish uchun —Smart-WaterII (—Aqlli suvII) tizimini joriy etish va 2100 ta meliorativ kuzatuv quduqlarini avtomatlashtirilgan monitoring tizimiga oʻtkazish boʻyicha topshiriqlar belgilandi. Bundan koʻzlangan maqsad yer osti suvlarni muhofaza qilish orqali ulardan oqilona foydalanish va kelgusi avlodlarga yetkazishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 30.08.2024-y., 03/24/951/0673-son;
2. Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 26.03.2022-y., 09/22/133/0237-son, 05.04.2022-y., 09/22/153/0266-son;
3. Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 28.12.2024-y., 06/24/227/1089-son;
4. Qonunchilik maʼlumotlari milliy bazasi, 08.05.2024-y., 06/24/74/0332-son; 23.11.2024-y., 06/24/184/0954-son.

*Q.A.Yuldashev**

**AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA XAVFSIZLIGI SOHASIDAGI
JINOYATLARNING BARVAQT OLDINI OLIISHNING OʻRNI**

Oʻrganishlar shuni koʻrsatadiki, ayni vaqtda axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatlarning oldini olishda innovatsion texnologiyalarning rivojlanish tendensiyalari, ushbu yoʻnalishda mamlakatning strategik maqsadlarining mazmun-mohiyati, aynan zamonaviy texnologiyalarni jamoat xavfsizligini taʼminlash tizimiga joriy etish bilan uzviy bogʻliq boʻlib, bunda huquqni muhofaza qiluvchi organlar sohasida jinoyatlarni oldini olish faoliyatining yanada samarali boʻlishiga imkon beradi. Shu bilan birga, axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatlarning oldini olish jarayonlarida fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirok etishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi⁹¹.

Shuningdek, jamoat xavfsizligi tizimiga ilgʻor zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, bir qator qulayliklar bilan birgalikda xalqaro maydonda mamlakatning ijobiy imiji shakllanishiga va jinoyatchilikka qarshi kurashda yuqori samaradorlikka erishishga asos yaratadi.

Global taraqqiyot sharoitida axborot texnologiyalari mohiyatini oshirishning

* Malaka oshirish instituti Maxsus-kasbiy fanlar kafedrası Katta oʻqituvchisi, falsafa doktori, (PhD) podpolkovnik

⁹¹ A.M.Abjalov —Oʻzbekistonda jamoat xavfsizligini taʼminlashda axborot texnologiyalaridan foydalanish istiqbollariII T-2025.

yanada zamonaviy, innovatsion usullarini izlab topish, axborotlashtirish jarayoniga har tomonlama koʻmaklashish, ularni hayotga keng joriy etish davlat faoliyatining muhim yoʻnalishlaridan biriga aylanmoqda. Zero, axborotlashtirish tizimida davlat siyosatini olib borish masalasi strategik ahamiyatga ega vazifadir⁹².

Dunyoda axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatchilikka qarshi kurashish muammolari tobora global ahamiyat kasb etmoqda. Hususan BMT Bosh Assambleyasi, Yevropa kengashi, ShHT, MDH, Arab davlatlari ligasi va boshqa tashkilotlar tomonidan axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan jinoiy maqsadlarda foydalanishga qarshi kurashish boʻyicha halqaro huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Statistik maʼlumotlarga koʻra, hozirgi vaqtda **7 milliardga** yaqin inson (dunyo aholisining 95%) elektr aloqasining koʻchma tarmoqlari bilan qamrab olingan⁹³, yiliga kiberjinoyatchilik oqibatida yetkazilgan moddiy zararning miqdori dunyo YaIMning **1 %ni** tashkil etadi⁹⁴.

Yangidan-yangi turlari bilan tilga olinadigan kiberjinoyatchilikning ijtimoiy hayotimizga kirib kelganiga ham ancha boʻldi va uni asrimizning global muammolari qatoriga qoʻshimiz mumkin. Uning bizga maʼlum boʻlgan virusli dasturlarni tarqatish, parollarni buzib kirish, kredit karta va boshqa bank rekvizitlaridagi mablagʻlarni oʻzlashtirish talon-taroj qilish, shuningdek Internet orqali qonunga zid axborotlar, xususan boʻhton, maʼnaviy buzuc maʼlumotlarni tarqatish bilan bashariyat hayotiga katta xavf solayotganidan koʻz yumib boʻlmaydi.

Internet (ingl. Internet) – axborotni saqlash va uzatish uchun moʻljallangan butunjahon umumlashtirilgan kompyuter toʻridir. Koʻpincha —Umumjahon toʻri yoki —Global toʻri deb nomlanadi. Uning asosida —Butunjahon oʻrgimchak toʻri (World Wide Web, WWW) va boshqa aloqa sistemalari faoliyat yuritadi.

Hozir butun dunyodagi insoniyatning 63 foizi internetdan foydalanadi. Qariyb bir yilda internet foydalanuvchilari soni 200 millionga ortgan. Foydalanuvchilarning asosiy qismi (**92,4 foiz**) mobil qurilmalar orqali internetdan foydalanadi. Oʻzbekistonda internet foydalanuvchilari soni **27 milliondan** oshgan, shundan **25 milliondan** koʻprogʻi mobil internet foydalanuvchilari hisoblanishadi⁹⁵.

Axborot texnologiyalarining keng miqyosda rivojlanishi bir vaqtning oʻzida koʻp turdagi jinoyatlarning sodir etilishiga imkon yaratdi, oʻz navbatida ushbu turdagi jinoyatlarni aniqlash va ularni oldini olishda yuqori bilim va kasbiy tayyorgarlikni talab qilmoqda. Shunday qilib, —axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatli kompyuterlar va maʼlumotlarni qayta ishlash tizimlaridan foydalangan holda sodir

⁹² X.Б. Абдреймов Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва улардан ҳимояланиш усуллари ИИБ Академия Магистратура ингловчиси.

⁹³ Расулев А. К. Ахбороттехнологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминалогик чораларини такомиллаштириш. Юрид. фанлар доктори диссертациясининг автореферати. Т., ИИБ Академияси, 2018. - Б-5.

⁹⁴. <http://www.statista.com/The-StatisticsPortal>).

⁹⁵ <https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar-soni-272-milliondan-oshdi>

etiladigan jinoiy qilmish bo'lib, buning uchun qonunchilikda jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan. Shu bois, fuqarolar o'rtasida axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar to'g'risida ma'lumotlarni tarqatish va targ'ibot-tashviqot ishlarini olib borish zarur.

Axborotlashgan jamiyat tezlik bilan shakllanib, axborot dunyosida davlat chegaralari degan tushuncha yo'qolib bormoqda. Jahon kompyuter tarmog'i davlat boshqaruvini tubdan o'zgartirmoqda.

Hududiy joylashishidan qat'iy nazar, kundalik hayotimizga turli xildagi axborotlar internet xalqaro kompyuter tarmog'i orqali kirib keladi. Shuning uchun ham mavjud axborotlardan noqonuniy foydalanish, o'zgartirish, yo'qotish va ularga kirish kabi muammolardan himoya qilish dolzarb masala bo'lib qoldi.

Ma'lumotlarga ko'ra, dunyo bo'ylab har yili **500 milliondan** ortiq kiberhujumlar uyushtiriladi. Har soniyada dunyodagi har **12 nafar** insondan biri kibermakonda sodir etilgan hujumlar qurboniga aylanmoqda. Xususan, AQSh, Fransiya, Angliya, Belgiya, Germaniya, Luksemburg kabi davlatlarda kiberjinoyatchilik ko'rsatkichi umumiy jinoyatchilikning **60–65 foizini** tashkil etadi.

Ekspertlarning hisob-kitobicha, kiberhujumlarning asosiy qismi maxfiy ma'lumotlarni qo'lga kiritish, ularni o'zgartirish yoki yo'qotish, foydalanuvchilardan pul talab qilish yoki biznes jarayonlarini izdan chiqarishga qaratilmoqda. Buning natijasida bir yilda dunyo iqtisodiyoti o'rtacha **20 milliard** AQSh dollaridan ziyod miqdorda zarar ko'rmoqda.

O'zbekistonda ham so'nggi uch yilda kiberjinoyatlar **8,3 baravarga** ko'payib, umumiy jinoyatchilikning **5 foizini** tashkil etmoqda. Masalan, kibermakonda firibgarlik bilan bog'liq holatlar **13 baravarga**, o'g'rilik **20 baravarga**, tovlamachilik, tuhmat va haqorat qilish bilan bog'liq jinoyatlar esa **4,9 baravarga** ortgan.

Jinoiy-huquqiy tushunchada kompyuter axboroti axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning predmeti hisoblanadi. Masalan bunday holatlar Jinoyat kodeksi 278¹, 278², 278⁴, 278⁶ va 278⁷-moddalarining dispozitsiyalarida to'g'ridan-to'g'ri ko'rsatilgan. Boshqa hollarda esa predmetning aniqlanishi jinoyat tarkibi boshqa elementlarining aniqlanishi bilan bog'liq (JKning 278³ va 278⁵-moddalari).

O'zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi Maxsus qismining axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarga oid bobining xususiyati shundaki, unda axborotning alohida turi – kompyuter axboroti haqida so'z boradi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda ta'kidlash mumkinki, ushbu turdagi jinoyatlar axborot texnologiyalaridan qonuniy, xavfsiz foydalanishni ta'minlovchi munosabatlarga bevosita tajovuz qiladi hamda foydalanuvchilarning axborot texnologiyalari sohasidagi qonuniy manfaatlariga zarar yetkazadi.

Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning oldini olishda quyidagilarga alohida e'tibor qaratish taklif etiladi:

birinchidan, O_zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 168-moddasi 2-qismi —v|| bandini —telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek, Internet jahon axborot tarmog_idan yoki elektron to_lov vositalaridan foydalanib|| tarzida bayon etish, 273-moddasi 2-qismini —telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek Internet jahon axborot tarmog_idan foydalanib sodir etilgan bo_lsa|| tahriridagi yangi —d|| bandi bilan to_ldirish.

Sodir etilayotgan firibgarlik jinoyatlari tahlil qilinganida, aksariyat bu turdagi jinoyatlar axborot texnologiyalaridan foydalangan holda, ayniqsa, mobil ilovalar orqali bank plastik kartalaridan pullarni firibgarlik va o_g_rilik qilish orqali o_zlashtirish holatlari ko_paymoqda.

Amaldagi Jinoyat kodeksining 168-moddasi 2-qismi —v|| bandida yoki 169-moddasi 3-qismi —b|| bandida kompyuter texnikasidan foydalanib sodir etilgan firibgarlik va o_g_rilik jinoyatlari uchun javobgarlik belgilangan. Biroq —Kompyuter texnikasidan foydalanib sodir etish|| tushunchasi tor ma_noda bo_lib, hozirda bu turdagi jinoyatlarning sodir etish usulini to_liq qamrab olmayapti.

Qolaversa, mazkur moddani shu yo_nalishda 2022 yil 15 aprelda qabul qilingan —Kiberxavfsizlik to_g_risida||gi Qonun talablariga moslashtirish lozim.

Taklif etilayotgan —*Telekommunikatsiya tarmoqlaridan, shuningdek Internet jahon axborot tarmog_idan yoki elektron to_lov tizimlaridan foydalanib||* jumlasini Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 159⁶-moddasida o_z aksini topgan bo_lib, ushbu qilmish uchun alohida jinoiy javobgarlik belgilangan. Bundan tashqari, Rossiya Federatsiyasi Jinoyat kodeksining 159³-moddasida elektron to_lov vositalaridan foydalanib sodir etilgan firibgarlik uchun alohida jinoiy javobgarlik belgilangan.

Shuningdek, Ukraina Jinoyat kodeksining 190-moddasida, Latviya Jinoyat kodeksining 177¹-moddasida qonunga xilof ravishda elektron hisoblash mashinasi texnikasidan foydalanganlik va avtomat tizimida ma_lumotlarga ishlov berishda firibgarlik sodir etganlik uchun maxsus jinoiy javobgarlik belgilangan;

ikkinchidan, mobil ilova akkauntini faollashtirishda (telefon apparatining IMEI kodi, IP-manzillar ro_yxatidan tashqari) foydalanuvchining yuz ko_rinishi (Face ID), geografik joylashuv (geopozitsiya - Location) ma_lumotlarini to_liq kiritishga doir texnik shartni joriy etish.

Ma_lumot uchun: 2017 yilda Rossiyadagi —Sberbank|| hamda —Tochka|| nomli mobil ilovalarida —Face ID||, —Location|| funksiyasining joriy etilishi ular bilan bog_liq jinoyatlarning **85 %**ga kamayishiga olib kelgan. Mazkur amaliyotning yo_lga qo_yilishi mobil ilovalar orqali sodir qilinayotgan jinoyatlarning kamayishiga, jinoyatni sodir qilgan shaxs hamda joylashgan manzili haqidagi ma_lumotlarni o_z vaqtida aniqlashga, moliya xizmatlarini ko_rsatishtirish sub_ektlari hamda dasturiy ta_minotdagi xavfsizlik darajasi yaxshilanishiga, fuqarolarning plastik kartalaridagi mablag_lari ishonchli muhofaza qilinishi ta_minlanishiga xizmat qiladi;

uchinchidan, —Ropulation of Uzbekistan axborot-qidiruv-ma'lumotnoma tizimini joriy qilish va bunda sun'iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish.

Dunyoning yetakchi davlatlari (Italiya, AQSh va h.k.) tajribasiga ko'ra, mamlakat aholisining har birining tug'ilganidan boshlab vafot etguniga qadar barcha jarayon, jumladan bog'chada, maktabda (litsey, kollej, texnikum va h.k.), oliy ta'lim muassasasida ta'lim olish va ish joyidagi mehnat qilish jarayonlarida uning fe'l-atvori, qiziqishi, atrofidagi insonlari, oilaviy ahvoli va h.k. ma'lumotlari doimiy va muntazam to'ldirilib boriladigan, markazlashtirilgan, ruxsat darajalari belgilangan

—Ropulation of Uzbekistan axborot-qidiruv-ma'lumotnoma tizimini joriy qilish va bunda sun'iy intellekt texnologiyalari imkoniyatlaridan keng foydalanish taklif etiladi. Bu tizim mamlakatimiz aholisi to'g'risida barcha ma'lumotlarni jamlaganligi sabab jinoyatlarni —issiq izildan ochish har bir kriminal vaziyatda aniq va to'g'ri qarorlar qabul qilish uchun xizmat qiladi. Mazkur tizimning ichki ishlar tizimlariga joriy qilinayotgan raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi bugungi kunda jinoyatlarni jilovlash uchun eng katta samara beradigan tadbirlardan biri bo'ladi;

to'rtinchidan, ijtimoiy tarmoqlarda taniqli bo'lgan blogger, vayner hamda tiktokerkalardan keng foydalangan holda axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarning oldini olish bo'yicha targ'ibot-tashviqot tadbirlarini yanada kuchaytirish.

So'nggi vaqtlarda aholining huquqiy madaniyatini oshirishda, jinoyatchilikka qarshi kurashda ijtimoiy tarmoqlarning roli oshib bormoqda.

Xususan, ayrim blogger, vayner, tiktokerkalar tomonidan jamiyatning barcha ijtimoiy sohalarida bo'layotgan jarayonlarni turli ko'rinishlarda namoyish etishlari millionlab fuqarolar tomonidan tomosha qilinib, ijtimoiy tarmoqlarda aholi orasida muhokamalar qilinmoqda.

Hozirda aholining huquqiy madaniyatini oshirishda, kiberjinoyatchilikka qarshi kurashda blogger, vayner, tiktokerkalarning xizmatlaridan foydalanishni kuchaytirish orqali fuqarolarni o'ziga jalb qiladigan, ko'plab muhokamalarga sabab bo'ladigan ijtimoiy roliklar, karikaturalar, videoroliklar, bukletlar, sur'atlar ishlab chiqish va ularni aholi orasida, ayniqsa, blogger, vayner, tiktokerkalarning shaxsiy profillarida namoyish qilish maqsadga muvofiqdir⁹⁶.

D.R.Ravshanbekov

Adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati: huquqiy asoslari, amalga oshirish mexanizmlari va takomillashtirish istiqbollari

Annotatsiya. Maqolada O'zbekiston Respublikasi adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati, uning normativ-huquqiy asoslari, asosiy yo'nalishlari va amalga oshirish mexanizmlari tahlil qilingan. Shuningdek, raqamli texnologiyalardan foydalanish, aholiga manzilli huquqiy yordam ko'rsatish, mavjud muammolar va ularni

bartaraf etish yo'llari yoritilgan.

Kalit so'zlar: adliya organlari, huquqiy targ'ibot, huquqiy ong, huquqiy madaniyat, qonun ustuvorligi, huquqiy axborot, raqamli texnologiyalar, huquqiy savodxonlik, huquqiy maslahat, davlat organlari faoliyatini muvofiqlashtirish.

Kirish. Huquqiy demokratik davlat va kuchli fuqarolik jamiyatini barpo etishning muhim shartlaridan biri aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish, fuqarolarning qonunlarga hurmat bilan munosabatda bo'lishini ta'minlash hamda o'z huquq va majburiyatlarini anglash darajasini oshirishdan iborat. Qonun ustuvorligi nafaqat mukammal qonunchilik tizimi, balki qonun normalarining mazmun-mohiyati aholiga to'g'ri yetkazilishi va ijtimoiy hayotda amal qilishi bilan ham belgilanadi.

Shu nuqtai nazardan, adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati qonunchilikdagi yangiliklarni tushuntirish, huquqiy savodsizlikni kamaytirish va fuqarolarning huquqiy muammolarini hal etishda muhim ahamiyatga ega. Bugungi kunda mazkur faoliyat an'anaviy ma'ruza va suhbatlar bilan cheklanmay, raqamli axborot tarqatish, huquqiy maslahat berish va aholining huquqiy ehtiyojlarini aniqlashni ham qamrab olmoqda.

Maqolaning maqsadi adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyatini tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va uni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy-amaliy takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Adliya organlari huquqiy targ'ibot faoliyatining nazariy-huquqiy asoslari. Huquqiy targ'ibotni huquqiy axborotni tarqatish, qonunchilik normalarini tushuntirish, fuqarolarda huquq va majburiyatlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish hamda huquqiy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishga qaratilgan tashkiliy, axborotiy va ma'rifiy chora-tadbirlar tizimi sifatida ta'riflash mumkin.

Huquqiy targ'ibot axborot yetkazish, ta'limiy, profilaktik va amaliy-huquqiy yordam ko'rsatish funksiyalarini bajaradi. Uning samaradorligi o'tkazilgan tadbirlar soni bilangina emas, balki aholining huquqiy bilimlari, o'z huquqlarini amalga oshirish imkoniyatlari va muammolarning hal etilish darajasi bilan ham belgilanadi.

Adliya organlari huquqiy targ'ibot faoliyatining konstitutsiyaviy asosini O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida mustahkamlangan Konstitutsiya va qonunlar ustuvorligi tamoyili tashkil etadi. Ushbu tamoyil qonunchilik talablariga rioya etish bilan birga, aholining qonunlar mazmunidan xabardor bo'lishini ham taqozo etadi.

Mazkur sohada O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 13 apreldagi PQ-3666-son qarori bilan tasdiqlangan «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi to'g'risida»gi nizom muhim o'rin tutadi. Unda vazirlikning huquqiy targ'ibotni amalga oshirish va davlat organlari hamda tashkilotlarining ushbu sohadagi faoliyatini muvofiqlashtirishga doir vazifalari belgilangan.

Shuningdek, Prezidentning 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son «Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni huquqiy targ'ibot tizimini rivojlantirish, uning ta'sirchanligini

o'shish va idoralararo hamkorlikni kuchaytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Prezidentning 2018 yil 13 apreldagi PF-5415-son Farmoni esa adliya organlarining davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishdagi o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Ushbu hujjatlar tahlili adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati qonunchilikni tushuntirish, davlat idoralari ishlarini muvofiqlashtirish va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirishga qaratilgan kompleks tizim ekanini ko'rsatadi.

Adliya organlari huquqiy targ'ibot faoliyatining asosiy yo'nalishlari. Adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati huquqiy axborot tarqatish, bevosita muloqot, aholiga huquqiy maslahat berish, yoshlarning huquqiy madaniyatini yuksaltirish va raqamli texnologiyalardan foydalanish kabi yo'nalishlarda amalga oshiriladi.

Birinchi yo'nalish — huquqiy axborotni aholiga tezkor va qulay shakllarda yetkazish. Bu borada Yurkitob.uz, Advice.uz, Legaltech.uz, bolahuquqlari.uz kabi internet resurslari va «Huquqiy axborot» Telegram-kanali muhim ahamiyatga ega. Ular orqali qonunchilikdagi yangiliklar, fuqarolarning huquq va majburiyatlari hamda davlat xizmatlaridan foydalanish tartiblari haqida ma'lumot beriladi. Biroq raqamli resurslardan foydalanish imkoniyati barcha aholi qatlamlarida bir xil emasligi sababli elektron va an'anaviy targ'ibot usullarini uyg'unlashtirish zarur.

Ikkinchi yo'nalish — bevosita muloqot orqali huquqiy targ'ibotni tashkil etish. «Huquqiy targ'ibot kuni», sayyor qabullar, mahallalardagi uchrashuvlar va seminar-treninglar aholiga qonunchilikning amaliy jihatlarini tushuntirish imkonini beradi. Taqdim etilgan 2024 yilgi ma'lumotlarga ko'ra, «Huquqiy targ'ibot kuni» doirasida 9 050 ta mahalla qamrab olinib, 38 730 nafar fuqaroga bepul huquqiy yordam ko'rsatilgan. Bu mahalla instituti huquqiy axborotni bevosita yetkazishda muhim vosita ekanini ko'rsatadi.

Uchinchi yo'nalish — fuqarolarning huquqiy muammolarini aniqlash va hal etishga ko'maklashish. «Fuqaro–mahalla–adliya» tizimi doirasida 2024 yilda 9 453 ta mahallada 1 688 973 ta xonadon o'rganilib, 203 218 ta huquqiy masala aniqlangan va ularning 176 679 tasi hal etilgan. Bu natijalar huquqiy targ'ibotning faqat axborot berish bilan cheklanmasdan, fuqarolarning huquqlarini amalga oshirishga ko'maklashuvchi amaliy mexanizmga aylanayotganini ko'rsatadi.

To'rtinchi yo'nalish — yoshlarning huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish. «Tengdoshimga huquqiy yordam», «Huquq sinfi», «Huquq maktabi», «Huquq maktabi» mobil ilovasi va «streetlaw.uz» kabi loyihalar yoshlarga huquqiy bilimlarni hayotiy vaziyatlar bilan bog'liq holda o'zlashtirish imkonini beradi. Xususan, 2024 yilda 217 ta «Huquq sinfi» tashkil etilgan. Bu kabi tashabbuslarni interaktiv mashg'ulotlar, amaliy keyslar va huquqiy viktorinalar bilan boyitish maqsadga muvofiq.

Beshinchi yo'nalish — ommaviy axborot vositalari va multimedia orqali targ'ibot. Adliya organlarining rasmiy internet sahifalari, YouTube kanali, ijtimoiy tarmoqlar, «Inson va qonun» gazetasi hamda «Huquq va burch» jurnali huquqiy axborot tarqatishning muhim manbalaridir. Taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, 2024 yilda YouTube kanaliga 2 243 ta mediamaterial joylashtirilib, ular 5,7 million marta ko'rilgan.

Biroq targ'ibot samaradorligini faqat ko'rishlar soni bilan emas, balki materiallarning tushunarli va fuqarolarning huquqiy bilimlariga ta'siri bilan ham baholash lozim.

Huquqiy targ'ibot samaradorligi va rivojlanish tendensiyalari. Adliya organlarining 2023–2024 yillardagi faoliyati raqamli vositalar va manzilli huquqiy yordamning ahamiyati ortib borayotganini ko'rsatadi. Taqdim etilgan ma'lumotlarga ko'ra, internet resurslari orqali qamrab olingan aholi soni 2023 yilda 3,4 million nafarni, 2024 yilda esa 3,1 million nafarni tashkil etgan. Shu bilan birga, YouTube platformasida videomateriallar ko'rishlari 3,6 milliondan 5,7 millionga, materiallar soni esa 1 612 tadan 2 243 taga oshgan.

Internet orqali qamrovning kamayishi o'z-o'zidan targ'ibot samaradorligi pasayganini anglatmaydi. Buning uchun foydalanuvchilarni hisoblash usullari, platformalar kesimidagi natijalar va axborotning o'zlashtirilish darajasini qo'shimcha tahlil qilish zarur.

Umuman, huquqiy targ'ibot natijalarini baholashda qamrov, sifat, amaliy natija va uzoq muddatli ta'sir ko'rsatkichlarini birgalikda hisobga olish maqsadga muvofiq. Bunda fuqarolarning huquqiy bilimlari o'zgarishi, huquqiy muammolarning hal etilishi, ko'rsatilgan xizmatlardan qoniqish darajasi va takroriy murojaatlar tahlil qilinishi lozim.

Mavjud muammolar va faoliyatni takomillashtirish yo'llari. Adliya organlari tomonidan huquqiy targ'ibot ishlari keng ko'lamda amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, sohada ayrim tashkiliy va metodologik muammolar saqlanib qolmoqda.

Birinchidan, davlat organlari va tashkilotlarining huquqiy targ'ibot sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish mexanizmlarini aniqlashtirish zarur. Hamkorlik shakllari, axborot almashish tartibi, mas'uliyat chegaralari va natijalarni baholash mezonlarini belgilash yagona yondashuvni ta'minlaydi.

Ikkinchidan, targ'ibot tadbirlarining davomiyligi va monitoringini kuchaytirish lozim. Tadbirdan keyin qayta aloqa o'rnatish, huquqiy bilimlarning o'zlashtirilishini baholash va zarur hollarda takroriy tushuntirish ishlarini tashkil etish muhimdir.

Uchinchidan, raqamli texnologiyalardan foydalanish imkoniyati cheklangan aholi qatlamlari uchun sayyor maslahatlar, mahalla uchrashuvlari, soddalashtirilgan bosma materiallar va telefon orqali huquqiy yordam berish usullarini rivojlantirish kerak.

To'rtinchidan, murojaatlar va uyma-uy o'rganishlar natijasida aniqlangan huquqiy muammolarni tizimli tahlil qilish zarur. Takrorlanayotgan muammolarni tasniflash ularning sabablarini aniqlash, profilaktik choralar ishlab chiqish va qonunchilikni takomillashtirish bo'yicha takliflar tayyorlash imkonini beradi.

Beshinchidan, huquqiy targ'ibotning yagona metodik standartlarini ishlab chiqish maqsadga muvofiq. Unda tadbirlarning maqsadi, mazmuni, auditoriya xususiyatlari, o'tkazish tartibi va natijalarni baholash indikatorlari belgilanishi lozim.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. Davlat organlari va tashkilotlarining huquqiy targ'ibot sohasidagi faoliyatini muvofiqlashtirish tartibini belgilovchi normativ-huquqiy hujjat yoki metodik nizom ishlab chiqish.

2. Targ'ibot samaradorligini baholashning yagona indikatorlar tizimini joriy etib, unda aholi qamrovi bilan birga huquqiy bilimlar o'zgarishi, fuqarolar qoniqishi va hal etilgan muammolarni hisobga olish.

3. Aholining ijtimoiy va hududiy xususiyatlaridan kelib chiqib, maqsadli targ'ibot dasturlarini ishlab chiqish.

4. Raqamli va an'anaviy targ'ibot usullarini uyg'unlashtirib, huquqiy axborotning barcha aholi qatlamlari uchun ochiqligi va tushunarligini ta'minlash.

5. Aniqlangan huquqiy muammolarni mas'ul organlar kesimida kuzatib borish, ularning hal etilishini monitoring qilish va natijalar asosida profilaktik choralarni belgilash.

Ushbu takliflar huquqiy targ'ibotni muvofiqlashtirish, natijadorligini xolis baholash va fuqarolarning huquqiy ehtiyojlariga moslashtirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati qonun ustuvorligini ta'minlash, aholining huquqiy ongi va madaniyatini yuksaltirish hamda fuqarolarning huquqiy muammolarini hal etishda muhim ahamiyatga ega. Raqamli platformalar, multimedia vositalari, mahalla tizimi va bepul yuridik maslahatlardan foydalanish mazkur faoliyatning qamrovi va amaliy ahamiyatini oshirmoqda.

Shu bilan birga, sohada idoralararo muvofiqlashtirish mexanizmlarini aniqlashtirish, yagona metodik standartlarni joriy etish, natijalarni baholash va qayta aloqa tizimini takomillashtirish zarur. Huquqiy targ'ibot samaradorligi tadbirlar soni bilan birga, aholining huquqiy bilimlari, huquqlarini amalga oshirish imkoniyatlari va aniqlangan muammolarning hal etilishi asosida baholanishi lozim.

Demak, huquqiy targ'ibotni rivojlantirishda miqdoriy qamrovdan sifatli natijaga, umumiy axborot tarqatishdan manzilli huquqiy yordamga va bir martalik tadbirlardan uzluksiz huquqiy ma'rifat tizimiga o'tish ustuvor vazifa hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. — 2023 yilgi yangi tahrir.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 13 apreldagi PQ-3666-son «O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi faoliyatini yanada takomillashtirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to'g'risida»gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 13 apreldagi PF-5415-son «Davlat huquqiy siyosatini amalga oshirishda adliya organlari va muassasalari faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi Farmoni.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 yanvardagi PF-5618-son «Jamiyatda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirish tizimini tubdan takomillashtirish to'g'risida»gi Farmoni.
5. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining 2023–2024 yillarda huquqiy targ'ibot va aholining huquqiy madaniyatini yuksaltirish sohasida amalga oshirilgan ishlarga oid ma'lumotlari.
6. Advice.uz — huquqiy axborot va maslahat portali. Elektron resurs.
7. O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligining rasmiy axborot resurslari va

Environmental safety requirements for the location, protection and use of groundwater wells

Abstract: Today, there is a need for legal regulation of groundwater, especially groundwells. By carefully controlling the location, protection, and rational use of wells, we can make significant changes in ensuring the health of the population. The population should pay attention to constant monitoring of the condition and quality of well water and plugging of unused wells.

Key words: special use, general use, domestic needs, decree, wastewater.

According to resolution No. 9 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan —On measures to further improve the procedure for issuing permits for the use of groundwater¹, water intake facilities are divided into boreholes (artesian), wells, galleries, springs, etc., depending on their type. Each of them differs from each other in type, characteristics and purpose^[1]. Wells play crucial part supplying water in Uzbekistan and following statistics can also prove its potential. As a result of exploration in our country, 97 groundwater deposits have been discovered, with a daily supply of 63.9 million m³. The needs of the population of 69 cities, 335 settlements and 2902 rural settlements are met through groundwater supply. Currently, 50,839 wells are in use, of which 43% are used for domestic needs, 35% for agricultural purposes, 10% for production and technical purposes, and 2.8% for pasture irrigation^[2].

According to our national legislation, namely, in accordance with Resolution No. 9 of the Cabinet of Ministers —On measures to further improve the procedure for issuing permits for the use of groundwater¹, groundwater use is carried out through general and special methods. In accordance with the conditions of general use, when individuals use groundwater in a volume of 5 (five) cubic meters per day from wells with a depth of up to 25 (twenty-five) meters, a permit is not required as special use. In this case, citizens can use the water obtained for their own needs. If the amount used per day exceeds 5 cubic meters, they must obtain a permit in accordance with the established procedure, or if the well depth exceeds 25 meters, they must operate on the basis of a permit. In this case, it is interpreted as general use. This amount is set differently in different countries. For example, in the Republic of Kazakhstan^[3,p.4-5], when using groundwater through a well, it is specified that it should not exceed 50 cubic meters per day and the depth should not exceed 20 meters, while in the Russian Federation^[4,p.790-791] it is specified that it should not exceed 100 cubic meters per day and the depth should not exceed 5 meters. In the capital of India, Delhi, the monthly water consumption is set at 20 (twenty) cubic meters or 20 thousand liters. When setting these specified amounts, of course, restrictions are set to avoid negative impacts on groundwater, protect its reserves, and

preserve it for future generations.

Due to the increasing demand for water, especially groundwater, in recent years, the volume of groundwater has increased sharply. For comparison, since 2014, the volume of groundwater extraction in our country increased by 30% in 2022, and in some regions this figure remains much higher. In reality, the volume of extracted groundwater may be slightly higher than indicated.

It is not possible to determine this yet, since the wells at the relevant addresses and information about them are not provided. The website —Suvmap.uz‖ provides information about the location of all water bodies in our country, namely rivers, lakes, canals, reservoirs, wells and artesian wells. However, due to insufficient data for this, information about groundwater structures is significantly understated. It is important to improve this site and integrate it with the state institution "Center for Subsoil Use" under the Ministry of Mining and Geology of the Republic of Uzbekistan, which is authorized to issue permits in this area.

Protect groundwater and well water we should do some following instructs:

- 1) maintain well.
- 2) keep household chemicals and paint away from our well and dispose of them properly. Take used motor oil to a recycling center.
- 3) limit your use of pesticides and fertilizers.
- 4) install a well cap and keep it clear of leaves, mulch, dirt, snow, or other materials.
- 5) be careful when you mow around your well so you don't damage the well casing.
- 6) and remember...even though our well can meet all the water needs of a modern household, it is important to conserve water to protect the nation's groundwater resources.
- 7) keep distance about 20-25 meters wastewater well and drinking water well.
- 8) after using is finished, comply with safe burial regulations.

Moreover, we have touched upon the issue of measuring the quality of water obtained from artesian wells or reservoirs, but the issue of the quality of water obtained from wells for drinking purposes remains open. First of all, in this matter, it is necessary to constantly inform the population about the status of the well after it is dug, that is, whether it can be used for drinking purposes or not, and to conduct timely inspections by the organization that issued the permit (if someone in the family is sick, then extraordinary inspections should be carried out first of all).

In cases where the permit expires and there is no intention to extend it or it becomes unusable, the legal entity or individual who received the permit must be obliged to close (tamponage) unused underground wells at their own expense without polluting them and in compliance with technical and geological safety regulations. The tasks for resolving this issue are also specified in the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. 16 on the State Program for the Implementation of the Strategy —Uzbekistan — 2030‖ in the Year of —Environmental Protection and —Green

Economy, in accordance with which the closure of unused, ownerless, illegally dug groundwater wells that negatively affect the state of groundwater: 1) Conduct an inventory of unused, ownerless, illegally dug groundwater wells in the republic; 2) Develop a program for the closure (tamponage) of unused, ownerless, illegally dug groundwater wells based on the results of the inventory; 3) The tasks of starting tamponage work and quarterly submission of data on closed wells to the Cabinet of Ministers and the Ministry of Ecology were determined. This is of great importance for the protection and rational use of groundwater. It is necessary to pass it on to future generations. It is our duty to all of us. The expression —Water is the source of life is not without reason. There is no life without water.

In order to draw the attention of humanity to urgent problems such as preserving the reserves of clean drinking water on our planet, using it rationally, establishing industrial and production processes in an environmentally friendly and innovative way that does not harm nature, and using various educational methods to raise the ecological culture of the population, March 22 is celebrated every year in almost all countries of the world as World Water Day. The Resolution of the President of the Republic of Uzbekistan No. 171 —On measures for the effective organization of the activities of the Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change also sets the tasks of celebrating this day in our republic, organizing conferences and events with the participation of experts from responsible ministries and departments on the measures being taken in our country to conserve and use water economically, as well as interviews; organizing appearances in the media on the culture of water use, water conservation and its rational use, paying attention to the creation of infographics and videos; organizing promotional and explanatory work with the participation of specialists in educational institutions.

REFERENCES:

1. National Database of Legislative Information, 02.04.2024-y., 09/24/169/0260-son;
2. Ministry of Ecology, Environmental Protection and Climate Change of the Republic of Uzbekistan. (2023). National Report on the State of the Environment: Uzbekistan. International Institute for Sustainable Development;
3. Absametov, Malis, et al. "Assessment of the groundwater for household and drinking purposes in central Kazakhstan." Groundwater for Sustainable Development 21 (2023), 16 p;
4. Golovina, Ekaterina I., and Anastasia V. Grebneva. "Management of groundwater resources in transboundary territories (on the example of the Russian Federation and the Republic of Estonia)." Записки Горного института 252 (2021):

MUNDARIJA

O.T. Axmedov

Ichki ishlar organlari tomonidan fuqarolarning shaxsiy huquqlari va erkinliklarini ta'minlashning konstitutsiyaviy-huquqiy kafolatlari..... 3

H.K.Бердиниязова

Экология ва яшил иқтисодиёт, кеча, бугун ва келажак..... 6

M.И.Суванкулов

Ichki ishlar organlarining fuqarolarni ekologik huquqlarini himoya qilishda o'zini o'zi boshqarish organlari bilan hamkorligi 10

Q.A.Yuldashev

Axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatlarning barvaqt oldini olishning o'rni..... 13

Ш.У. Салиева

Зеленое» государственное управление: административно-правовые вызовы и решения 17

X.A.Тураббаев

Экология узбекистана: вызовы и перспективы устойчивого развития.....21

Sh.X.Ganiyev

Ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun ma'muriy javobgarlik.....25

З.Р.Умаров

Яшил бойликлар – саломатлигимиз ва фаровон ҳаётимиз манбаи 28

K.S.Beysenov

Fuqarolarga qulay ekologik sharoitlar yaratish — davr talabi33

B.H.Burxonov

Ichki ishlar tizimida ekologik savodxonlikni oshirish va xodimlarni maxsus tayyorlash masalalari..... 36

Ш.А.Албеков

Рол взаимодействия правоохранительных органов и образовательных учреждений в обеспечении экологических прав граждан через программы физического воспитания и формирования здорового образа жизни 39

K.S.Beysenov

Fuqarolarning ekologik huquqlarini ta'minlash — zamon talabi..... 41

Sh.R.Raximov

Ekologik madaniyatni rivojlantirish yo_nalishlari va samarali jihatlar... 45

Sh.M.Ubaydullayev

Hayot va sahna ko_zgusi 48

Sh.K.Raximov

Ekologik madaniyat va ekologik boshqaruv yashil iqtisodiyotning rivojlanish omili 52

Ш.А. Албеков

Влияние экологических факторов на здоровье молодёжи: рол органов внутренних дел и общественных организаций в профилактике 55

Sh.M.Ubaydullayev

Mustaqillik buyuk ne‘mat va erkinlikdir 59

B.H.Burxonov

Fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlashda ichki ishlar organlarining roli: mavjud holat va rivojlanish istiqbollari 62

F.S.Axmedov

Ichki ishlar xodimlarini davlatning xalqparvar vakili etib tarbiyalashdagi o_rni 65

A.A.Abdiraximov

Ichki ishlar organlari xodimlari planshetdan foydalanishda shaxsga doir qonunning ahamiyati 71

F.Sh.Xidirov

Terrorizm va ekstremizmni oldini olishda yoshlarning huquqiy ongini oshirish 75

Sh.K.Raximov

Yoshlarda ekologik tarbiya va madaniyatni shakllantirish 79

F.Sh.Xidirov

Inson huquq va erkinliklarini ishonchli himoya qilishda huquqni muhofaza qiluvchi organlarining o_rni 82

Б.Б. Турғунбаев

Ички ишлар органларининг экология соҳасидаги бошқаруви ва назорат қилиш фаолиятининг ҳуқуқий тартиби ҳамда уни такомиллаштириш йўллари 90

Ш.А. Албеков

Противодействие экологическим преступлениям: опыт и перспективы деятельности органов внутренних дел.....92

О".А. Saidov

Ekologiya huquqi: Mohiyati, vazifalari va dolzarbligi..... 95

О".М. Otayev

Globallashuv jarayonida ekologik muammolarning ahamiyati.....97

Z.N.Xojibekov

Ekologiya va atrof-muhitni asrash muammolari.....101

O.M.Boynazarov

Sun'iy intellektning ekologik monitoringdagi roli104

Ф.Б.Матяқубова

Жамиятимиз ривожига таҳдид солаётган —оммавий маданият кўринишлари..... 106

G.S.Ro.,ziyeva

Innovatsion texnologiyalar asosida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni samarali tashkil etishning zamonaviy ko_rinishlari.....114

Z.M.Aliyeva

Jahonda bolalar huquqlarini himoya qilish: amaliy ishlar va dolzarb yo_nalishlar124

О".М. Otayev

Yoshlar tarbiyasida ekologik tarbiyaning o_rni128

SH.M.Ubaydullayev, S.S.Usmonov

Voyaga yetmaganlar va yoshlarga nisbatan sodir etiladigan kiberjinoyatlarning ahamiyati 131

O,,.A.Saidov

Atrof-muhitni huquqiy muhofaza qilish va ekologik xavfsizlikning ta'minlanish masalalari..... 137

О".М. Otayev

Судебно-медицинская экспертиза в южной корее..... 139

Sh.A.Albekov

Ўзбекистонда экология: муаммолар ва барқарор ривожланиш истиқболлари 143

U.M.Otayev

Ekologik muammolarni o'rganish orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlashni rivojlantirish 146

F.S.Axmedov

Profilaktika inspektorlarini tayyorlashda muomala madaniyatining ahamiyati 151

SH.M.Ubaydullayev

Milliy mustaqillik – yangi o'zbekistonning mustahkam asosidir..... 155

F.S.Axmedov

Ichki ishlar organlarida probatsiya xizmatining tashkiliy huquqiy asoslari..... 159

Ж.О.Кенжаев

Ички ишлар органлари — жамият тинчлиги ва фуқаролар хавфсизлигининг кафолати.....166

Л.Н.Раджапова

Нуқудни муҳофоза қилиш органларига аёл ходималарни хизматга қабул қилинишининг шаклланиш босқичлари 173

J.Q.Xamrayev

Ichki ishlar organlari surishtiruvchi va tergovchilarining kasbiy huquqiy ongining buzulishining mazmuni va namoyon bo'lish shakllari 180

K.A.Yuldashev

Ta'lim-tarbiyada psixologik omillari 182

N.O.Odilov

Ekologik huquqbuzarliklarga qarshi kurashda fuqarolik jamiyati institutlarining o'rni 187

K.A.Yuldashev

Bugungi kunda ichki turizm, ham sayohat ham ziyorat..... 193

D.J.Eshqulov

O'zbekistonda ekologik huquq: zamonaviy holati va rivojlanish yo'llari 198

I.M.Kanlibayeva

O'smirlarda delinkvent xulq jarayonining o'ziga xos psixologik jihatlari 201

M.K.Toshxodjayev

Harbiy xizmatchilarda kasbiy stress xususiyatlarini o'rganishning psixologik jihatlari 206

D.R.Ruziyev

O'zbekiston Respublikasida inson va fuqarolar huquqlarini ta'minlashga oid masalalar fundamental tahlili..... 209

X.X.Baxramov

Ekologik muammolar va ularni bartaraf etish choralari..... 212

J.S.Muxtorov

Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va tabiatdan foydalanish sohasidagi huquqbuzarliklar uchun yuridik javobgarlik 216

O.M.Otamirzayev

Yer osti suvlarini muhofaza qilish va unda oqilona foydalanish bilan bog'liq ekologik xavfsizlik talablari..... 222

Q.A.Yuldashev

Axborot texnologiyalari va xavfsizligi sohasidagi jinoyatlarning barvaqt oldini olishning o'rni 226

D.R.Ravshanbekov

Adliya organlarining huquqiy targ'ibot faoliyati: huquqiy asoslari, amalga oshirish mexanizmlari va takomillashtirish istiqbollari..... 229

O.M.Otamirzayev

Environmental safety requirements for the location, protection and use of groundwater wells 234

— ICHKI ISHLAR ORGANLARI TOMONIDAN FUQAROLARNING
SHAXSIY HUQUQ VA ERKINLIKLARINI TA`MINLASHNING
KONSTITUTSIYAVIY-HUQUQIY KAFOLATLARI II

MAVZUSIDAGI

Respublika ilmiy-amaliy konferensiya to`plami

Sahifalovchi: B.N.Normurodov

Bosishga ruhsat etildi _____2025-yil. Nashriyot hisob tabog_i 14

Buyurtma №Adadi 50 nusxa. Bahosi shartnoma asosida.

O`zbekiston Respublikasi IIV Malaka oshirish instituti, 100017. Toshkent
shahar. Husayn Boyqaro ko`chasi, 27a-uy